

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 2 (25) 2015

Харків
«Право»
2015

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 12 від 26.12.2014 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19315–9115ПП від 08.05.2012 р.

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 2 (25). – 304 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, доцент; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **Н. П. Осипова** – доктор філософських наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор; **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент; **В. Ф. Смоляннюк** – доктор політичних наук, професор; **В. Д. Титов** – доктор філософських наук, професор; **С. В. Шефель** – доктор філософських наук, професор; **Л. Є. Шкляр** – доктор політичних наук; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» зареєстрований ВАК України як фахове видання (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 3)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
тел. 704-11-35

ЗМІСТ

Філософія

<i>Лисенкова В. В.</i> ІМПЕРАТИВНІ ВИКЛИКИ ФІЛОСОФСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ	6
<i>Панфілов О. Ю., Савченко О. О.</i> ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	13
<i>Дорошкевич А. С.</i> ГІБРИДНА ВІЙНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	21
<i>Стасевська О. А.</i> ЕТИЧНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ: ІСТОРИЧНА СПЕЦИФІКА ТА СУЧАСНИЙ СТАН	29
<i>Кальницький Э. А.</i> СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЕННОСТИ СЕТЕВОГО СОЦІУМА КАК НОВОГО ЕТАПА РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА.....	45
<i>Бурлука О. В.</i> САМООСВІТА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	61
<i>Анучина Л. В., Грицаненко В. Г.</i> РОЗДУМИ ПРО ФЕНОМЕН НАРОДНОГО МАЛЯРСТВА (СПРОБА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ).....	68
<i>Козирева Н. В.</i> МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ ПРО СМІХОВУ КУЛЬТУРУ ОСТАПА ВИШНІ	77
<i>Данько Ю. А.</i> ФЕНОМЕН «ТРОЛІНГУ» ЯК ФОРМА КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕРНЕТ-ВЗАЄМОДІЇ: ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ	83

Філософія права

<i>Данильян О. Г.</i> ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ	95
<i>Бліхар В. С.</i> ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ: ФІЛОСОФІЯ РЕАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	104
<i>Мануйлов Є. М., Калиновський Ю. Ю.</i> ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК АТРИБУТИВНИЙ ФЕНОМЕН ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА	113
<i>Коваленко І. І.</i> ІНТЕГРАТИВНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ОСЯГНЕННЯ ПРАВА	129
<i>Мелякова Ю. В.</i> ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО ПРАВА	140

<i>Панфілова Я. О.</i> КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ	151
---	-----

Політологія

<i>Клімова Г. П.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВА»	161
<i>Примуш М. В., Перебейнос О. Ю.</i> СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЇХ РОЗВИТКУ	169
<i>Зінченко О. В.</i> КОНСТИТУЦІЇ ЗАМБІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ НІГЕРІЇ ПРО СТАТУС ПАЛАТ ВОЖДІВ У ЗАКОНОДАВЧИХ УСТАНОВАХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)	177
<i>Цимбалюк М. М.</i> ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	185
<i>Зимогляд В. Я.</i> ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ Й РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У ЛОКАЛЬНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ	193
<i>Денисова А. Ю.</i> ЧОРНИЙ ПІАР ТА ПРОПАГАНДА У РОСІЙСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ В 2014 РОЦІ	206

Соціологія

<i>Погрібна В. Л., Мельник І. М.</i> СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТРАЄКТОРІЙ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	215
<i>Гриценко О. А., Золотарьова Ю. І.</i> НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ	224
<i>Прохоренко Т. Г.</i> СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	239
<i>Маркозова О. О.</i> США: ДЕРЖАВА, ПОБУДОВАНА НА ФРЕЙМІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО УСПІХУ ОСОБИСТОСТІ	247
<i>Крячко В. І.</i> ЕТНОРЕЛІГІЙНІ МАРКЕРИ АКЦІОНАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ КАТОЛИЦЬКОГО СИГНІФІКАТИВНОГО ПОЛЯ	254
<i>Шепеленко І. П.</i> ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПТУ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ МІСТА	269
<i>Куц М. Ю.</i> МЕРЕЖНІ ВІЙНИ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	277

Рецензії

ФАХОВИЙ УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ	287
НАШІ АВТОРИ	296
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	298
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ.....	299

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.319.8

В. В. Лисенкова, доктор філософських наук, доцент

ІМПЕРАТИВНІ ВИКЛИКИ ФІЛОСОФСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Імперативність у духовній сфері складає один із найважливіших принципів формування культури. Раніше розглянуті імперативи філософського способу життя як невід'ємної умови та засобу життєтворчості філософа потребують подальшого заглиблення трактування, доповнення і конкретизації. У статті подані такі імперативи, як високий рівень відповідальності за здійснення філософських розробок і вірність своїм принципам та переконанням.

Ключові слова: імператив, філософ, відповідальність, переконання, філософський спосіб життя.

Актуальність проблеми. Філософський спосіб життя можна розглядати як один із важливих елементів процесу культуротворчості. Він є засобом та формою практичної реалізації морально-філософських настанов мислителя. Від його впорядкованості, оптимальності, індивідуального забарвлення багато в чому залежить доля ідей, концептуальних розробок філософа. Імперативність як проблема філософського способу життя подана у попередніх публікаціях автора. Але необхідність подальшого вивчення зробила актуальною продовження цієї теми.

Аналіз джерел і публікацій. Проблема способу життя особистості розглядалась як вітчизняними (Є. Головаха, Л. Сохань), так і зарубіжними вченими (Ф. Оцепка, Д. Белл, Е. Шелдон, Дж. Берлінер, Ф. Клозе, У. Росту).

Для розширення діапазону пошуку автор звертався до розгляду сутності самої культури і філософської культури зокрема. Концептуалізацією теорії

та історії культури займалися представники сфери гуманітарного пізнання радянського періоду (М. Бахтін, Ю. Лотман, О. Лосєв, В. Іванов та ін.). Також велику увагу їй приділили західні дослідники (Г. Зіммель, М. Хайдеггер, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Дюркгейм, О. Шпенглер та ін.). Багато напрацювань запропоновано в останні десятиліття (В. Шейко, Л. Стародубцева, Ю. Богуцький, М. Попович, В. Большаков, С. Іконникова, С. Махліна, Г. Скотникова).

Заслужують на увагу дослідження з проблем філософської культури, що є підґрунтям для розвитку філософського способу життя. Проблеми філософської культури були актуалізовані порівняно недавно, в останній чверті ХХ ст. У цьому аспекті багато зробили В. Асмус, М. Дяченко, В. Шинкарук, В. Шкода, С. Кримський, В. Малахов, А. Коршунов, В. Ємельянов, П. Нікітін, Г. Платонов, Є. Пеньков, П. Полухін, В. Беліков, З. Белоусова. Важливо те, що їхні розробки не лише мали теоретичний характер, але й були спрямовані на пошуки шляхів та засобів упровадження положень філософської культури в систему вищої освіти. Необхідно зазначити, що вивчення цієї теми здійснювалося разом із питаннями формування філософського мислення, становлення теорії виховання.

Але філософський спосіб життя не став предметом вагомих робіт. Склалась ситуація необхідності вивчення цієї складної теми. Одним із аспектів її постає імперативність.

Метою статті виступає конкретизація змістовного наповнення принципу імперативності та розгляд окремих імперативів, які притаманні філософському способу життя.

Виклад основного матеріалу. Як уже було вказано раніше у попередніх публікаціях, філософський спосіб життя нами визначається як система стратегій самоорганізації життєдіяльності мислителя, що сприяє розкриттю та втіленню ціннісних пріоритетів, етичних настанов, різноманітних евристичних можливостей його особистості, поширенню філософської культури у суспільстві.

Якщо ми розглядаємо імперативні характеристики філософського способу життя, то повинні мати на увазі, що йдеться не про примусове виконання певних настанов, а про дотримання необхідних вимог мислителя до самого себе та своєї діяльності. Базою тут є засади філософської творчості та її результатів.

Серед уже розглянутих раніше імперативів можна назвати: пізнання в ім'я вдосконалення світу, суспільства, людини й відданість істині, прагнення до мудрості, творчої сутності всієї діяльності філософа.

Ще одним імперативом виступає *високий рівень відповідальності за здійснення філософських розробок*, ведення досліджень, упровадження

творчих наукових проєктів, який має пронизувати весь спосіб життя мислителя. Якщо усвідомлення її обов'язковості приходить занадто пізно, то це спричиняє грік переживання протягом наступних років життя. Фахівці найвищого рангу не завжди опиняються на відповідному рівні в передбаченні наслідків недалекогоглядних дій у складних ситуаціях.

Слід зауважити, що відомий фізик М. Борн обурено нарікав на себе за те, що в ході викладання не зумів прищепити своїм студентам почуття відповідальності. На його глибоке розчарування, багато хто з його учнів погодився брати участь у розробці атомної бомби [1, с. 133]. Непрямо до її створення був причетний і А. Ейнштейн. Він також зізнався у своєму каятті у зв'язку з атомним бомбардуванням Хіросіми й Нагасакі пілотами США. Деякі біографи вважають, що і його смерть настала в результаті тривалих депресивних станів і сильних переживань із цього приводу.

Підкреслюючи антигуманність розробки атомної зброї, Ф. Жоліо-Кюрі відразу й рішуче відмовився від роботи над її створенням. Н. Бор спочатку мав ілюзію, що в нього вистачить моральних і наукових ресурсів вплинути на використання атомної бомби, але різко припинив свою діяльність, переконавшись у людиноненавистницьких цілях і планах можновладців. У творців бомби домінували інтелектуальна цікавість, політична й моральна наївність і безвідповідальність, захоплення творчістю заради творчості.

Розуміючи, що відповідальність ґрунтується на совісті, Піфагор зазначав: «Совість твоя нехай буде єдиним твоїм божеством», — і закликав, діючи, «насамперед не втрачати самоповаги». Покірність складним обставинам обтяжує непозбутньою провиною перед людьми, суспільством і культурою. Нагадаємо, що проголошення французькими екзистенціалістами самогубства як найвищого вияву свободи призвело до численних суїцидів серед західної молоді 50–60-х рр. ХХ ст. Пізніше, вражені цією епідемією, Ж.-П. Сартр і А. Камю гріко шкодували про свою непередбачливість, легковажний підхід до теоретичного обґрунтування філософських ідей. Відсутність у них у повоєнний період поклоніння перед життям призвела до безвідповідального заклику, некритично сприйнятого молодими, незміцнілими людьми. Самогубство, за В. Франклом, — це страх перед життям, а життя цінне завжди, навіть у трагічних обставинах. М. Бердяєв зосереджував увагу на тому, що самогубець сприймає мить болу за вічність, і філософові якраз необхідно сфокусуватися на тому, що важливим є опір миті, сприйнятій за вічність, тій думці, що так буде завжди. Доводиться констатувати, що виявлена відсутність мудрості в цій ситуації — трагічний результат, який позначився на долях кількох поколінь молоді.

Пригадуючи афоризм А. Сент-Екзюпері «Бути людиною — це означає відчувати свою відповідальність», переймемося думкою, що вона багато-

разово зростає для того, хто творить нове. Неодмінно її роль ще збільшиться у сфері розвитку парадигм філософії. Кожен вид знання конкретизує окремих сегмент об'єктивної реальності, у філософії ж — комплексне вивчення всього Універсуму й ролі людини в його пізнанні та взаємодії, усвідомленні себе. Підвищена відповідальність в експлікації суті суспільних відносин, аксіологічної, світоглядної проблематики вимагає від дослідника не тільки теоретичної бездоганності, але й різнобічних зв'язків із реаліями буття. Відповідальність — соціальне відношення між особистістю і суспільством — є ціннісною настановою мислителя, елементом його особистісної структури й водночас складником професійної етики. Неодмінність його відповідальності впливає з узятих внутрішніх моральних зобов'язань, що базуються на поняттях совісті, обов'язку та честі. Вона складається під впливом пафосу філософської та культурної світової спадщини, прогресивної організації виховання й навчання.

Е. Гурін і С. Грабовський віддають пріоритет ідеї, що філософія — продуктивна сила соціальної системи, вона здійснює свого роду ідеальну обробку суспільного буття, наповнюючи його усвідомленням значущості й розумінням діалектичності процесів. Свідомість — неодмінний інгредієнт діяльності, а виробництво не тільки створює матеріальні блага, але й формує умови життя, комплекс відносин, що спираються на розвинену економічну основу [2, с. 40–43]. Управляти, створюючи оптимальний порядок життєдіяльності соціуму, без урахування розробок науки й філософії безперспективно. Нехтування імперативом відповідальності у філософській творчості — результат внутрішнього анулювання сумління, критичності й самокритичності, абсолютизації власного «Я» і гіпертрофованого легковажного етичного дилетантизму. Відповідальність філософа за свої пошуки — неодмінний імператив гуманності, ігнорування якого призводить до деформації численних суспільних утворень.

Вірність своїм принципам і переконанням. Доля, присвячена пізнанню світу, часто не до вподоби владі. Цей імператив нерідко приводив філософів до жорстоких переслідувань за розробку та впровадження передових ідей. Згадаймо імена Сократа, Т. Мора, Дж. Бруно, Т. Кампанелли, Д. Дідро, Ф. Пуччі та багатьох інших, які жили потребою не зраджувати себе, не розтрачувати себе на дрібні й великі компроміси, не прогинатися під владу, не метушитися заради грошової винагороди. Вони й багато інших мислителів обрали можливість залишитися самими собою, вважаючи це великим щастям життя. Б. Спіноза французькому королю, який запропонував довічне утримання за присвяту йому однієї з робіт мислителя, відповів, що свої твори він присвячує тільки істині. І продовжував заробляти на вбоге життя небезпечним для здоров'я шліфуванням скла. Він був упевнений, що справж-

ні філософи відстоюватимуть свої переконання «від Сорбонни й до вогнища». Ці позиції керували всім життям мислителя.

М. Мамардашвілі на власному досвіді переконався в тому, що «філософування вимагає величезної праці, є точкою великої напруги всіх людських сил» [3, с. 28]. І воно не розряджається в справах, буденних турботах, міцно тримає всю суть мислителя. Поглинутість розроблюваною філософською ідеєю, вірність її вихідним положенням настільки велика, що підкорює собі весь лад думки й дій. На його погляд, «бути філософом — це доля» [3, с. 27], «філософ ним бути приречений» [3, с. 55] з «філософським самовідчуттям життя», «філософським темпераментом», з неможливістю відмовитися від філософських цілей [3, с. 58]. Його служіння філософії, пильна увага до труднощів навколишнього життя, вірність своїм ідеям, розробкам, переконанням визначені тим, що філософська рефлексія для нього — сенс життя. Кожна відкрита істина, кожен крок до мудрості дістаються ціною великого самозречення в потоці повсякденності.

Переконання як концентроване вираження світогляду, як кристалізація сповідуваних ідеалів, високих моральних норм і настанов проявляє соціально-творчий тип особистості. Вірність переконанням — це втілення в собі життя цінностей високої моралі й безумовна філософська наснаженість. Цілком віддаючись філософській справі, неможливо зраджувати свої життєві принципи, сформовані в муках тривалих сумнівів, самокритичної рефлексії. Гуманістична спрямованість філософії не дозволяє нехтувати високим її призначенням. Пасіонарність мислення видатних філософів не може поєднатись у їхньому житті зі зрадою самого себе. Так, тривалий час Г. Батищев не міг друкуватись у радянських наукових виданнях, тому що в його творчості стала переважати релігійна проблематика, але він не пішов на поступки [4]. Ще приклад: результати діяльності Е. Ільєнкова були піддані сумнівам у зв'язку з його статтями про відчуження, роботою з формування свідомості у сліпоглухонімих дітей у Загорському інтернаті. Ця недовіра його вкрай ображала й принижувала. Але від своїх позицій він волів не відмовлятися, пішовши з життя в п'ятдесят п'ять років [5, с. 6, 10].

Висновки. Із захопленням згадуються імена філософів, яким вдалося перемогти обставини, але й тих, хто, не поступившись при цьому високими моральними принципами та філософськими імперативами, знайшов інші форми протистояння тиску нерозуміння і протидії. Хоча не варто, на наш погляд, абсолютизувати стійкість переконань і принципів, які теж мають коректуватися під впливом умов, життєвих трансформацій.

Нині атмосфера постпозитивістської моди на презирство до філософії, заперечення її ролі, приниження її смислослабості збільшує проблему культуротворчості [6], посилює критичність до творчого осяяння, сумніви в правильності й потрібності особистої точки зору філософа. Учасникові

духовного процесу дуже часто доводиться усвідомлювати, що надто важкою є ноша талановитості. Але й при цьому людям потужного креативу неможливо зрадити філософську рефлексію, свій спосіб життя і цим знецінити особисте «Я» та свою роль не тільки в очах інших, але й у власних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борн М. Моя жизнь и взгляды / М. Борн. – М. : Мысль, 1973. – 359 с.
2. Гурин Э. А. Философия и жизнь (воображаемый диспут о реальных проблемах) / Э. А. Гурин, С. И. Грабовский. – М. : Знание, 1989. – 64 с.
3. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Издат. группа «Прогресс», «Культура», 1992. – 415 с.
4. Лекторский В. А. Вступительная статья / В. А. Лекторский // Батищев Г. С. Введение в диалектику творчества. – СПб. : РХТИ, 1997. – С. 5–11.
5. Новохатько А. Г. Феномен Ильенкова / А. Г. Новохатько // Ильенков Э. В. Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 5–16.
6. Леонтьева В. Н. Культуротворческий процесс: основания и начала / В. Н. Леонтьева. – Харьков : Консум, 2003. – 216 с.

ИМПЕРАТИВНЫЕ ВЫЗОВЫ ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Лысенкова В. В.

Императивность в духовной сфере составляет один из важнейших принципов формирования культуры. Ранее рассмотренные императивы философского образа жизни как неотъемлемого условия и средства жизнетворчества философа требуют дальнейшего углубления трактовки, дополнения и конкретизации. В статье представлены такие императивы, как высокий уровень ответственности за осуществление философских разработок и верность своим принципам и убеждениям.

Ключевые слова: императив, философ, ответственность, убеждения, философский образ жизни.

PEREMPTORY CHALLENGES PHILOSOPHICAL LIFESTYLE

Lysenkova V. V.

Philosophical lifestyle can be considered as one of the important elements of culture creation process. It's an instrument and form of the practical realization of the sophist's preaching. The destiny of philosopher's ideas, conceptual discoveries depends on his arrangement, optimality and individual coloring. Imperative as a problem of philosophical lifestyle is presented in previous author's works. But the necessity for further research made the continuation of this topic relevant.

The problem of personal lifestyle was considered by national and foreign scientists. But philosophical lifestyle didn't become the subject of significant works. There appeared a situation of necessity for research of this difficult question. One of its aspects is imperative.

The objective of this article is specification of meaningful content of imperative principle and the consideration of the certain imperatives, which characterize philosophical lifestyle.

We determine philosophical lifestyle as a strategic system of philosopher's life self-organization, which promote the disclosure and the implementation of value priorities, ethic precept, different heuristic possibilities of his personality, spreading philosophical culture in society.

When the imperative characteristics of philosophical lifestyle are considered it doesn't mean the compulsory fulfillment of precept, but it means the compliance with philosopher's requirements to himself and his activity. The herein basis is the fundamentals of philosophic creation and its results.

Among the previous us considered imperatives it's possible to mention such as: cognition for the sake of world, society, human improvement and loyalty to the truth, aspiration for wisdom, creativity essence of the whole philosopher's activity.

The next imperative is the high level of responsibility for philosophic discoveries performance, research, implementation of scientific creative projects, which must pierce the whole philosopher's lifestyle. If the realization of its necessity comes too late, it causes hard inner turmoil during the next years of live. The specialists of the highest rank not always appear on appropriate level in predicting the results of shortsighted actions in difficult situations.

The higher responsibility in explication of the essence of social relations, axiological, worldview problem requires from a researcher not only the theoretical excellence, but also multi facet connections with the reality of existence. Responsibility – the social relations between personality and society – is the sophist's valuable preaching, the element of his personal structure and at the same time it is a part of professional ethics. The essence of his responsibility follows from the taken inner moral duties, which are based on the concept of conscience, duty and honor. It is formed under the influence of the pathos of philosophical and culture world heritage, the progressive organization of upbringing and education.

The next imperative is loyalty to your principals and beliefs. Authorities often dislike the destiny, which is dedicated to the cognition of the world. This imperative often led philosophers to the savage persecutions for development and implementation of progressive ideas. Loyalty to beliefs is realization of high moral values and absolute philosophical inspiration in lifestyle. Wholly giving yourself to philosophy, it's impossible to betray your life principals, which were formed in torments of continuous doubts, self critical reflection.

The humanistic orientation of philosophy doesn't allow to ignore its high destination. The famous philosophers' thinking passionarity can't unite with the self-betrayal in their lives.

Key words: imperative, philosopher, responsibility, beliefs, philosophic lifestyle.

УДК 378+130

О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор;
О. О. Савченко, кандидат філософських наук, доцент

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на підґрунті філософського підходу розглядається мотивація навчальної діяльності, висвітлюються три рівні мотивації та надаються деякі рекомендації щодо підвищення рівня вмотивованості студентів вищої школи.

Ключові слова: мотивація, рівень мотивації, навчальна діяльність.

Постановка проблеми. Становлення нової епохи вимагає нової парадигми людської самосвідомості з усім комплексом ціннісних орієнтацій, соціальних настанов, інтересів, методів мислення, соціальної спрямованості поведінки особистості. Розгляд людини як суб'єкта суспільних відносин, розвиток наук про освіту, управління, виховання, вирішення проблем зв'язку біологічного і соціального у структурі особистості, впливу різних сторін суспільної практики на розвиток людини не може бути здійснено без розробки теорії мотивації. Мотивація виступає необхідною опосередкованою ланкою в реалізації зовнішніх, об'єктивних умов у людській діяльності, у соціальній практиці індивіда.

Проблеми мотивації діяльності взагалі, і навчальної зокрема, в останні роки привертають увагу все більшої кількості дослідників — філософів, соціологів, економістів, соціальних психологів, представників інших суспільних наук. **Аналіз спеціальної літератури** свідчить, що сьогодні існує ціла низка визначень поняття мотивації, найбільш популярним визначенням можна вважати такі: мотивація — внутрішнє спонукання до дії, що обумовлює суб'єктивно-особистісну зацікавленість індивіда в її здійсненні, іншими словами — це сукупність внутрішніх і зовнішніх сил, що спонукають людину до пізнання, відчуття і дії.

Зрозуміти мотиваційні механізми, що існують сьогодні, допоможе аналіз їх розвитку та зміни протягом століть [4]. Особлива роль у вирішенні цієї проблеми належить філософії. Філософський аналіз проблем мотивації як рушійної сили соціальних процесів має зробити свій внесок у сучасну методологію дослідження соціальних явищ. Саме філософія завжди вирішувала питання про сутність мотивації як цілісного механізму, про закономірності виникнення і перебіг мотиваційних процесів, що характеризуються новими якісними проявами, внутрішньою рухливістю і мінливістю; про їх

соціальну обумовленість, спрямованість, основний смисловий зміст, конкретні форми здійснення. Так, в античному світі панувала філософія, представлена в працях Сократа, Платона, Аристотеля, їх світогляд, їх розуміння людини, її потреб і мотивів. Грецькі філософи в основі мотивації бачили принцип «гедонізму» — прагнення насолоджуватися і уникати страждань, прагнення до кращого. Одним із перших учених, які підтримали ідеї гедонізму, був знаменитий грецький філософ Сократ (470–399 рр. до н. е.), який стверджував, що людина повинна діяти таким чином, щоб у результаті її дій отримане задоволення перевищувало страждання. Сократ залишився у віках не тільки як людина, що ціною свого життя відстояла свої ідеали, але і як один з перших мислителів, який досліджував загальні основи людської моралі. Одним із перших, хто згадав ідею мотивації, був і давньогрецький філософ Аристотель (384–322 рр. до н. е.), який у своїх роботах описував різні види причин, що спонукають до дії. Фома Аквінський, який є одним із найвідоміших філософів середньовіччя, мотивуючою силою вважав вічне спасіння в потойбічному житті, яке реалізується через чесноту, через моральний спосіб життя у стабільній, всеохоплюючій, керованій законами соціальної ієрархії, де тільки деякі люди беруть активну участь у політиці, де меншість править, а більшість підпорядковується. Під іншим кутом зору сприймалася мотивація в епоху Відродження. Так, М. Кузанський, один із найбільших європейських мислителів XV ст., родоначальник італійської натурфілософії, чия філософська думка сприяла переходу від релігійної філософії середньовіччя до філософії Відродження, переніс акцент від релігійних основ мотивації на мотивацію, що базується на раціональних цілях людини. У більш пізні століття феномен мотивації діяльності людини трактувався трохи інакше. Філософія раціоналізму (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. В. Лейбніц, Г. Гегель, М. Вебер) сутність людини бачить у її мисленні, яке захоплює всі інші функції душі. У цілому ряді філософських теорій людина ставиться в залежність від закономірностей природи (Т. Гоббс, Д. Локк, О. Конт, Г. Спенсер). Мотиваційні процеси індивіда розглядаються в них тільки як процеси адаптації, але при цьому адаптації не стільки усвідомленої, а такої, що має спонтанний, еволюційно-біологічний характер. Ціла низка мислителів (І. Павлов, В. А. Вагнер, О. О. Ухтомський, І. І. Мечников, К. Лоренц) абсолютизують біологічну, тваринну основу в людині. Їх спроби поєднати біологічну, соціальну та духовну сутність людини закінчувалися визнанням чільної ролі біологічного начала. У концепціях персоналізму та індивідуалізму (М. Бердяєв, Е. Муньє, Г. Марсель, М. Шелер) мотиваційні процеси особистості включають у себе як найважливіші компоненти свободу і творчість, але ці якості вступають у протиріччя з цивілізацією, відбувається розрив особистісного та соціального. В екзистенці-

лізмі (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр) мотиваційні процеси, як правило, мають конфліктний характер, оскільки людина постійно стикається з ворожим або байдужим світом речей і людей. Протилежна раціоналізму ірраціональна філософія абсолютизує чуттєву сферу людини. Справжньою основою людини і світу є ірраціональна воля (А. Шопенгауер), почуття, інстинкт, вітальність (Ф. Ніцше), неусвідомлене творче життя, хаотичний надлишок спонукань (А. Бергсон). Своє ставлення до рушіїв індивіда, що здійснює творче освоєння новим, висловили представники російської релігійної філософії (С. Л. Франк, М. О. Бердяев, Ф. О. Голубінський та ін.). Відновлення втраченого в результаті суспільної кризи сенсу життя, на їхню думку, може бути досягнуто лише поверненням до Бога як до єдиної основи морального життя.

Увага, яку впродовж багатьох століть приділялася і продовжує приділятися проблемам мотивації, можна пояснити тим, що вивчення мотивації людської діяльності пов'язано з іншими, більш загальними питаннями особистості як суб'єкта соціальної активності; детермінації і вивчення соціально-перетворюючої діяльності людини; аналізу сутності та ролі мотивів, потреб, інтересів і стимулів як детермінант людської поведінки та діяльності; формування ставлення людини до праці; стимулювання праці та ін.

Метою даної *статті* є розгляд проблеми мотивації навчальної діяльності (як специфічного виду діяльності) на основі філософського підходу, який ґрунтується на розумінні того факту, що без глибокого аналізу механізму мотивації людської діяльності в принципі неможливо розкрити сутність людини, яка здійснює свою активність як свідомо діючий суб'єкт, орієнтується на свої ідеали, цілі та цінності. Зміст і значення проблеми мотивації навчальної діяльності нерозривно пов'язане із завданнями підвищення соціальної і трудової активності кожної особистості в інтересах суспільного прогресу. Формування зрілої і стійкої мотивації навчальної діяльності є необхідною складовою частиною завдань щодо вдосконалення наукового управління розвитком суспільного виробництва і суспільства в цілому, виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Отже, навчально-професійна діяльність у контексті вищої школи розглядається як специфічний вид діяльності, спрямований на суб'єкта (студента), з метою формування і розвитку його особистості як майбутнього професіонала. Орієнтовним компонентом у структурі навчальної діяльності студентів вищого навчального закладу є навчальна мотивація, що являє собою ієрархію цілей і мотивів, які спонукають студента до навчально-професійної діяльності. Зміст мотивації та її структура формують певний мотиваційний рівень студента і ступінь прояву навчальної активності.

Якість освітнього продукту залежить не тільки від майстерності викладачів, а й від ставлення студентів до навчання. Навіть при найвищій якості освітніх послуг, що надаються вищим навчальним закладом, ступінь засвоєння студентами знань, що викладаються, визначається фактором ставлення студентів до навчання. Стійкі знання, вміння та навички, що відповідають вимогам професійної підготовки, можна отримати на основі позитивного ставлення до навчальної діяльності. Компоненти мотиваційної структури суб'єктів навчальної діяльності значущі на всіх етапах вчення, від формулювання цілей і планування до рефлексії процесу та результатів діяльності. Дослідниками доведено вплив мотивації на ефективність навчальної діяльності [5; 6; 7]. Таким чином, дослідження мотиваційних особливостей у певних умовах навчання направлено на розвиток особистості студента з високим професійним і соціальним статусом, що забезпечує його конкурентоспроможність на сучасному ринку праці.

Комплексне дослідження змістовних і структурних особливостей мотивації студентів вищої школи дозволяє виокремити три категорії студентів:

– студенти з низьким рівнем мотивації, які навчаються в силу будь-яких зовнішніх обставин;

– студенти із середнім рівнем мотивації, які розуміють необхідність вищої освіти в подальшому житті, оцінюють доцільність її отримання стосовно формування свого професійного та життєвого досвіду;

– студенти з високим рівнем пізнавального інтересу та навчальної активності, що усвідомлюють соціальну спрямованість навчально-професійної діяльності, її значущість в особистісному плані.

Такі рівні навчальної мотивації відрізняються характером навчальної активності, виразністю пізнавального інтересу, якістю самоорганізації. У першій групі переважають мотиви, які детерміновані силами зовнішніми по відношенню до суб'єкта діяльності і спрямованими на спонукання і регуляцію поведінки. У цьому стані людина сприймає причини своєї поведінки як зовнішні, а себе як об'єкт маніпуляції. При цьому йому може бути притаманне почуття компетентності та ефективності, але це почуття не приводить до внутрішньої мотивації [2, с. 70]. Пізнавальний інтерес розвинений слабко, як правило, він зосереджений у сфері професійно орієнтованих предметів. Усе інше сприймається як зайве, непотрібне. Слабка мотивація на успіх призводить до того, що студентів приваблює простий навчальний матеріал, що відображає базовий обсяг інформації. Важкі завдання не становлять інтересу, навчальні зусилля спрямовані лише на те, що, на думку студентів, може стати в нагоді в майбутній професійній діяльності. Студентів з даним рівнем мотивації часто задовольняє найнижчий

результат, досягнення якого дозволяє залишитися в числі студентів. Для підвищення рівня мотивації можна рекомендувати:

- навчати студентів навичкам раціонального розподілу і використання часу;
- створювати в навчальному процесі ситуацій успіху, що сприяють формуванню об'єктивної самооцінки;
- допомагати в усвідомленні та формулюванні навчальних мотивів і цілей;
- реалізовувати індивідуальний підхід у навчанні, що дозволяє врахувати мотиваційні особливості так званих «слабких» студентів.

До другої групи можна віднести студентів, які розуміють важливість отримання якісної професійної освіти як інструменту особистісного та професійного зростання. Структура навчальної мотивації і ступінь усвідомлення власних мотиваційних особливостей дають їм підстави виділити найбільш значущі та цікаві навчальні предмети. При вивченні деяких навчальних предметів, що або викликають у студентів інтерес, або не вимагають особливих зусиль при їх засвоєнні, проявляється висока навчальна активність, яка має вибіркового характеру. Як правило, вона не поширюється на більш серйозні предмети, засвоєння яких передбачає напружену систематичну працю студента. Студенти другої категорії володіють змішаним типом мотивації — для них значущими є як зовнішні, так і внутрішні мотиви. Педагогічна підтримка допомагає студентам цієї категорії оптимізувати мотиваційну сферу, внаслідок цього їх рівень навчальної активності може бути підвищений. Для активізації та оптимізації мотивів навчання студентів даного рівня можна сформулювати такі рекомендації:

- удосконалювати навички навчальної діяльності, при цьому приділяти увагу розвитку навичок самостійної роботи;
- стимулювати і заохочувати прояв особистої ініціативи на заняттях;
- використовувати активні методи викладання навчальних дисциплін, що сприяють розвитку навчально-пізнавального інтересу;
- делегувати повноваження з організації та проведення окремих форм навчальних занять (дискусія, ділова гра, практикум, case method, тощо);
- залучати до участі в науково-дослідній роботі (конференції, семінари, конкурси студентських робіт);
- розвивати інтерес до обраної професії через включення до навчальної програми додаткового матеріалу, пов'язаного з майбутньою професійною діяльністю;
- надавати психолого-педагогічну підтримку із зміцнення і розвитку внутрішньої мотивації навчання.

Третю групу складають студенти, які виявляють активний інтерес до змісту і процесу навчальної діяльності та розуміють соціальний сенс вищої

освіти в життєвій перспективі. Високий рівень пізнавального інтересу відповідає їх наполегливості та цілеспрямованості в отриманні знань. Для них характерне глибоке усвідомлення необхідності особистісного та професійного зростання, і для досягнення цієї мети служить здобуття вищої освіти. Студенти творчо ставляться до навчання, не обмежуються рамками програми і завданнями викладачів. Їх навчальна мотивація спрямована на глибоке і міцне освоєння як загальноосвітніх, так і спеціальних предметів. Відмінні ознаки навчальної активності студентів третьої групи: прагнення займатися самоосвітою; систематичне виконання завдань з використанням додаткового матеріалу; здатність до тривалого і напруженого виконання завдань; включення в пошукову пізнавальну діяльність; зацікавленість у професії, ранній початок трудової діяльності. Роль викладача полягає у зміцненні внутрішньої мотивації і підтримці високого рівня навчальної активності. Оскільки високий рівень навчальної активності формується при внутрішньому типі мотивації, студенти цієї категорії, як правило, не вимагають зовнішнього контролю, вони здатні до самоорганізації і самоконтролю в навчальній діяльності. Однак для них не менш ніж для студентів інших категорій важливі сприятливі зовнішні умови: систематичність занять, стабільність навчального процесу, прозорість організаційної структури вузу та ін. Високий рівень навчальної активності служить тим пусковим механізмом, який актуалізує мотивацію навчання, будучи при цьому показником соціально-психологічної зрілості майбутнього фахівця. Для роботи з даною категорією студентів можна використовувати такі рекомендації:

- включати до навчальної програми додатковий матеріал, що розширює сферу вивчення предмета;
- створювати в ході навчального заняття проблемні ситуації, що стимулюють розвиток пізнавального інтересу;
- пропонувати завдання, пов'язані із самостійним пошуком і аналізом інформації;
- використовувати лідерські якості активних у навчанні студентів для організації групових форм навчальної діяльності;
- пропонувати завдання підвищеної складності, активізуючи просування студентів цієї категорії в зону найближчого розвитку;
- залучати студентів до участі в різних формах науково-дослідної діяльності;
- створювати можливості для реалізації творчого потенціалу.

Дослідники вищої школи доходять висновку про необхідність цілеспрямованого формування у студентів мотивації навчальної діяльності, підкреслюючи складність управління формуванням навчальних мотивів [1; 2].

Висновки. Визначаючи мотивацію як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини, як джерело її активності й одночасно як систему стимулів різних видів її діяльності і визнаючи за мотивацією значну роль у забезпеченні навчальної успішності, необхідно також визнати і надзвичайну значущість для продуктивності педагогічної діяльності адекватного пізнання викладачем мотивації суб'єктів навчальної діяльності. При цьому мотивація навчальної поведінки визначається соціокультурними вимогами до освіти, її престижем у суспільстві і тим, як ці вимоги проявляються в конкретній ситуації. З іншого боку, мотивація навчальної поведінки обумовлена системою ціннісних орієнтацій, сформованих на попередньому етапі життя. Слід зазначити, що органічний взаємозв'язок і взаємозумовленість соціально-економічного розвитку суспільства і системи освіти вимагають посилення взаємодії соціальних, економічних, науково-технічних, виробничо-технологічних факторів, що впливають, у кінцевому рахунку, на формування мотивації навчання студентів вищих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белых И. Л. Проблема формирования мотивации учения студентов : монография / И. Л. Белых. – Красноярск : СибГТУ, 2007. – 124 с.
2. Сухова Л. В. Развитие познавательной активности в профессиональной подготовке будущих специалистов : монография / Л. В. Сухова. – Самара : Самар. гос. пед. ун-т, 2001. – 193 с.
3. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 575 с.
4. Kenny A. A New History of Western Philosophy Paperback / Anthony Kenny. Oxford University Press, 2012. – 1058 p.
5. Petri H. L. Motivation: Theory, Research, and Application Hardcover / Herbert L. Petri, John M. Govern. Cengage Learning, 2012. – 496 p.
6. Seli H. Motivation and Learning Strategies for College Success: A Focus on Self-Regulated Learning / Helena Seli, Myron H. Dembo. – Routledge, 2012. – 368 p.
7. Sociocultural Theories of Learning and Motivation: Looking Back, Looking Forward (Research on Sociocultural Influences on Motivation and Learn) // ed. by Dennis M. McInerney, Richard A. Walker, and Gregory Arief D. Liem. Information Age Publishing, 2011. – 324 p.

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ МОТИВАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Панфилов А. Ю., Савченко О. А.

В статье на основе философского подхода рассматривается мотивация учебной деятельности, освещаются три уровня мотивации и предоставляются некоторые рекомендации по повышению уровня мотивированности студентов высшей школы.

Ключевые слова: *мотивация, уровень мотивации, учебная деятельность.*

PHILOSOPHIC ASPECTS OF LEARNING MOTIVATION

Panfilov O. Yu., Savchenko O. O.

The theory of motivation has a great impact on such processes as interpreting a human being as a subject of social relations, the development of branches of sciences dealing with education, administration and management, resolving the problem of biological and social interaction within a personality, the influence of society on the development of a human being. Motivation is an integral interceding element of the realization of external objective conditions in the context of human activities as well as in social practice of a person.

Motivational issues in general, and the problems of learning motivation in particular have been of great importance recently; they inspire the scientific interest of a great number of researchers – philosophers, sociologists, economists, social psychologists and other scholars. The analysis of the development of motivational frame, hierarchy and variables over centuries in the history of mankind helps comprehend the motivational mechanisms that exist today, the role of philosophy in this process being the main. Philosophic analysis of motivational issues should contribute to the modern methodology of researching the social phenomena, since philosophy has always considered motivation as a holistic mechanism, regarded the principles of origination and development of motivational processes characterized by new qualitative effects, internal flexibility and changeability, and studied social conditionality of motivation, its orientation, main meaning content and specific ways of realization.

The article suggests a short analysis of the essence of motivation as a phenomenon distinctive for different philosophic schools – from the thinkers of Ancient Greece till the scholars of nowadays. The authors focused their attention on the consideration of learning motivation as a specific type of activity on the basis of philosophic approach, which is grounded on the fact that without deep insight into the motivation of human activity it is impossible in principle to reveal the essence of a human being who acts consciously as a subject guided by their own ideals, goals and values.

The authors consider learning and professional activity in the context of a higher school as a specific type of activity directed onto a subject, i.e. learner, in order to develop the personality of a future professional. The reference point in the structure of learning activity of university students is their learning motivation, which looks like a hierarchy of goals and motives that encourage students in their learning and professional development. The content of motivation and its structure determine particular motivational level of students and the degree of their learning activity.

The comprehensive analysis of conceptual and structural peculiarities of university students' motivation reveals three categories of students:

- students who study due to some external circumstances that force them to study;*
- students who understand the necessity of education for their future life, can see the reasonability and practicability of education in the perspective of the development of their professional experience and the knowledge of life;*

- students with a high level of cognitive interest and learning activity who make aware of social orientation of learning and professional activity as well as its significance in personal development.*

These specified levels of learning motivation differ in the character of learning activity, intensity of cognitive interest, the quality of self-organization.

The authors suggest a number of recommendations to raise the level of motivation in the context of each specified category of university students.

Key words: *motivation, level of motivation, learning activity.*

УДК 32.019.51

А. С. Дорошкевич, кандидат філософських наук, доцент

ГІБРИДНА ВІЙНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розкрито сутність та ключові складові війни нового типу, «гібридної війни». Визначаються характерні риси, причини гібридної війни. Здійснюється спроба виявити прояви гібридної війни в інформаційному суспільстві, визначити її характерні властивості, пояснити феномен мережевоцентричної війни. Проаналізовано методи ведення війни в інформаційному суспільстві та вказано на засоби протистояння.

Ключові слова: *гібридна війна, інформаційне суспільство, мережева війна.*

*Прогрес цивілізації заперечувати не можна:
в кожній новій війні нас вбивають по-новому.*

(У. Роджерс)

Актуальність теми. Тема війни завжди існувала в житті людства. Саме війна формувала такі поняття, як добро, зло, людяність, героїзм. Світ перейшов у постіндустріальну епоху і новий тип техноценозу та економіки. Зростає роль віртуальності, з'являється можливість обробляти великі і динамічні масиви інформації, виникають нові соціальні технології керування натовпом, індивідуальною поведінкою та бізнесом. Тема гібридної війни, її факт і можливості, підіймає цілу низку питань, відповіді на які допомагають зрозуміти, чому ведеться така війна. Адже вона технічна та інформаційно-психологічна тільки за формою, а за змістом — метафізична, тісно пов'язана із самою сутністю людини. У ланцюжку «людина — інформаційне суспільство — гібридна війна» кожна ланка пов'язана з попередньою. Це означає, що ми нічого не зрозуміємо про сучасну людину, якщо не визначимося

з новим типом суспільства та місцем гібридної війни у ньому. Також ми нічого не зрозуміємо стосовно гібридної війни, якщо будемо обмежені лише математичними, інформаційними та воєнними аспектами і не будемо звертати увагу на метафізичний аспект, сфокусований на людині. Не зрозуміємо ми й інформаційне суспільство, якщо відкинемо гібридні війни, які являють собою воєнну стратегію, що об'єднує звичайну війну, малу війну та кібервійну. Інформаційний чинник тут набирає такої ваги, що стає самостійним елементом і виявляється не менш важливим, ніж військовий.

Сучасна теорія війни базується на розподілі циклів людської історії на три епохи: аграрну, промислову та інформаційну. Кожна з цих епох має особливі моделі стратегій, відповідні періоди — передмодерн, модерн та постмодерн. Інформаційна епоха — це сучасний період, період постмодерну, що відбувається сьогодні. Латентність, оперативність, лабільність, доступність, ємність, а найголовніше — інтерактивність і мережева архітектура, відносно низька вартість при значному ефекті, універсальність — усе це визначає інформаційну епоху як епоху мережевих війн, атак без прямого військового конфлікту в поєднанні з інформаційною та дипломатичною війнами. Теорія гібридних війн являє собою модель воєнної стратегії в умовах постмодерну. Як моделі нової економіки, засновані на інформації та високих технологіях, сьогодні доводять свою перевагу над традиційними капіталістичними та соціалістичними моделями промислової епохи, так і гібридна війна претендує на якісну зверхність над попередніми стратегічними концепціями індустріальної епохи.

Гібридні війни стають найпоширенішим засобом досягнення цілей у внутрішній та зовнішній політиці. Бурхливі події, які відбуваються в Україні, є наслідком прояву такої війни: потік інформації стає все менш і менш керованим, а управління збройними та не збройними конфліктами перемістилося з поля бою в інформаційний простір. На наш погляд, вивчення структурних компонентів війни, яку породило інформаційне суспільство, її проявів та тактики ведення, надасть можливість об'єктивно оцінити сучасні реалії, не піддатись впливу шкідливих технологій, що активно застосовуються серед населення нашої держави.

Аналіз наукового розроблення. Всебічну розробку категорій «інформація», «інформаційне суспільство», а також інформаційне бачення багатьох явищ і процесів у світі запропонували у своїх наукових працях А. Бард, П. Бергер, З. Бзежинський, Н. Вінер, Д. Волкогонов, Д. Гілмор, А. Гор, А. Кін, Г. Лассуел, Й. Масуда, М. Постер, Е. Тоффлер, С. Хантінгтон та ін. Феномен інформаційної безпеки особистості, суспільства і держави комплексно вивчався ще з 1980 р. такими вченими, як Р. Абдеев, Е. Андреев,

В. Брушлинський, Г. Грачов, О. Губарев, О. Деркач, І. Завадський, С. Расторгуев, А. Стрельцов, Д. Фролов, І. Шеремет та ін. Принципи ведення державної інформаційної політики в умовах агресії запропонував російський учений А. Манойло у своїй монографії «Державна інформаційна політика в особливих умовах». В Україні вивченням проблем інформаційних війн займається визнаний фахівець у сфері комунікативних технологій, доктор філологічних наук, професор Г. Почепцов. У своїй статті «Інформаційна політика та безпека сучасних держав» він зробив детальний аналіз інформаційної політики та безпеки, які проводять провідні країни світу. Аналіз теорії походження і розвитку інформаційних війн у сучасному світі розробив американський журналіст Ф. Тейлор у своїй книзі «Глобальні комунікації, міжнародні відносини та ЗМІ починаючи з 1945». Тейлор доводить, що стрімкий розвиток цивілізації, нових технологій масових комунікацій має кардинальний вплив на розвиток міжнародних відносин у сучасному світі. Тема «гібридних війн» широко висвітлюється у ЗМІ, а також є предметом соціальних досліджень. Зокрема, такі дослідження проводились відомими експертами, а саме Ф. Гофманом, Д. Ласіком, Дж. Девісом, Д. Кілкаленом, Ф. ван Каппеном та ін.

Мета статті. Виявити прояви гібридної війни в інформаційному суспільстві, визначити її характерні властивості, пояснити феномен мережево-центричної війни як складової гібридної війни. Проаналізувати методи ведення війни в інформаційному суспільстві та вказати на засоби протистояння.

Виклад проблеми. Усе частіше сьогодні ми можемо почути про гібридну, мережевоцентричну, віртуальну або кібервійну. Усе це різні прояви однакових закономірностей, пов'язаних з активними, спрямованими діями в інформаційному середовищі. Виявляється, що прозорість простору — коли про те, що відбувається в будь-якій частині світу, одразу відомо всім — не заважає роботі пропаганди. Традиційний засіб війни нового суспільства — спотворення дійсності задля пропагандистських цілей.

Термін «гібридна війна» набув останнім часом значного поширення, але точного визначення гібридної війни на сьогодні не існує. Поняття «гібридна війна» ввів американський дослідник М. Маклюен [8], який почав детально аналізувати роль інформації в сучасному світі. Учений дійшов несподіваного висновку: засоби комунікації стали новими «природними ресурсами», що збільшують багатство суспільства. Він запропонував світу цікаву тезу: «Істинно тотальна війна — це війна за допомогою інформації». І на основі багаторічних досліджень довів, що сучасні війни зазвичай ведуться в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь. Влучне

визначення дає один з авторів концепції гібридних війн Ф. Хофман, характеризує їх як «повний арсенал різних видів бойових дій, враховуючи конвенціональні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, що містять насилля та кримінальні безлади». [2]

У гібридних війнах на першому місці стоїть інформаційно-психологічний вплив на населення, на другому — економічно-політичні (торговельні, газові, дипломатичні) протистояння. А силові операції, які застосовуються паралельно, мають за мету не стільки завоювання чи втримання території, скільки хаос, неперервний конфлікт і постійне генерування провокацій і постановочних для зомбі-ЗМІ військових подій.

Гібридна війна планується не під стратегію фронтальної війни, а під стратегію інформаційної війни, де відбувається побудова альтернативної зомбі-реальності, всередині якої є можливим перетворення супротивника на ворога (приреченого на фізичне знищення) і нелюдь (хто не має права вважатися людиною). Так, Хофман вважає, що гібридна війна містить п'ять елементів: модальність проти структури, одночасність, злиття, комплексність, злочинність [3]. Ці характеристики підходять навіть до простих політичних акцій. Гібридну війну відокремлює те, що вона містить одне правило — жодних правил. Її тактика відзначається гнучкістю та різноманітністю, тут можливо все. Головною і керуючою складовою гібридної війни є інформаційна, яка, маючи давню історію, на сьогодні набуває нової, модифікованої форми і постає у вигляді мережевоцентричної війни. Мережево-інформаційна війна — це війна нового покоління, в якій моделювання та програмування необхідних процесів у державі противника відбувається засобами інформаційного впливу.

Важливим завданням такої війни є ідентоцид, тобто знищення національної-державної-громадянської ідентичності країни-суперника до такого стану, коли про нього можна сказати одне — нелюдь і ворог. Суть ідентоциду — переконання більшості народу своєї країни, а в ідеалі і частини народу супротивника в злих намірах супротивника щодо своїх.

Об'єктом мережево-інформаційної війни є як масова свідомість, так і індивідуальна. Інформаційний вплив може здійснюватися як на тлі інформаційного шуму, так і в умовах інформаційного вакууму.

Фактично інформаційно-мережева війна будується за тими ж принципами, що і будь-яка рекламна кампанія. Її завдання — продати ідею гібридного агресора. Атака спрямована не на тіла, а на душі супротивника, адже найсильніші конфлікти в історії людства, як відомо, мали у своїй основі релігійний характер. Тому інформаційна війна є головною і дуже сильною складовою гібридної війни. Нав'язування чужих цілей — це те, що робить

таку війну війною і відрізняє її від звичайної реклами. Засобами ведення інформаційної війни є будь-які засоби передачі інформації — від ЗМІ до пошти і пліток. Інформаційний вплив містить спотворення фактів або нав'язує аудиторії емоційне сприйняття, вигідне стороні агресора.

Усі сучасні медійні технології активно застосовуються в гібридній війні, і в першу чергу телебачення, тому що воно не потребує розумової діяльності для сприйняття інформації. Одним із новітніх атрибутів поширення інформації стала цифрова конвергенція, коли взаємопроникнення і злиття цифрової обчислюваної техніки й систем передачі даних відбувається на основі первинного оцифрування різномірних інформаційних повідомлень (текстових, графічних, аудіовізуальних тощо). Одночасно знижуються витрати на обробку і доставку інформації та збільшуються, вдосконалюються функціональні можливості всього комплексу інформаційно-комунікаційних систем. Це дає можливість розширити аудиторію, стимулювати її інтерес, провокувати на відповідну реакцію.

Але, на наш погляд, було б помилковим зводити гібридну війну тільки до її інформаційної складової, можливостей обробляти гігантські масиви даних, вибудовувати безструктурні суб'єкти. Така війна має свої особливі ознаки, а саме: це війна між різними рівнями цивілізаційного розвитку, де використовуються не тільки і не стільки воєнні засоби, а й легальні інструменти управління, демократії, культури, ЗМІ, освіти, що не відокремлює їх від повсякденного життя і робить ефективним засобом маніпулювання. Якщо раніше суб'єкти воєнних дій були цивілізаційно порівнянними, використовували відносно однакові засоби, сьогодні ведеться війна за рахунок розрізнення в цивілізаційному рівні розвитку. Гібридна війна ведеться і проти ворогів, і проти друзів, вона тотальна. Мислення та поведінка перепрограмовуються зовні таким чином, що люди самі руйнують свою державу та владу всередині, відбувається саморуйнування. Інформаційні та соціальні технології легко проникають крізь структурні форми будь-якого походження і функціонування (державні кордони, влада) і засновані на поєднанні хаосу та впорядкування. Створюється ефект «примарного суб'єкта», який є ефектом взаємодії двох аспектів свідомості — рефлексивної та захищеної від рефлексії [4].

Гібридна війна — це дія задля акумуляції та спрямованого застосування соціальної енергії. Але якщо в попередніх війнах мотивом до акумуляції енергії були матеріальна зацікавленість, ідеологія, необхідність захисту держави, то у війні нового типу використовується енергія захоплення, що втілюється в сакральну енергію, яка конвертується в різні соціальні форми.

Гібридна війна є комплексним явищем. Про це яскраво свідчать фактори, які визначають її існування. Серед них можна назвати такі, як розвиток цивілізації, демократія, особисті свободи, світогляд та спосіб життя людей. Так, наприклад, ми вважаємо, що демократія сьогодні є засобом маніпулювання населенням, яке реально жодного впливу ні на що не здійснює. Інструментом впливу на владу виявляється масове невдоволення, яке виявляється в різних формах і яким легше за все маніпулювати. Таким чином, у гібридній війні демократичні держави приречені на поразку. Лише держава, яка може забезпечити авторитарний контроль інформаційного простору на всій території війни, перевагу військових мобільних підрозділів і інфраструктур доставки фінансів, солдат, зброї та боєприпасів, має шанс на перемогу.

Теоретики гібридної війни стверджують, що сучасні конфлікти розгортаються в чотирьох суміжних сферах людської діяльності: у фізичній, інформаційній, когнітивній та соціальній. Кожна з них має важливе самостійне значення, але вирішальний ефект досягається синергією всіх цих елементів. Там, де створюється, обробляється і поширюється інформація, й постає інфосфера, в якій перемагають або програють у сучасних війнах.

Висновки. Таким чином, перехід до інформаційного суспільства обернувся для людства тотальною катастрофою, оскільки гібридна війна, породжена цим суспільством, є дієвим інструментом політики, а її розгортання означає існування однієї держави ціною виключення іншої. Дуже актуальні сьогодні слова керівника американської розвідки Аллена Даллеса: «Ми кинемо все, що маємо, — усе золото, усю матеріальну потужність на обдурення і обдурення людей... Ми непомітно підмінимо їх цінності на фальшиві і примусимо їх у ці цінності вірити... Епізод за епізодом буде розігруватися грандіозна за своїм масштабом трагедія загибелі найбільш нескореного народу, остаточного згасання його самосвідомості».

Рецепт протидії на інформаційному полі бою можна знайти в наукових дослідженнях ідеолога мережевих війн О. Дугіна [5], який стверджує, що головне — контролювати протокол, алгоритм, а не потоки інформації. Інформація може циркулювати досить вільно, найважливіше те, як її декодувати. У центрі уваги — контроль над інформаційним кодом. Фахівці мережевих стратегій можуть нівелювати на виході навіть негативну або небезпечну інформацію, яка в процесі її поширення набуде протилежного значення. Коли збільшується обсяг інформації, що вільно циркулює, на перше місце висувається приховування та керування кодами. В мережево-центричній війні головне — тримати в таємниці алгоритми дешифрування інформації, її структуризації, її узагальнення та її кінцевого використання.

Ефективне поводження з інформацією надасть можливість змінити на свою користь навіть ті інформаційні потоки, які на перший погляд не вигідні. В нашому випадку реальне стає вторинним по відношенню до віртуального. Імідж, інформація важливіші за реальність. Сама реальність стає «реальною» тільки після того, як повідомлення про неї потрапляють в інформаційне поле. Таким чином, потрібен контроль не звичайного простору, а простору інформаційного (віртуального). Отже, гібридну війну можна виграти тільки гібридними засобами, за допомогою ефективних і стрімких технологій, які будуть адаптовані до власних умов та цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Arthur K. Cebrowski and John J. Garstka. Network-centric Warfare: Its Origin and Future / K. Arthur // Proceedings, January 1998.
2. Hoffman F. G. Hybrid vs. compound war / F. G. Hoffman // Armed Forces Journal, Oct. 2009.
3. Hoffman F. G. Future Threats and Strategic Thinking / Hoffman F. G. // Infinity Journal, No Fall 2011. – P. 17.
4. Денисов А. «Призрачные» субъекты в управлении современным военным и политическим конфликтом / А. Денисов // Гос. служба. – №2 (64). – 2010.
5. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-центр, 1999.
6. Ласика Дж. Д. Даркнет: Обратная сторона сети / Дж. Д. Ласика ; пер. с англ. О. Турухиной. – Ультракультура, 2010.
7. Маклюен Г. М. Внешние расширения человека / Г. М. Маклюен ; пер. с англ. В. Николаева ; закл. ст. М. Вавилова. – М. ; Жуковский : КАНОН – пресс – Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.
8. Савин Л. В. Сетевая война. Введение в концепцию / Л. В. Савин. – М. : Евраз. движение, 2011. – 130 с.
9. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек (The End of History and the Last Man) / Ф. Фукуяма. – М. : Ермак, АСТ, 2005.

ГИБРИДНАЯ ВОЙНА В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Дорошкевич А. С.

В статье раскрыта сущность и ключевые составляющие войны нового типа, «гибридной войны». Определяются характерные черты, причины гибридной войны. Осуществляется попытка выявить проявления гибридной войны в информационном обществе, определить ее характерные свойства, объяснить феномен сетецентрич-

ной войны. Проанализированы методы ведения войны в информационном обществе, а также указаны средства противостояния.

Ключевые слова: гибридная война, информационное общество, сетевая война.

HYBRID WARS IN INFORMATION SOCIETY

Doroshkevych A. S.

Hybrid wars are becoming the most common way to achieve goals in internal and foreign policy. Violent events which happen in Ukraine are the result of such a war: volume of information becomes less controlled and management of armed and unarmed conflicts shifted from battle field to information field. The issue elected by author is quite important and beneficial nowadays because investigation of war's structural components, its manifestations and tactics of warfare caused by information society will give an opportunity to assess fairly modern realities, not to fall under influence of detrimental techniques which are commonly applied among people of our country.

There are a lot of philosophic and other works in the article which concern investigation of war's problems, especially those that are of new type such as hybrid, network-centric, virtual or cyberwarfare. All these are different manifestations of the same objective laws connected with active actions directed to information surroundings. Traditional means of war of new society are such as creation of reality for propagandistic objectives.

The main component of hybrid war is information which has an old history, now obtains new modified form and looks like network-centric war. The network-centric war is a war of new generation in which modeling and programming of processes in opponent's state occurs through informational influence.

Defined characteristic features of network-centric war to be exact war between different levels of civilized development where are used not only military methods, but legal implements of administration, democracy, culture, mass media and education which don't distinguish them from everyday life but make an effective means of manipulation. Only government which is able to secure authoritative control of information space all over the territory of war, preferences of portable military subdivisions and infrastructure of finance, soldiery and munitions delivery, has a chance to win.

Transition to information society turned into total disaster for mankind, as network-centric war caused by this society is an efficient implement of policy and its spreading means existence of one state at the cost of exclusion of another. We need to monitor not common space but informational or virtual space. All in all, hybrid war can be won only with hybrid means. With the help of effective and impetuous techniques which will be applied to one's own conditions and aims.

Key words: hybrid warfare, information society, network war.

УДК 17:14(477)

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

ЕТИЧНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ: ІСТОРИЧНА СПЕЦИФІКА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Статтю присвячено аналізу еволюції української етичної думки в контексті філософської культури народу, виявленню її специфічних особливостей. Автора цікавить також стан сучасних досліджень проблем моралі в Україні.

Ключові слова: філософсько-етична думка, специфіка розвитку етики в Україні, моральні цінності, філософія серця.

Актуальність теми дослідження. Звернення до генези філософської думки, осягнення традицій філософсько-етичного мислення, виявлення недооцінених постатей українських мислителів та їх доробку завжди є актуальним. Українська філософсько-етична думка володіє своєрідним досвідом та посідає унікальне місце в історії світової філософської традиції. Українська філософсько-етична думка еволюціонувала від «панетичного» світогляду до набуття етикою автономії в межах світогляду в цілому, від моральних повчань середньовіччя до теорії моралі Новітньої доби.

XXI ст. постало для української спільноти як час духовної кризи, яка зумовлює звернення до вітчизняної історії, загалом, історії культури та еволюції духовних цінностей, зокрема. Осмислення і відновлення на новому рівні ціннісних традицій українського народу є запорукою успішного виходу з духовної кризи. Століття нівелювання українського народу, ігнорування його національної, культурної своєрідності минули, на зміну прийшло XXI ст. — час не просто зростання та розвитку самосвідомості, які були характерні для національно-культурного відродження XVIII — поч. XX ст., а насичення цими традиціями, що пов'язано із новітнім осмисленням національної проблематики: генезис українського народу, своєрідність формування української нації, особливості духовного спадку, розуміння власної культурно-історичної специфіки та осягнення потужності власного духовного потенціалу.

Українська філософсько-етична думка завжди була невід'ємною складовою духовного буття свого народу, вона виразно втілювала і розкривала менталітет української людини, тип духовної діяльності. Разом із тим історико-культурні фактори зумовили її гармонійний зв'язок із європейською гуманістичною традицією. Сучасний етап світової історії характеризується

двома тенденціями: глобалізація і загострення проблем національної ідентичності. У межах першої тенденції українська філософсько-етична думка має певний, але мало досліджений потенціал, щоб зробити вагомий внесок у розробку планетарної етики для усвідомлення всім людством своєї єдності (це питання є одним із найбільш обговорюваних у наукових колах); у межах другої — українській філософсько-етичній думці важливо не тільки систематизувати та плідно розвивати свій доробок, а й випрацювати перспективні шляхи свого розвитку як однієї з основ духовності українського суспільства XXI ст.

Дослідження теми. Історія етики в Україні на сьогодні ще не стала предметом глибокого систематичного вивчення. Загальні дослідження з історії української філософії та суспільної думки, окремі праці з історії етики не дають цілісного уявлення про специфіку традицій етичного теоретизування в Україні. Серед численних праць з історії української філософії не виправдано мало таких, що присвячені цілісному висвітленню історії етики. Імена філософів, які активно розробляли етичну проблематику в межах української духовної культури, та їх ідеї дуже часто згадуються в працях з історії російської філософії (що має певний сенс з огляду на специфіку історико-культурних зв'язків наших народів та значущий вплив на розвиток російської культури Києво-Могилянської академії та інших навчальних закладів). Актуальність статті зумовлена недостатнім рівнем, фрагментарністю вивчення історії української етичної думки: науковці найчастіше звертались до історії розвитку етики в Києво-Могилянській академії, академічної етичної думки XIX ст., або аналізували етичні погляди конкретного філософа, або досліджували художню рефлексію щодо морально-етичних питань.

Оскільки українська філософсько-етична думка як частина української духовної традиції і світового філософського процесу є відбиттям національної самосвідомості українського народу, його духовних цінностей, вивчення її доробку обов'язково вимагає від дослідника осягнення менталітету українців, їх традицій, проникнення у духовно-практичну історію нації. Менталітет українців характеризується емоційно-піднесеним та водночас шанобливим ставленням до рідної землі, яка живить сили, волю, незламний дух народу. Разом із тим українському народу притаманні такі риси: своєрідний індивідуалізм; цінність окремої людини та її духовного світу; значущість морального вдосконалення особистості та її життєлюбність; визнання рівності людей та неприйняття деспотизму. Ці ознаки менталітету є пріоритетами у філософсько-етичних роздумах, у працях українських мислителів.

Мета дослідження. Потреба виявлення специфічних особливостей української філософсько-етичної думки зумовлена необхідністю визначення перспектив розвитку етичної науки в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідити еволюцію етичної думки України можна на основі періодизації, наданій В. С. Горським в «Історії української філософії»: перший період — становлення філософської культури за часів Київської Русі; другий — XVI–XVIII ст.; третій — XIX — поч. XX ст. Перший період історії української етичної думки можна позначити часом розквіту Києворуської держави та існуванням Литовського князівства, життя якого органічно продовжувало розвиток форм духовності Київської Русі. Етика, як і вся філософська думка, не була на той час самостійною, існувало лише коло досліджуваних питань, пов'язаних з усвідомленням сутності людини та її моральних чеснот у щільному зв'язку з християнською вірою. Загалом проблеми людського існування розглядалися крізь призму проблеми «людина — Бог», істотна роль у розвитку філософської думки означеної доби належала християнству, хоча в ній не простежується однозначна замкненість на християнській доктрині.

Деякі сучасні філософи (В. С. Горський, В. В. Бичков та ін.) вважають, що киеворуська думка була значно «етизована», тобто моральна проблематика мала перевагу в загальному обсязі філософських питань. Необхідно зазначити, що у середньовічній картині світу все співвідносилось із загальним конфліктом добра та зла відповідно релігійній традиції, взагалі були відсутні етико-нейтральні явища.

Духовну культуру княжої доби можна охарактеризувати як філософсько-релігійно-етичний комплекс, спрямований на осмислення актуальних проблем тогочасного суспільного життя. Сповнені філософсько-етичними роздумами такі пам'ятки писемної культури Київської Русі, як «Повість минулих літ», «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Ізборник Святослава», «Успенський збірник», «Повчання» Володимира Мономаха, «Моління» Данила Заточника, «Слово» Кирила Туровського та ін. Зародження вітчизняної філософсько-етичної думки пов'язане зі змінами у свідомості людини на основі християнського світобачення та повною мірою відбивало дух тієї епохи.

У «Повчанні» Володимира Мономаха підкреслюється важливість таких чеснот, як працелюбство, чесність, гостинність, повага до старших, прагнення до навчання. Велику вагу мали поняття «честь» і «слава», що оспівуються в «Слові о полку Ігоревім». Поряд із цим істотну роль у філософсько-етичних поглядах Київської Русі відігравала розробка образу святого, формування уявлення про святість як втілення морального ідеалу поведінки, що надихається цінностями «не від світу цього», але здійснюється на землі. Найважливішими рисами образу морального ідеалу вважалися мудрість, милосердя, смиреномудріє (з цими рисами пов'язані образи святих Ольги, Володимира, Бориса і Гліба). Окремо слід підкреслити акцентацію

ролі серця, що стає традиційною для української філософсько-етичної думки. Так, ушановуючи Володимира, Іларіон у «Слові про Закон і Благодать» підкреслював, що в серці князя «воссиял разум». У пам'ятках писемності проголошувався заклик вірувати «всім серцем і всією душею». Таким чином, серце поставало своєрідним зв'язком розуму, почуттів і волі людини, за допомогою чого кожна людина долучалася до Божої істини. Такий тип теоретизування, що склався в духовній культурі Київської Русі, і визначив своєрідність розвитку філософсько-етичної думки України наступних віків.

Правильним буде твердження, що однією із рис філософсько-етичної думки, яка зароджувалася за часів Київської Русі, є релігійність. На основі всебічного осмислення Бога у філософсько-етичних роздумах формуються настанови розкриття творчих сторінь особистості та її морального вдосконалення, утверджуються принципи любові, милосердя, терпіння тощо. Ідеї милосердя та людинолюбності, духовної досконалості, спрямованої до Бога, шанування старших та батьків, смиренності, вірності, чесності, правди, щирості стали духовним стрижнем духовності, який пронизує менталітет українського народу і сьогодні.

Нетиповим для європейського середньовічного світогляду було захоплення та оспівування краси земної природи, що є присутнім в усіх пам'ятках киеворуського періоду і зумовлює певний естетизм філософствування.

Отже, ще в ранні часи зародження філософської культури нашого народу спостерігається уклін від абстрактних, раціоналістичних теорій до конкретизування, емоційно-чуттєвих підходів пізнання, більш практичної та життєвої рефлексії.

XIV–XVI ст. — епоха активного поширення ренесансних ідей, які мали безумовний вплив на духовну культуру нашого народу і відбилися у творчості таких мислителів, як Юрій Дрогобич, Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський-Роксолан. У своїх працях вони не оминули актуальні філософсько-етичні ідеї Ренесансу: Юрій Дрогобич проголошував розум та моральні чесноти критеріями оцінки людини; Павло Русин із Кросна утверджував спроможність людини досягти земного безсмертя добродієністю; Станіслав Оріховський підкреслював необхідність популяризації знань як засобу морального вдосконалення особистості.

У XVI ст. Іван Вишенський у своїх працях, продовжуючи гуманістичну лінію філософствування, відстоював цінність морального виховання. Основне морально-виховне завдання він вбачав не в абстрактному теоретизуванні, а в тому, щоб навчити людину бути правдивою, вміти протистояти злу та аморальності, боротися за щастя і справедливість, прагнути моральної досконалості та наслідувати ідеалу, тобто Богу в земному житті.

XV–XVIII ст. — час, коли починається активна діяльність православних братств, розвивається масове книгодрукування, діє Острозька школа, Києво-Могилянська академія. Братства (виникають в Україні в останній чверті XVI — на початку XVII ст.) стають осередками захисту духовних цінностей українського народу, поширення освіти. У братських школах філософія та етика не викладалися як окремі дисципліни, але в них був закладений ґрунт для становлення професійної філософської науки в Україні. Братства здійснюють значну роботу, поширюючи друковані твори, в яких розроблялась і осмислювалась моральна проблематика. Позиція діячів братських шкіл репрезентована у творі Ісаї Копинського «Алфавіт духовний», присвяченому питанням духовного, морального розвитку людини, необхідності самопізнання як засобу самовдосконалення.

У цей період почала формуватися саме українська філософія на основі синтезу православно-слов'янської та західноєвропейської традицій. Навчальний заклад, заснований Петром Могилою у 1632 р., поступово стає одним із значних наукових центрів Європи, своєрідним джерелом освіти для представників багатьох слов'янських народів — росіян, сербів, хорватів, болгар тощо. Тут уперше утверджується професійна українська філософія, яка здебільшого розвивалась у руслі західноєвропейської неосхоластики на основі вчення Аристотеля.

Характерним явищем української філософської культури того часу стає виокремлення етики як самостійної навчальної дисципліни, про що свідчить діяльність професорів Києво-Могилянської академії та їх учнів.

Серед проблематики, що розроблялась викладачами академії, переважне місце займають гуманітарні дослідження, орієнтовані на вирішення певних соціальних, духовних, зокрема етичних питань. Центральною парадигмою, що суттєво впливала на розробку філософсько-етичних проблем, була «бог — людина — світ». Прикладом цього є трактат Інокентія Гізеля «Мир з Богом людини», в якому чітко простежується деїстична тенденція: Бог створив людину, а процеси, що відбуваються в матеріальному світі після створіння, залежать не від нього, а від вторинних причин, тому і людина як частка природи набуває самодостатнього значення, має відтворювати в собі добро самостійно. У цьому трактаті І. Гізель розмірковує над сповненою злом і соціальною несправедливістю мораллю тогочасного суспільства. Він із повагою ставиться до людини, яка, на його думку, є володарем і творцем власної долі. Критеріями добра та зла є розум і совість людини, яка скеровує й оцінює вчинки. Якщо моральні правила суспільства суперечать людському розуму і негативно оцінюються її совістю, то їх порушення припустимі і не вважаються гріхом. Отже, І. Гізель висловлював принципи раціоналістичної моралі, утверджуючи людську гідність.

Українське філософсько-етичне знання кінця XVII — початку XVIII ст. представлено також у курсах етики викладачів Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича, Георгія Кониського, Михайла Козачинського, Стефана Калиновського, Сильвестра Кулябки та ін. Головним їх досягненням було сутнісне визначення етики як повчальної філософії, що стало підвалиною виокремлення її як самостійної галузі науки.

Значний внесок в еволюцію філософсько-етичної думки України зробив Феофан Прокопович. Ця енциклопедично освічена людина у своїх дослідженнях відходить від схоластичної позиції, приділяючи багато уваги проблемі людини. Він відокремлює етику від богослов'я, називає самостійною наукою. У своїй «Етиці» Ф. Прокопович розкриває механізм та сенс людської діяльності: кожна людина діє, оскільки вона чогось бажає, чогось прагне. Отже, головне завдання етики — керувати людською поведінкою, навчати, у чому полягає найвище добро, і спрямовувати на добро людські дії.

С. Калиновський у своїй книзі «Десять книг Аристотеля до Нікомаха, тобто етика» визначає мету моральної філософії, тобто етики — це людина, яка має активно діяти (не просто споглядати), вчинками утверджуючи добро. Мислитель ставить низку філософсько-етичних питань, характерних для доби Просвітництва — свобода, свобода вибору, співвідношення волі та розуму. Він утверджує активну роль розуму у вольових спонуках, чим заперечує вроджену схильність людини до зла.

Схожа позиція висловлена С. Кулябкою у творі «Етика»: етика — це наука, яка спрямовує вчинки людей, людина у своїх вчинках має керуватися власною розумною волею задля досягнення добра та утвердження основних добродійностей — справедливості, помірності, мужності.

М. Козачинський у своєму курсі стверджує, що етика є істинно самостійною наукою, яка розробляє як конкретні, так і універсальні питання. Мислитель акцентує активну роль етики: вона не просто дає знання моральних законів і правил, а спонукає досягнення людиною моральних чеснот. Учений розділяє етику на загальну та особливу частину: загальна вивчає моральні закони та чесноти поза реальним людським життям; особлива — концентрує увагу на конкретних умовах життя людини та його моральному підґрунті.

Яскравим представником вихованців Києво-Могилянської академії був Г. Кониський. Науковий доробок його свідчить про істотний прогрес у розвитку філософсько-етичних ідей в Україні XVIII ст. Він одним із перших включив етику до свого філософського курсу, визначаючи її як практичну науку, що навчає людей спрямовувати свої дії на добро, на досягнення щастя як вищої мети. У праці «Моральна філософія, або етика» Г. Кониський досить глибоко для свого часу досліджує природу людини, формулює склад-

ну концепцію людської активності. Активність він пов'язує із соціальною діяльністю й відповідальністю людини за свій вибір і вчинки. Моральний вибір і вчинок людини залежать від свободи волі. Воля не є вільною від розуму, вона є втіленням практичного рішення розуму. Досконалим є такий моральний вчинок, який ґрунтується на гармонії розуму і волі індивіда. Внутрішня гармонія людини залежить від згоди між розумом і волею, від спрямованої на моральну мету діяльності. А такою моральною метою є благо. Вище благо «приготував людині Бог», але ж є й земне благо, пов'язане з життєдіяльністю. Земне благо може бути істинним і уявним: перше — це духовні добродієвності, здоров'я, сили людини; друге — це те, що властиве не людині, а її оточенню — гроші, добробут, почесні. Взагалі благом вважається все, що стало для людини бажаним: наявність здоров'я, відчуття доброї долі, відваги, продовження роду, почуттєві насолоди, але все це має бути у помірних рамках. Людина має прагнути насолоди від повноти життя, проте не повинна перетворювати це на самоціль. Кониський також був проти проповідування морального ідеалу, що здатен знищити цінність людського життя. Моральні норми, оцінки не даються апріорі і не даються Богом, а формуються в процесі людського спілкування. Г. Кониський (наслідуючи Аристотеля) велику увагу приділяє моральному вихованню як процесу, в якому формуються і розкриваються найкращі якості людини.

Розвиток означених філософсько-етичних ідей певною мірою був співзвучний аналогічним процесам, що відбувалися в духовному житті тогочасної Європи. Етика доби Просвітництва постає як інтегративна наука про людину як духовну та тілесну цілісність. У творах українських мислителів цього часу етика також вивляє певний синкретизм — усі проблеми тогочасного суспільства розглядалися крізь призму моральних начал.

Такий злет філософсько-етичного знання, на жаль, не мав свого логічного продовження у вигляді створення інститутів професійного філософствування. Причина полягала перш за все в остаточній втраті можливості незалежного існування України. Реформована Києво-Могилянська академія, Львівський університет, інші навчальні заклади, які виникали на землях України, не змогли реалізувати власний потенціал у цьому напрямі. Українська філософсько-етична думка була витіснена за академічні межі, але продовжувала існувати на індивідуальному рівні, що безумовно відповідало специфічному індивідуалізму українського менталітету. Яскравим прикладом цього є постать Григорія Сковороди та його філософсько-етичне вчення. Оригінальний та глибокий доробок ученого присвячений людинознавчій, етико-гуманістичній проблематиці.

Спадщина Г. Сковороди засвідчує органічну єдність національної традиції філософствування та західноєвропейської. Одним із головних прин-

ципів європейського Просвітництва був принцип наближення людини до свободи через моральне самопізнання та вдосконалення внутрішнього світу, що абсолютно віддзеркалено у вченні Г. Сковороди.

Принцип «сродності», вчення про щастя, принцип самопізнання є стрижневими моментами філософсько-етичної системи Г. Сковороди, який по суті наголошує перевагу чуттєвого пізнання над логічним. Мета самопізнання не може бути реалізована як суто інтелектуальний акт. Самопізнання людини є насамперед життєвий процес, що концентрує в людині енергію саморозвитку. Головним органом цього процесу є серце людини, серце як сукупність почуттів, бажань, прагнень. Кордоцентризм сквородинівської філософсько-етичної концепції базується на ідеї, що серце як духовна субстанція є основою буття і джерелом життєдіяльності людини. Оскільки духовну субстанцію утворює в людині Бог, Сковорода ототожнює серце з Богом або Словом Божим. Пізнання самого себе постає у вченні Сковороди шляхом до надбання щастя. В етиці мислителя своєрідно переплітаються антична спадщина та християнська традиція тлумачення поняття щастя: антична філософія виходила з ідеї щастя в межах земного життя, а християнська мораль будується на проповідуванні щастя у потойбічному світі. Сковорода ж твердив: якщо щастя можливе, то не десь і колись, а тут і зараз. Тому пізнання себе є умовою щастя, проте одних лише знань недостатньо, потрібно добре серце — висока моральність.

Важливим принципом філософсько-етичного вчення Г. Сковороди є всепроникнення моралі, поширення функціонування моралі на все суспільство, на кожную особистість. У такий спосіб філософ стверджує гуманістичну можливість людини жити за совістю незалежно від матеріального стану чи роду діяльності. Таким чином, етична спрямованість філософії Г. Сковороди продовжує та розвиває національну традицію морального просвітництва і виховання, що склалася в практиці братських шкіл, Києво-Могилянської академії, у вченнях І. Гізеля, Ф. Прокоповича, Г. Кониського. Філософія серця Сковороди, яка єднає віру і розум людини, мала своє продовження і в інших філософських дослідженнях українських мислителів наступних часів. Своєрідна культурно-історична ситуація того часу зумовила існування української культури як відкритої системи, це й спричинило той факт, що Г. Сковорода не перетворив своє вчення на замкнену, чітко упорядковану систему.

Філософсько-етична думка України Нового часу, безперечно, багато зробила у справі вивчення проблем моралі, а XIX ст. — третій період історії вітчизняної етики — пропонує нові аспекти дослідження в цій сфері. Осередками філософського життя України початку XIX ст. були Слобожанщина та Гетьманщина; особливе місце посідають Харків із заснованим у 1804 р. університетом, Полтава, Ніжин, пізніше і Київ із відкритим у 1834 р. уні-

верситетом. Діяльність науковців пов'язана із розробкою просвітницької філософсько-етичної проблематики, популяризацією ідей представників французького і німецького Просвітництва. Значний вплив на розвиток української філософії цього часу мала німецька класична філософія, особливо етичні системи І. Канта та І. Фіхте. Представники університетської науки, перш за все викладачі морально-політичного та фізико-математичного факультетів Харківського університету Й.-Б. Шад, Л. Кронеберг, Т. Осиповський, О. Стойкович, Л.-Г. Якоб, П. Любовський були головними прибічниками і популяризаторами ідей етики категоричного імперативу.

Період активного розвитку самосвідомості української нації визначив постанову проблеми «людина — нація», яка й стала провідною в етичних поглядах української інтелігенції ХІХ ст. Професійну філософську думку України означеного періоду репрезентували викладачі університетів і духовних академій П. Юркевич, С. Гогоцький, П. Ліницький, О. Козлов, О. Гіляров, Д. Богдашевський та ін. Вони визнавали принципове значення питань моральності, виступали проти позитивізму, ставили у центр своїх досліджень проблему людини, обстоювали ставлення до філософії не як до суми конкретних наук, а як до світоглядної основи суспільства. Сфера моральності розглядалась ними як царина, де виявляється практична значущість загальнофілософських ідей, а моральні питання безпосередньо пов'язані з пошуками виходу суспільства із світоглядної кризи. Радикально налаштована інтелігенція переважно шукала шляхи практичної перебудови суспільства, підпорядковуючи цій меті свою теоретичну діяльність. Центральне місце в теоретичних дослідженнях посідала проблема щастя людини, без вирішення якої неможливі докорінні зміни суспільства, громадського життя.

Традиції українського етичного теоретизування більш за все простежуються у діяльності Памфіла Юркевича. Його загальні філософські ідеї виявились у зв'язку з критичним аналізом творчості І. Канта. П. Юркевич протипоставляв ідею першості людського серця раціоналістичним концепціям розуму Нового часу. Критикуючи етику Канта, він стверджував, що моральний закон, який встановлює межі належного, все ж таки записаний у людському серці, а розум є лише засобом пізнання поклику серця. У 1860 р. була видана його робота «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого», в якій фактично розроблявся принцип кордоцентризму, ідея того, що серце є більш глибокою основою духовного життя, ніж розум, і визначає індивідуальність та неповторність людини. Юркевич заперечував автономію розуму, здатного самостійно встановлювати закони всієї духовної діяльності, оскільки розум можна назвати верхівкою життя людини, а от її корінням є серце. Тому не можна ототожнювати розумність вчинку із моральністю, поняття розумний і добрий: можна скоїти дуже ро-

зумний, проте морально негідний вчинок. Розум людини надає уявлення про високу моральність, однак не врятовує від аморальної поведінки. Так, П. Юркевич фактично стверджує, що серце — скарбник і носій внутрішніх сил людини, основа морального життя, осередок моральних почуттів.

Схожі ідеї простежуються у філософських працях С. Гогоцького, П. Ліницького, Д. Богдашевського, О. Гілярова та ін., які у своїх курсах лекцій традиційно виявляли тяжіння до етичної проблематики, осмислення питань людської моральності, наголошували на визнанні гармонії розуму і моральних почуттів людини. Такий інтерес до етики зумовлений визначенням завдань філософії, які не обмежуються тільки аналізом мислення та основ пізнавальної діяльності й обов'язково має досліджувати моральну природу людини.

Особливістю духовного життя України XIX ст. було поширення української філософської традиції в непрофесійній сфері — літературі та публіцистиці, головною рисою їх тематики була безумовна взаємозалежність соціальних і моральних питань. Зокрема, українська література була сповнена «філософськими образами», емоційно забарвленим глибоким осмисленням етичних проблем суспільства і моральності людини. Таке явище пояснюється однією із рис менталітету українців — переважанням емоцій — чуттєвого начала над раціональним. Вияви непрофесійної філософсько-етичної думки знаходимо у творах М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка та ін. Філософсько-етична складова творчості Гоголя — це роздуми про моральні сили людини, про вчинок, який іде від серця, про перевагу потягу серця над обов'язком та зовнішнім примусом. Творчість П. Куліша майже сповнена філософсько-етичними міркуваннями, в центрі яких — такі поняття, як «серце», «душа», «віра». Його доробок називають «хутірською філософією», яка розкриває бачення автором сутності української духовної традиції, де «хутір» постає уособленням таких рис менталітету українців, як індивідуалізм, любов до рідної землі, традиційність, орієнтація на родинне коло. Актуальність філософсько-етичної проблематики знайшла свій відбиток у творчості Т. Шевченка. Усе, про що він писав, обов'язково співвідноситься з його особистісним етичним ідеалом. Вищим критерієм оцінки життя людини є правда — підґрунтя розв'язання глобального конфлікту добра і зла. Особливе місце Шевченко приділяв осмисленню волі, утіленням образу якої в його творах є постать козака.

Досить визначеною є філософсько-етична позиція І. Франка. Саме етична проблематика виявляється причетною до змістовного насичення його творів, що зумовлювало значущість для поета-мислителя теми «герой, особистість і народ, нація». Проблема щастя, індивідуального та загального (або повного), Франко пов'язував із категорією «нація». Важливими умова-

ми усвідомлення індивідами себе як нації є ідеал, що єднає їх, та віра, яка передбачає сприйняття серцем цього ідеалу. Без такого перетворення «етносу» на «націю» (як єдиний культурний організм) неможливо досягти всезагального повного щастя.

Принагідно зазначимо важливість філософсько-етичного доробку українського письменника, політичного діяча В. Винниченка. Виклад етичної концепції цього мислителя містить трактат «Конкордизм». Вихідним для Винниченка є обґрунтування шляхів до щасливого життя людини. Щастя, пояснюється у трактаті, є те, що дає людині радість життя, а це досягається узгодженням і рівновагою між різними моральними цінностями — багатством, славою, здоров'ям, коханням, розумом тощо. Мораль «конкордизму» стверджує рівність не лише між людьми, а й рівність людей з усіма живими істотами, з природою. Вона вимагає погодження вчинків і потягів людини з навколишнім світом. Тут неприйнятний примус, страх, а лише свобода і незалежність обумовлюють істинну моральність поведінки. Винниченко впевнено стверджує, що реалізація настанов конкордистської етики передбачає загальне оздоровлення суспільства: в економіці, моралі, праві, науці, мистецтві та ін. На жаль, заклики Винниченка не були почуті сучасниками, оскільки й дотепер рукопис трактату не опублікований і зберігається в одному з архівів США. Проте ідеал гармонії індивіда і довколишнього світу не втратив своєї актуальності й сьогодні.

Як бачимо, на кінець XIX ст. — початок XX ст. філософсько-етична думка України характеризувалась продовженням власних традицій та співзвучністю із загальними тенденціями розвитку європейської філософії того часу. Висування проблеми людини (її волі, свободи, вдосконалення, щастя) сприяло виділенню етики як самостійної наукової дисципліни, нерозривно пов'язаної із філософією.

Подальший розвиток української філософсько-етичної думки відбувався або в межах марксистської методології, або згідно з традиціями класичного раціоналізму, чи неокласичного підходу до етичних проблем філософії. Загалом етика XX ст. остаточно визначилася як самостійна наука, основні пошуки якої відбувалися навколо концепцій «людина — Бог», «людина — суспільство». Поширення наукового атеїзму стало перешкодою розвитку ідей взаємозв'язку релігійних настанов і принципів світської моралі. У цей період акцентувалися питання моральної відповідальності людини, кризи загальнолюдських моральних цінностей, морального самовдосконалення, протистояння внутрішнього світу особистості і суспільства.

Особливе місце в розвитку української філософсько-етичної думки XX ст. належить Д. Чижевському — «історичному духу» (так він себе називав), досліднику національного типу філософствування. Як історик української

національної філософії він уперше ввів поняття «філософія серця». Д. Чижевський у своїй концепції «філософії серця» акцентує проблему стилю національного типу мислення. Він доводить, що зверненість до «серця» як до морально-емоційного центру людини спостерігається в культурах різних народів. Але для української духовної традиції специфічним є те, що осмислення серця як внутрішньої субстанції людської духовності не протиставляється розуму, наголошується їх гармонія як засіб врівноваженості Світу. Етична позиція Д. Чижевського виявилася також у негативному ставленні до етичного раціоналізму, до введеної ще Просвітництвом надмірної раціоналізації людини. Він стверджував, що будь-яка етика, яка нехтує унікальністю морального досвіду особистості і прагне раціонально вибудувати моральну поведінку людини, перетворюється на формальну, поверхову етику. Для Д. Чижевського дуже важливим було утвердження цінності та унікальності кожної людини, її права визначати свій моральний шлях.

Умови існування духовної культури, зокрема філософської думки, в радянській Україні визначалися атмосферою неприпустимості владою вільнодумства, однозначним ствердженням лише однієї філософської доктрини — філософії діалектичного та історичного матеріалізму. Навіть марксистська філософія вилучалася із сфери теоретичного аналізу і перетворювалось на засіб пропагандистсько-агітаційної діяльності. Щодо етичної думки вихідним пунктом моральних досліджень марксизм обрав критику попередніх етичних систем. Вивчення сутності моралі було зведено до завдань класової боротьби пролетаріату, до обґрунтування революційної стратегії і тактики. У рамках соціалістичного суспільства етична наука майже не розвивалась аж до кінця 50-х рр. ХХ ст. Із цього часу радянська етична наука зосередила увагу на таких конкретних проблемах: дослідження історії етичної думки; обґрунтування нормативної етики радянського суспільства; розробка теорії морального виховання, тобто проблемах педагогічної етики; акцентування питань професійної етики. Отже, навіть офіційно декретована марксистська етика втратила адекватне підґрунтя для свого нормального існування. Важливо зазначити, що в радянський період була продовжена традиція непрофесійного філософствування, емоційно-образної філософії, яка була започаткована в попередні часи. Представники духовної культури за допомогою художніх засобів осмислювали нагальні етичні проблеми, моральні цінності українського радянського суспільства.

Утім аналіз історії філософсько-етичної думки радянського періоду свідчить, що незважаючи на заідеологізованість етики вона була представлена видатними вченими, які розробляли традиційні питання про добро, зло, сенс життя, смерть, обов'язок, совість, щастя, любов тощо. Особливе місце належить працям О. Дробницького, М. Мамардашвілі, А. Чанишева, Г. Баті-

щева, А. Гусейнова, Ю. Согомонова, А. Титаренка, В. Єфімова та ін. Філософська думка в Україні починає активно розвиватися з 60-х рр. ХХ ст. Доробок українських філософів отримав визнання і навіть з'явився термін «Київська філософська школа», яка була представлена В. Шинкаруком, Л. Левчук, В. Танчером, В. Босенком, І. Бичком, П. Копніним, М. Поповичем та ін. Їхні інтереси стосувалися різних сфер філософського знання: логіки, релігієзнавства, естетики, історії філософії та культури, проблем діалектичного розвитку, педагогічних питань філософії тощо. Для досліджень київських учених (В. Горський, В. Ничик, В. Литвинов, Я. Стратій), які з'явилися в 1960–1980 рр., характерним було прагнення дослідити накопичений досвід професійної української філософії Києво-Могилянської академії, обґрунтувати рецепцію в працях її викладачів ренесансних та реформаторських ідей. Але жодних суттєвих зрушень у розвитку суто етичної проблематики не сталося, хоча в цей час окремі дослідження були присвячені історії етичної думки України та специфіці етноетичних цінностей.

Принципово змінюється ситуація у 90-ті рр. ХХ ст. з проголошенням незалежності України. З'являються навчальні видання з етики, позбавлені від попереднього ідеологічного забарвлення (Т. Аболіної, В. Єфіменка, О. Лінчук, Є Шинкарука, В. Малахова та ін.), і наукові праці, присвячені еволюції української етичної думки (В. Нічик, В. Горський, М. Лук, В. Нападиста), проблемам універсальних і національних моральних цінностей (В. Малахов), питанням прикладної та практичної етики (Т. Аболіна, О. Шинкаренко, В. Нападиста, В. Єфіменко, В. Лісовий, М. Кисельов). Напрями розробок, започатковані київськими вченими у 1960–1980 рр., були продовжені такими науковцями, як Ю. Мицик, Т. Черепніна, Д. Кашина, Л. Алексієвець, С. Серяков, В. Баранівський, О. Скипнюк, В. Вандишева, С. Черепанова.

Висновки. Поданий огляд еволюції етичної думки України дає підстави зробити певні висновки, головний із яких — наявність національної філософсько-етичної традиції. На сьогодні дискусійним залишається питання про припустимість виокремлювати українську національну філософсько-етичну думку. Втім автор дотримується такої позиції: українська філософсько-етична думка існує, оскільки ми можемо впевнено сказати про існування своєрідних ціннісних орієнтацій та морально-етичних поглядів українського народу. Мораль безумовно має загальнолюдський вимір, утім існують національні типи моральної культури, різні системи етнокультурних цінностей, що наповнюють змістом моральні норми та настанови. Хоча в наукових колах як попередніх часів, так і сьогодні існує думка, будь-яка національна філософія обов'язково має бути відзначена створенням оригінальної системи, якої в Україні не було. Прихильники такої позиції, на наш

погляд, недооцінюють філософсько-етичний доробок києвомогилянців, Г. Сковороди, представників університетської академічної філософії XIX ст. тощо. На прикладі української духовної традиції підтверджується той факт, що філософія без своєї етичної складової є значно звуженою, а сама етика неможлива поза філософією.

Такий стислий огляд еволюції української філософсько-етичної думки дозволяє визначити її специфіку, яка обумовлена всією історією духовності українського народу, менталітетом українців та їх культурними традиціями:

– українська філософсько-етична думка є ніби роздвоєною, «межевою». Джерелами її є частково антична філософія, запозичення із праць візантійських філософів, релігійно-філософська думка Київської Русі, західноєвропейська філософія;

– формування української національної філософсько-етичної думки як явища світової філософської культури проходило в умовах уже достатньо зрілої світової етики. Це зумовило її відкритість до інтелектуальних досягнень західної думки, готовність до поміркованих запозичень. Утім розвиток української філософсько-етичної думки відбувався не тільки завдяки, а й усупереч інокультурним впливам як віддзеркалення архетипів національної свідомості. До її специфіки належить стійкість у збереженні традицій, протистояння домінуючому в європейській традиції раціоналізму, захопленість релігійними аспектами морального буття людини;

– українська філософсько-етична думка завжди відбивала основні риси менталітету народу, такі як: антеїзм — спорідненість з рідною землею; індивідуалізм; кордоцентризм, емоційність; екзистенціальність; релігійність;

– українська філософська етика історично змінювалась, проте залишала незмінним коло досліджуваних питань — осмислення свободи людини як можливості змінити себе і своє життя на краще. Філософсько-моральні міркування завжди були конкретними, пов'язаними із умовами буття народу та людини, позначені відсутністю інтересу до суто теоретичних питань, відірваних від реального життя, центрацією навколо життєсміслових проблем людини і суспільства, історії народу;

– до специфіки філософсько-етичної думки України також належить відсутність систематизованих та чітко впорядкованих учень, що є предметом критики і підставою для заперечень існування національної української філософської етики. Етична проблематика часто розроблялась у працях повчального, морально-дидактичного характеру, художніх та літературних творах;

– важливими особливостями української філософсько-етичної думки, які сформувалися у специфічних історико-культурних умовах, є антропоцентризм, відсутність утилітаризму, емоційно-образний стиль мислення, кор-

доцентричність, певний естетизм, чутливість до розрізнення добра і зла, оптимістичне ставлення до світу.

Сучасний стан філософсько-етичного знання у світі характеризується втратою універсальності. З останньої третини ХХ ст. посилюється інтерес до практичної філософії як прикладної етики, що зумовлено загрозами щодо існування людини, необхідністю пошуків нових морально-ціннісних орієнтирів, мотиваційної сфери поведінки людини, а також способів регулювання соціальних конфліктів. Іншими словами, етика все більше перетворюється на певну технологію узгодженого функціонування соціуму, виконуючи функцію соціального регулятора. Сучасна етика переважно розвивається у формі прикладної етики, в якій дуже сильно виявлений практичний та нормативний інтерес і яка націлена на конкретні види суспільної практики. Також активно розвивається професійна етика, яка здебільшого зосереджена на розробці професійних етичних кодексів фахівців різних галузей. Про це свідчить кількість монографій, статей, дисертаційних досліджень, навчальних посібників. Дослідники прикладної етики намагаються описати специфіку прояву професійних чеснот у окремих видах фахової діяльності професіоналів: юристів, медичних працівників, підприємців, журналістів, інженерів та ін. До загального осмислення професійної етики звертаються такі науковці, як Є. Федоренко, Т. Аболіна, І. Бех, Л. Хоружа, В. Семиченко, Г. Васянович, до проблем етики правників — В. Барко, Г. Гребеньков, Ю. Єлісовенко, В. Лозовой, О. Петришин, В. Халіуліна, журналістів — Д. Аврамов, В. Володимиров, С. Даниленко, Д. Корню, військових — О. Гончаренко, Д. Коваленко, С. Форостовець, педагогів — М. Коць, О. Грива, В. Чернокозова та ін.

Разом із тим проблеми сучасного суспільства набувають усе більш глобального характеру, а це зумовлює необхідність переосмислити філософсько-етичні основи життєдіяльності людини і суспільства, по-новому осягнути моральні принципи людських стосунків, що може переломити негативні тенденції суспільного розвитку. Сучасний етап розвитку української філософсько-етичної думки актуалізує необхідність цілісного осмислення основних етичних ідей українських філософів, переосмислення сутності моралі, її статусу та теоретичної і практичної сторін вияву. Звернення до історії етики може стати своєрідним підґрунтям для своєчасного визначення нагальних перспективних завдань філософської етики в сучасних, дуже складних для українського суспільства умовах буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валявко І. Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки : автореф. дис. ... канд. філос. наук / І. Валявко. – К., 1997.

2. Генезис и пути развития русской и украинской философской мысли : монография / [Г. Е. Аляев и др. ; под общ. ред. Г. Е. Аляева, Н. А. Куценко, Т. Д. Суходуб]. – Полтава, 2013.
3. Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій / В. С. Горський. – К., 1996.
4. Єлістратов С. Серце як онтологічна передумова пізнання (за працею П. Юркевича «Ідея») / С. Єлістратов // Філософ. і соціолог. думка. – К., 1995. – № 1–2.
5. Нападиста В. Г. Історія етики в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : навч. посіб. / В. Г. Нападиста. – К. : Либідь, 2004.
6. Ничик В. М. Из истории отечественной философии конца XVII – начала XVIII века / В. М. Ничик. – Киев, 1978.
7. Одоховська І. О. Віра, надія, любов у філософсько-релігійній та етичній думці України та світова культурна традиція / І. О. Одоховська // Універсальні виміри української культури. – О., 2000. – С. 68–76.
8. Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / сост., пер. с лат., вступ. ст. и примеч. М. В. Кашубы. – Киев, 1987.
9. Почапський А. М. Філософія в Харківському університеті у першій чверті XIX ст. / А. М. Почапський // Філософ. і соціолог. думка. – К., 1971. – № 3.
10. Радченко О. Б. Етичний вимір філософії постмодернізму / О. Б. Радченко // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Філософ. і психол. науки. – Вип. V. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 86–93.
11. Философская этика и ее перспективы в современном мире // Круглый стол к 10-летию ежегодника «Этическая мысль»: А. А. Гусейнов, А. В. Разин, А. И. Бродский, О. В. Лобовиков, Р. Г. Апресян, М. Л. Гельфонд). – Этич. мысль. – Вып. 12. – 2012.
12. Яковенко І. Проблеми християнсько-етичного вдосконалення людини в курсах етики діячів Києво-Могилянської академії першої половини XVIII ст. / І. Яковенко // Вісн. Мелітопол. держ. пед. ун-ту ім. Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. – 2013. – № 2. – С. 263–266.

ЭТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ УКРАИНСКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ: ИСТОРИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА И СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

О. А. Стасевская

Статья посвящена анализу эволюции украинской этической мысли в контексте философской культуры народа, выявлению ее специфических особенностей. Автора интересует состояние современных исследований проблем морали в Украине.

Ключевые слова: *философско-этическая мысль, специфика развития этики в Украине, моральные ценности, философия сердца.*

THE ETHICAL COMPONENT OF UKRAINIAN PHILOSOPHY: HISTORICAL SPECIFICITY AND THE MODERN STATE

Staszewska O. A.

The article is devoted the analysis of evolution of the Ukrainian ethics idea in the context of philosophical culture of people, to the exposure of its specific features. An author is interested by consisting of modern researches of problems of moral of Ukraine.

Key words: *philosophical-ethics idea, specific of development of ethics in Ukraine, moral values, philosophy of heart.*

УДК 316.3:1

Э. А. Кальницкий, кандидат философских наук, доцент

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СЕТЕВОГО СОЦИУМА КАК НОВОГО ЭТАПА РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Проанализированы основные социокультурные особенности сетевого социума: формирование особой социальной реальности – виртуальной, формирование понятия «сетевой человек», выделение консеквекциальной этики в отдельную отрасль и т. д. Акцентируется, что социокультурные особенности сетевого социума создают предпосылки для формирования новой общественной сферы, нового мира кибердемократии, которая даст возможность продвигать прогрессивные идеи и реализовывать социальные преобразования.

Ключевые слова: *информационное общество, сетевой социум, социокультурные особенности.*

Актуальность проблемы. Информация в современном обществе играет ключевую роль. Она буквально пронизывает всю структуру социума, демонстрируя возможность даже материальные ценности переводить в нематериальные активы. Ключевая роль в информационном обществе отводится так называемым «информационно насыщенным услугам», например, в бизнесе, услугах в области связи и развлечений и т. д. Понятие «информация», этимологически изначально понимаемое как «изложение», «сообщение», трансформировалось, получив прочную основу в виде информатики,

приобретя при этом математический базис, позволивший превратить ее в мощное орудие реализации человеческих устремлений.

На данном этапе необходимо разработать комплексный подход, чтобы проанализировать, оценить и объяснить различные принципы и понятия, связанные с информацией, ее динамикой и использованием, уделить особое внимание системным вопросам, которые возникают из разных контекстов использования понятия «информация», ее взаимосвязи с другими ключевыми понятиями в философии, в частности такими, как «знание», «интерпретация смысла», «образ» и т. д. Исследуя динамику понятия «информация» в контексте современных компьютерных технологий, необходимо определить структуру информационных сред, в том числе их системные свойства, формы и т. д. Информационная среда представляет собой весь сложный комплекс, который позволяет технологически перерабатывать и эффективно использовать знания в виде информационного ресурса.

Целью данной статьи является анализ социокультурных особенностей сетевого социума, изучение особенностей и специфики развития.

Степень научной разработанности. В научный оборот термин «информационное общество» был введен Ю. Хаяши, формирование концепции информационного общества обязано работам Ф. Махлупа и Т. Умесао. Согласно Й. Масуда основой нового общества становится компьютерная технология, которая замещает умственную работу человека, превращая интеллектуальное производство в ведущую отрасль экономики, что приводит к смене классов социально недифференцированными информационными сообществами [5; 11].

В дальнейшем теория «информационного общества» была развита такими учеными, как М. Порат, Т. Стоунер, Р. Кац и др. Новизна и специфичность процессов, которые обусловлены функционированием информационных сред, отразились в новом осмыслении общества, которое назвали информационным. Проблемы становления информационного общества весьма активно разрабатывались в «теории постиндустриального общества» Д. Белла, «технотронной концепции» З. Бжезинского, «зрелом обществе» Д. Габора, «постсовременном обществе» Ж. Ф. Лиотара, «новом индустриальном обществе» Дж. Гэлбрейта. Теоретиками информационного общества являются также: А. Турен, Д. Тапскотт, Й. Масуда, П. Дракер, Д. Мартин, Г. Молитор, А. Тоффлер, А. Кинг, Д. Несбит, М. Маклюэн, Ж. Эллюль, Л. Ларуш, М. Постер и др. Неонеклассическая парадигма информационного общества воплотилась в работах М. Кастельса, Д. Эймора, А. Портера, Э. Корниша и других исследователей, чьи устремления направлены на фиксацию качественно нового рубежа развития информационного общества, в котором проявляются изменения в системе электронной коммуникации,

преобразования во всех ветвях государственной власти. Появляются новые понятия: «цифровой разрыв» и «цифровая демократия». В результате применения информационно-коммуникационных технологий законодательными органами формируется электронный парламент, судебными — электронное правосудие, наблюдается трансформация государственного управления в информационном обществе и возникают проблемы цифровой демократии, эти тенденции отразились в работах следующих исследователей: Д. Вест, К. Хакер, М. Марголис, Дж. Тэйлор, Дж. Фаунтайн, Б. Шнейдерман. Эти тенденции затрагивают и сферы публичных услуг, формируя электронное здравоохранение, налогообложение, социальное обеспечение и т. д. (работы П. Хенмана, Л. Аль-Хакима и др.). Информационное общество отражает проблемы социальных отношений, а так называемый цифровой разрыв артикулирует цифровое неравенство, обусловленное противоречиями развития традиционных сфер деятельности людей, государственным устройством, экономическими и политическими отношениями общества, степенью развитости средств массовой информации и т. п. В социологии информационное общество относится к постсовременному типу общества. Теоретики, такие как У. Бек, Э. Гидденс и М. Кастельс, утверждают, что с 1970 г. переход от индустриального общества к информационному обществу произошел в глобальном масштабе.

Изложение основного материала. До сих пор не существует общепринятого определения для обозначения современного общества. Наряду с понятием «информационное общество» используют схожие: глобальная деревня, цифровое общество, сетевое общество, постиндустриальное общество и т. п. М. Кастельс рассматривает современное общество как общество, встроенное в новую техно-экономическую систему. Его концепция информационной экономики или сетевой экономики несомненно связана с формированием новых информационных технологий. Таким образом, чтобы понять информационную экономику, необходимо сначала понять характеристики новых информационных технологий, а затем изучить складывающиеся парадигмы в сетевом обществе. Кастельс определил сетевое общество как социальную структуру, которая характеризуется сетевыми технологиями связи и обработки информации [11]. Это включает в себя такие социальные явления, как экономические взаимозависимости между странами, а также глобализацию и социальные движения, связанные с индивидуальной идентичностью. Исходя из этого определения Кастельс предположил, что сетевое общество организовано вокруг двух новых форм пространства и времени: вневременного времени и пространственных потоков. С развитием новых технологий, биотехнологии, компьютерных коммуникационных сетей рушится биологический смысл времени, а также логическая последо-

вательность времени. Все эти явления оказывают влияние на мировоззрение современного человека.

Необходимо отметить, что эффективность функционирования информационной среды связана с различными факторами, которые воздействуют на информационные процессы и информационные системы. Их изучение не должно ограничиваться исследованием информационно-управленческого процесса в его полном виде, но в силу быстрых изменений, которые сопровождают информационное общество, необходимо исследовать элементы информодинамики. Она связана с функционированием всей информационной среды, всех ее элементов, таких как антропологический ресурс, технические средства, другие материальные ресурсы и т. д. На данном этапе развития современного общества наблюдается конвергенция этих элементов в связке: антропологическое/технологическое. Исходя из этих тенденций формируется понятие «сетевой человек» (*human network*), «сетевое общество». Можно говорить о новом типе личности, который формируется в изменяющейся информационной среде. М. Кастельс обосновывает формирование сетевого общества исходя из нового вида капитализма — информационно-глобального [11]. Такой капитализм формирует медиа-сети, использующиеся в деловом общении, в глобальном обмене информацией. Стимулирующим фактором формирования новой личности, безусловно, стал Интернет, который охватывает более миллиарда пользователей, а сетевые формы организации обеспечивают гибкость, постоянную адаптацию к быстрой смене конъюнктуры в области капитала, спроса и технологий. М. Кастельс полагает, что сегодня формируется новая культура виртуальности, так как наша реальность во многом складывается из ежедневного опыта, который человек получает в рамках виртуального мира. М. Кастельс заключает, что сетевое общество — это общая характеристика новой социальной структуры. Таким образом, мы можем рассматривать человека как структурный элемент системы, которая пронизана сетью деловых партнеров, друзей, организаций, связанных с помощью технологии на основе использования устройств, таких как персональный компьютер, сотовые телефоны, различные портативные вычислительные устройства, которые обладают широкими функциональными возможностями (карманный персональный компьютер), цифровым телевидением и т. д. М. Кастельс полагает, что мир находится в процессе постоянной структурной трансформации в течение двух десятилетий. Этот процесс носит многоаспектный характер, обусловленный формированием новой технологической парадигмы. М. Кастельс считает, что не технологии формируют общество, общество формирует технологии в соответствии с потребностями, ценностями и интересами людей, которые используют эти технологии. Кроме того, информационные и коммуникационные технологии

особенно чувствительны к воздействию социальных целей. Однако технологии являются необходимым, но не достаточным условием для возникновения новой формы социальной организации, основанной на сетевом взаимодействии, цифровой связи. Исследователь сравнивает этот процесс с ролью электроэнергии и конструированием электрического двигателя и их роли в формировании организационных форм индустриального общества, к примеру, крупных заводов и рабочих движений. В настоящее время богатство, власть и производство знаний в значительной степени зависят от способности организовать общество, чтобы пожинать плоды новой технологической системы, уходящей своими корнями в микроэлектронику, вычислительную технику и цифровую связь. Цифровые сетевые технологии позволяют преодолевать исторические пределы. Они могут в то же время быть гибкими и адаптивными благодаря их способности децентрализовать работу, используя автономные компоненты, и в то же время еще в состоянии координировать децентрализованную деятельность в общей схеме принятия решений. Цифровые коммуникационные сети являются основой сетевого общества, а электрические сети (имеются в виду энергетические сети) формировали инфраструктуру, на которой было построено индустриальное общество. Как индустриальное общество охватывало реалии разных стран от Соединенных Штатов, Советского Союза до Англии или Японии, но в то же время имея некоторые фундаментальные особенности, которые были признаны в качестве определяющих индустриализм как особую форму организации промышленных технологий, точно так же сетевое общество проявляется во многих различных формах в зависимости от культуры, организаций, политики и исторической траектории каждого общества. Сетевое общество — общество, которое построено на основе сетей, и эти сети находятся за пределами границ, формируя глобальные отношения. Таким образом, отмечает М. Кастельс, логика преобразования сетевого общества охватывает всю планету, она распространяется на все страны, встроенные в глобальные сети капитала, товаров, услуг, рабочей силы, связи, информации, науки и техники.

Главной особенностью сетевого общества является трансформация в сфере общения, в том числе в средствах массовой информации. В рамках этого процесса связь представляет собой общественное пространство, т. е. когнитивное пространство, где люди не только получают информацию, но и формируют ее. Другими словами, в то время как межличностное общение является частным, предоставленные средства связи системы устанавливают отношения между учреждениями и организациями общества и народа в целом. В таком случае сетевое взаимодействие можно рассматривать как «коллективный приемник информации», даже если в конечном счете ин-

формація обробляється кождим человеком в соответствии с его личными характеристиками. Система связи становится все более оцифрованной, все более интерактивной. Таким образом, по мнению М. Кастельса, концентрация бизнеса не означает единый, однонаправленный процесс общения. Общества перешли от системы массового СМИ в систему фрагментарной мультимедийной системы, где зрители становятся все более сегментированы. Другими словами, технологическая пластичность новых медиа позволяет гораздо большую интеграцию всех источников коммуникации. Таким образом, цифровая связь становится менее централизованно организованной. В сетевом обществе новые средства связи и технологии расширяют свои сети, они формируют горизонтальные сети, совершенно независимо от медиа-бизнеса и правительств — автономных средств массовой коммуникации и информации. Однако полной свободы и либерализма, по мнению М. Кастельса, здесь нет. Существует олигополистический бизнес, мультимедийная система управления, которая отслеживает «взрывы» горизонтальных сетей, автономные глобальные локальные связи, и, естественно, взаимодействия между двумя системами происходит в сложной схеме соединений и разъединений в различных контекстах. Однако культура сетевого общества в значительной степени формируется сообщениями, которыми обмениваются члены электронного гиперсетевого общества. В сетевом обществе формируется особая реальность — виртуальная. Так, политика во многом зависит от публичного пространства социальных связей, политический процесс превращается в условиях новой культуры в виртуальный: политические идеи, поведение политиков формируются в пространстве коммуникации. Человек проживает в мире диверсифицированных сообщений, ему необходимо обрабатывать информацию из официальных и автономных источников информации. Тем не менее, господство медиа-пространства над умами людей работает через основные механизмы: наличие либо отсутствие сообщения в средствах массовой информации. Это двоичный режим медиа-политики, по мнению М. Кастельса, обладает экстраординарными последствиями в политическом процессе институтов общества. Это также означает, что наличие СМИ необходимо для создания политической гегемонии или контргегемонии, например, во время избирательных кампаний. Средства массовой информации, в частности телевидение, по-прежнему доминируют в медиа-пространстве, хотя эта тенденция быстро меняется, в связи с тем что на языке телевидения политическая конкуренция строится вокруг политических лидеров. Мало кто знает фактические программы политических партий. Доверие и характер строятся по изображению лица в кадре, негативные сообщения являются гораздо более эффективными, чем положительные сообщения. Однако М. Кастельс заключает, что

сетевое общество носит глобальный характер, оно не может работать только или преимущественно в национальном контексте, оно участвует в процессе глобального управления, однако без мирового правительства. Причины, почему нет глобального правительства, по мнению М. Кастельса, коренятся в исторической инерции учреждений и социальных интересов и ценностей, которые встроены в эти учреждения. Но поскольку глобальное управление является функциональной необходимостью, государства-нации находят способы, чтобы участвовать в управлении глобальными процессами, которые влияют на большинство вопросов, связанных с их руководящей практикой. Чтобы осуществить это, они образуют сети национальных государств, наиболее интегрированной и значительной из которых является Европейский Союз.

Человеку присуще стремиться к максимальной индивидуальной свободе, т. е. к свободе личности, однако это свобода для « сетевого человека » реализуется в широком контексте единства с другими такими же людьми, с которыми он поддерживает сетевое взаимодействие. Можно ли говорить о полной свободе в определении себя как личности и для других в тех условиях, которые диктует сетевое взаимодействие? Вопрос о том, обладают ли люди реальным контролем над своими решениями и поступками, достаточно сложен, он открывает проблему права, которое формулирует концепцию прав и свобод человека как одну из важнейших составляющих современной западной цивилизации. Проблема личности в настоящее время не только не утрачивает своего значения, а напротив, требует особого внимания, ведь подлинный цивилизованный прогресс нельзя рассматривать вне тесной связи с человеком, с его свободой и личностным бытием. Необходим глубокий анализ основ человеческой жизни, определения цели человеческого существования, осознания его возможностей и перспектив. Безусловно, все эти вопросы рассматривались в истории философии, они были актуальны на протяжении всего развития философской мысли. Некоторые из аспектов моральных регуляторов поведения человека рассматривались Б. Спинозой, Н. Бердяевым, Л. Колбергом, К. Роджерсом, Э. Фроммом и др., вопросы моральной саморегуляции — С. Якобсоном, Л. Божовичем и др. Духовная природа человека — это основное проявление нравственной личности. Она подвергается мощным воздействием различных факторов, в том числе сетевым взаимодействием, средой Интернет, СМИ, что приводит к прагматизации, девальвации духовных ценностей и общему кризису нравственности. Виртуальная среда выступает местом и средством различных взаимодействий, с помощью которых осуществляется распространение знаний, духовных ценностей, моральных и правовых норм. Преобладает

составляющая группоцентрической ориентации, которая в зависимости от сетевого взаимодействия и присущих той или иной группе людей ценностей может апеллировать к программе развития нравственной сферы личности, либо наоборот, призывать к «разрушению» барьеров морали и права. Сетевое взаимодействие не уступает коммуникации в действительной (не виртуальной) жизни. Оно отражает общую структуру взаимодействия когнитивного, эмоционального и поведенческого компонентов, которые могут выражать свое предметное содержание в разных интернет-сообществах, имеющих свою идеологическую направленность. Таким образом, формирование сетевого типа личности связано прежде всего с развитием сетевых социальных сетей. Такие сети обеспечивают людей культурной, идеологической, эмоциональной связью. Эта связь обеспечивается достижениями в сфере коммуникационных технологий, которые позволяют преодолевать различные барьеры, в том числе культурные, языковые, географические посредством электронной почты, блогов, подкастов, системы обмена мгновенными сообщениями и др. Вместе с тем необходимо отметить, что такая связь обеспечивает открытость и доступность информации, открывает возможность к децентрализации власти от традиционных институтов и демократизации установленных социальных структур. К примеру, традиционные новостные медиа и корпорации могут использовать фото-, видеоматериалы, переданные через социальные сети.

В мировом сообществе «уменьшается» расстояние между людьми, физическая дистанция между которыми может достигать тысячи километров. Ежеминутно 100 000 человек становятся друзьями в Facebook; половина всех пользователей проводит от одного до пяти часов в неделю за общением в социальных сетях; каждую секунду 8 человек на планете становятся частью какой-либо из существующих социальных сетей [6].

Таким образом, роль информации, безусловно, возрастает, но вопрос о том, как она влияет на человека, остается открытым. В большинстве стран мира информационная революция изменила многие аспекты жизни: от экономики до развлечений. Следовательно, информационные и коммуникационные технологии повлияли также и на общинный уклад, семейную жизнь, человеческие отношения, образование, свободу и демократию. Эти тенденции, как правило, изучаются в русле этики, моральной философии. Общение в Интернете, особенно в социальных сетях, отличается от общения в реальной жизни. Необходимость соблюдения правил общения в социальных сетях возникла в связи с увеличением случаев мошенничества, киберпреследования и запугивания пользователей. Использование социальных сетей является небезопасным именно из-за проблемы утечки персональных данных.

Доступ к информации стал насущной потребностью, но не вся информация в сети одинаково полезна. Рост социальных сетей усугубил существующие этические вопросы, а также создал новые, в том числе такие, как добровольный обмен данными и конфиденциальность; авторские права и права собственности идей и мыслей; манипулирование рекламодателей, политических институтов, рост онлайн-политических движений; безопасность личных данных и т. д.

В русле гуманитарных дисциплин формируется новая отрасль — «компьютерная этика» (кибернет-этика, интернет-этика), которая изучает возможности применения кодексов этики и стандартов надлежащей практики в сетевом взаимодействии. За последние несколько десятилетий в вузах вводятся новые дисциплины по компьютерной этике, формируются научно-исследовательские центры, проводятся конференции и семинары, посвященные проблемам этики.

Можно рассматривать информацию в Интернете в качестве объекта, который человек сознательно помещает в публичном пространстве. Эта информация может быть не защищена нормами конфиденциальности в том случае, если пользователь заведомо публикует в открытом доступе конфиденциальную информацию. Однако такой подход противоречит консеквенциальным этическим доктринам, которые основаны на оценке действия по его последствиям или по предполагаемым последствиям, а не по соответствию правилам, правам или обязательствам. Консеквенциальная этика обычно противопоставляется нравственным аргументам деонтологии, которые господствовали в области моральных суждений. Наиболее важная традиция консеквенциальной этики — утилитаризм. Первым философом, применившим последовательный консеквенциализм к политике, был Давид Юм [9]. Пространство морали в философии Юма оказывается реализованным благодаря симпатии. Симпатия представлена Д. Юмом как естественная способность человека воспринимать душевные состояния других людей. Мораль же обнаруживается в сфере взаимоотношений — взаимопереживания, взаимопонимания, взаимодействия. Сообщества людей, которые функционируют в интернет-пространстве в виде различных групп, объединяются совокупностью разделяемых ими моральных норм и, безусловно, симпатией. В определении Юма симпатия предстает как весьма могущественный принцип человеческой природы, имеющий большое влияние на наше чувство прекрасного. Юм полагает, что когда мы выносим суждения о нравственности, осознаем роль симпатии в человеческих отношениях и, в частности, в морали. Фото-, видеоматериалы, музыка, эмоциональная нагрузка передаваемой информации в интернет-сообществах нацелены

на формирование симпатии, которая, в конечном счете, формирует определенные моральные установки и ценности.

Исследования проблем этики и морали осуществляются в рамках многих дисциплин, как гуманитарных, так и технических. Этические нормы, формулируемые в сфере конвенционализма, утилитаризма, деонтологии, этики добродетели, феминистской этики, ставят проблему в отношении этических вопросов и в сфере интернет-пространства. Есть потребность изучения этих проблем в правовом поле. Необходимо исследовать новые, возникающие коммуникации, общественные отношения, которые требуют адекватного правового регулирования, обеспечивающего возможность эффективного взаимодействия, в том числе без нарушения прав личности, снизить риск деструктивного и противоправного воздействия информации, циркулирующей в Интернете.

Проблемы, которые ставит на повестку дня информационное общество, переходят в плоскость социально-философской рефлексии, включающей в себя постановку вопросов о критериях эссенциального противоречия в категориальном корпусе моральной философии. Безусловно, активное воздействие научно-технических знаний на материально-производственную, социокультурную сферы жизни человечества вызвали новые проблемы, требующие своего осмысления и разрешения. Информационные коммуникационные технологии, развивающиеся в условиях глобализации, являются доминирующими и обуславливают основные тенденции цивилизационного развития человечества. Бесплатные онлайн-сервисы, от Facebook, Twitter до LinkedIn, объединяют сотни миллионов людей. Тем не менее, до конца не понятно, как социальные медиа-ресурсы влияют на восприятие человека, как трансформируют мировоззренческие установки, ведь преобразования касаются всех форм хозяйственной деятельности, перестройки социальных институтов. В философском дискурсе акцентируется моральный аспект проблемы. М. Фуко предлагает концепцию, в которой он исследует, как медиа-ресурсы влияют на человека на психологическом уровне [7]. Фуко не дождался появления Интернета, но его исследования социальной обусловленности и формирования личности по отношению к власти применимы к тем вопросам, которые связаны с интернет-средой. Фуко исследует технику власти, которая постоянно ищет новые средства и возможности, предмет же его исследования — это общество, подчиняющееся уголовному законодательству. Фуко отмечает, что несмотря на то что существует большое разнообразие обществ и все они по-разному устроены, способ организации у них одинаков, что делает власть столь действенной. Деятельность сетевых сообществ также контролируется, фиксируется. Изучается анализ

рынка, формируется целевая реклама и т. п. Человек в интернет-пространстве «теряется» в онлайн-толпе. С другой стороны, он удовлетворяет глубокую психологическую потребность в признании, получив возможность публично размещать информацию о себе самом. Но эта информация, как ни парадоксально получается, адресована толпе. Формирование «сетевое» человека началось задолго до появления Интернета. Фундаментом этого феномена служит массовое общество. Понятие человек-масса было сформировано в XX в. Это понятие артикулирует особый социокультурный тип человека, характеризуемый утратой индивидуальности, индифферентный по отношению к профессиональным, социальным, образовательным и другим различиям. Он — продукт индустриальной цивилизации. Формирование понятия «человек-масса» является заслугой Х. Ортеги-и-Гассета, который ввел его в научный оборот (он сопоставлял человека-массу с представителем духовной элиты). Психологические же основания этого феномена были заложены в работах Г. Лебона, Э. Канетти, З. Фрейда — они изучали человека-массу через его взаимодействие в толпе, а также в работах Г. Тарда, изучающего публику. Масса как форма, не способная воспринимать смыслы, изучается в работах Ж. Бодрийяра. Жан Бодрийяр вводит понятие «симулякр», который маскирует и искажает фундаментальную реальность, и, в конечном итоге, вообще не имеет отношения к какой бы то ни было реальности, являясь своим собственным симулякром в чистом виде [1]. Бодрийяр отмечает, что медиа-средства, в буквальном смысле, больше не существуют: они не осязаемы, рассеяны и дифрагированы в реальном. Таким образом, под сомнение ставится весь традиционный мир каузальности: метод перспективный и детерминистский, «активный» и критический, метод аналитический — различие между причиной и следствием, между активным и пассивным, между субъектом и объектом, между целью и средствами. В современном обществе усиливаются черты массовизации, приводящие к нивелированию индивидуальности. На фоне разнообразия форм, предлагающихся Интернетом, обнаруживается дефицит проявления индивидуальности. Очевидно, что преодоление массовизации общественных процессов требует формирование критически мыслящего человека, а не брэнда, который формируется в интернет-пространстве на основе определенной моды, диктуемой массовой культурой, образ которого артикулируется аватаркой.

Сетевой человек в виртуальном пространстве ищет людей со схожими интересами. В процессе общения выстраивается круг друзей, который основан на общих ценностях и интересах. Что заставляет нас делиться контентом? Не только желание выразить наши ценности, это желание принадлежать к сообществу, связанному общими ценностями. Забирая время,

которое человек тратит на формирование своего бренда в виртуальном пространстве, социальные медиа делают нас рабами наших гаджетов.

Использование социальных сетей, как правило, нацелено на приятное времяпровождение досуга или с желанием популяризации своего «Я» (с целью произвести впечатление на людей). Существует простое правило, которое репрезентирует капиталистическое общество: бесплатным сыр бывает только в мышеловке. Когда продукт становится доступным для вас и бесплатным (например, регистрация в социальных сетях), вы сами становитесь продуктом. В конечном итоге, массовое общество призывает потреблять низкопробные стереотипы, препятствует сохранению и развитию лучших традиций национальных культур и их своеобразия, способствует примитивизации общественного информативно-культурного спроса, снижению интеллектуального и эстетико-художественного потенциала в той или иной форме. Здесь роль потребления — ведущая, приоритетная, основанная на стремлении к разнообразному потреблению роскоши, статуса, элитарности, развлечений, приводящих к зависимости от Интернета и ухода от реальности. Ю. Хабермас утверждает, что СМИ не нацелены на формирование общественной дискуссии, их роль — в формировании общественного мнения [8]. Хабермас подчеркивает, что в сфере критической гласности необходима автономия от государства и экономики, состоящей из широкого круга организаций, которые представляют мнения заинтересованных групп общественности. Фуко отвергает разум как инструмент угнетения, однако Хабермас видит вещи по-другому: он считает, что если мы верим в важность общечеловеческой импульса для общения, мы должны верить в разум [7]. Основной для Хабермаса является идея о том, что уровень развития общества зависит от нашей способности общаться, дискутировать и обсуждать. Работы Хабермаса были опубликованы задолго до цифровой революции, однако идеи, которые он выдвигал, достаточно актуальны. Рост информационного неравенства угрожает основным правам человека. Новые формы гражданского общества и общественной жизни ограничены от власти рыночной экономики и политического надзора. Распространение информационной технологии, вероятно, приведет к потере самостоятельности во многих сферах: политической, экономической, культурной и социальной жизни. Могут ли виртуальные сообщества внести свой вклад в возрождение общественной дискуссии, или они просто отвлекают от важных социальных проблем? В какой-то степени у виртуальных сообществ действительно есть демократический потенциал, который укрепляет гражданское общество. Однако с другой стороны, такие сообщества могут формировать чувство сопричастности, а не фактического участия. И та и другая тенденция действительно присутствует. В Украине благодаря ин-

тернет-сообществам сформировалось волонтерское движение, различные общественные организации, но с другой стороны, часть участников остается лишь сопричастными («диванные войска»). Таким образом, сообщества могут иметь чисто инструментальный характер, т. е. они никогда не выходят за пределы своих групп; но могут и стимулировать действия, т. е. виртуальные сообщества могут проявляться в реальных политических действиях, таких как реформы системы образования или в политике. Таким образом, любое преимущество может быть истолковано и как недостаток. Общество, формируемое в киберпространстве, не может быть панацеей от всех проблем. И все же, электронные СМИ предлагают уникальный канал для публикации и общения, который является основой демократии. Средства коммуникации являются необходимыми, но не достаточными для самостоятельного управления и формирования демократического общества. Можно выделить два аспекта социально-культурного взаимодействия: публичная сфера как рынок идей и как средство для создания и распространения культуры. Представители неомарксизма подчеркивают, что знания, информационные технологии, компьютерные сети сыграли важную роль в реструктурировании и глобализации капитализма, что привело к появлению режима гибкого накопления. Д. Харви предупреждает, что новые технологии вызывают социальные антагонизмы, которые вызваны безработицей, ростом бедности, социальной изоляцией, децентрацией политической системы управления государством, снижением общего благосостояния, трудовых прав, социального обеспечения и т. д. [13] Кельнер использует термин «technocapitalism», чтобы описать синтез капитала и технологий и отмечает, что все более важную роль технологии играют в функционировании капиталистических структур [16]. Кельнер утверждает, что новые технологии создают новую общественную сферу, новый мир кибердемократии, которая продвигает прогрессивные идеи и приводит к социальным преобразованиям.

Виртуальное сообщество содержит следующие элементы: социальное взаимодействие, систему общих ценностей и общую систему символов. Эти элементы представляют собой взаимодействие социальной, экономической, политической и культурной сферы. Например, социальная сфера охватывает социальное взаимодействие, солидарность, личностные, индивидуальные и институциональные отношения. Экономическая сфера включает в себя производство, распределение и потребление товаров и услуг. Политическая сфера включает в себя коллективное образование целей и реализацию политических решений. Сфера культуры включает систему символов и их интерпретацию.

Коммуникация в сообществах является важным аспектом жизни для большинства людей. Без общения не может быть никаких действий. На пути

реализации возможности в полной мере использовать интернет-коммуникации стоят две важные проблемы. Первая проблема связана с цифровым разрывом — не все имеют доступ к компьютерным и интернет-технологиям. Вторая — не все пользователи имеют достаточный уровень интеллектуального развития и образования (например, не знают, как найти нужную информацию), позволяющий анализировать разнообразные каналы информации, а также формировать критический подход к осознанию полученной информации. В рамках сетевого общества происходит смещение национальных территориальных границ, экономические границы также смещаются. М. Маклюэн полагал, что развитие электронных коммуникационных технологий существенно смещает пространство и время, так что мы можем эффективно жить в безграничной «глобальной деревне». Сетевое общество представляет собой глобальный транснациональный, межкультурный феномен, требующий многоаспектного изучения.

Выводы. Таким образом, социокультурные особенности сетевого социума создают предпосылки для формирования новой общественной сферы, нового мира кибердемократии, которая даст возможность продвигать прогрессивные идеи и реализовывать социальные преобразования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр ; пер. О. А. Печенкина. — Тула, 2013. — 204 с.
2. Делез Ж. Различие и повторение / Ж. Делез. — СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. — 384 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана ; Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. — М., 2000. — 606 с.
4. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека Understanding Media: The Extensions of Man / М. Маклюэн. — М. : Кучково поле, 2007. — 464 с.
5. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А. Назарчук // Вопр. философии. — 2008. — № 7. — С. 61–75.
6. Сорок фактов о социальных сетях [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.adme.ru/research/40-faktov-o-socialnyh-setyah-433005/>.
7. Фуко М. Интеллектуалы и власть / М. Фуко // Избранные политические статьи, выступления и интервью ; пер. с фр. С. Ч. Офергаса / под общ. ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова. — М. : Праксис, 2002. — 384 с.
8. Хабермас Ю. Европа. Небольшие политические сочинения, XI / Ю. Хабермас. — М. : Весь мир, 2012. — 160 с.
9. Юм Д. Трактат о человеческой природе / Д. Юм ; пер. с англ. И. Церетели ; вступ. ст. и примеч. И. С. Нарского // Юм Д. Соч. : В 2 т. Т. 1. — М., 1966. — С. 367–368.

10. Barrattand M. «Beyond Recruitment? Participatory online research with people who use drugs» / M. Barrattand, S. Lenton // International Journal of Internet Research Ethics. – 2010. – № 3(1). – P. 69–86.
11. Castells M. The Network Society: From Knowledge to Polic / M. Castells, G. Cardoso. – Washington : Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations, 2005. – 460 p.
12. Floridi L. «What Is the Philosophy of Information?» / L. Floridi // Metaphilosophy. – 2002. – № 33(1–2). – P. 123–145.
13. Harvey D. The Condition of Postmodernity / D. Harvey. – London : Blackwell, 1989. – 368 p.
14. Lenski W. Information: a conceptual investigation / W. Lenski // Information. – 2010. – № 1(2). – P. 74–118.
15. Tavani H. The state of computer ethics as a philosophical field of inquiry: Some contemporary perspectives, future projections, and current resources / H. Tavani. – Ethics and Information Technology. – 2001. – № 2. – P. 97–108.
16. The Global Competitiveness Report 2001–2002 // World Economic Forum. Oxford University Press. – New York, 2002. – 587 p.
17. Wiener N. The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society / N. Wiener. – NY. : Doubleday Anchor, 1954. – 200 p.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕРЕЖЕВОГО СОЦІУМУ ЯК НОВОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Кальницький Е. А.

Проаналізовані основні соціокультурні особливості мережевого соціуму: формування особливої соціальної реальності – віртуальної, формування поняття «мережева людина», виділення консеквекціальної етики в окрему галузь тощо. Обґрунтовується, що соціокультурні особливості мережевого соціуму створюють передумови для формування нової суспільної сфери, нового світу кібердемократії, яка дасть можливість просувати прогресивні ідеї і реалізовувати соціальні перетворення.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, мережевий соціум, соціокультурні особливості.*

SOCIOCULTURAL FEATURES OF THE NETWORK SOCIETY AS A NEW STAGE OF DEVELOPMENT INFORMATION SOCIETY

Kalnytskyi E. A.

Network community is a general characteristic of the new social structure, which has its socio-cultural features.

Conversion logic of the network society covers the entire planet, it applies to all countries that have global networks of capital, goods, services, labor, communication, information, science and technology. The main feature of the network society is the transformation in the field of communication, including the media. In this process, the connection is a public space, i.e. cognitive space where people not only receive information, but also form it. In the network society formed a special reality – virtual. Thus, the policy is largely dependent on the public space of social ties.

The political process is converted into the new culture – a virtual: political ideas, the behavior of politicians formed in space communication. People live in the world of diverse messages, it needs to process information from official and independent sources of information.

There is a convergence of elements in the bundle: anthropological process. Based on these trends formed the concept of «network people» (human network), «network society». We can talk about a new type of personality that is formed in the changing information environment.

In line with the humanities, a new branch – «computer ethics». Problems that puts on the agenda the information society to the field of social and philosophical reflection, which includes asking questions about the criteria of essential contradictions in the case categorical moral philosophy. In philosophical discourse emphasis is, to a greater extent, mainly on the moral aspect of the problem, as well as on the question of identity.

The growth of the digital divide threatens the basic human rights. New forms of civil society and public life is limited by the power of the market economy and political oversight. The spread of information technology is likely to lead to a loss of autonomy in many spheres: political, economic, cultural and social life. Can virtual communities to contribute to the revival of the public debate, or are they just distract from the important social issues? To some extent in virtual communities do have a democratic potential that strengthens civil society. But on the other hand, these communities can generate a sense of ownership, and not actual participation. And that is another trend is indeed present. Representatives of neo-Marxism emphasize that knowledge, information technology, computer networks have played an important role in the restructuring and globalization of capitalism that led to the regime of flexible accumulation. At the same time, new technologies are causing social antagonisms that are caused by unemployment, increasing poverty, social exclusion, decentralization of the political system of government, reducing the general welfare, labor rights, social security.

Thus, the sociocultural characteristics of the network society creates prerequisites for formation of a new public sphere, a new world kiberdemokratii, which will give the opportunity to promote progressive ideas and implement social change.

Key words: *information society, network society, socio-cultural features.*

УДК 130.2

О. В. Бурлука, кандидат філософських наук, доцент

САМООСВІТА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто, як у світлі тих соціокультурних перетворень, що тривають в Україні, самоосвіта особистості набуває нового соціального сенсу, а реформування системи освіти, її оптимізація, створення комфортних умов щодо отримання знань стало потребою державного рівня. Основою соціально-економічного розвитку сучасного суспільства стає не лише матеріальне виробництво, але й виробництво інформації і знань. Інформатизація практично всіх сфер діяльності людини ставить перед системою освіти завдання підготовки фахівця, що має навички самоосвітньої діяльності. Уся система соціальних стосунків трансформується завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям і відповідно змінюються і самоосвітні процеси, створюючи новий тип технологій самоосвіти. Актуальною стає здатність особистості використовувати «екранну» технологію самоосвіти щодо отримання інформації. Це кардинально змінює статус самоосвіти в суспільстві. Вона стає не лише інструментом, але і своєрідним капіталом, способом вирішення геополітичних проблем, боротьби за ринок тощо.

Ключові слова: самоосвіта особистості, самоосвітня діяльність, «екранна» технологія самоосвіти особистості, знання, інформація, інформаційно-комунікаційне середовище, стратегії самоосвіти, самовдосконалення.

Актуальність проблеми. Пріоритетними напрямками соціальної політики низки європейських країн, що підписали «Болонську угоду», стало забезпечення мобільності, свободи і широких можливостей людини в освітній сфері. Прогрес науки спричинив багаторазову зміну виробничих технологій упродовж життя одного покоління. Людині важливо не просто підготувати себе до певної професії або виду діяльності, необхідно постійно спостерігати за змінами в професійній сфері, передбачати ймовірні модифікації, а також розвивати здатність адаптації до нововведень. В умовах динамічних змін соціуму самоосвіта особистості набуває нового соціального сенсу, а реформування системи освіти, її оптимізація, створення комфортних умов щодо отримання знань стало потребою державного рівня. Ті соціокультурні перетворення, які тривають в Україні, ставлять перед системою освіти завдання підготовки фахівців, що мають здібність до самоосвітньої діяльності. В умовах простору, що постійно змінюється, простежується значущість самоосвіти як однієї з умов адаптації і конкурентоспроможності

особистості. У сучасному українському суспільстві феномен самоосвіти особистості набуває статусу масового соціального явища.

Таким чином, актуальність дослідження самоосвіти особистості обумовлена не стільки її функціональними і сутнісними характеристиками, скільки її новим соціальним призначенням, сформованим під впливом соціально-економічних, соціально-політичних, соціальних чинників громадського розвитку.

Ступінь дослідження проблеми. У різні епохи підкреслювалося значення самоосвіти для розвитку як окремої людини, так і суспільства в цілому. У XVI–XIX ст. у роботах Дж. Беллєра, Я. Коменського, І. Песталоцци, Ж. Ж. Руссо, В. Трєцендорфа й інших самоосвіти приділено достатньо уваги, хоча побіжно, не виділяючи її як самостійну форму придбання знань. У кінці XIX — на початку XX ст. бібліограф М. Рубакін та Н. Крупська у своїх роботах здійснили перші спроби концептуального бачення самоосвіти особистості, що підтримали А. Луначарський, В. Сухомлинський та ін. У XX ст. теоретичні розробки цієї проблеми продовжили бібліограф А. Айзенберг, педагоги А. Громцева, І. Рєдковець, Г. Серіков, соціологи В. Лозовой, Г. Зборовський, О. Шукліна. Наприкінці XX — на початку XXI ст., коли основою соціально-економічного розвитку стає виробництво інформації і знань, проблема самоосвіти стала найбільш актуальною і розробляється різними фахівцями (Є. Комаров, А. Кравченко, В. Лисий, Г. Наливайко, Н. Терещенко, В. Ядов, Н. Підкасітий, І. Малкіна, Н. Міняєва, Г. Щукіна та ін.). Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню проблеми, свідчить, що не існує однозначного підходу до визначення самоосвіти. Деякі автори підкреслюють її пізнавальну суть (А. Громцева, Н. Іванова, Л. Ковтун, І. Колбаско, І. Рєдковець, Н. Хміль та ін.), тісний зв'язок із самовихованням особистості (А. Ковальов, А. Півнів, В. Лозовой, Б. Райський та ін.), її вдосконаленням на основі систематичної і цілеспрямованої діяльності, пов'язаної з соціальними умовами (А. Айзенберг, В. Бондарєвський та ін.). Самоосвітня діяльність розглядається у ряді досліджень як процес (А. Баранніков), як засіб пошуку і засвоєння соціального досвіду (Г. Серіков), як додаток самоосвітніх умінь щодо освоєння певних елементів соціального досвіду (Ю. Калугін).

Мета статті — розглянути, як у сучасному українському суспільстві актуалізується проблема підготовки фахівців, які за допомогою новітніх технологій і комп'ютерної техніки здатні до постійної самоосвіти.

Реформи, що проводяться у сфері освіти, не лише сприяють підвищенню компетентності особистості, але і ставлять її перед необхідністю обов'язкової самоосвіти. У зв'язку з цим Т. Климова свідчить: «Своєрідною рисою самоосвітньої діяльності є її відносна незалежність від навчальної і навчаючої

діяльності, оскільки закономірності цих видів діяльності нетотожні» [3; 13]. Слід зазначити, що сучасна навчальна діяльність є простором зародження самоосвітньої діяльності. Самоосвіта стала необхідною складовою освітнього процесу й обов'язковою умовою конкурентоспроможності особистості.

Проте сучасна професійна освіта не забезпечує в належній мірі підготовку фахівців до постійної самоосвіти. Розрив між соціальними потребами і можливостями їх задоволення — одна з найважливіших проблем існуючої системи вищої освіти. Простежується невідповідність рівня фахівців потребам динамічного суспільства. Той набір спеціальностей і спеціалізацій, вимоги до професійної підготовки випускників і критерії їхньої оцінки, організаційні й економічні принципи діяльності освітніх установ повинні гарантувати якість знань і навичок. Але ринок праці нестабільний, на нього впливають кон'юнктурні коливання, і освітні заклади не завжди вчасно і належним чином реагують на його зміни. Освіта — доволі консервативний механізм, що не завжди сприяє вирішенню глобальних та інших проблем людства, а іноді навіть їх загострює. Проте виконати соціальне замовлення суспільства за допомогою підвищення асигнувань на освіту, збільшення кількості навчальних закладів та інших традиційних способів не в змозі навіть дуже багаті країни. Ті протиріччя, що існують між правом людини на освіту і наявною системою освіти, яка вибірково забезпечує такі права, можна зняти за допомогою самоосвіти особистості. Самоосвіта як спосіб отримання знань використовується досить давно, але особливого значення вона набуває в роки деяких переломних історичних моментів, у роки підйому і розвитку будь-яких громадських рухів, у роки криз, коли одні парадигми громадського життя приходять на зміну іншим, коли загострюються протиріччя, у тому числі в освіті. Самоосвіта в цьому випадку може виступати одним із засобів вирішення цих протиріч.

Самоосвіта як важливий чинник отримання і поповнення запасу знання, самовдосконалення особистості в професійній і непрофесійній сферах, розвитку соціуму стає індивідуальною і громадською цінністю, вагомим компонентом діяльності багатьох соціальних груп. В. Корвяков з цього приводу зауважує: «Самоосвітня діяльність виступає найбільш перспективною в сучасних освітніх умовах» [4; 96]. Це пояснюється зміною умов соціального середовища, вимог соціуму до особистості, її освітніх, професійних, загальнокультурних здібностей, що впливає на мотиви, цілі самоосвіти, її загальне сприйняття. Визнання самоосвіти особистості як значущої цінності актуалізує необхідність освітньої політики, яка забезпечить певні умови щодо стимулювання і реалізації самоосвітньої активності особистості, використовуючи масові інформаційно-комунікаційні засоби.

Сьогодні самоосвіта особистості неможлива без досвіду орієнтації в комунікативно-інформаційному просторі, без вироблення власної системи організації пізнавальної діяльності, вибору й ефективного застосування засобів інформації, у тому числі і комп'ютера. У світлі глобальної інформатизації практично всіх сфер діяльності людини актуальною стає здатність особистості використання «екранної» технології самоосвіти для отримання інформації. Ця здатність підвищує конкурентоспроможність, мобільність фахівців, дозволяє постійно розвиватися, підвищувати кваліфікацію. За зауваженням Л. Вишневської, «сама властивість інформації передбачає її постійне оновлення, а людей примушує не відстати в розумінні і застосуванні цієї інформації» [2; 156]. Володіння комп'ютером виступає як засіб не лише оптимізації пізнавальної і практичної діяльності, але й міжособового спілкування, соціалізації. За допомогою комп'ютера передбачається вміння вступати в спілкування з компетентними фахівцями, взаємодіяти з людьми, інформаційними потоками, навіть навички групової роботи в середовищі «людина — комп'ютер — людина».

«Екранна» технологія самоосвіти як засіб масової комунікації не лише надає широкий інформаційний простір щодо задоволення потреб особистості в знаннях, але й виступає важливим чинником самоосвітньої діяльності особистості. Використання засобів масової комунікації робить істотний вплив на формування стратегій самоосвіти та ціннісне ставлення особистості до самоосвітньої діяльності як способу задоволення потреб у самореалізації і самоідентифікації.

Самоосвітню активність особистості сьогодні забезпечує не лише мотиваційно-сміслова направленість, базова орієнтованість у предметі, методологічна культура, але і її комунікаційний досвід, досвід орієнтації в комунікативно-інформаційному середовищі і практичного використання комп'ютера в самоосвітній діяльності. З урахуванням природи «екранної» технології самоосвіти особистості необхідно опанувати досвід комунікації, спільної роботи за допомогою мережевих технологій.

За допомогою мережевих технологій самоосвіта впроваджується в життя багатьох людей. Багатоцільове використання мультимедіа (екранних підручників, керівництв та інших програмних продуктів) із застосуванням комп'ютерного самоконтролю формує в особистості власний стиль, підхід, свою систему пізнавальної і практично-професійної самоосвітньої діяльності. Це дозволяє отримати доступ до великої кількості інформації, полегшує її пошук, надає різні програми і редактори щодо обробки інформації. Такі вміння розширюють можливості самоосвітньої діяльності. Тому важливо забезпечити формування готовності особистості до застосування «екранної» технології самоосвіти в умовах сучасного інформаційного середовища.

У процесі актуалізації процесу самоосвіти в особистості виявляється прагнення до самовдосконалення, пробудження необхідності в самоосвіті як деякій самоцінності, способу життя, духовного буття людини. На думку Н. Миняєвої, «ресурс самоосвітньої діяльності у вищій професійній освіті являє собою відкриту багаторівневу педагогічну систему, емерджентною властивістю якої є актуалізація» [5; 75]. У процесі самоосвіти в особистості формуються механізми мотивації, здатність до вольового зусилля при реалізації прийнятих самоосвітніх стратегій. Для успішної самоосвіти особистості необхідно набути досвіду самоорганізації, уміння планувати, реалізовувати і контролювати результати самоосвітньої діяльності, прийняти цінності і сенси стратегій самоосвіти як інструменту отримання знань. Стратегії самоосвіти визначають вибір оптимальних загальнокультурних і професійних пріоритетів для розвитку особистості.

В аспекті особистісно-орієнтованої освіти для розвитку самоосвітніх умінь особистість повинна застосовувати можливості комп'ютера як інструмент професійної діяльності і підвищення професійної кваліфікації. Використання сучасних технологій самоосвіти дає особистості, з одного боку, безліч можливостей — ріст кількості і якості каналів комунікації, наявність широкого інформаційного простору, різноманіття джерел інформації. З другого боку, для цього потрібно мати багаторівневу інформаційну підготовку, що забезпечить самостійне придбання досвіду освоєння мультимедіа- і гіпермедіа-технологій. Досвід самостійного орієнтування в комунікативно-інформаційному просторі з використанням комп'ютера є однією з якостей компетентності особистості в сучасній професійній і загальнокультурній пізнавальній діяльності. З підвищенням цінності знань у різних сферах сучасного життя множаться стратегії самоосвіти особистості. Самоосвіта не лише надає особистості можливість одержання нових знань, умінь, навичок, а також набуття нового життєвого досвіду, розвиток творчої самостійності тощо.

Особливе значення самоосвіти особистості як особливого виду діяльності, її включеність у сучасні інтеграційні процеси зумовлено становленням відкритого суспільства, яке визначає відповідність освіти суті і змісту культури. Процеси самоосвіти стали основою переосмислення місця і ролі людини в суспільстві, переоцінки його інтелектуального, емоційного, творчого потенціалу. Суспільство, прогресуючи, ускладнюючись, підвищує свої вимоги до самоосвітньої активності особистості. Тому мета самоосвіти нам бачиться у формуванні особистості, готової діяти в непередбачуваних умовах, прагнучої до постійного самовдосконалення, самоствердження і реалізації своїх можливостей. Саме цьому і сприяє самоосвіта, яка розглядаєть-

ся не лише як підготовка людини до певної сфери, галузі праці і конкретної роботи, але і як умова підйому її загальної культури.

Висновки. Самоосвітня діяльність, уміння її здійснювати — важлива якість будь-якого професіонала, особливо в роки посиленого розвитку новітніх технологій і комп'ютерної техніки, які входять в усі сфери життя інформаційного суспільства. Сама властивість інформації переважає її постійне оновлення, а людей змушує не відстати в розумінні і застосуванні цієї інформації у своїй професійній діяльності і вимагає від людини вміння самостійно опановувати нові знання і навички.

Самоосвіта особистості характеризується *відкритістю*, тобто розширенням усебічних зв'язків самоосвіти з іншими соціальними інститутами, зверненням до людини, що реалізується її *загальнодоступністю*, *демократичністю*, що передбачає надання людині більшої свободи, яка характеризується самостійністю, відповідальністю, готовністю до навчання впродовж усього життя. Самоосвіта обумовлює становлення нового культурного типу особистості, орієнтує на прояв більшої відповідальності до самого себе, сім'ї, суспільства. Глобальна інформатизація життя вимагає від професіонала вміння самостійно працювати з інформацією, використовуючи різні її джерела і технології самоосвіти.

Самоосвіта сприяє підтримці індивідуальності, цілісності особистості, утворенню «Я» суб'єкта. Самоосвіта сприяє успішному самовизначенню, самоідентифікації суб'єкта в системі громадських стосунків. Тривала історична зміна технологій комунікації спричиняє зміни в способах реалізації самоосвіти особистості, а також зміну її стратегій і технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлука Е. В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема : монография / Е. В. Бурлука. — Харьков : Новое слово, 2008. — 180 с.
2. Вишневская Л. П. Самообразование как психолого-педагогическая проблема / Л. П. Вишневская, Г. В. Вишневская // Изв. Пенз. гос. пед. ун-та им. Беллинского, 2009. — № 12 (16). — С. 156–158.
3. Климова Т. Е. Самообразование в системе повышения квалификации / Т. Е. Климова, С. Н. Юревич // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров — Вып. № 1 (14), 2013. — С. 10–15.
4. Корвяков В. А. Формирование самообразовательной деятельности студента : монография / В. А. Корвяков. — М. : Унив. книга, 2006. — 140 с.
5. Миняева Н. М. Проблема актуализации ресурса самообразовательной деятельности студента в университетском образовании // Вестн. Оренбург. гос. ун-та. — Вып. № 5 (154), 2013. — С. 72–75.

САМООБРАЗОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Бурлука Е. В.

В статье освещается, как в свете социокультурных преобразований, которые продолжаются в Украине, самообразование личности приобретает новый социальный смысл, а реформирование системы образования, его оптимизация, создание комфортных условий для получения знаний стало потребностью государственного уровня. Основой социально-экономического развития современного общества становится не только материальное производство, но и производство информации и знаний. Информатизация практически всех сфер деятельности человека ставит перед системой образования задачи подготовки специалиста, обладающего умениями самообразовательной деятельности. Вся система социальных отношений трансформируется благодаря информационно-коммуникационным технологиям и, соответственно, изменяются и самообразовательные процессы, создавая новый тип технологий самообразования. Актуальной становится способность личности использования «экранный» технологии самообразования для получения информации. Это кардинально изменяет статус самообразования в обществе. Оно становится не только инструментом, но и своеобразным капиталом, способом решения геополитических проблем, борьбы за рынок и т. д.

Ключевые слова: самообразование личности, самообразовательная деятельность, «экранный» технология самообразования личности, знание, информация, информационно-коммуникационная среда, стратегии самообразования, самосовершенствование.

SELF-EDUCATION OF PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF REFORMATION OF SYSTEM EDUCATIONS IN UKRAINE

Burluka O. V.

In the article is illuminated as in the light of sociocultural transformations, that proceed in Ukraine the self-education of personality is acquired by new social sense, and reformation of the system of education, his optimization, creation of comfort terms for the receipt of knowledge became the necessity of state level. Not only a material production but also production of information and knowledge becomes basis of socio-economic development of modern society. Informatization of practically all spheres of activity of man puts before the system of formation of task of preparation of specialist possessing abilities of self-education activity. All system of social relations is transformed due to of informatively-communication technologies and self-education processes change accordingly, creating the new type of technologies of self-education. Ability of personality of the use of «CRT» technology of self-education becomes actual for the receipt of information. It cardinally changes status of self-education in society. It becomes not only an instrument but also

original capital, by the method of decision of geopolitical problems, fight for a market et cetera.

Key words: *self-education of personality, activity of self-education, «CRT» technology of self-education of personality, knowledge, information, of informatively-communication environment, strategies of self-education, of is self-perfection.*

УДК 008:74(477)

*Л. В. Анучина, доцент;
В. Г. Грицаненко, доцент*

РОЗДУМИ ПРО ФЕНОМЕН НАРОДНОГО МАЛЯРСТВА (СПРОБА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ)

Автори статті роблять спробу культурологічного аналізу феномену українського народного малярства. Неоднозначна оцінка народної картини з боку мистецтвознавців, на думку дослідників, викликана тим технократичним мисленням, яке панує у сучасному суспільстві. Прагматичне мотивування відрізняє визначення всіх явищ та життєвих позицій, у тому числі й емоційно-почуттєвих, не тільки сучасності, а й минулого. Але в народній картині присутній сплав ідеального, метафізичного, нематеріального та матеріального. Іншими словами, феномен українського народного малярства гармонійно поєднує матеріальне та духовне, у ньому у плотському, матеріальному субстраті присутня субстанція душі. Цей феномен є втіленням менталітету українців, зокрема, наявності в ньому амбівалентних, бінарних начал.

Ключові слова: *українське народне малярство, сакральність, менталітет, емоційно-почуттєве, раціональне.*

Явище примітиву-наїву у контексті еволюційно-прогресистської динаміки породжує теоретичні незгоди, концептуально-творчу розгубленість, естетичну дезорієнтованість. Сучасна цивілізація у прагматах і раціях власного поступу надає перевагу завершеним, стабільним, організованим системам. Коли їй доводиться зустрічатися з навалою розрізненого, деструктованого, аби втратити навички інтелектуально-емоційного прямостояння в хаотичних динаміках безладу, вона в пошуках критеріїв, ціннісних орієнтирах починає гарячково вишукувати принципи усистемлення, вибудовувати ієрархії, укладати схематичні, семіотичні ряди тощо. Іншими словами, вона шукає шляхи, які і забезпечують те, що можна визначити як ілюзію впорядкованості, усталеності буття, конформістського спокою, психологіч-

ного комфорту. Цивілізація прагне передбачуваності та, можна сказати, спрощеної картини дійсності.

Погляд, звернений у минуле, здебільшого має прагматичне мотивування. Раціонально вибудоване, технократичне сьогодення вимагає чіткого, прагматичного визначення навіть емоційно-динамічних життєвих позицій та сутності минулого. Нашим сучасникам складно уявити жагу та пристрасності естетичних інтенцій тих минулих часів, тих потягів людини, особливо сільської, до мистецької творчості, до відтворення в ній свого глибинного і сокровенного.

Дійсно, якщо придивимося до того малювання, що називають поважні мистецтвознавці примітивом, навіть нашим, «міським» оком, побачимо все те, що складало на той час сенс людського життя. Круторогі воли везуть мішки з житом-пшеницею (символ достатку, добробуту) до вітряків-млинів, сидять на возах жінки в очіпках, дівчата у вишиванках та з віночками округ голови, з барвистими стрічками у віночках (символ вічної молодості), а погоничі-дядьки (символ сімейної злагоди) їдуть опріч (символ розміркованості, розміреності, усередненості). Поблизу дороги — ставочок, на ставочку — лебеді, рибалонька в човнику. На небі — білі хмарки, летять пташки над селом (символ плинності часу). Українське село оточене тополями, рясними садами, хатки в садах загубилися (символ не розбурханого ворожими стихіями світу, тихих вод та чистих небес)... До води схилилися верболози, явір замолодів, запишалася над водою червона калина, на ставочку впливає качечка, а поряд з нею — каченя (символ поетичності й ідилічності сущого).

Також у наївному примітиві обов'язково присутня і Наталка, яка з коромислом йде до криниці, і Петро-козак проситиме води напитися (символ вічної Любові). Тут і слово органічно з'явлено «Тікай, Петре, з Наталкою, ідуть мати з качалкою» (символ іронічно-жартівливого погляду на буденність).

Отже, в народній картині обов'язковим є високе, сакральне та профанне, в ній наявне перемикається з високого на профанне, буденне.

Над усім цим багатим світом — благословення Спаса Вседержителя. І Божа Матір покриває від бід своїм покровом. Великомучениця Варвара з чашею в руках. Великомучениця Катерина з пальмовою гілкою. Перед нами Світ Божий, благодать Божа, благолепіє і благо на небесах і на землі.

Саме такими були оці українські малювання.

Тепер картинконаїви, картинкоїділії тисячами і тисячами розчинилися, розпорошилися, анігілювалися на прах у хаосах і торнадах радянського життя. Утрачено неспішність руху, зв'язок між художником і Природою.

Колись Лазар Барановський, художник українського бароко, визначав взаємопроникнення-злучення-сплав іманентних опозицій духу (ідеального, метафізичного, нематеріального) і живота (плоті, матеріального) як чудо. Відчутна наявність у плотському, грубо матеріальному субстраті субстанції душі (почуттєвого, ірраціонально-містичного, метафізичного) часто-густо в акцентованих дозуваннях є найпривітнішою рисою українського художнього бароко. Цей емоційний акцент, це чудо душі з відтінком українського народного наїву — головна художня складова примітивного малювання.

Фундаментальна основа наївного малювання визначена українською ментальністю. Саме ментальність детермінує і регулює універсальні змісти взаємин художника зі світом-довкіллям, налаштовує на певне світовідчуття, надає емоційно-змістовні орієнтації буття, ніби нізвідки підказує шляхи художнього осягнення, освоєння й узагальнення сушого.

У царині художнього саме ментальність викликає, визначає, продукує головні реєстри й акорди емоційно-почуттєвих забарвлень, кольорів усвідомленого, укладає складні партитури емоційно-образних значень. Водночас завдяки особистісному характеру цих значень-забарвлень конкретні образні втілення ментальних якостей постають як досвід безпосередньої художньої практики народного майстра. Зазначимо: змістовно-ментальну складову художнього (між іншим й інституціональні характеристики взагалі ментального) у системі раціональних логік та категорій практично неможливо як означити, так і прокоментувати. Для художника вони з'являються у своєрідному «мисленні картинками», глядними образами. Митець оперує ірраціонально-чуттєвими уявленнями, узагальненим пригадуванням чогось, «витягнутого» з нізвідки, чогось, що існувало або існує як таке, що завжди з тобою, було забуто, але раптом згадалося, згадується лише зараз, лише тепер.

Подібне емоційно-мисленнєве рефлексування генетично й історично є первинним, чуттєво-інформаційні потоки цього процесу за своєю силою, глибинною, емоційно-змістованою насиченістю зазвичай бувають більш життєво-значущими для людини, аніж логіки операціонально-вивіреної умоглядної інформативності.

Безперечно, ці різновиди інформації накопичуються, залишаються у родовій пам'яті, пам'яті поколінь, соціуму, людства, людини. Змісти логічно-інформаційних потоків перетікають у більш-менш організовані наукові системи чи буденні логіки пояснення світу, природи, людини, соціуму. Змісти ірраціонально-ментального інтегруються у відносно цілісні картини-образи світу, його певним чином узагальнені емоційно-почуттєві оцінки. Останні є джерелом усталених уявлень краси, ладу, поезії, вітальної випов-

неності часу, смирення, любові, приязні, плину (часу), розгортання (простору і самої людини у часі-просторі) та ін.

Для деяких митців ментальне є домінуючим у творчості, у інших панують операціонально-логічні механізми пластично-просторового, колористичного моделювання ідей.

«Високе», «майстерність», «професіоналізм» — це власне міра технологічної «навченості» операціонального моделювання, оперування схемами, рецептами, аналогіями для формування художнього тексту. Підтверджує це той факт, що сучасні художники створюють безліч картинок етнічно-історичного змісту, та всі вони є продуктом цього раціонально-умоглядного піктурованого моделювання, такого собі художнього думання за надбаними схемами. Ці митці вміють вигадливо, грамотно наповнити історичний сюжет промовистими історичними деталями, скомпонувати зображення в «натяк-паралелі» з композиційними системами певної історичної епохи, професійно стилізувати образний ряд твору під давнє, високе, низьке, архаїчне, наївне, примітивне, інтелектуально-концептне тощо. Цих майстрів відрізняє малювально-технічний професіоналізм, майстерність та віртуозність, тому їхні твори — зразок високої професійно-цехової добротності й «зробленості».

Але, на жаль, у творах таких художників відсутнє головне — почуттєво-емоційне начало, те, що власне й складає те національне, етнічне, наше, близьке, рідне, автентичне, щире, інситне — саме те, що «неміряне» присутнє в народному малярстві.

Інситне, не привнесене, природне детермінує, визначає акти картинотворення і змістовно-емоційне наповнення намальованого народного малярства. Його живописний матеріал демонструє очевидну виявленість плоті світу, в ньому наявність тілесного зримо підкреслено. Але в цьому матеріалі присутні змісти, узагальнені на образному рівні. Вони «вихлюпуються» за межі зупиненого часу, за межі зупиненої, статичної матерії.

Можливо, таїни незбагненої загадкованості, вочевидь явленої метафізичної вітальності надає саме опозиційно-магічна природа динаміки, які наповнює живописні народні малюнки. Можливо, наше око починає вчитуватися, «витягувати», іншими словами, розпредмечувати ті емоції та почуття художника, які переживалися, опредмечувалися ним у «сп'яніннях малювального екстазу». Так чи інакше, але у цих наївних картинках, малюнках відчутний вияв українського менталітету — прагнення угармоніювання, співвідношень душі і тіла, того, що вже згаданий Л. Баранович визначив як ідею «чудного злучення». Тіло існує як прихисток, сховище («моя хата») утаємниченої, схвильованої, переповненої емоціями та почуттями душі, а все разом живе як ідея, як психоматична цілісність і як явлена субстанція.

У співвідношеннях радості, печалі, любові, страждань, щастя українці ідентифікують себе, відмінні від інших етнічних спільнот саме цією присутністю чуттєвості. Глибинне-почуттєве «Ой...» виривається назовні з метафізичних глибин українця, з його переживань. Саме оцим «Ой...» починається переважна більшість народних пісень, ним наповнені страждання і плачі шевченкової поезії, воно є органічною пластичною складовою народного наївного живопису. Навіть серії Мамаїв попри свою медитативну незворушність змістовно, у текстових супроводах позиціонують себе емоційно: «Ой, голосно ж бандурочка грає», «Гей, бандуро моя золотая», «Гай, гей, як був же я молодим» та тому подібне.

У змістовному сенсі живописні «переживання» народних малярів з'явлені у розмаїтті гами емоційних станів, пов'язаних з ідеєю любові та кохання, а також власним глибинно-ментальним потрактуванням цих станів у напрямі закоханих та досягненні злагоди (подружньої, сімейної, любовної).

Змістовні злагоди підкреслені, підсилені характером просторово-кологістичних узгоджень, а міра угармонізування форми і змісту дозволяє не просто «прочитати», емоційно відгукнутися, сприйняти їх, а відчуті їхню метафізично-енергетичну наповненість. Це не живописний нарратив-розповідь, не малювальний мотив, замикаючий-загукуючий до співпереживань, а спів-псалм, спів-гімн, спів-осанна... щось таке, чому стилістично-жанрового визначення немає. Складно зрозуміти: це усвідомлений задум маляра, таке собі архітектонічне втілення ідей або це результат підсвідомого, зачаровано-зачудового живописання.

Будь-яка народна картинка — твір, який несе в собі потужно-бентежне почуттєве наповнення, такі глибинні змісти, які важко знайти в експозиційному ряді середньостатистичного галерейного «проекту». Наївне малярство сповнене певною пасивністю психологічного існування, утаємниченістю душевного буття українців на протигагу тому, що вважають життям активним. Водночас не можна обійти увагою і те, що народне малярство відбиває таку якісну особливість українського менталітету, як амбівалентність, подвійність української вдачі, завдяки чому наївна картинка сповнена того, що протилежне всьому вищезгаданому.

Підкреслимо: українці згідно з ментальними особливостями додали внутрішні протиріччя не через боротьбу, не через досягнення пріоритету чогось одного, а саме тим «чудним злученням», угармоніюванням, досягненням злагоди, про яке йшлося раніше.

Народне малювання сповнене внутрішніми зусиллями майстрів, спрямованими на гармоніювання світу. Живопис заповнений як сценами стихе-них виявів, самозаглиблень, глибинних переживань, любові до жінки, матері, сім'ї, природи, до свого рідного краю, так і енергією активного, у тому

числі авантюрно-козацького, яке співіснує в душі українця в органічній єдності зі спокоєм та непорушністю. Присутність амбівалентного відрізняє не лише змістовно-тематичні, сюжетні характеристики малювання, а й з'явлено в способах художньо-пластичного «викладу» живописної маси — активної, звихрено-скуйовдженої, структурно-розбурханої, колористично-розмаїтої.

Уміння узгодити стихії, притлумити, смирити іманентно опозиційне, викласти його як замирену, організовану стихію життя в творах народного малярства є справжнім «чудом».

Зупинити мить, зафіксувати всі деталі або продовжити миттєвість, включивши ці деталі в розгортання і трансформації, оживити мертво-пастозну матерію, вичавлену із туби, розлаштовувати, поєднати ці, тепер уже наповнені життям фрагменти в єдину плоть, сповнену трепету, мерехтінь, кінетики, перетикань енергетичних напружень і всього того, що ми називаємо вітальністю. Коли хтось особисто вдивляється у народні картинки, нібито сам перетікає в ті містерії, сам стає частиною живописного твору.

Багато мистецтвознавців стверджують: кожен, хто спілкується з художнім твором, убачає не те, що достеменно перед очима, а те, що хоче побачити. Подібне відмічав О. Шпенглер, коли розповідав про італійські мандрівки Й. Гете в пошуках античності. Останній не стільки рефлексував побаченим, руїнами Пестуму, Помпеї тощо, не стільки осягав-переживав реальні фрагменти минулого, скільки говорив про них «із неприхованим незадоволенням», підсумовуючи свої враження як «диковинне, наполовину неприємне враження». Це тому, що все те не узгоджувалося з його надіями і сподіваннями давнього, бо в уяві генія вже була створена ним самим *його* гармонійна, довершена, досконала античність, *його* особистісний варіант-абсолют греко-римської культури.

Іншими словами, кожен раз усі, хто торкається мистецтва, бачать у його твореннях, у минулому те, чого не мали самі, на що сподівалися у глибинах власної душі. Звичайно, народне малярство, виходячи зі схильності людини осягати-згадувати-моделювати минуле, імплантуючи в нього у великих дозах дійсне, чи апелювати до минулого, створюючи ілюзії бажаного, поза сумнівами, націлено на витворення малярського міфу — міфу, який є не лише неадекватним минулому, але часто-густо не має з цим минулим майже нічого спільного. А та обставина, що сьогодні мало хто з нас здатний витягти з мороків пам'яті змісти минулого, породжує байдужість до народного малярства, оцінку його як чогось примітивного, недолужного, або робить його неіснуючим у системі художніх цінностей.

На жаль, більшість наших сучасників сильні духом, але абсолютно не метафізичні люди. Це люди цивілізації, а не культури, націлені на реальні

успіхи, досягнуті будь-якою ціною. Якщо вони й потребують якихось ілюзій, якоїсь міфології, то лише компліментарної, лише для себе, про себе та про своє прагматичне сьогодні. Здебільшого — це жителі урбаністичного світу, гігантських «світових столиць», за висловом О. Шпенглера, поряд із якими інший ландшафт культури знижується до рівня провінції. Для них замість світу — місто, центр, у якому зосереджено все життя, а все інше нібито усихає; замість певної форми, зростлого зі землею народу — новий кочівник, паразит, мешканець великого міста, позбавлений традицій, існуючий у вигляді флуктуруючої маси, людина практичного складу, арелігійна, розсудлива, безплідна, глибинний неприхильник селянства. Світова столиця визначена космополітизмом, а не Батьківщиною, холодною реакцією на факти замість благоговіння перед тим, що створено прабабками, окаменілістю безрелігійного серця, а не минулою релігійною вірою у серці, суспільством замість держави. Подібна характеристика, надана О. Шпенглером людині епохи європейських присмерків, у сучасній людині, людині ХХІ ст., свідчить про втрату її цілісності та гармонії.

Незважаючи на подібні песимістичні визначення, живе сподівання на те, що в глибинних прошарках мнемонічного алювію, у найзатемненіших і давно не провітрюваних комірчинах пам'яті людини, для якої Батьківщина — там, де добре, іще зберігаються хоч уламочки, хоч фрагменти чогось родинного за оте «ubi bene». Надії, що ця людина здатна одного разу звучно і беззастережно зірвати з петель дверцята позачиняних комірчин, розколошкати і розкуйовдити протягами і торнадоми, виштовхнути на поверхню все оте мнемотичне «сміття», з якого повинні все ж таки повиростати щонайніжніші зела метафізики, поезії й віри. Живе впевненість у тому, що не лише ми самі творимо минуле, але не меншою (а, може, й більшою) мірою минуле творить нас.

Це вони — архаїчне українське село, українська хата, українська історія, українська Природа, картинки-іділії українського буття, українські батьки, дідусі та бабусі створили та продовжують творити українських художників — майстрів народного малярства.

Народні майстри, творці примітивного і досконалого, незграбного та недолужного у своїй націленості на сільську архаїку і щемнобентежного у своїх довершених пластично-кolorистичних рефлексіях споминах, особистості-метафізики колись будуть достойно оцінені не тільки співвітчизниками, а й світовим товариством.

Так несподівано вторглися в контексти соціальних поцінувань наївні картини Піросмані, Т. Руссо, малюнки К. Білокур і М. Приймаченко. Безперечно, народна художня творчість — явище масштабне, високоохоплене,

навіть грандіозне. Важко не погодитися: те, що умовно називаємо наївом або примітивом, у багатьох вимірах не відповідає визначенню «примітив», «наїв» — втіленню невиразного, неоковирного, недоладно зліпленого на узбіччях майстрizmu.

Дивитися на народну художню творчість потрібно очима серця її творця, людини витонченої душі, неупередженої формально-академічними настановами, вивільненої від існуючих професійних доктрин. Народна творчість долучає нас до найсокровеннішого, найголовнішого, в ньому втілюється те, що визначається як архетипічне, співзвучне з ментальними рефлексіями української нації.

Сучасне інформаційне суспільство у своїх раціях і прагматах головними пріоритетами вважає завершені стабільні, організовані системи. Якщо сьогодні доводиться зіштовхуватися з навалою розрізненого та деструктивного, втрачати навички інтелектуального протистояння в хаотичних динаміках безладу, цивілізація в пошуках критеріїв, ціннісних орієнтирів, дороговказів починає гарячково вишукувати принципи усистемлення, вибудовувати ієрархії, укладати семантичні і семіотичні ряди та ін.

Усе це є шляхом до ілюзії впорядкованості, усталеності буття, конформістського спокою, психологічного комфорту так званої передбачуваності, і, може, навіть шляхом до спрощеної картинки дійсності, взагалі спрощеної дійсності.

Хибність цієї позиції очевидна: неможливо ані в суспільному житті, ані, зокрема, в художньому процесі орієнтуватися виключно на таку собі спрощену усталеність і стабільність.

Адже варто відмежовуватися від раціонально-логічної операціональщини, від співвимірів, порівнянь, від інструментарію, яким ми послуговуємося, від усього того, що в суспільній думці затверджено як достеменні ознаки належного, істинного, високого по відношенню до художнього. Усе це — освіченість, поінформованість, ерудиція, навченість, здоровий глузд, науковість тощо — накопичувалось у нашій свідомості більш-менш структурованою ущільненою масою соціального раціо.

Дійсно, є потреба в тому, щоб відступити на крок від раціоналістичних настанов, які навертає наші оцінки до порівняльних характеристик, до розуміння мистецтва як усвідомленого досягнення певного еталонного результату. Спробуємо подивитися на твори мистецтва, зокрема на народну наївну картинку очима її творця, людини, неупередженої формально-академічними настановами і вивільненої від малювальних доктрин уяви, яка з особливим внутрішнім хвилюванням долучалася до найголовнішого, усіма доступними їй засобами втілювала його, створювала картину українських ідилій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белов В. Лад / В. Белов. – М., 1989.
2. Білокур К. Малярство і проза / К. Білокур. – К., 2009.
3. Макаров А. Світло українського бароко / А. Макаров. – К., 1994.
4. Полевой В. Двадцатый век / В. Полевой. – М., 1989.
5. Эко У. История красоты / У. Эко. – М., 1989.
6. Эко У. История иллюзий / У. Эко. – М., 2013.
7. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М., 1988.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ФЕНОМЕНЕ НАРОДНОЙ ЖИВОПИСИ (ПОПЫТКА КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА)

Анучина Л. В., Грицаненко В. Г.

Авторы статьи делают попытку культурологического анализа феномена украинской народной живописи. Неоднозначность оценки народной картины современными искусствоведами, считают авторы, обусловлена тем технократическим мышлением, которое господствует в нынешнем обществе. Прагматичная мотивация характеризует определение всех явлений и жизненных позиций, в том числе и эмоционально-чувственных, не только сегодняшнего дня, но и прошедшего. Однако в народной картине присутствует сплав идеального, метафизического, нематериального и материального. Другими словами, феномен украинской народной живописи гармонично соединяет материальное и духовное, в ней в плотском материальном субстрате всегда присутствует субстанция души. Этот феномен является воплощением менталитета украинцев, в частности, характерных для него амбивалентных, бинарных начал.

Ключевые слова: украинская народная живопись, сакральность, менталитет, эмоционально-чувственное, рациональное.

REFLECTIONS ON THE PHENOMENON OF FOLK PAINTING (ATTEMPT AT CULTURAL ANALYSIS)

Anuchina L. V., Gricanenko V. G.

The authors make an attempt to culture-based analysis of the phenomenon of the Ukrainian folk art. Ambiguity assessment of folk paintings modern art historians, authors, due to technocratic thinking, which господствует in the current society. Pragmatic motivation describes the definition of all phenomena and attitudes, including the emotional-sensual, not only today, but in the past. However, people's picture perfect, alloy is metaphysical, non-material and material. In other words, the phenomenon of the Ukrainian people's painting combines material and spiritual, in the flesh the material substrate is

always present the substance of the soul. This phenomenon is the embodiment of the mentality of Ukrainians, in particular the character ambivalentnyh, binary started.

Key words: *ukrainian folk painting, sanctity, the mentality, the emotional-sensual, rational.*

УДК 141.319.8:82-1/-9(477)

Н. В. Козирева, здобувач

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ ПРО СМІХОВУ КУЛЬТУРУ ОСТАПА ВИШНІ

Статтю присвячено аналізу філософсько-антропологічних інтенцій «романтики вітаїзму» М. Хвильового, з'ясуванню місця і ролі сміху в забезпеченні повноти людського буття. Сміхова культура відкриває нові можливості для цілісного та багатоаспектного розуміння сутності культури, суспільства, людини. Сміх стосується різних сторін життя людини, моделей її поведінки, типів особистості, відтак сміх дозволяє адекватно оцінити суспільне буття, що є надзвичайно важливою передумовою для розуміння сутності соціокультурних процесів. На матеріалі відомого памфлета «Остап Вишня в “світлі” “лівої” балабайки, або ...» виявляється розуміння М. Хвильовим сміхової культури Остапа Вишні.

Ключові слова: *філософська антропологія, «романтика вітаїзму», сміхова культура, іронія, гумор, дотеп, мова гумору.*

Актуальність проблеми. Сміхова культура має давні традиції в українській художній прозі. Українська сміхова культура будується на «доброму сміхові», який закладено у «світі народного сміху» І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Коцюбинського, І. Франка та «філософії серця» Г. Сковороди. Цю традицію продовжує у своїй творчості й М. Хвильовий з урахуванням «антропологічного повороту» в європейській гуманітарній думці першої третини ХХ ст. та доробку митців зі світовим ім'ям: Д. Боккаччо, Ф. Рабле, М. де Сервантеса, Д. Свіфта, А. Франса тощо. Разом із тим сміхова культура набуває особливого значення у сучасному суспільстві, оскільки лише засобами сміху можна збагнути окремі важливі аспекти світу людського буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сміху, комічного та сміхової культури розглядаються у філософських та літературознавчих

розвідках М. Бахтіна, А. Бергсона, Ю. Борева, С. Голубкова, Л. Карасьова, Д. Лихачова, П. Майданченка, О. Панченка, В. Проппа, М. Рюміної та багатьох інших. Проте залишається недостатньо розробленим філософсько-антропологічний аспект сміхової культури в українській художній прозі 20–30-х рр. ХХ ст.

Метою статті є дослідження сміхової культури у творчості М. Хвильового як творця «романтики вітаїзму».

Виклад основного матеріалу. Микола Хвильовий вважається не лише українським письменником, а й талановитим організатором літературного процесу в Україні 20–30-х рр. ХХ ст. За короткий період свого літературного життя митець устиг, на думку Г. Костюка, «розбурхати українську національну стихію». «Виступи М. Хвильового як прозаїка і полеміста, — пише він (і з ним не можна не погодитися), — збурили від основ усю українську інтелігенцію... внесли заколот і занепокоєння в найвищі сфери партійної ієрархії» [7, с. 8–9].

У художній прозі М. Хвильового як творця «романтики вітаїзму» («філософія життя») або філософська антропологія від М. Хвильового) домінують інтелектуальна спрямованість та сміхові інтенції. Феномен сміху не випадково активно використовується письменником. Як свідчать фахівці, сміхова культура відкриває нові можливості для цілісного та багатоаспектного розуміння сутності національної культури, суспільства, людини. Серйозне і смішне стосуються різних аспектів людського життя, моделей поведінки людини, типів людської особистості. Отже, сміх дозволяє адекватно оцінити суспільне буття, що є надзвичайно важливою передумовою для розуміння сутності соціокультурних процесів. Сміх є «точкою переходу» в іншу реальність у порівнянні з реальністю повсякденності. Він ніби скасовує повсякденність, порушуючи існуючі в житті людини зв'язки та значення, повертаючи світові людського буття його початкову хаотичність [2–6].

Сміючись, людина принаймні на певний період розлучається із вадами у своїй поведінці в минулому. Як сказав би М. Хайдеггер, людина на якийсь час відчуває жах, тобто постає перед обличчям «ніщо» і тим самим наближається до буття. Буття відкривається їй у сміхові, або у світі, якого людське «Я» більше не боїться, від якого «Я» не відчужене, який хоч на мить стає своїм і людина переживає час єднання з ним. Буття за визначенням не може бути частковим, неповним. У сміхові людина нібито повертається в «загублений рай», стає знову схожою на дитину і тріумфує, радіє, стверджує буття [2; 5, с. 35].

Разом із тим і романтизм, зокрема, таких митців-романтиків, як Стендаль, О. де Бальзак, Е. Золя, М. Гоголь, думку Г. Г. Гадамера, відкривши несповідиму таємницю людської індивідуальності, заперечує проти абстрактної

загальності поняття. Те саме повторилося і на початку ХХ ст., коли критиці була піддана академічна філософія ХІХ ст., ліберальна віра в прогрес. Невипадково саме в ХХ ст. був перекладений німецькою мовою й став фактором європейського значення С. К'єркегор, датський письменник, один із фундаторів «філософії життя», «виучень німецького романтизму» [1, с. 85].

Отже, з'ясувати безпосередньо особисте ставлення М. Хвильового до сміху і комічного допомагає його відомий памфлет «Остап Вишня в “світлі” “лівої” балабайки, або...», надрукований у журналі «Пролітфронт» (1930. — №4) [8, т. 2, с. 748–789]. Гуморески Остапа Вишні, на думку М. Хвильового, це невеликі усмішки-мініатюрки, де у жартівливій формі, схожій на шарж чи на фейлетон, дотепно загострюється негативне, злободенне у реальному житті суспільства [8, с. 757, 760, 764, 769, 774, 777, 781, 786, 787 та ін.]. Він згадує близько двох десятків творів письменника-гумориста, терпляче пояснюючи їх істинний зміст. Проте вже й самі його іронічні пояснення не можуть не викликати усмішки. Маючи на увазі закид на адресу популярного гумориста про його «низькі смаки й почуття», Хвильовий зазначає: «...дотеп, як дотеп про свиню: “свинею зветься (цитата із О. Вишні. — *Н. К.*) така людина (стій! стій! не туди заїхав. Отак завсігди, як про свиню почнеш, так когось із знайомих і згадаєш)»». Такий дотеп, наголошує письменник, критик із «гімназійною вченістю» (у памфлеті йдеться про молодого критика О. Полторацького, що належав до групи письменників, які згуртувалися навколо журналу «Нова генерація». — *Н. К.*) «...схвалити не може, він прекрасно знає, про кого мова йде» [8, с. 764]. Не менш показовим є й «пояснення» справжнього змісту усмішки «Раціоналізація», де нібито О. Вишня робить «безсилий зойк», «скаргу» на те, що селяни нездатні оволодіти технікою: «машину десь побачили — ой, не підходить, бо так тобі й голову одкрутить», — цитує відомого гумориста О. Полторацький. «Беремо “усмішку”, — “розтлумачує” М. Хвильовий молодому критику. — Читаємо: “було досі в нас емоцію, тепер треба переключатись на рацію”. Автор починає з висміювання методу виховання дітей в атмосфері відьом, вовків, домовиків тощо. Продовжує іронізувати над тим темним селянином, що ще й досі машини жахається, як чорта (“ой, не підходь”). Чим же кінчає? Кінчає... памфлетним ударом по “смушевих шапках”, що в них “повно емоцій” і цілковита відсутність “рації”». Інтерпретацію цієї усмішки О. Полторацьким письменник називає «пересмикуванням» заради того, щоб «...блиснути задрипаною “ерудицією”» (Полторацький убачає в змісті гуморески філософію Махатми Ганді) [8, с. 781].

Молодий критик-естет обурений «площинними» дотепами й мовою Вишні, які «...завжди викликають загальний утробний регіт аудиторії» (він має на увазі виступ О. Вишні перед студентами Київського інгоспу), що

змушує М. Хвильового навести їх дослівно й порівняти із зацитованими прикладами творів геніальних, як він пише, Рабле і Свіфта й «погрожує» додати цитати із творів інших «славних світових письменників — Сервантеса, Боккаччо, Франса». А запитання до опонента таке: «Чим дотепи О. Вишні “порнографічніші” за дотепи хоч би того ж Рабле?» Отже, футурист-опонент «...ніяк не хоче (можливо, й не може), — робить висновок М. Хвильовий, — відрізнити порнографії від здорового гумору» [8, с. 761–763].

Не менш цікава відповідь письменника й на закиди О. Вишні стосовно його «мови» або «словника». «Цей словник, — цитує М. Хвильовий Полторацького, — як відомо, є словник глибоконародний (себто словник Остапа Вишні. — М. Х.). Отже, — продовжує він (О. Полторацький. — Н. К.), — мовна практика Остапа Вишні є мовною практикою реакційною» [8, с. 750]. Відповідаючи на це безглуздя, М. Хвильовий звертається до прикладу відомого французького «практика глибоконародного словника» П. Ж. Беранже, який із «...погордою виголошував, що він “простолюдин”». І хоч «ті ж самі панички, що “простолюдин” їх... висміював», пишуть «черстві й холодні рецензії про “реакційну” поезію Беранже», не без іронії наголошує письменник, «французький робітник і досі (а не лише на початку ХІХ ст. — час творчості Беранже. — Н. К.) в кишені своєї блузи носить мініатюрні збірнички пісень Беранже». Висновує М. Хвильовий такими словами: «Беранже цурався паничів-європенків, паничі-європенки цуралися його. “Але народні маси залишилися вірними своєму старому другу, поету-плебею”. І через 100 років. От вам і “глибоконародний словник”» [8, с. 750–752].

Цікавий приклад подібних звинувачень розвінчує і В. Пропп стосовно російської літератури. «У вульгарності Гоголя звинувачували його сучасники, що не розуміли усієї значущості його гумору, — пише він. — Але такі звинувачення можна зустріти і пізніше. Були професори, історики літератури, яких шокували грубощі у Гоголя». Далі В. Пропп наводить міркування одного із них. Художність «Женітьби» виграла б, якщо б Гоголь не уживав такі слова: «Ну есть ли в тебе капля ума? Ну, не олух ли ты... ну скажи, пожалуйста, не свинья ли ты после этого?». З точки зору того професора-інтелектуала, ці слова розраховані на балаган, відтак Гоголь мав би очистити свої твори від таких «надмірностей», що «ріжуть тонкий слух» «аристократа духу». Спростувати «любителів вишуканого» в літературі В. Проппу допомагає О. Пушкін [4, с. 12].

М. Хвильовий також знаходить дуже цікавий і дотепний аргумент. Критикувати О. Вишню за його «культуру гумору» означає не що інше, як критикувати численного читача О. Вишні із його смаками, тобто фактично писати рецензію на читача [8, т. 2, с. 788].

Іронія О. Вишні вирізняється тим, що в ній є помітним перш за все жартівливо-критичне ставлення великого гумориста до себе і свого минулого в біографії [8, с. 769–770]. А «сміх над собою, — як справедливо зазначає Л. Карасьов, — є найвищим ступенем комічної оцінки, що доступний лише тому, хто здатен стати над собою, зробити ще один моральний та інтелектуальний ривок — подивитись на себе збоку і побачити нібито іншого» [2, с. 364]. Його іронія — це не просто художній троп, який виражає дотепно-«усмішкувате», легке, в жартівливій тональності ставлення митця до цілком серйозних проблем людського життя [8, т. 2, с. 768–769]. Адже робфаківець, студент, селянин, робітник, нічний вартовий та колега по перу, прочитавши чи почувши зі сцени усмішку-мініатюру або гумореску, ніяк не може не бачити («упізнавати») свої вади, зачарованого кола власних мілких турбот тощо. Жартівлива, «усміхнена» іронія О. Вишні — це і риса його вдачі («рекордсмен веселощів»), світогляд, що, виливаючись гуморесками назовні, лікує оптимізмом [8, с. 750, 760, 765, 773]. Творчість О. Вишні є суттєвим внеском у розвиток української літератури, а його твори впливовим чинником культурного виховання «робітничо-селянських мас» [8, с. 756–757, 759, 789].

Висновки. Національна сміхова культура, в розумінні Миколи Хвильового, може забезпечити повноту людського буття, оскільки якісь дуже важливі сторони світу людського існування є доступними тільки сміху, беззастережно серйозний образ дійсності можна вважати однобоким, неповним, відтак спотвореним. Саме сміхова культура дозволяє людині перевершувати своє «Я», щоб бути собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. — М. : Искусство, 1991. — 368 с.
2. Карасев Л. В. Парадокс о смехе / Л. В. Карасев // Квинтэссенция: Филос. альм. / сост. : В. И. Мудрагей, В. И. Усанов. — М. : Политиздат, 1990. — С. 341–368.
3. Лихачев Д. С. Смех в древней Руси / Д. С. Лихачев, А. М. Панченко, Н. В. Поныр-ко. — Л. : Наука, 1984. — 296 с.
4. Пропп В. Я. Проблемы комизма и смеха / В. Я. Пропп. — М. : Искусство, 1976. — 183 с.
5. Рейдерман И. Смех как утверждение бытия / И. Рейдерман // До́ца/ДОКСА. — 2006. — Вип. 9: Семантичні й герменевтичні виміри сміху. — С. 28–35.
6. Трохименко О. Філософський смисл феномену сміху в творчості М. В. Гоголя [Електронний ресурс] / Ольга Трохименко // Філософ. обрії. — 2013. — № 29. — С. 74–81. — Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2412/1/Trokhyme.pdf>.

7. Хвильовий М. Твори : в 5 т. / М. Г. Хвильовий ; [заг. ред. Г. Костюка]. – Нью-Йорк – Балтимор – Торонто : Об'єднання укр. письменників «Слово» : Смолоскип, 1978–1986. – Т. 5. – 1986. – 834 с.
8. Хвильовий М. Твори : у 2 т. / Микола Григорович Хвильовий; [упоряд. М. Г. Жулинського, П. І. Майданченка ; передм. до I т. М. Г. Жулинського]. – К. : Дніпро, 1990.

МИКОЛА ХВЫЛЕВЫЙ О СМЕХОВОЙ КУЛЬТУРЕ ОСТАПА ВИШНИ

Козырева Н. В.

Статья посвящена анализу философско-антропологических интенций «романтики витаизма» М. Хвелевого, выяснению места и роли смеха в обеспечении полноты человеческого бытия. Смеховая культура открывает новые возможности для целостного и многоаспектного понимания сущности культуры, общества, человека. Смех касается различных сторон жизни человека, моделей его поведения, типов личности, следовательно, смех позволяет адекватно оценить общественное бытие, что является чрезвычайно важной предпосылкой для понимания сущности социокультурных процессов. На материале известного памфлета «Остап Вишня в “свете” “левой” балабайки, или ...» выясняется понимание М. Хвелевым смеховой культуры Остапа Вишни.

Ключевые слова: философская антропология, «романтика витаизма», смеховая культура, ирония, юмор, игра слов, язык юмора.

MYKOLA KHVYLOVYI ABOUT OSTAP VYSHNJA'S CULTURE OF LAUGHTER

Kozyreva N. V.

The paper is devoted to the analysis of philosophical and anthropological intentions of M. Khvylyovyi's «Romance vitaism». The author has made an attempt to clarify the role and place of laughter in ensuring human existence completeness. Culture of laughter opens new opportunities for holistic and multidimensional understanding of the culture, society and human. Laughter applies to various aspects of human life, models of humans' behavior, different personality types. Hence, laughter can adequately assess social being as an essential prerequisite for socio-cultural processes understanding. The materials of a famous pamphlet «Ostap Vyshnja "v svete", "levoi" balabayky, ili ...» turns out M. Khvylyovyi's understanding of Ostap Veshnja's culture of laughter.

Mykola Khvylyovyi is considered to be not only a Ukrainian writer, but also a talented organizer of the literary process in Ukraine in 20-30's of XX century.

Within a short period of his literary life the artist managed, according to experts, «to rock Ukrainian national element».

His performances as a writer and polemicist shook the Ukrainian intelligentsia, as well as they made the highest areas of concern in the current party hierarchy. In the prose by Mykola Khvylovyi, as the creator of «romance vitaism» («philosophy of life» or philosophical anthropology of Mykola Khvylovyi) intellectual orientation and laughter intentions constantly dominated.

Culture of laughter has had a long tradition in Ukrainian prose. Ukrainian culture of laughter is based on «good laugh», which is incorporated in the «world of folk laughter» by M. Kotlyarevskiyi, H. Kvitka-Osnovyanenko, M. Gogol, T. Shevchenko, I. Nechuy Levitsky, Panas Mirny, M. Kotsyubynsky, I. Franko and «philosophy of heart» by Gregory Skovoroda. M. Khvylovyi continued this tradition in his work taking into account the «anthropological turn» in the European humanitarian thought of the first third of the twentieth century and works of artists of world renown: D. Boccaccio, F. Rabelais, Miguel de Cervantes, D. Swift, Anatole France and others.

M. Khvylovyi's personal attitude to laughter is revealed in his famous pamphlet «Ostap Vyshnia ...» published in the journal «Prolitfront» (1930. – № 4).

Ostap Vyshnia's humoresques, according to M. Khvylovyi, are short humoristic thumbnails in which in a joking manner, like in a caricature or feuilleton, some negative burning in real society issues are wittily exacerbated. He mentions nearly two dozen works of the writer-comedian, patiently explaining their true meaning to a young critic O. Poltoratskiy, who belonged to the group of writers who rallied around the journal «New Generation».

Summarizing his analysis Khvylovyi says that Ostap Vyshnia's humorous irony is a feature of his character («fun champion»), the essence of his outlook, which is expressed through humoresques treating by optimism. Ostap Vyshnia's creative activity is an essential contribution to the development of Ukrainian literature, and his works are a significant factor for the cultural education of a human.

Key words: philosophical anthropology, «romance vitaism», culture of humor, irony, humor, wordplay, language humor.

УДК 32.019.5:316.772

Ю. А. Данько, аспірант

ФЕНОМЕН «ТРОЛІНГУ» ЯК ФОРМА КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕРНЕТ-ВЗАЄМОДІЇ: ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядається поняття «тролінгу» як нового мережевого феномену сучасності та нового виду комунікативної практики. Аналізується походження і розвиток «тролінгу», зазначається, що поява цього поняття здебільшого пов'язана

з мережевою анонімністю. Обґрунтовується те, що цей феномен можна розглядати як прояв соціальної агресії. Також у статті розглянуто феномен «політичного тролінгу».

Ключові слова: інформаційне суспільство, комунікативна діяльність, «тролінг», «інтернет-тролінг», соціальна агресія, «політичний тролінг».

Постановка проблеми. З виникненням такого явища, як Інтернет, ні для кого вже не секрет, що сьогодні це не тільки технічна можливість швидкої передачі інформації, але й засіб для віртуальної комунікації індивідів. Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. ми спостерігаємо прискорену динаміку розвитку соціальних мереж. Вони активно структуруються, профілюються, збільшується чисельність самих мереж і їхніх учасників. Глобальні соціальні мережі об'єднують сьогодні сотні мільйонів учасників незалежно від статі, віку, рівня освіти й національної приналежності [1, с. 48].

Однак формування і розвиток інформаційного суспільства супроводжується також розповсюдженням у віртуальній реальності не тільки позитивних, але й негативних соціальних практик, властивих об'єктивній соціальній реальності, що потребують адекватної наукової інтерпретації.

При вивченні об'єктивної соціальної реальності провокаційні висловлювання, спрямовані на формування негативних почуттів та емоцій у процесі вивчення інтернет-комунікації, почали називати «тролінгом», так з'явилася нова дефініція, яка розкриває одну із сторін комунікативного взаємозв'язку [2, с. 1981].

Аналіз актуальних досліджень. Вважається, що першими серед західних учених, хто досить всебічно займається вивченням явища «тролінгу», є Дж. Донат, Дж. Хірш та А. Галінський. Певні аспекти проблемного поля цього явища також активно досліджуються і вітчизняними вченими. Так, питанням комунікативних дій займаються Н. І. Формановська, Ю. М. Караулов, В. Г. Костомаров, Е. М. Верещагін, І. А. Стернін, С. В. Масленченков. М. В. Загідуллїна вивчає «тролінг» як явище інтернет-комунікації, І. В. Ксенофонтова розглядає специфіку мережевої комунікації в умовах анонімності, О. Н. Анкудінова здійснює аналіз специфіки сучасної інтернет-комунікації на прикладі соціальних мереж, Т. Ю. Виноградова приділяє увагу специфіці спілкування в Інтернеті. Однак мережевий «тролінг» як одна із самостійних форм комунікативної поведінки залишається на сьогодні соціальним явищем, що потребує подальшого детальнішого вивчення.

Мета статті — на основі аналізу західних та вітчизняних публікацій, присвячених дослідженню мережевої комунікації, розглянути феномен «тролінгу» як нової агресивної форми комунікативної взаємодії у політичному контексті.

Виклад основного матеріалу. Стрімкі темпи розвитку «тролінгу» в комунікативному просторі глобальної мережі дозволяють говорити про нього як про потужний вид комунікативної діяльності, що постійно вдосконалюється.

Термін «тролінг» походить зі сленгу учасників віртуальних спільнот і не має прямого відношення до сфери наукового дискурсу. У дослівному перекладі з англ. «trolling» означає «ловлю риби на блешню» [3, с. 135]. За припущенням співробітника інституту соціології РАН І. В. Ксенофонтової це слово набуло популярності через інше його значення — «тролів» як істот, що згадуються у скандинавській міфології. Міфологічні істоти тролі, особливо в дитячих оповіданнях, зображуються як потворні, неприємні істоти, створені для заподіяння шкоди і скоєння зла [4]. У багатьох епізодах підкреслюється неприязнь тролів до сторонніх осіб у межах місць їхнього проживання, особливо до тих, хто збирався порушити їхній спокій.

«Тролінг» розглядається як вид віртуального спілкування з порушенням етики мережевої взаємодії, що виражається у вигляді прояву різних форм агресивної, знущальної і образливої поведінки для нагнітання конфліктів. Використовується як у процесі спілкування між персоніфікованими учасниками, зацікавленими в більшій впізнаваності, публічності або епатажі, так і в процесі анонімної взаємодії користувачів, здійснюваної без можливості ідентифікації з реальним суб'єктом віртуального спілкування.

У найбільш загальному вигляді це явище пропонується характеризувати як процес розміщення на віртуальних комунікативних ресурсах провокаційних повідомлень з метою нагнітання соціального напруження шляхом порушення правил етичного кодексу інтернет-взаємодії [1, с. 49].

Аналіз сучасної соціально-гуманітарної літератури свідчить, що дослідниками проблемного поля «тролінгу» виокремлюються також такі поняття, як мережевий «тролінг» та «інтернет-тролінг».

Мережевий «тролінг» — це розробка завідомо провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками мережевого співтовариства, «хвилю правок» (активне цілеспрямоване вмішування в текст повідомлень у контексті пропаганди та нав'язування власної позиції), а також ввести користувачів у марну конфронтацію. Важливо зазначити, що «тролі» здійснюють свою діяльність будь-якими доступними їм засобами: від примітивного розміщення образливих повідомлень до плідної цілеспрямованої роботи в команді собі подібних з метою внесення хаосу до вибраного ними сайту чи форуму як жертви [3, с. 135].

«Інтернет-тролінг» — явище, яке починається з певного жарту, розіграшу, нехитрих і прямолінійних висловлювань — «тролінг»-атаки, метою якої

є знищення вибраної конференції або news-групи (сукупності новин), або доведення конкретної людини до нервового зриву [2, с. 1982].

Як соціальний феномен «тролінг» виникає на початку 90-х рр. XX ст. На теренах Інтернету користувачі заради розваги почали викладати у мережу повідомлення провокаційного характеру. Як правило, це були поодинокі випадки, але поступово сформувалася група осіб, об'єднаних подібним стилем інтернет-спілкування [5].

Першою, хто вивчав це явище, була дослідниця Дж. Донат — фахівець із сучасних медіа, науковий співробітник Беркманського центру Гарвардського університету. Вона підкреслює, що «тролінг» — це «гра в підробку особистості, але без згоди більшості гравців, які не усвідомлюють участі в цій грі» [1, с. 50].

Мотивами появи і розвитку «тролінгу» в мережі Інтернет можуть служити інтерес, цікавість, бажання самоствердитися, посперечатися, проявити дотепність, розважитися, бажання проявити агресію і негативні емоції. Так, М. М. Акулич, зокрема, зазначає, що «деяким просто приносить задоволення посперечатися і розважити за рахунок інших себе й аудиторію, інші намагаються таким чином перешкоджати дискусії. Є люди, для яких «тролінг» — це самоствердження, гра, боротьба інтелекту. Існує думка, що «тролінгом» займаються тільки закомплексовані люди, але насправді все не так. Часом серед кращих «тролів» зокрема можуть бути й дорослі серйозні люди, що займають солідні посади і вони таким чином дають собі емоційну розрядку [2, с. 1982]. При цьому він наводить дані, відповідно до яких багато людей один або два рази пробували публікувати провокаційні повідомлення у Всесвітній павутині просто з цікавості. Не оцінюючи це судження з психологічних і культурологічних позицій, як норму або девіацію, можна зазначити, що такий мотив соціального «тролінгу» також можливий.

Р. Внебрачних, досліджуючи цей феномен, проводить паралель «тролінгу» з явищем «енергетичного вампіризму». На його думку, найбільш успішні «тролі» здатні створити напругу в цілому ряді спільнот, здійснюючи зіштовхування їх між собою і використовуючи проекції публічності в ЗМІ для залучення уваги широкої громадськості. Р. Внебрачних робить висновок, що «судячи з останніх сценаріїв комп'ютерних або фейсбуківських революцій, «тролінг» може перетворитися на затребувану спеціалізацію представників цілої низки професій, наприклад таких, як журналістика, світова політика, міжнародна економіка і ряду інших» [1, с. 50].

Якщо розглядати «тролінг» як негативне явище, в такому ракурсі, безсумнівно, зручніше за все аналізувати його як форму соціальної агресії [6, с. 26].

Виходячи з цього можна зазначити, що «тролінг» як форма соціальної агресії має свої унікальні характеристики:

1) «тролінг» може існувати виключно у віртуальних спільнотах;

2) він володіє специфічними механізмами швидкого збудження лавино-подібної агресії, миттєвого розповсюдження на більшість учасників віртуального співтовариства;

3) необхідно врахувати, що унікальність «тролінгу» як форми соціальної агресії полягає в тому, що у потенційної жертви конфлікту відсутня можливість фізичного або візуального контакту з ініціатором самої конфліктної ситуації [1, с. 50].

Найважливішим джерелом появи і поширення «тролінгу» є мережева анонімність. На думку І. Ксенофонтової, феномен «тролінгу» пов'язаний з анонімністю й абсолютно неможливий в умовах, відмінних від анонімності при здійсненні мережевої комунікації [4].

Форуми, чати і спільноти постійно відвідуються людьми, єдина мета яких полягає у тому, щоб кого-небудь вилаяти або з кимось посваритися, причому все це не виходячи з тіні цілковитої мережевої анонімності. Анонімність мережевого спілкування дозволяє «тролеві» отримувати емоційну розрядку, проявляти низькі якості і почуття, викликаючи негативну реакцію інших людей практично безкарно. Це сприяє тому, що «троль» відчуває себе впевнено і значимо, відчуває свою перевагу в порівнянні з іншими людьми, дозволяє бути таким, який він є насправді, без будь-яких соціокультурних обмежень.

Недавні дослідження Дж. Хірша і А. Галінського з Північно-західного університету США, присвячені аналізу психології «тролінгу» і незвично сильного впливу «тролів» на учасників мережевого спілкування, дозволили з'ясувати певні моменти у їхній поведінці в межах інтернет-дискусій. На думку вчених, спонтанне занурення в режим тролінгу практично неминуче для користувачів, які обрали анонімну форму спілкування, якщо їхня здатність до самоконтролю недостатньо розвинена. У цілому, «тролі» демонструють весь набір поведінкових реакцій, характерних для людини, що перебуває під впливом алкоголю.

А. Галінський вважає, що психологічна ілюзія «зняття заборон», викликана анонімністю, призводить до оголення істинного характеру людини, але, з іншого боку, в такому стані люди максимально схильні до впливу і легко піддаються переконанню: «По суті, зняття обмежень може як виявити справжню сутність людини, так і сформувати її, як би суперечливо це не звучало». Інтернет-дискусія анонімних учасників форуму або соціальної мережі згідно з висновками дослідників подібна до спілкування людей, які випили, а суть її відображає істинні спонукання тих, хто спілкується [7].

У соціально-політичному плані важливо розуміти, що «тролем» може бути не тільки окрема людина, а й певна група людей, навіть організація. Таким суб'єктом і об'єктом «тролінгу» в мережі Інтернет є окремі особистості і соціальні групи, спілкування між якими відбувається безконтактно. У мережі Інтернет суб'єкт і об'єкт «тролінгу» реагують один на одного вербально, тим самим той, хто реагує на «тролінг», може ще більше активізувати «троля» та й власні емоції теж [8, с. 49].

Інтернет-«тролі» заважають вести дискусію на просторах мережі і простим користувачам, і відомим людям, користуючись тим, що покарати їх неможливо. Вбачається, що інтернет-«тролі» належать до комунікаторів, які активні, мобільні, здатні активізувати інтернет-аудиторію й актуалізувати проблеми, даючи свою інтерпретацію, застосовуючи власні методи і реалізуючи власні цілі. Причому основна маса «тролів» використовує обмежений набір прийомів, добре відомих досвідченим користувачам мережі. Однак окрім так званих «товстих тролів», які відкрито порушують правила ресурсу, ображають його учасників, викликають конфліктні ситуації, існують і так звані «тонкі тролі».

«Товстий тролінг» можна зафіксувати відразу. Зазвичай з перших же постів (повідомлення на веб-форумі) «товсті тролі» ведуть себе досить різко і навіть грубо, їхня думка докорінно відрізняється від думки локальної більшості. Вони розраховують на ефект «вибуху бомби» і, як наслідок, жвавої дискусії з цього приводу, що кращим чином служить досягненню їхньої мети — викликати хаос і привернути увагу до своєї особи. Заради цієї мети вони втручаються в обговорення і самовпевнено сперечаються, підкріплюючи свої доводи посиланнями на різні джерела, частіше — малодостовірні і невизначені. «Тролі» заходять в активні теми для того, щоб перетворити їх на масоване пояснення їм, що вони неправі і, тим самим, відвести дискусію в русло спору і перетворити її на скандал. Вони відкривають теми, одні назви яких викликають бурю емоцій та обурення. Вони відкрито хамлять учасникам, адміністраторам сайтів та модераторам, нехтують правилами форуму й елементарними нормами етики інтернет-спілкування, ігнорують прохання інших учасників припинити й офіційні попередження за порушення правил.

Розпізнати «тонкий тролінг» набагато складніше, його значущість і ступінь впливу залежить від того, наскільки добре «троль» знає психологію особистісної та колективної поведінки. «Тонкий троль» діє на межі правил, прийнятих у місці, де він діє, не порушуючи їх безпосередньо, і часто змушуючи адміністрацію на перевищення повноважень або на порушення власних же правил.

Останні відрізняються глибокими знаннями в галузі психології, що дозволяє їм впливати на людей з використанням більш витончених методів. У багатьох випадках жертви «тонкого тролінгу» навіть не усвідомлюють того, що «потрапили на гачок». Брак спілкування і комунікативного досвіду, нерозвиненість комунікативних здібностей та реалізації їх у соціальній реальності можуть сприяти тому, що людина починає здійснювати свої комунікативні компетенції, вибудовувати комунікативні стратегії і тактики у віртуальній реальності, стаючи при цьому не тільки активним, позитивним інтернет-користувачем та інтернет-комунікатором, а й «тролем». У зв'язку з цим зазначимо, що у різних типів «тролів» різні цілі і способи їхнього досягнення [2, с. 1984].

Також не менш важливо зазначити один із різновидів «тролінгу» — політичний «тролінг». Це феномен, який має місце в мережі Інтернет і дозволяє політикам напрацьовувати певний політичний капітал і реалізовувати політичні інтереси. Якщо використовувати термінологію «товстого» і «тонкого тролінгу», то можна зауважити, що в політичному спілкуванні, здійснюваному в реальному і віртуальному просторі, найчастіше використовується «тонкий тролінг». Політичний троль, зачіпаючи особистісні та професійні якості опонента, впливаючи на нього, виводить з рівноваги і викликає відповідні реакції, очікувані тролем [8, с. 51].

Політичний «тролінг» відрізняється від звичайного «тролінгу» тим, що має на меті просування власних ідей, у даному випадку — ідей переваги своєї політичної сили і дискредитації конкурентів. Методи роботи «тролів» різні, від публікації матеріалів та коментарів провокаційного змісту, що викликають бурхливі дискусії з потоками інформації, які ставлять за мету відвернути увагу учасників від обговорюваної теми, до витончених дій щодо дискредитації іміджу конкурентів.

Метою роботи політичних «тролів» є перебування на сайтах новин, блогах, сторінках інтернет-видань і розповсюдження матеріалів та коментарів агітаційного змісту на підтримку певного кандидата. Вони діють скоординовано і масово, з'являються в коментарях до статей, новин, інформаційних дописах, у яких ідеться про конкретного політичного діяча.

Головне завдання політичних «тролів» — інформаційна підтримка свого кандидата, дискредитація супротивника. Вони намагаються створити видимість невдоволення широких верств населення існуючою владою чи певним політиком, для чого реєструють сотні однотипних «нікнеймів» (мережевих імен) з нібито різних регіонів. Вони сотнями поширюють практично однакові повідомлення, щоб усіляко очорнити опонентів.

«Тролі», які обслуговують певні політичні проекти, націлені на конкретний результат, вони володіють чіткою системою організації праці, фінан-

совою та технічною базою, формують інформаційний простір, вигідний своїй партії. Слід зазначити, що «штабні тролі» часто бувають досить професійними. Вони цілодобово перебувають на форумах і новинних інтернет-ресурсах, просувають свої ідеї і займаються організованим цькуванням опонентів.

Після появи групи «політичних тролів» на сайті починаються чвари, конфлікти учасників із залученням модераторів, банами (позбавлення або обмеження будь-яких прав користувача на створення/відправлення нових повідомлень, створення нових тем на веб-форумах, чатах чи блогах), введення більш жорстких правил форуму. Досвідчені «тролі» можуть навіть зібрати навколо себе «групу підтримки» і впроваджувати відкритий тиск на опонентів. Нерідко до цього процесу залучається й адміністрація, «тролі» домагаються прихильності модераторів, після чого вже можуть самі диктувати правила. У підсумку сайти перетворюються на пропагандистські трибуни певних політичних сил.

«Політичні тролі» працюють по 7–10 осіб, кожна з яких пише по 50–70 повідомлень на добу.

Головною відмінною рисою «політичного троля» є агресивність та нав'язливість. Йому все одно, які аргументи ви йому наведете, він із завидною постійністю твердить ту саму думку, аби залучити якомога більше уваги до неї. Повідомлення «троля», як правило, мають образливий характер і неконструктивну критику. «Троль» поляризує учасників спільноти на два непримиренних «табори», спілкування яких іноді переростає в справжню інформаційну війну. «Троль» апріорі не здатний до ведення дискусій, це не входить до його завдань. На будь-які заперечення він відповідає потоками одноманітних цитат і скопійованого тексту, багаторазово тиражуючи одні й ті самі тези [9].

У Європі активну публічну увагу привертають до проблеми «тролінгу» і його впливу на виборчий процес в Інтернеті. Так, у лютому 2013 р. Daily Telegraph оголосила, що ознайомила з конфіденційними документами, що описують плани з введення «троль-патруля» під час виборів 2014 р. Ключем нової стратегії стануть інструменти моніторингу громадської думки для виявлення на ранніх стадіях потенціалу залучення ЗМІ та громадян до конкретної дискусії. Їх кінцева мета — витягнути з безлічі дискусій «тролів», і посилити позиції Євросоюзу в політичному інтернет-діалозі. Прес-служби парламентаріїв повинні мати можливість моніторити бесіди в режимі реального часу для розуміння ситуації і можливості зреагувати швидко, точно — для максимального впливу на дискусію [10, с. 163].

Висновки. Становлення та розвиток інформаційного суспільства, бурхливий розвиток Інтернету сприяли появі нових феноменів, які потребують

наукового вивчення та прогнозування. Одним із таких феноменів, що активно розвивається, є «тролінг» у мережі Інтернет.

Аналіз сучасної соціально-гуманітарної літератури свідчить, що феномену «тролінгу» вже присвячено велику кількість статей і публікацій. Розглядаючи результати цих досліджень, можна зазначити, що в більшості випадків «тролінг» характеризується як негативне явище, агресивна форма соціально-комунікативної взаємодії, яка перешкоджає встановленню та відтворенню етичних норм мережевої взаємодії і конструктивної роботи груп.

Про «тролінг» можна говорити як про форму порушеної комунікації за допомогою маніпуляцій, яка активно використовується у віртуальному просторі з метою формування певної громадської думки з політичних питань. Але слід пам'ятати, що «тролінг» у мережі продовжує активно розвиватися, і здійснення цілеспрямованого впливу на аудиторію під маскою «троля» може призвести не тільки до негативних наслідків. Дійсно, можна домогтися роздрібнення одноманітно налаштованої спільноти на «ворогуючі кластери», не здатні до скоординованих спільних дій у реальному світі. Проте можна також успішно об'єднати групу з учасників, які ніколи раніше не поділяли спільних точок зору. Усе це означає, що «тролінг» як новий вид віртуальної комунікації потребує подальшого детального вивчення, насамперед у контексті адекватного визначення його функціонального потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Внебрачных Р. А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах / Р. А. Внебрачных // Вестн. Удмурт. ун-та. – Серия 3: Философия. Социология. Психология. Педагогика. – 2012. – Вып. 1. – С. 48–51.
2. Акулич М. М. Интернет-троллинг как девиация / М. М. Акулич // Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие. – Сессия 13. Российская социология сегодня : IV очередн. всерос. социол. конгр., окт. 2012 г. : тезисы докл. – Уфа, 2012. – С. 1981–1987.
3. Семенов Д. И. Сетевой троллинг как вид коммуникативной деятельности / Д. И. Семенов, Г. А. Шушарина // Междунар. журн. эксперимент. образования. – 2011. – №8. – С. 135–136.
4. Ксенофонтова И. В. Специфика коммуникации в условиях анонимности: меметика, имиджборды, троллинг / И. В. Ксенофонтова ; отв. ред. А. С. Каргин // Интернет и фольклор : сб. ст. – М. : Гос. республик. центр рус. фольклора, 2009.
5. Зінченко О. В. Психологічна характеристика інтернет-тролінгу і флейму у підлітковому віці / О. В. Зінченко // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. – Вип. 103. – Т. 1 : Серія: Психологічні науки. – 2012.

6. Фролов С. С. Социология организаций : учебник / С. С. Фролов. – М. : Гардарики, 2001. – 384 с.
7. «Троллики и нолики»: Прогнозы социологов сбываются – социальные сети наполняются «агентами влияния» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://earth-chronicles.ru/news/2011-08-31-6647>.
8. Акулич М. М. Интернет-троллинг: понятие, содержание и формы / М. М. Акулич // Вестн. Тюмен. гос. ун-та. – 2012. – № 8. – С. 47–54.
9. Громова А. Политический троллинг в Укрнете. Юлеботы атакуют [Электронный ресурс] / А. Громова. – Режим доступа: <http://politiko.ua/blogpost41491>.
10. Власть и контроль в мире социальных сетей. Предвыборные кампании в Интернете: опыт Европы и США. – М., 2013. – 227 с.

ФЕНОМЕН «ТРОЛЛИНГА» КАК ФОРМА КОММУНИКАТИВНОГО ИНТЕРНЕТ-ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ: ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Данько Ю. А.

В статье рассматривается понятие «троллинга» как нового сетевого феномена современности и нового вида коммуникативной практики. Анализируется происхождение и развитие «троллинга», отмечается, что появление «троллинга» в основном связано с сетевой анонимностью. Обосновывается то, что этот феномен можно рассматривать как проявление социальной агрессии. Также в статье рассмотрен феномен «политического троллинга».

Ключевые слова: *информационное общество, коммуникативная деятельность, «троллинг», «интернет-троллинг», социальная агрессия, «политический троллинг».*

THE PHENOMENON OF «TROLLING» AS A FORM OF COMMUNICATION ONLINE INTERACTION: THE POLITICAL CONTEXT

Danko U. A.

The rapid pace of development of «trolling» in the communicative space of the global network allow us to speak of him as a powerful form of communicative activity, which is constantly being improved.

The term «trolling» comes from the slang of the participants of virtual communities and is not directly related to the sphere of scientific discourse.

«Trolling» is regarded as a kind of virtual communication with a violation of the ethics network interaction, such as various forms of aggressive, humiliating or offensive behavior to foment conflict. Used as a process of communication between personalized attendees

who are interested in more awareness, publicity or outrageous, and in the anonymous user interaction exercised without the possibility of identifying the real subject relationship.

In the most general terms, this phenomenon is proposed to characterize the process as placing on virtual communication resources provocative messages for escalation of social tension by breaking the rules of ethical code of online interaction.

Should also divide such thing as a «network trolling» and «Internet trolling».

Network «trolling» — a deliberately provocative message development to cause conflicts between the participants of the network community, «the wave of edits» (active purposeful interference with text messages in the context of promoting and imposing their own position), and introduce users are useless confrontation.

«Internet trolling» — a phenomenon that starts with a certain joke, a hoax, uncomplicated and straightforward expression — «trolling» attack whose goal is to destroy the selected conference or news-group (collectively news), or the making available of a particular person to a nervous breakdown.

The first who studied this phenomenon was a researcher John Donat — an expert on modern media, researcher at Harvard University.

R. Vnebrachnyh examining this phenomenon, draws a parallel «trolling» phenomenon «energy vampirism». In his opinion, the most successful «trolls» can create tension in a number of communities, making them colliding with each other and using the projection of publicity in the media to attract public attention.

The most important source appearance and spread of «trolling» is anonymity network.

«Internet trolls» hamper to lead the discussion on the Internet users a simple and well-known people, using the fact that punishing them is impossible. It seems that the «Internet trolls» are among the communicators that are active, mobile, able to activate the Internet audience and update problems, giving their interpretation using their own methods and implementing their own goals.

There are no less important to note about a type of «trolling» — political «trolling». This is a phenomenon that takes place on the Internet and allows politicians to gain some political capital and implement political interests. If used terminology «thick» and «thin trolling», it may be noted that the political dialogue rendered in real and virtual space, often using «thin trolling». Political troll, affecting the personal and professional qualities of the opponent, acting on it, takes off balance and causing responses expected troll.

Political «trolling» differs from the usual «trolling» that aims to promote their ideas. In this case, the benefits of their ideas and discredit political force competitors. Working methods trolls are different from post content and comments provocative content that cause heated debate with the information flows which aim to divert attention from the topic, to the elegant try to discredit the image of competitors.

The main task of political trolls information support their candidate, discrediting the opponent. They are trying to create the appearance of broad public discontent existing power or some politician what register hundreds of similar «nickname» (network name)

of supposedly different regions. They distribute hundreds of almost identical message to every way to discredit their opponents.

The main feature of political troll is aggression and obsession. To him do not care what arguments you spend it, he has consistently maintains the same opinion, to attract more attention to this point. Message troll usually are offensive and unconstructive criticism. Troll polarizes community members into two irreconcilable «camps» communication which sometimes turns into a real information war.

The formation and development of the information society, the rapid development of the Internet contributed to the emergence of new phenomena that require scientific study and forecasting. One of these phenomena is actively developing «trolling» on the Internet.

Key words: *information society, communication activities, «trolling», «Internet trolling» social aggression, «political trolling».*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:37

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ

Розглянуто історію та досвід організації правового виховання в системі середньої освіти Німеччини. Показано специфіку концептуальних засад, а також особливості правового виховання в Німеччині. Проаналізовано основні правові цінності та шляхи їх формування. Зроблено висновок про взаємопов'язаність громадянського, правового та соціального виховання у системі середньої освіти Німеччини.

Ключові слова: *правове виховання, правова культура, правові цінності, принципи правового виховання, громадянськість, система середньої освіти Німеччини.*

Актуальність проблеми. Розв'язання численних проблем, що стоять перед сучасним українським соціумом, неможливе без удосконалення духовної культури громадян, підвищення рівня їхньої правосвідомості, відродження моральності як основи справжньої правової культури. З-поміж важливих та актуальних завдань, що їх покликані вирішувати суб'єкти правового виховання (таких як чітке визначення ролі правового виховання в житті країни; з'ясування найоптимальніших його форм, адаптованих до новітніх умов суспільного розвитку; визначення тенденцій та особливостей функціонування; координація діяльності суб'єктів виховання тощо), особливого значення набуває стратегія правовиховної діяльності у середніх навчальних закладах України. В умовах євроінтеграційних процесів, притаманних сучасному етапу розвитку українського суспільства, у тому числі й в освітній галузі, вивчення й використання кращого європейського до-

свіду правового виховання школярів сприяло б удосконаленню процесу формування правової культури української молоді.

Особливий інтерес у вітчизняних дослідників викликає досвід правового виховання у Німеччині. Це пов'язано з тим, що правове виховання молоді вважається у ФРН одним із найголовніших завдань держави, школи, громадськості та родини і має міцні, відпрацьовані століттями традиції й досвід, а отже, правові цінності в системі німецької освіти займають значне місце. Прищеплення правових цінностей учням, студентам, формування правової свідомості дітей та молоді і виховання таким чином правослухняного покоління, а також уроки, набуті німецьким народом за час переходу від нацизму до демократії, заслуговують на вивчення та узагальнення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемі правового виховання в системі освіти Німеччини присвячено чимало публікацій як німецьких (В. Бейтель, Б. Борриес, М. Вебер, Ф. Дюнкель, Т. Кліменс, С. Хендель, У. Рух, Ю. Шевелінг [6; 12–17]), так і вітчизняних дослідників (Р. В. Губань, С. Ф. Денисов, М. Л. Кузякіна, Н. В. Горбенко, І. Г. Ковровський, Г. В. Софінська, В. В. Ваксман та ін. [1–5; 7–11]). Тим не менш, тема ще не до кінця досліджена, залишаються недостатньо висвітленими практика становлення та організація правового виховання у системі середньої освіти Німеччині та можливості її використання в Україні. Також особливої уваги потребує матеріал іноземного інформаційного фонду, що створений закордонними спеціалістами та аналітиками з даної тематики.

У зв'язку із зазначеним **метою статті** є розгляд досвіду організації правового виховання у системі середньої освіти Німеччині та можливість його використання в Україні.

Німеччина вже кілька десятків років є еталоном сумлінності у становленні інновацій у сфері правового виховання. Стабільна державна правова політика, цілеспрямованість, моральна етичність та правова обізнаність німецької нації сприяють всезагальному просуванню Німеччини у досягненні вищої правової мети та поставлених цілей. Здатність миттєво реагувати на неврегульовані суспільні питання, уникати колізій та заповнювати прогалини в законодавстві свідчить про динамічний розвиток правової системи Німеччини.

Система організації правового виховання в Німеччині пройшла тривалий і досить суперечливий процес становлення. Розглянемо основні етапи формування системи правового виховання у системі освіти Німеччині.

Безпосередньо процес становлення нової системи правового виховання у Німеччині почався відразу після краху фашистського рейху у травні 1945 р. Рішенням окупаційного режиму країн-переможців передбачалося очистити всю систему виховання й освіти Німеччині від традицій фашист-

ського реакційного минулого та створити дійсно демократичний національний дух у країні для відновлення честі нації. Німецькі педагоги тих часів розмірковували над тим, яка роль у шкільному занятті має відводитися праву як одній з істотних основ громадського порядку. Недооцінка значення формування правових цінностей в учнівській молоді у Німеччині в середині ХХ ст. почала сприйматися німцями як гідний жалю недолік, і педагогічна громадськість започаткувала нову ідеологію правового виховання в школах.

Пізніше, у 1955 р., у постанові міністра у справах культів землі Північний Рейн — Вестфалія було задекларовано нагальну необхідність виховання в учнів загальноосвітніх шкіл правових цінностей. У постанові наголошувалося, що «необхідно викликати у молоді розуміння провідних принципів правової держави, вона повинна бути підведена до усвідомлення того, що правосуддя є незамінною основою для свободомислячої демократії. Правознавство без правового виховання залишається безрезультатним. Разом вони складають частину політичного виховання, яке лише тоді виконує свою задачу, коли не залишається окремо ізольованим, а повністю враховується як основний принцип у всіх освітніх і виховних подіях у школі» [4, с. 8–12].

Особливо підкреслювалося те, що поєднання правового навчання та виховання в єдиному навчально-виховному процесі створює можливість оволодіння школярами соціально значущими правовими знаннями в їх цілісному розумінні, а отже, забезпечення молоді за допомогою правового виховання ціннісною шкалою, необхідною для формування правового мислення та самовизначення, без чого неможлива розбудова правової держави та громадянського суспільства. Таким чином, формування правових цінностей в учнів з 50-х рр. ХХ ст. фактично стає ядром системи німецької шкільної освіти.

У процесі дискусії вчених-правознавців щодо місця освіти у процесі формування правової культури учнів було обґрунтовано ідею, що знання права не завжди сприяє свідомому виконанню правових норм. Лише завдяки правильно організованому правовому вихованню та особистісному емоційному сприйняттю учнями знань відбувається переростання правової поінформованості в цінності та переконання вихованців, в орієнтир їхньої поведінки. Наприклад, відомий німецький педагог Ю. Шевелінг підкреслював, що необхідно використовувати життєвий досвід дитини, спрямовуючи її на значущі правові цінності — справедливість і законність. Перед знайомством зі змістом права та процедурою судочинства учням потрібно пояснити значення необхідності справедливості. Це й буде педагогічно найважливіший відправний пункт, який допоможе досягти справжнього успіху у впровадженні правових цінностей в школах, і який принесе

користь упродовж усього життя людини. Відповідно, заняття необхідно оформляти барвисто та вражаюче, щоб внутрішнє натхнення спонукало дитину до справедливості [8, с. 10].

У контексті правового виховання учнівської молоді мова йде про усвідомлене сприйняття школярами основ права, перетворення їх на правові знання, що базуються на відповідних особистісних цінностях, поглядах, ставленнях і переконаннях, що є основою вмотивованої правомірної діяльності. Ю. Шевелінг також наголошував, що право повинно «переживатися» людиною, оскільки воно виконує своє завдання в людському суспільстві тільки завдяки тому, що люди виступають на його захист [8, с. 10]. Отже, результативність правового виховання в німецькій школі 50-х рр. ХХ ст. забезпечувалася насамперед наданням учням можливості брати участь у «переживанні права».

У 70-ті р. ХХ ст. у НДР як один із шляхів правового виховання учнів шкіл було актуальним встановлення та розвиток шефських (наставницьких) зв'язків між школою та виробничими колективами. Ці зв'язки торкалися всіх сторін шкільного життя та сприяли, серед іншого, формуванню в учнів таких цінностей правового виховання, як дисципліна, відповідальне ставлення до дорученої справи, свідомість, громадська активність. Учні прищеплювали правові навички участі у суспільному житті, наприклад, залучали до посильної участі у складанні договору про шефство [8, с. 12].

У 70–80-ті рр. ХХ ст. у Німеччині, перш за все у НДР, процес формування правової культури тісно пов'язувався з рівнем дисципліни та порядку в школі. У педагогіці піднімалися проблеми виховання свідомої дисципліни, розподілу відповідальності між дорослими та дітьми, культивування в школі атмосфери стабільності та порядку.

Пізніше, наприкінці ХХ ст. німецька школа почала виховувати підлітків у дусі єдності дисципліни та вільної волі особистості. Шкільна дисципліна була спрямована на спонукання дитини самостійно вводити в будь-яку ситуацію ті стимули, які сприятимуть прийняттю нею осмисленого морального рішення. Завданням німецької школи в цей час була підготовка молоді до життя в демократичній правовій державі та прищеплення правових цінностей учням, тобто розвиток «моральної свідомості дітей з орієнтацією на вироблення у них стійкої впевненості в непорушності законів та авторитетів суспільства, в якому вони живуть» [10, с. 15–18]. Велику роль у розвитку правосвідомості, культивуванні правових ідеалів і вихованні правових цінностей в учнів у цей час у ФРН відіграють засоби масової інформації та громадські організації.

На початку ХХІ ст. німців продовжує непокоїти проблема орієнтованого на цінності виховання молоді. Від рідної домівки, від дитячого садка та

школи очікується, що діти здобудуть не лише знання, але й людські цінності, в тому числі і правові: чесність, здатність мирно вирішувати конфлікти, відповідальність, ненасильство, толерантність тощо. Цінності регулюють основу життя в суспільстві, виникають із відповідальності, розвиваються завдяки вихованню та дають людині ціннісні настанови й орієнтації. Згідно з даними німецьких статистичних досліджень із середини 90-х рр. XX ст. традиційні цінності (ввічливість, робоча етика, дисципліна) знову набувають значення для німців [8, с. 14].

У цей час у процесі організації правового виховання ФРН використовує весь комплекс дій суб'єктів правового виховання (сім'ї, закладів дошкільної освіти, шкільної освіти, вищих навчальних закладів, громадських і релігійних організацій тощо) з метою забезпечення ефективного впливу на всі соціальні та демографічні групи населення країни. І що є досить суттєвим, цей вплив є професійним і належно фінансованим.

З огляду на цілі правового виховання шкільна освіта вважається одним із найбільш значущих елементів цього комплексу. Слід також зазначити, що правове виховання у німецькому суспільстві не виділяється в окрему галузь, а є невід'ємною складовою системи громадянського, правового та соціального виховання. Причому одна з найфундаментальніших місій виховної роботи у середній школі — сприяти формуванню громадянської самосвідомості. У зв'язку з цим необхідно враховувати, що саме в школі частина учнів досягає громадянського повноліття, отримує своє виборче право, на відміну від іноземців, у яких такого права немає і які не в змозі здійснити свій політичний вибір.

Що ж означає «виховувати громадянськість» у шкільній системі Німеччини? Громадянсько-правове виховання в країні обумовлене вихідною ідеєю про те, що громадянином не народжуються, а ним стають. Громадянин, у розумінні німця, — це та особа, яка здатна втручатися в життя спільноти, що звісно передбачає певну поміркованість думки, здатність до роздумів, а також згоду на публічне їх обговорення. Саме тому одним із головних принципів правового виховання виступає принцип створення знання.

Сучасна система правового виховання в Німеччині обумовлена орієнтацією на повагу до прав і свобод людини та громадянина, а також спрямована на подолання соціально-демографічних і політичних проблем, що виникають на шляху розвитку суспільства.

Безперечним у країні вважається той факт, що будь-яке виховання ґрунтується на вірі у прийнятті в суспільстві цінності та ідеали, а правове виховання завжди пов'язане з моральним. Моральні норми вимагають від громадянина не лише дотримання законності, але й перетворення правових

цінностей у внутрішнє переконання та звичку, орієнтують його на ідеальну модель суспільної поведінки. Як системоутворюючий елемент правового виховання виступають правові цінності, що характеризують правосвідомість і правову культуру в цілому [4, с. 1–7].

Вирішення проблеми орієнтації молодого покоління у правових цінностях у Німеччині значною мірою покладається на освітні заклади. Педагогічний простір німецької загальноосвітньої школи спрямовується на ціннісне насичення на всіх етапах навчання, а показниками формування правових цінностей виступають правові знання школярів, їхня відповідальність, справедливість, активність до дій з підтримки громадського порядку, прояв прагнень до утримання інших від протиправних діянь і спонукання їх до правомірної поведінки.

Як основа успішного орієнтованого на правові цінності виховання у німецьких школах формулюється такий принцип: «Дітям необхідні порядок і правила» [2, с. 29]. Завдяки щоденним зіткненням із правилами сім'ї, дитячого садка або школи діти набувають суспільно значущих якостей і вчать-ся вирішувати конфлікти. У системі німецької шкільної освіти це здійснюється під час вивчення школярами соціально-правових дисциплін та участі у виховних заходах. Дисциплінованість проявляється через вчинки учня та відображає виконання суспільних, у даному разі шкільних, норм та правил поведінки, і показує рівень засвоєння учнем правових цінностей. Вона, як зазначають психологи, не потребує постійного напруження мислення, оскільки дисциплінованість — наслідок вчинків, дій за звичкою у відповідності до особистих цінностей, способу мислення та дій, які характеризують ставлення до громадських, політичних, юридичних прав і обов'язків.

Основний шлях досягнення усвідомленої дисципліни (формування цінностей, вироблення корисних звичок, розвиток волі, внутрішньої переконаності в необхідності вибраної лінії поведінки) — це активна участь школяра в різних заходах соціально-виховної роботи.

Вважається, що ціннісне виховання не може функціонувати як окрема навчальна програма, воно може бути вдалим, тільки коли впроваджене в повсякденне життя. Які відносини діти бачать у сім'ї, які наочні приклади у них є, які умови вони мають у школі — усе це істотно впливає на їхні ціннісні орієнтації в дорослому житті [10, с. 18]. Тому орієнтоване на правові цінності виховання молоді буде успішним лише за умови об'єднання зусиль сім'ї, школи та суспільства.

До основних правових цінностей у системі німецької шкільної освіти належить передусім культура соціальних та правових стосунків, а саме: толерантне ставлення до чужих поглядів; чесність і об'єктивність; протидія проявам зла (непримиренність до протиправних вчинків і жорстокості, від-

стоювання справедливості, принциповість, критика недоліків); захист прав і свобод людини, обов'язки перед іншими; прагнення до соціальної гармонії; повага до закону та влади, державних та правових інституцій; пошана до національних цінностей інших народів; дисципліна, старанне і відповідальне ставлення до дорученої справи тощо [4, с. 17].

Безпосередньо громадянське виховання школярів здійснюється на уроці, що має різні назви й акценти: «Сучасне положення», «Суспільствознавство», «Соціологія», «Політичний світ». На додаток до передачі знань мета предмета — соціальне навчання й розвиток критичного й рефлексивного мислення. Учителі не повинні пропагувати які-небудь ідеї політичних партій, а мають бути нейтральними. Німецькі підлітки розцінюють школу як неминучу установу для отримання кваліфікації, що дає доступ до привілейованих посад. Для багатьох молодих людей більш важливими є власне дозвілля й молодіжна культура, ніж шкільне життя. Політична апатія й політична поступка поширені серед підлітків у ФРН.

Громадянсько-правове виховання як навчальний принцип з усіх предметів вимагає, щоб учителі були політично освіченими громадянами, згодними і здатними передати громадянське виховання через свої предмети. Часто громадянське виховання передається через зв'язані предмети або через інтегрований предмет, наприклад, комбінація географії й історії, так само як через міждисциплінарні проекти [2, с. 39].

Громадянське виховання також широко представлене в позашкільний час: клуби, дослідницькі поїздки, шкільні пікніки, наприклад, у рамках програми «Демократична активність» («Demokratisches Handeln») [15, с. 14]. Також громадянське виховання підтримується практичними проектами, які організовують багато шкіл. Деякі школи співпрацюють із зовнішніми експертами проектів громадянського виховання, що є одним з головних підходів поліпшення громадянського виховання в школі.

Наступним важливим напрямом формування правової культури школярів у Німеччині є засади системи релігійного виховання у державних школах. Церкви у Федеративній Республіці Німеччина здійснюють свою присутність у системі освіти за допомогою уроків релігії на основі ст. 7, абз. 3 Основного Закону (Конституції): «Уроки релігії у світських школах, за винятком позаконфесійних шкіл, є звичайним навчальним предметом. Уроки релігії викладаються згідно з основними положеннями (догматами) відповідних релігійних організацій, що не виключає право державного контролю за ними» [16, с. 14].

Підсумовуючи, можна дійти **висновку**, що досвід формування правової свідомості школярів у Німеччині, виховання правослухняних громадян є надзвичайно цінним, і його вивчення може зробити великий внесок у роз-

виток теорії і практики правового виховання учнів у нашій країні, яка прагне створити правове громадянське суспільство та посісти гідне місце в демократичному світі. Вивчення досвіду правового виховання у Німеччині дозволяє також констатувати, що українська освітня система потребує реформування в бік збільшення навчальних годин для поглибленого вивчення правознавства, підвищуючи цим загальний рівень правової освіти молодого покоління, на кшталт німецької освіти. Щодо перспектив запозичення німецького досвіду Україною, то в умовах вітчизняних реалій важко стверджувати про можливість рецепції методики німецької системи правового виховання суспільства, оскільки ФРН створила чітку державну правову політику стосовно формування високого рівня правосвідомості та правової культури населення, а от, на жаль, в Україні така політика поки що відсутня. У формі правового виховання правова політика держави має реалізовуватись за допомогою правової освіти, правової пропаганди та підготовки юридичних кадрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономов А. С. Ювенальная юстиция : учеб. пособие / А. С. Автономов. – М. : Рос. благотворит. фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. – 186 с.
2. Ваксман В. Структурні цілеспрямованої системи (Правове навчання і виховання учнів загальноосвітніх шкіл у ФРН) / В. Ваксман // Історія в школах. – 2010. – № 5. – С. 25–44.
3. Денисов С. Ф. Сучасна молодіжна злочинність у Німеччині та Україні: порівняльно-кримінологічний огляд / С. Ф. Денисов // Право і безпека: наук. журн. – 2010. – № 3. – С. 15–22.
4. Горбенко Н. В. Правові цінності в системі німецької шкільної освіти (друга половина ХХ століття) / Н. В. Горбенко // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 16 (203). – С. 1–19.
5. Губань Р. В. В Німеччині заборонили молитися у школах / Р. В. Губань // Юрид. журн. – 2012. – № 1. – С. 135–136.
6. Клеменс Т. Догматика захисних обов'язків у Німеччині – виконання конституційно-правових завдань / Т. Клеменс // Вісн. КСУ. – 2003. – № 6. – С. 89–93.
7. Ковровський І. Г. Правові та організаційні засади системи релігійного виховання у державних школах ФРН / І. Г. Ковровський // Євробюлетень. – 2009. – № 4 (берез.). – С. 1–10.
8. Кузякіна М. Громадянське виховання в німецьких школах / М. Кузякіна // Юрид. журн. – 2011. – № 2. – С. 1–5.
9. Кузякіна М. Особливості становлення політичної та правової думки в Німеччині / М. Кузякіна // Юрид. журн. – 2010. – № 4. – С. 2–4.
10. Софінська Г. Мета виховання в сучасній зарубіжній школі: загальні тенденції і національна специфіка / Г. Софінська // Шлях освіти. – 1997. – № 3. – С. 14–18.

11. Стаднійчук Т. Міфи і реалії навчання в Німеччині / Т. Стаднійчук // Євробюлетень. – 2010. – №2 (лют.). – С. 25–26.
12. Beutel W. (Hrsg.) (2001b): Erfahrene Demokratie: Wie Politik praktisch gelernt werden kann / W. Beutel, P. Fauser. – Opladen.
13. Borries B (1999): Jugend und Geschichte. Ein europaischer Kulturvergleich aus deutscher Sicht / B. von Borries, M. von Korber, A. Baeck, O. Kindervater. – Opladen.
14. Dunkel F. Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice / F. Dunkel. – Keln, 2004. – 140 s.
15. Handle C. (1999): Politische Bildung in der Schule / C. Handle, D. Oesterreich, L. Trommer, (Hrsg.): Aufgaben politischer Bildung in der Skundarstufe I. Opladen, S. 13–67.
16. Weber M. Die Rechtsgrundlage des Religionsunterrichts in der Bundesrepublik Deutschland [Електронний ресурс] / Kurzzusammenfassung des referats von Dr. Margit Weber. – Режим доступу: <http://www.netburger.at/Multiversity/Menschen/Studienraeume/Pruegger/Venedig/Venedig.html>.
17. Ruh U. Religion und Kirche in der Bundesrepublik Deutschland / Ulrich Ruh. – München : Iudicium Verl., 1990. – 125 s.

ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ГЕРМАНИИ

Данильян О. Г.

Рассмотрены история и опыт организации правового воспитания в системе среднего образования Германии. Показана специфика концептуальных основ, а также особенности правового воспитания в Германии. Проанализированы основные правовые ценности и пути их формирования. Делается вывод о взаимосвязи гражданского, правового и социального воспитания в системе среднего образования Германии.

Ключевые слова: *правовое воспитание, правовая культура, правовые ценности, принципы правового воспитания, гражданственность, система среднего образования Германии.*

EXPERIENCE OF LEGAL EDUCATION IN THE SECONDARY EDUCATION GERMANY

Danilyan O. G.

The history and experience of legal education in secondary education in Germany. It is shown that in the process of legal education FRG uses the full range of actions of the subjects of legal education (family, preschool education, school education, higher education, public and religious organizations, etc.) to ensure effective influence on all social and demographic of the population. School education is one of the most significant elements of the system of legal education. Legal education in German society did not include a

separate area, and is an integral component of civil, legal and social education. The main objective of the educational work in secondary school is development of civic identity. The current system of legal education in Germany due to a focus on respect for the rights and freedoms of man and citizen, and to overcome socio-demographic and political problems in the development of society. The undisputed in the country considered the fact that any education is based on the belief in accepted in society values and ideals. In addressing issues of legal education society places great hopes in school. Legal education is always associated with a moral. Moral norms require citizen not only the rule of law, but also the transformation of legal values in inner conviction and habit, orient it to the ideal model of social behavior. The main legal values in the German school system include: tolerance to others' views; honesty and objectivity; combating evil (intransigence to unlawful acts and violence, upholding justice, integrity, criticism of shortcomings); protection of human rights and freedoms, duties to others; the desire for social harmony; respect for law and authority, government and legal institutions; respect for national values of other nations; discipline, diligent and responsible attitude to the assigned work. It is concluded that the experience of formation of legal consciousness of students in Germany, education citizens are extremely valuable, and its study can make a great contribution to the development of the theory and the practice of education of students in our country. Studying the experience of legal education in Germany can also stated that Ukrainian education system needs reform upwards training hours for in-depth study of law, thus increasing the overall level of legal education of the younger generation.

Key words: legal education, legal culture, legal values, principles of legal education, citizenship, secondary education system in Germany.

УДК 340.12

В. С. Бліхар, доктор філософських наук, доцент

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ: ФІЛОСОФІЯ РЕАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Здійснено філософсько-правовий аналіз проблеми імплементації міжнародного державотворення у національну ідею в контексті філософії української реальності. Обґрунтовано, що сучасний рівень глобалізації як своєрідний виклик національній ідеї державотворення, і у принципі правотворення, окреслює важливі запитання, правильною відповіддю на які може бути винятково якісне вдосконалення рівня

управління і досягнення ним значної ефективності, що, своєю чергою, підвищить конкурентоспроможність держави на міжнародному рівні.

Ключові слова: суспільство, економіка, свобода, держава, державотворення, національна ідея, право, філософія права.

Актуальність проблеми. Форми і методи імплементації міжнародного державотворення у національній ідею і правотворення безпосередньо залежать від країни, у середовищі якої вони діятимуть. Ці форми і методи будуть більш успішні в країнах, внутрішня структура яких сприятливіша для імплементаційного процесу, ніж у тих, де імплементація вимагатиме значних зусиль, або й може нашоухнутися на спротив історично сформованої суспільно-політичної національної свідомості чи владної структури. Крім того, простежується певна відмінність у ставленні малих і великих країн до реалізації зовнішньої політики, особливо щодо прав людини. Інтенсивність внутрішнього конфлікту між національними інтересами і міжнародними нормами, які стосуються прав людини, прямо пропорційні потужності у політичній, економічній та військовій сферах. Відповідно ці країни будуть менш сприятливі стосовно імплементації міжнародного державотворення і, що більш імовірно, намагатимуться реалізувати свою гру в міждержавному політичному просторі. Розширення географічної території, на якій упроваджуються європейські соціальні стандарти, свідчить про зовнішній вплив більш глибоких суспільних процесів, оскільки зміна вектора коливання історії у зовнішніх формах функціонування суспільства свідчить про зміну його аксіологічних пріоритетів. Виражається поступовий перехід від дегуманізації до гуманізації, деструктивного і споживацького ставлення між людьми, до довілля загалом, взаємин, що характеризуються сприйняттям людини не як засобу. Саме у цій перспективі імплементація міжнародного державотворення сприйматиметься як крок уперед у постійному процесі формування громадянського суспільства, як і навпаки, — заперечення цінності європейських стандартів, відмова від їхньої практичної реалізації у національній ідеї державотворення та правотворення свідчать щонайменше про застій у розвитку загальнодержавного та правового національного виміру.

З огляду на це **мета статті** полягатиме у спробі філософсько-правового дослідження імплементації засад міжнародного державотворення в українську національну ідею.

Аналіз останніх джерел і публікацій доводить актуальність обраної проблеми, зважаючи на недостатній рівень вивчення цього питання й у вітчизняній філософії права, правознавства загалом, і в соціальній філософії

зокрема. Однак необхідно зазначити, що деякі положення окресленої тематики відображені у працях дослідників, серед яких: І. Барціц, В. Гройсман, А. Карась, Є. Качан, М. Требін, М. Фрідман, Ф. Фукуяма та ін.

Виклад основного матеріалу. Слабка інтегрованість радянської економіки в міжнародну економічну систему була найуразливішою для країни, яка брала активну участь у перегонах щодо масштабів озброєння, як і простежувалося витрачання нею значних коштів на підтримку комуністичних режимів в інших державах, особливо зі слабкорозвинутою економікою. Попри те що великі капіталістичні країни також використовують значні кошти і на постійне вдосконалення зброї, і на посилення свого впливу шляхом підтримки «вигідних» урядів, економіка цих країн, існуючи у більш природному середовищі щодо функціонування економічних законів, була у вигравному становищі порівняно з країнами із соціалістичним устроєм, економіка яких відображала свою недієздатність і неконкурентоспроможність.

Безумовно, це підтверджує тезу, відповідно до якої свобода перебуває у центрі вільної ринкової економіки. В ідеалі, щодо цього випадку, здійснюється вільний взаємний обмін товарами і послугами. Він взаємовигідний для обох сторін одночасно. Тому реальну небезпеку для свободи можуть становити монополії, які певною мірою нівелюють свободу, не допускаючи індивіда до альтернативного виду обміну. Якщо ж така небезпека з боку монополії незначна, то створюється ситуація, коли кожний індивід живе у просторі економічної свободи, маючи змогу брати участь у вільному обміні. Водночас жодна особа не може деструктивно втручатись у діяльність іншої. Існування альтернативи і вільного вибору членів суспільства призводить до того, що «споживача убезпечує від примусу з боку продавця наявність інших продавців, з якими він може укласти угоду. Продавця убезпечує від примусу з боку споживача наявність інших споживачів, яким він може продати свій товар. Найманий робітник захищений від примусу з боку роботодавця наявністю інших роботодавців, до яких він може найнятися, тощо» [9, с. 41].

Загалом світ не є справедливим — існують вельми багаті і дуже бідні країни. Більшою мірою багаті країни користуються скрутним становищем бідних, експлуатуючи їхні ресурси: чи природні — у вигляді різноманітних корисних копалин, чи людські — у вигляді дешевої робочої сили. Прикладом новітньої експлуатації може бути інформація про те, що на багатьох підприємствах, де виробляють мобільну техніку, зокрема популярні айфони, на вищих поверхах установлені захисні загороди з огляду на можливість спроб самогубства. Також неодноразово у ЗМІ публікується інформація

щодо створення спеціальних комісій, які мали би встановити причини значної кількості самогубств на таких підприємствах. Отже, з одного боку, споживачі, для прикладу айфонів, а з іншого — ціна майже рабської дешевої робочої сили. Працівники вимушені важко працювати за мізер, оскільки інших способів вижити може й не бути. Безперечно, це лише один із багатьох прикладів таких «розломів» сучасного світового суспільства. Попри це у скрупульозному дослідженні можна було б навести таких прикладів більше, особливо із життя країн, які розвиваються, в яких недостатньо розвинені й природні ресурси.

Зважаючи на викладене можна підсумувати на користь значення реалізації принципу верховенства права на міжнародному рівні. Наведені приклади несправедливості, що тією чи іншою мірою стосується недоопрацювання тих ідей, на яких ґрунтується принцип верховенства права. Водночас виникають ситуації, коли принцип верховенства права лише експлуатується, не маючи жодного зв'язку зі справедливістю. Скажімо, у країні капіталістичного устрою зі зборами коштів, оскільки існує економічна свобода, немає таких проблем. Як правило, чимало коштів на агітацію виділяє невелика частина заможних людей, які почуваються економічно незалежними. У цьому випадку тим, хто зацікавлений у пропагуванні, необхідно переконати тих, хто має кошти, у важливості інвестицій.

Щоправда, у цьому разі існує й інший бік медалі, адже готовність жертвувати свої кошти на певні ідеологічні речі може ґрунтуватися не лише на ідеологічних мотивах, але й суто комерційних. Саме тут виявляється небезпека — комерціалізація всього, що може призводити до знецінення ідейної складової пропаганди, і редукування останнього виключно до комерційного виміру. Важливою у цьому варіанті є лише комерційна вигода заможних людей.

У суспільстві, де хоча би певною мірою існує економічна незалежність і є можливість зібрати необхідну суму коштів, але й водночас є небезпека комерціалізації, без сумніву, втрачається основа основ міжнародного державотворення й правотворення — аксіологічний вимір відносин [8]. Як і втрачається такий вимір в умовах безапеляційної економічної свободи аж до її «ідеологічного» рівня, оскільки це неодмінно призводить до примусового послуху офіційній ідеологічній лінії курсу суспільства та держави.

Справді, у тоталітарному соціалістичному суспільстві дуже складно зібрати відповідні кошти для пропагування національних ідей. Крім того, якби кошти все ж таки знайшлися, то такому «гіпотетичному прихильникові капіталізму доведеться умовити державну паперову фабрику продати йому папір, державну друкарню — надрукувати брошури, державне поштове відділення — розіслати їх людям, державне відомство — надати йому

зал для виступів тощо» [9, с. 47]. За таких обставин стає обґрунтованим існування щонайменше більшої сприйнятливості для політичної свободи у капіталістичному суспільстві, яке великою мірою ґрунтується на пріоритеті громадянського суспільства та економічної свободи. Попри це для такого суспільства є доволі значний ризик комерціалізації і знецінення інших важливих цінностей людського екзистенційного виміру.

Так, попри цю небезпеку знецінення, не можна не погодитись із існуванням закономірності — безпосередньої залежності політичної свободи від економічної. Як і не можна не погодитись із тим, що економічна свобода має більше передумов у капіталістичному суспільстві, ніж у соціалістичному. Зрештою, економічна свобода є важливою не лише для окремої особистості чи невеликих груп того чи іншого суспільства. Вона визначає рівень конфігурації у значної частини міжнародної політичної карти. Таким прикладом може бути існування і руйнування однієї із найбільших наддержав — СРСР. Власне, її існування, особливо порівняно мирний розпад, є ілюстрацією функціонування закономірностей економічного та політичного вимірів буття соціуму. Тому важливість існування свободи не обмежується її гносеологічним виміром. Існування чи неіснування свободи стосується не лише пізнавальної, а й тих сфер, що перебувають понад світом ідей, які безпосередньо стосуються матеріального виміру екзистенції людської особистості зокрема чи суспільства й держави загалом. У цьому випадку йдеться про те, що за існування свободи, особливо в економічній сфері, кожний громадянин держави і член суспільства, як і суспільство та держава, матимуть кращі матеріальні ресурси, ніж у випадку, коли би такої свободи не існувало. Свобода, виявлена в економічному вимірі, як вільна конкуренція спрямовує до постійного вдосконалення і продуктів виробництва, і якості послуг. Окрім того, постійно знаходяться шляхи зниження кінцевої ціни такого продукту, що, своєю чергою, робить такий продукт доступним для дедалі більшої частини суспільства й держави.

Якщо розглядати таке суспільство як вільних в економічному вимірі громадян, то воно складатиметься із сукупності різноманітних самостійних приватних господарств, кожне з яких «використовує свої наявні ресурси для виробництва товарів і послуг, які воно обмінює на товари і послуги, вироблені іншими господарствами, роблячи це на умовах, взаємоприйнятних для обох учасників угоди ... воно одержує можливість задовольнити свої потреби непрямим чином, виробляючи товари і послуги для інших, а не безпосередньо для свого власного користування. Спонукальним мотивом для прийняття такого опосередкованого варіанта є, зрозуміло, збільшення сукупного продукту, викликане розподілом праці та спеціалізацією функцій» [9, с. 39].

Що стосується адміністративної децентралізації, то вона полягає у передачі із центру в регіони повноважень щодо прийняття рішень, ресурсів, а також відповідальності за роботу певних видів соціальних служб. Цей вид децентралізації має дві форми — делегування та деконцентрація. Перша означає перерозподіл влади та відповідальності на місцеві органи управління та виконавчі агентства. Крім цього, назагал зберігається вертикальна підпорядкованість, хоча й здійснюється часткове зміщення відповідальності на субнаціональний рівень. Що стосується деконцентрації, то у цьому випадку влада та відповідальність передається від центру на другий рівень владної структури, зберігається ієрархічна підпорядкованість влади міністерствам, а через них — центру. Фіскальний тип децентралізації є найбільш повним, адже безпосередньо пов'язаний із бюджетними практиками, — ресурси передаються для керування ними на місцях. Головними критеріями під час передачі повноважень є такі фактори: доступність ресурсів, взаємозв'язок регіонів і можливість здійснювати управління на місцях. Що стосується дивестиції, то вона означає те, що «планування і адміністративна влада або інші функції передаються у добровольчі, приватні або суспільні організації. Вона часто поводить з частковою передачею адміністративних функцій, у поєднанні з дерегуляцією або з частковою приватизацією» [2].

Зрештою, для підвищення ефективності регіонального розвитку важливим є не лише визнання слушності цієї потреби із боку центральної влади, а й невимушене бажання регіонів, особливо їхньої можливості здійснювати заходи, які би сприяли ефективності розвитку регіонів. У такому випадку зростає необхідність усвідомлення потреби в існуванні інституційних механізмів забезпечення розвитку регіонів. Особливо це стосується існування таких механізмів в українській національній перспективі. Адже в жодному нормативно-правовому документі, навіть у Концепції державної регіональної політики України, не існує чітко встановленого переліку інститутів і організацій, які мали би бути такими, що утворюють інституційну структуру регіонального розвитку. Відтак під інституційним механізмом слід розуміти «сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інститутами, а також організаціями, які сприяють реалізації принципів демократичного (доброго, належного) врядування, забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію сумісної діяльності на шляху досягнення задекларованих цілей розвитку регіону/держави, має принципове значення на шляху євроінтеграційних прагнень України, розбудови громадянських інститутів, оскільки виступає цементуючим і формоутворюючим базисом для становлення демократичної, правової, соціальної держави» [5, с. 93–94].

Моделі існування інституційних механізмів, які довели свою ефективність у європейській перспективі та одночасно відповідали і потребам місцевих спільнот, і загальнодержавним пріоритетам конкретних країн, доцільно імплементувати і в національну ідею державотворення нашої країни [7]. Для прикладу, серед таких інституційних механізмів можна виокремити: 1) агентства регіонального розвитку, які не є політично заангажованими, як і є нейтральними в економічному вимірі, оскільки не передбачають отримання прибутку і виконують переважно консультативну функцію; 2) інститути, основна функція яких полягає у забезпеченні соціального діалогу у суспільстві, а також дотриманні соціально-партнерських процедур комунікаційного виміру професійних спілок чи федерацій роботодавців. Власне учасники, які беруть участь у такому виді інституційного механізму, мають повноваження, що ґрунтуються на принципі взаємної згоди, вони беруть участь у прийнятті важливих рішень, які стосуються різноманітних питань сфери соціальної політики; 3) різноманітні фонди, які можна назвати головними механізмами практичної реалізації регіональної політики. Основна їхня функція полягає в управлінні програмами, що проявляється у їх затвердженні, як і у розподілі фінансів (Європейський соціальний фонд, Європейський фонд регіонального розвитку, Фінансовий фонд та ін.).

Мабуть, найголовнішим фактором у справі імплементування міжнародного державотворення є детермінованість національної системи управління, яка ґрунтується на закономірності, відповідно до якої система кожної держави «є невід'ємним елементом культури, детермінована історичними та географічними факторами.... Ця управлінська культура така ж стабільна, як гени. Тому цю управлінську культуру набагато важче змінити, ніж збільшити чи зменшити кількість міністерств і відомств, перерозподілити між ними той чи інший набір функцій» [1, с. 36].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що сучасний рівень глобалізації як своєрідний виклик національній ідеї державотворення й у принципі правотворення окреслює важливі запитання, правильною відповіддю на які може бути якісне вдосконалення рівня управління і досягнення ним значної ефективності, що, своєю чергою, підвищить конкурентоспроможність держави на міжнародному рівні. Ефективність такого управління, відповідно і конкурентоспроможність держави, великою мірою залежатимуть від того, наскільки уряд може забезпечити економічний розвиток, соціальну стабільність та утвердження культурної перспективи. Складно не погодитися із важливістю цієї ситуації, як і з усвідомленням складності та багатовимірності впливу міжнародного державотворення на

сферу внутрішнього функціонування держави і національний вимір її політичного життя. Адже окрім ефективності міжнародного державотворення, які вже доказали свою ефективність на політико-економічному та соціальному вимірах, існує і феномен своєрідності конкретної нації, який був сформований унаслідок тривалого культурно-історичного процесу зародження, розвитку та буття цієї нації. Власне, цей феномен за жодних обставин не можна оминати увагою у запровадженні міжнародних стандартів державотворення у конкретну національну ідею. Особливо важливий цей феномен для України в нинішніх умовах виборювання свого права на імплементацію міжнародного державотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барциц И. Н. «Управление на основе права»: регламентация, возможности и опасности / И. Н. Барциц // Право и управление XXI в. – № 2(5). – 2007. – С. 34–44.
2. Гройсман В. Децентралізація влади. Реформа місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / Володимир Гройсман. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/3023/.pdf>.
3. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства у класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях : монографія / А. Карась. – Л. : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 520 с.
5. Регіональна економіка : підручник / за ред. Є. П. Качана. – Т. : ТНЕУ, 2008. – 800 с.
6. Папська Рада «Справедливість і мир». Компендіум соціальної доктрини Церкви. – К. : Кайрос, 2008. – 549 с.
7. Требін М. П. Західна модель громадянського суспільства: концептуальний підхід / М. П. Требін // Гілея: наук. вісн. Зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 75 (№ 8). – С. 253–257.
8. Требін М. П. Громадянське суспільство в США: реальні надбання і потенція перспективи / М. П. Требін // Громадська взаємодія як екзистенція демократичного суспільства : матеріали XIII наук.-практ. конф. – К. : ВНЗ «Нац. акад. упр.», 2013. – С. 102–104.
9. Фрідман М. Капіталізм і свобода / М. Фрідман ; пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2010. – 320 с.
10. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / Френсіс Фукуяма ; пер. з англ. В. Дмитрука. – Л. : Кальварія, 2005. – 380 с.

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ СОЗДАНИЯ ГОСУДАРСТВА В НАЦИОНАЛЬНУЮ ИДЕЮ: ФИЛОСОФИЯ РЕАЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Блихар В. С.

Осуществлен философско-правовой анализ проблемы имплементации международных стандартов создания государства в национальную идею в контексте философии украинской реальности. Обосновано, что современный уровень глобализации как своеобразный вызов национальной идеи государства, и в принципе правотворчества, определяет важные вопросы, правильным ответом на которые может быть исключительно качественное совершенствование уровня управления и достижения им большей эффективности, что, в свою очередь, повысит конкурентоспособность государства на международном уровне.

Ключевые слова: общество, экономика, свобода, государство, национальная идея, право, философия права.

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS ESTABLISHMENT OF THE NATIONAL IDEA: PHILOSOPHY OF REALITY IN UKRAINE

Blikhar V. S.

Carried out legal and philosophical analysis of the problem of implementation of international standards in the creation of the state national idea in the context of the philosophy of Ukrainian reality. It is proved that the current level of globalization as a challenge to the state of the national idea and principle of lawmaking identifies important issues, the correct answer to which can be exclusively qualitative improvement of management level and achieve them more effective, which in turn will increase the competitiveness of the state in the international level.

Forms and methods of implementation of international state-building in national law-making idea and directly depend on the country, among which they will operate. These forms and methods will be more successful in countries where internal structure favorable for the Implementation process than those where implementation will require considerable effort, or both can hit the opposition historically formed social and political consciousness or national authorities. In addition, there is a definite difference in the attitudes of small and large countries to implement foreign policy, especially on human rights. The intensity of the internal conflict between national interests and international norms concerning human rights are directly proportional to the power in the political, economic and military spheres. Accordingly, these countries will be less favorable to implement the international state-building and, more likely to try to sell their game in the international political landscape.

In summary, it should be noted that the current level of globalization as a challenge to state-building and national idea in principle lawmaking outlines important questions, the correct answer to which may be qualitative improvement of management and reaching the significant efficiency which, in turn, will increase the competitiveness of the state at the international level. The effectiveness of such controls, respectively, and the competitiveness of the state, will largely depend on how the government can ensure economic development, social stability and strengthening cultural perspective. In addition to the effectiveness of international state-building, which has proved to be effective in political and economic and social dimensions, there is a phenomenon specific identity of the nation, which was formed as a result of a long process of cultural and historical origin, development and life of this nation. Actually, this phenomenon under no circumstances can miss your attention in the implementation of international standards in state-specific national idea. Especially important is this phenomenon for Ukraine in the present circumstances the struggle of their right to implement international state building.

Key words: society, economy, freedom, government, national idea, law, philosophy of law.

УДК 1:316.3+340.12

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор;
Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор

ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК АТРИБУТИВНИЙ ФЕНОМЕН ПРАВОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Визначено сутнісні характеристики громадянської відповідальності особистості. Досліджено взаємозв'язок і взаємообумовленість розвитку громадянської відповідальності та правового суспільства. Проаналізовано базові рівні та чинники становлення громадянської відповідальності особистості. Розглянуто вплив інформаційно-комунікаційних технологій на характер взаємодії держави та правового суспільства. Обґрунтовано корелятивність та взаємозв'язок таких соціальних феноменів, як громадянська відповідальність, громадянська компетентність та громадянська позиція.

Ключові слова: громадянська відповідальність, правове суспільство, громадянська компетентність, громадянська позиція.

Актуальність проблеми. Існування правового суспільства базується на відтворенні у соціальній практиці низки цінностей, серед яких визначальними є свобода, відповідальність, рівність, безпека, справедливість та ін. У процесі переходу суспільства від тоталітарного типу правосвідомості й правової культури до демократичного особливого значення набуває розвиток громадянської відповідальності всіх учасників соціальних змін. Принциповим моментом у цьому контексті є саме розуміння поняття «громадянська відповідальність». У демократичному правовому суспільстві акцент робиться на взаємній відповідальності держави та громадянина. Особливо важливими для буття правового суспільства є громадянські якості особистості, яка своєю активною життєвою позицією сприяє утвердженню демократичних зразків правової культури, сприяє реалізації правових цінностей.

Виходячи з вищенаведеного **метою статті** є виявлення сутнісних характеристик громадянської відповідальності у контексті розвитку правового суспільства.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Досліджуючи сутність громадянської відповідальності, з нашої точки зору, варто виокремити базові характеристики концепту «відповідальність». У загальному розумінні відповідальність — це поняття, що відображає об'єктивний історично-конкретний характер взаємин між особистістю, колективом, суспільством з точки зору свідомого здійснення висунутих взаємних вимог. Перші спроби осмислення проблеми «відповідальності» були зроблені ще античними філософами. Пріоритет вивчення цієї проблеми належить давньогрецькому філософу-софісту Антифону (V ст. до н. е.). Аналіз категорії «відповідальність» у філософії був спрямований на розгляд її як форми взаємозв'язку особистості та суспільства. При цьому вивчались джерела відповідальності та її історичні прояви, проблема співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в даному феномені. Категорія відповідальності була пов'язана з проблемами моралі та права [1, с. 184], що є важливим для розуміння генези правового суспільства.

Усебічно обґрунтував та висунув оригінальну трактовку поняття «відповідальність» І. Кант. Філософ з позицій «чистого розуму» справжньою інстанцією відповідальності визначає не державу (самодержця), а абсолютний моральний закон, носієм якого є людина. Цей абсолютний моральний закон втілюється в людській совісті. Совість є внутрішній суддя над усіма вільними вчинками, совість повинна мислитися як суб'єктивний принцип відповідальності перед богом за свої вчинки, поняття ж відповідальності (хоча й примарно) завжди міститься у моральній самосвідомості [2].

Необхідно зазначити, що у правовому суспільстві людина керується як юридичними нормами, так і моральними принципами, спираючись на ве-

ління власної совісті. Саме тому вкрай важливою для буття правового суспільства є наявність у громадянина розвиненої правової та моральної свідомості (самосвідомості). У свою чергу, громадянська відповідальність має і моральний, і правовий виміри.

Досліджуючи в цьому контексті сутність громадянської відповідальності, проаналізуємо різні точки зору та сутність цього поняття. Так, фахівець В. Примак підкреслює, що громадянська відповідальність — це моральна якість особистості з високорозвиненим громадянським обов'язком [3]. Як відомо, у правовому суспільстві базовими є горизонтальні взаємодії суб'єктів, однією з руйнівних сил яких є почуття громадянської відповідальності, громадянського обов'язку, громадянськості як такої.

Становлення громадянської відповідальності відбувається у певних правових й історичних умовах та має спиратися на приклади служіння суспільству, яскраві прояви патріотизму. Так, відомі науковці М. Костомаров, П. Куліш, С. Миропольський вважали, що значний виховний вплив на становлення особистості, розвиток її патріотичних та громадянських якостей має звернення до історичного минулого. Хоча необхідно зазначити, що у цей час вони розглядали формування громадянськості, ураховуючи передусім державні запити становлення громадянина Російської імперії, а вже потім — потреби національного самовизначення. Висловлювання щодо громадянського формування особистості в Україні у другій половині XIX ст. не обговорювалось широко серед педагогічної громади, швидше це були одиничні погляди прогресивних представників національної і наукової еліти [4, с. 54]. Отже, буття громадянської відповідальності обумовлено історичним контекстом, типом політико-правової системи, рівнем розвитку правосвідомості та моральної свідомості суспільства тощо. Виникнення правового суспільства як моделі цивілізованої взаємодії людини, соціуму та держави вимагає корекції розуміння громадянської відповідальності у порівнянні, скажімо, з неправовими суспільствами (тоталітарні країни), де також культивувався громадянській обов'язок, певний тип громадянськості.

У цьому контексті слушно зауважують Н. Драгомирецька та І. Матвеєнко про те, що поєднанням відповідальності та активності є громадянська відповідальність, яка зумовлена потребою участі в діяльності держави та вирішенні спільних завдань. Громадянська відповідальність має індивідуалізований та інституціональний характер. Її основне призначення — це дієвий результат у побудові відносин громадянського суспільства та держави. Як результат — способи побудови процесів життєдіяльності, а також їх ціннісні характеристики, спрямовані на досягнення конкретних результатів. Особливе місце в цьому процесі посідають формуючі впливи, які здатні підтримувати стабільність суспільства, розширювати межі суспіль-

ного простору, активізувати процеси взаємодії держави та громадянського суспільства тощо [5, с. 258].

Відповідно виникають питання щодо складових формуючих впливів для розвитку громадянської відповідальності: інформація, що виробляється суб'єктами державного управління, політичними партіями, суспільством; ЗМІ та ЗМК як інституції або організаційні структури різних форм власності, їх діяльність як ретрансляційний вплив; інформаційні та комунікативні впливові проекти; діяльність громадських організацій; нормативне правове та організаційне забезпечення функціонування суспільства тощо. Континуум таких впливів розміщується у діапазоні між «суспільством зрілих громадян» та громадянською відповідальністю і має особистісні характеристики, оскільки передбачає високий рівень економічної, соціальної, духовної, політичної культури; розвинені правові відносини; взаємодію вільних громадян з державою заради спільного блага; самоорганізоване суспільство [6, с. 15–16].

В умовах розвитку інформаційного суспільства особливого значення для популяризації зразків громадянської відповідальності та вдосконалення взаємодії людини й держави набувають різноманітні засоби масової комунікації та інформаційно-комунікативні технології.

На думку фахівців, характеризуючи проблему становлення громадянської відповідальності, яка повинна сформуватись під впливом інформаційно-комунікативних технологій у її загальному вигляді, доцільно звернути увагу на сучасні тенденції побудови відносин між владними структурами та громадянським (правовим) суспільством. Взаємні впливи передбачають не тільки взаємодію у виробленні державних рішень, взяття участі в управлінні державою, вони вимагають відповідальності за результати прийнятих рішень та їх впровадження у всі процеси життєдіяльності. Громадянська відповідальність як результат соціального ефекту може проявлятися у збільшенні кількості каналів і джерел поширення інформації, зростанні числа акторів комунікативних процесів, які враховують інтереси різних груп стратифікованого суспільства [7, с. 323].

Для формування громадянської відповідальності у демократичному правовому суспільстві держава повинна проводити таку інформаційну політику, яка б сприяла отриманню людиною об'єктивної інформації для вироблення власної громадянської позиції, а також забезпечувала вільний доступ громадян до інформаційно-комунікативних технологій. Як приклад зазначимо, що політика країн ЄС в інформаційній сфері базується на таких принципах:

– сприяння розширенню суспільного доступу до передових інформаційно-комунікаційних технологій шляхом створення локальних центрів доступу до них у бібліотеках, школах;

– розширення переліку соціальних послуг, що надаються в електронній формі, та підвищення рівня їх доступності;

– запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у державну систему освіти та перепідготовки кадрів і допомога з боку держави в адаптації до нових можливостей;

– проведення досліджень у сфері соціальних наслідків, викликаних розповсюдженням інформаційно-комунікаційних технологій, у сфері можливостей адаптації всіх категорій громадян до нових умов життя;

– виконання просвітницько-демонстраційних функцій і підвищення рівня ознайомлення суспільства з можливостями інформаційно-комунікаційних технологій, що запроваджуються (державні органи влади повинні бути лідерами з використання інформаційно-комунікаційних технологій у своїй щоденній діяльності, стимулюючи цим прискорення інформаційного розвитку всього суспільства; роль лідерів має сприяти накопиченню критичної маси активних споживачів усередині державної адміністрації, усього державного сектору, а також за його межами);

– сприяння процесу стандартизації технічних систем з метою забезпечення сумісності різноманітних мереж, а також мережних послуг, що надаються;

– контроль за розробкою відповідного законодавства та дотриманням юридичних гарантій [8, с. 43].

Для розвитку громадянської відповідальності вищеозначені принципи є вкрай важливими, оскільки вони передбачають доступ усіх суб'єктів правового суспільства до різноманітної інформації, а як наслідок, прийняття важливих рішень у різних сферах суспільної діяльності за участю активних та відповідальних громадян.

Можна констатувати, що у сучасних умовах розвитку правового суспільства є необхідність принципово нової взаємодії громадянина та влади. Скажімо, є потреба у впровадженні електронного врядування, що збільшить можливості для громадян контролювати діяльність бюрократії, а також буде сприяти підняттю рівня громадянської й правової відповідальності чиновників. Отже, у правовому суспільстві ми повинні вести мову про обопільну громадянську відповідальність як представників влади, так і народу. Вочевидь, рівень громадянської відповідальності можновладців значно зростає, коли громадяни мають широкий спектр можливостей для контролю за їхньою діяльністю.

У цьому контексті, на нашу думку, варто порівняти параметри діяльності традиційного та електронного урядів, з метою демонстрації більших можливостей останнього для співпраці з громадянським (правовим) суспільством як механізму розвитку двосторонньої відповідальності в процесі

прийняття та виконання рішень. Характеристики традиційного і нового, електронного уряду є діаметрально протилежними. Традиційний уряд характеризується складністю структур, електронному ж урядові притаманна простота структур і процесів, що відкриває більше можливостей для контролю з боку громадськості. Електронний уряд протиставляє централізації й залежності гнучкість і автономію. Нинішні звіти про роботу державних органів складаються переважно з цифр: скільки саме коштів витрачено на ті чи інші цілі, скільки коштів недоотримано. На сьогодні в нашій державі окремі елементи електронного урядування спрямовані, на жаль, не на оцінку витрат, а на фіксацію певних результатів діяльності органів влади. В Україні державне управління здійснюється за допомогою правил і директив. Для електронного уряду характерне управління з акцентом на організаційну культуру та цінності. Як один із компонентів інформаційного суспільства електронний уряд переносить акцент з фінансових і матеріальних ресурсів на людські. І ще одна характеристика елемента відкритої соціальної системи: електронний уряд ліквідує традиційну орієнтацію на внутрішні процеси. У нових умовах головним є врахування зовнішніх факторів і орієнтація на споживачів [9, с. 8]. Вочевидь, запровадження електронного урядування сприяє дебіюрократизації управлінської діяльності, підвищенню рівня громадянської відповідальності всіх суб'єктів задіяних у прийнятті рішень.

Технологія електронного урядування складається з двох компонентів — це внутрішня урядова інформаційна інфраструктура, аналог корпоративної мережі та зовнішня інформаційна інфраструктура, що взаємодіє з громадянами й організаціями. Головними завданнями кардинальної, довготермінової інновації під назвою «електронне урядування» є такі:

- організація інформаційних комунікацій між суб'єктами державної влади всіх рівнів, створення централізованих баз даних із технологіями розподіленої обробки даних для забезпечення роботи та електронного документообігу на всіх гілках та структурних підрозділах влади;

- надання повного спектра інформаційних послуг державними органами всім категоріям громадян електронними засобами в доступній та зручній формі без часових і просторових обмежень;

- сприяння розвитку електронного ринку товарів та послуг в інтересах забезпечення державних замовлень, організації тендерів, ефективності управління виробництвом, реалізації товарів і послуг з метою зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробників на міжнародному ринку;

- впровадження електронної демократії як форми забезпечення прозорості, довіри відносин «громадянин — держава», «приватний бізнес — держава», «громадські організації та інститути — держава», відкритості дер-

жавного управління для громадянського і суспільного обговорення, контролю й ініціативи;

– підвищення якості життя громадян за рахунок удосконалення системи соціальних послуг, системи охорони здоров'я, надійного забезпечення правової та особистої безпеки, збільшення можливостей для освіти, екологічної безпеки;

– функціонування системи електронного голосування як форми забезпечення прозорості у відносинах «виборець — депутат» [10, с. 50].

Упровадження комунікаційних технологій у сферу державного управління в зазначених аспектах має забезпечити не декларовану, а дійсну публічність влади, чітке виконання нею законодавчих норм, що безумовно буде сприяти розбудові правового суспільства. У свою чергу, публічність влади є питомим тлом для посилення її відповідальності перед громадянами, підняття рівня правової культури чиновників. Публічність може бути визначена у двох основних значеннях:

– режим відкритості функціонування влади та прозорості прийняття політичних рішень (основний історичний алгоритм представницької демократії);

– участь громадськості у формуванні політичного порядку денного та прийнятті рішень (новітні форми та практики).

Публічність у сфері державного управління вимагає впровадження стилю роботи у режимі динамічної комунікації, коли кожен суб'єкт, що надає суспільно значущу інформацію, відчуває громадянську відповідальність за її якість та наслідки оприлюднення. Основними стратегіями політики публічності влади як підґрунтя розвитку правового суспільства, що можуть бути реалізовані за допомогою комунікаційних технологій, є такі:

– підвищення рівня громадянської компетенції, що передбачає необхідну стадію інформування громадськості про альтернативи вирішення суспільних проблем;

– розвиток громадянської культури участі й інформування громадян про можливі законні способи їхньої участі в обговоренні та прийнятті важливих для суспільства рішень;

– адаптація (без гарячкового фанатизму, що перероджується в модну ритуальність) новітніх технологій;

– оптимізація нового формату взаємовідносин у трикутнику «влада — професійна й соціальна експертиза — суспільство», де професійні соціальні експерти можуть і повинні стати представниками громадських інтересів та громадянського суспільства в Україні;

– чесний, відкритий діалог влади із суспільством про труднощі та проблеми нинішнього періоду, послідовність й обов'язковість виконання декла-

рованих обіцянок, чесність у дрібницях (припинення практики кумівства, неухильне дотримання Закону в таких питаннях, як державно-парламентське сумісництво, реальне розведення бізнесу та політики) [11, с. 140–141].

Продовжуючи попередню логіку, зазначимо, що громадянська відповідальність особистості формується на базі громадянської компетентності, що у сукупності дозволяє зміцнювати ціннісні підвалини існування правового суспільства. Як зазначає Л. Слінченко, громадянська компетентність характеризує такий стан політичної освіченості громадянина, його переконань і вмотивованості до дій, який є достатнім, щоб відстоювати власні права та свободи, задовольняти інтереси, здійснювати спільні справи, забезпечувати дотримання суспільного порядку та безпеки. Адже громадянин — це не лише юридичний статус особи, а й сутнісна її характеристика, що передбачає певний рівень компетентності та громадянської участі у політиці та громадському житті. Визначальними рисами громадянської компетентності є правосвідомість, політична освіченість, патріотизм, моральність, трудова активність. Їх формування може бути реалізовано за активної участі держави, її відповідних органів та установ, суспільства в цілому. Особлива роль належить фахівцям системи освіти [12, с. 860–861].

Набуття людиною громадянської компетентності триває протягом усього життя й залежить від цілої низки факторів екзистенційно-вольового, суспільно-політичного та правового характеру. Саме правове суспільство, з нашої точки зору, створює необхідні передумови для розвитку громадянської компетентності та громадянської відповідальності особистості.

Значну увагу проблемі виховання громадянської відповідальності приділяв відомий педагог В. Сухомлинський. У своїй науковій праці «Методика виховання колективу» вчений розмірковує над формуванням ідейно-громадянських переконань колективу й кожного його представника. Відомий науковець акцентує увагу на різних типах стосунків, які розвивають і утверджують почуття громадянської відповідальності, а саме:

– інтелектуальні стосунки. Це робота в предметних гуртках під керівництвом старшокласників. Інтелектуальні взаємостосунки — найміцніші, найтриваліші зв'язки між старшими і молодшими школярами, завдяки їм збагачується духовне життя колективу;

– ідейно-виховні стосунки. Вони тісно пов'язані з інтелектуальними, але тут на перше місце виступає турбота про суспільну активність, громадянську діяльність, спрямовану на утвердження громадянської гідності. Кожен вихованець має передати свої ідейні громадянські переконання молодшим товаришам, щоб їхня участь у громадському житті була водночас турботою про духовне збагачення інших людей. В ідейно-виховних взаєминах на перше місце виступає утвердження однією людиною ідейних переконань

у свідомості, діяльності й поведінці іншої. Почуття громадянської відповідальності — це продуктивні ідейно-виховні та навчально-трудова стосунки;

– виховна цінність трудових стосунків полягає у тому, що громадянські ідеї втілюються в конкретній праці, знаходять свій вияв у взаємній відповідальності;

– самодіяльно-творчі та ігрові взаємини. Однією з важливих форм цієї діяльності є відпочинок. Від того, чим він насичений, як організовується, значною мірою залежить життя вихованців. Але всі взаємостосунки — тільки азбука, перші елементарні уроки громадянськості, перша школа громадянської відповідальності людини за людину [13, с. 420].

Отже, багатоканальні соціальні взаємодії, сам процес соціалізації людини як такої перманентно впливають на формування у неї громадянської відповідальності у різних її проявах: правовому, політичному, екзистенційному, соціальному та ін.

Становлення громадянської відповідальності як суспільного феномену має свою логіку, послідовність та рівні. Так, дослідники виокремлюють такі рівні розвитку громадянської відповідальності особистості:

– активна громадянська позиція (високий рівень громадянської відповідальності), яка характеризується соціальною ініціативністю, сформованістю цілісних та системних знань про ідеї громадянського суспільства; відповідальним ставленням до виконання своїх обов'язків; вимогливістю до себе та інших; високим рівнем розвитку самосвідомості, становленням унікальної творчої індивідуальності (Я-громадянин, Я-патріот, Я-член громади, колективу);

– громадянська позиція репродуктивного рівня (середній рівень громадянської відповідальності), яка характеризується знанням і відповідальним ставленням до прав і обов'язків, знанням і дотриманням правил поведінки, наявністю елементарних уявлень про цінності громадянського суспільства, розвиненим прагненням знайти своє місце в житті, хоча активна громадянська позиція стосовно діяльності і вчинків інших членів суспільства, самостійність та ініціатива виявляються не завжди;

– пасивна громадянська позиція (низький рівень розвитку громадянської відповідальності): розрізненість елементів громадянської позиції; наявність загального уявлення про ідеї громадянського суспільства, розпливчасте уявлення про цінності громадянського обов'язку та громадянської відповідальності; низький рівень громадської активності; низький рівень розвитку самосвідомості; відсутність адекватної «Я-концепції»; соціальна поведінка індивіда детермінується актуальною ситуацією [14, с. 41].

Розмірковуючи над природою громадянської відповідальності людини як чинника розвитку правового суспільства, підкреслимо, що ця якість є

складовою такої характеристики особистості, як громадянськість. Остання, на нашу думку, вбирає в себе такі складові, як громадянські знання, громадянська відповідальність, громадянська компетентність, громадянський обов'язок, громадянська справедливість, громадянська рівність та свобода тощо.

Громадянськість розглядається в різних аспектах: і як здатність людини виконувати певну роль у рамках інституалізованих відносин (як особистісних якостей), і як соціальний інститут, який за допомогою норм, правил, нормативних ролей та статусів упорядковує відносини між владними інститутами та суспільством, погоджує інтереси влади з громадянськими благами, а також виражає морально-правовий стан життя суспільства, члени якого беруть участь у державних та суспільних справах завдяки наявності в них прав та свобод. Загальними компонентами громадянськості в дослідженнях науковців визначалися: громадський обов'язок, активність, патріотизм, відповідальність, соціальне новаторство, єдність прав і обов'язків. Змістовна наповнюваність громадянськості відображається через окремі ідеї, такі, наприклад, як «права людини», «гарантії безпеки особистості», «соціальна справедливість», «громадянське суспільство» та ін. Як єдине ціле із громадянським суспільством громадянськість включає природні права його членів: гарантії життя, свободи та власності, рівність перед законом. Підкріплена системою громадянського порядку та звичайного права разом із громадянською владою громадянськість передує державі, яка виражається в правлінні, що стоїть над громадою [15, с. 17].

Варто погодитись із думкою Н. Осипової, яка виокремлює загальну сукупність якостей особистості, що визначають стан і рівень її громадянськості. Вона має такий вигляд:

- життєва і діяльнісна цілеспрямованість;
- особистий авторитет у певних ланках громадянського суспільства;
- здатність до ефективної праці;
- самостійність в ухваленні рішення;
- готовність відповідати за ухвалені рішення;
- наявність професійних знань або прагнення їх здобути;
- життєвий, громадянський, соціальний досвід, необхідний для участі у громадянському житті;
- досвід участі у функціонуванні політико-правових інститутів або громадських об'єднань;
- здатність, аналізуючи явища, бачити головне;
- швидкість орієнтації стосовно як буденних, так і державницько-правових явищ і ситуацій;
- здатність до використання різних джерел інформації;

- здатність до застосування знань фахівців різних галузей;
- здатність до об'єктивного оцінювання подій та явищ суспільного життя;
- почуття професійної й громадянської гідності [16, с. 281].

Отже, наявність у особистості такої якості, як громадянськість, передбачає автономію та відповідальність у процесі прийняття нею певних рішень. Реалізація людиною громадянськості неможлива без визнання норм моралі та права, усвідомлення соціально-правової системи координат, тобто розвиненої правосвідомості. У цьому сенсі зазначимо, що існування правового суспільства спирається саме на громадян з активістською правосвідомістю, які відповідально ставляться до суспільних справ.

На думку П. Вербицької, громадянськість — це усвідомлення своєї приналежності до суспільства, прагнення служити йому [17, с. 15–16]. Солідаризується з попередньою дослідницею у своїх роздумах щодо розуміння громадянськості науковець С. Зябрева, яка розглядає її як складну інтегративну особистісно-моральну якість, що характеризується усвідомленням прав і обов'язків громадян України, відчуттям любові до Батьківщини, потребою у служінні їй, праці на її благо, свідомим виконанням законів держави. Вона виявляється у системі ставлень до: держави, Батьківщини, інших людей, себе [18, с. 8]. Вочевидь, громадянськість виявляється у відповідальному ставленні людини до своїх соціальних обов'язків, у повазі до прав співгромадян.

Як інтегрований комплекс якостей особистості, що визначають її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущої та індивідуально необхідної мети у відповідності з наявними в суспільстві можливостями й дотримання при цьому існуючих морально-правових норм, розуміє громадянськість дослідник О. Кошолуп [19, с. 47].

Узагальнюючи вищенаведені точки зору щодо сутності громадянськості, слід констатувати, що всі вони містять такі складові, як морально-правова та громадянська відповідальність, соціальна активність (небайдужість), патріотизм, які є підґрунтям для розвитку правового суспільства.

Продовжуючи роздуми щодо сутності громадянської відповідальності як атрибутивного феномену правового суспільства, зауважимо, що вона кореспондується з таким поняттям, як громадянська позиція. Вочевидь, логічним продовженням усвідомлення людиною громадянської відповідальності за певні суспільні процеси є вироблення нею власної громадянської позиції та оцінки подій, що відбуваються у соціумі. Громадянська позиція є основою для подальших соціальних дій людини.

М. Чельцов розглядає громадянську позицію як усвідомлену участь людини у житті суспільства, що відображає її свідомі реальні дії, спрямовані на реалізацію загальнолюдських цінностей при розумному співвідношенні особистих і суспільних інтересів [20, с. 52].

З точки зору М. Павленко, сучасне розуміння поняття «громадянська позиція» інтегрує три основні виміри: соціально-психологічний, педагогічний і політичний. Такий багатоаспектний підхід до вивчення громадянської позиції пояснюється її багаторівневістю та складністю, оскільки вона є проявом особистісних якостей людини, її соціальних і психічно-емоційних проявів [21, с. 96]. На нашу думку, до вищезначених вимірів розуміння громадянської позиції варто додати і правовий вимір, оскільки самореалізація людини у суспільстві передбачає знання нею елементарних законодавчих норм та їх виконання, що є також необхідною умовою буття правового суспільства.

Аналіз наукової літератури показав, що громадянська позиція формується у процесі активної діяльності людини у різних сферах її життя на підставі соціально-політичних, моральних та правових цінностей під впливом різних соціальних інститутів. Формування громадянської позиції означає, що молодь набуває специфічної когнітивної і комунікативної компетенції у соціально-психологічному, політичному та педагогічному сенсі, формує особливе бачення світу та лінію поведінки, здатність аналізувати та діяти з точки зору громадянськості [21, с. 96].

Розвиток громадянської відповідальності, а як наслідок, формування власної громадянської позиції у правовому суспільстві є важливим аспектом існування всіх верств населення, але особливого значення, як зазначалося раніше, ця проблема набуває для молоді. Молоде покоління є фундатором майбутніх змін і тих перетворень, що мають сприяти прогресу суспільних відносин, у тому числі й у правовій сфері.

На сьогодні розроблена низка методів, які сприяють формуванню громадянської відповідальності та громадянської позиції молоді, серед яких найважливішими є такі:

- ситуативно-рольові, ділові ігри;
- метод проектів;
- метод відкритої трибуни;
- соціограма;
- соціально-психологічні тренінги;
- інтелектуальні аукціони;
- «мозкові атаки»;
- метод аналізу ситуацій морально-етичного характеру, ігри-драматизації та ін. [22, с. 357].

Однією з найважливіших форм реалізації громадянської позиції та громадянської відповідальності всіх верств населення, молоді зокрема, є волонтерський рух, який останнім часом став дуже поширеним в Україні. Волонтерська діяльність у різноманітних її формах є проявом соціальної

солідарності та небайдужості громадян до соціальних проблем. Волонтерська робота зміцнює горизонтальні зв'язки у соціумі, що об'єктивно сприяє утвердженню норм та цінностей правового суспільства. Як показує вітчизняний досвід, волонтери та громадські діячі стають активними суб'єктами соціальних змін, вимагають прийняття необхідних для країни правових рішень, що є ознакою розвитку правового суспільства, підвищення рівня громадянської відповідальності.

Відповідно мотиваційна основа волонтерства може бути різноманітною, але у підсумку така діяльність є демонстрацією відповідальної громадянської позиції. На початку 90-х рр. ХХ ст. ученими була розроблена багатфакторна модель пояснення мотивації діяльності волонтерів. У результаті дослідження було виокремлено шість основних мотивів такої діяльності:

- ціннісні (переконавання про важливість допомоги іншим);
- соціальні (нові зв'язки);
- освітні (участь у заходах, які задовольняють бажання вчитися);
- кар'єрні (шанс отримати хорошу роботу);
- особистісні (підвищення самооцінки);
- захисні (наприклад, порятунк від негативних емоцій та почуттів)

[23, с. 70].

Розглядаючи волонтерство як форму реалізації громадянської відповідальності, зазначимо, що у тих країнах, де існують міцні традиції волонтерства — у Великій Британії та Німеччині — добровільну діяльність і самих волонтерів захищено законом. Країни Центральної і Східної Європи теж зробили крок від офіційного визнання волонтерства до створення правового поля, що сприяє розвитку волонтерської діяльності. Закони, що регулюють добровільну діяльність, прийнято в Хорватії, Чехії, Угорщині, Італії, Латвії, Литві, Люксембурзі, Македонії, Польщі, Португалії, Румунії, Іспанії та ін. Аналіз статусу волонтерів у світі засвідчує, що правове регулювання волонтерської діяльності потрібне для того, аби гарантувати добровольцям захист і відрізнити їх від найнятих робітників [24, с. 9].

Як бачимо, у демократичних країнах держава активно підтримує волонтерів, інституалізуючи їх діяльність, дозволяючи їм у правовий спосіб реалізувати їх громадянську позицію. Таке ставлення до волонтерства сприяє зміцненню підвалин правового суспільства, спрямовуючи громадянську ініціативу у правове русло. Відповідно, волонтери не повинні підмінювати діяльність державних органів, а лише виходячи з принципу субсидіарності добровільно брати на себе частину соціально важливих функцій, демонструючи таким чином громадянську відповідальність.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що громадянська відповідальність людини є характеристикою соціальною, моральною та правовою.

Громадянська відповідальність формується на основі громадянської компетентності та є складовою такого поняття, як громадянськість. Суб'єкт громадянської відповідальності, як правило, має розвинену правову, політичну та моральну свідомість і своєю діяльністю сприяє зміцненню функціонування правового суспільства. Формування громадянської відповідальності відбувається в процесі соціалізації індивіда під впливом низки факторів: політико-правова система держави, загальний рівень морально-правової культури суспільства, система навчання та виховання, особливості родинних та міжособистісних стосунків, у яких задіяна людина, тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарасимів О. І. Філософсько-правове розуміння соціальної відповідальності у контексті побудови демократичної правової держави / О. І. Гарасимів // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 183–188.
2. Кант І. Основи метафізики нравственности / І. Кант // Кант І. Соч. : в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – 378 с.
3. Примак В. Громадянська відповідальність як предмет філософських і педагогічних досліджень [Електронний ресурс] / В. П. Примак // Вісн. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. – 2012. – Вип. 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_4_19.pdf.
4. Кучинська І. Прогресивні представники національної еліти про формування громадянської особистості (II пол. XIX ст.) / І. Кучинська // Укр. л-ра у загально-освіт. школах. – 2007. – № 8. – С. 53–54.
5. Драгомирецька Н. Громадянська відповідальність як віддзеркалення розвитку громадянського суспільства / Н. Драгомирецька, І. Матвеєнко // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2009. – Вип. 1. – С. 257–268.
6. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посіб. / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. – К. : Либідь, 2008. – 440 с.
7. Матвеєнко І. В. Теоретичні аспекти впливів інформаційно-комунікативних технологій на становлення громадянського суспільства / І. В. Матвеєнко // Наук. вісн. Акад. муніцип. упр. Серія : Управління. – 2010. – Вип. 2. – С. 319–325.
8. Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко. – К. : НВЦ «Наша культура і наука», 2000. – 367 с.
9. Уманський Ю. В. Інформаційне забезпечення системи державного управління : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. – 25.00.02 – механізми державного управління / Ю. В. Уманський. – Запоріжжя, 2008. – 20 с.
10. Клименко І. Інновації державного управління як стратегічні напрямки подолання системної кризи / І. Клименко // Публічне управління: теорія та практика. – 2010. – Вип. 3–4. – С. 44–51.

11. Гаврилюк Д. Ю. Публічність та ефективність як ознаки легітимності політичної влади в Україні / Д. Ю. Гаврилюк // Наук. праці МАУП. – 2010. – Вип. 3 (26). – С. 138–141.
12. Слінченко Л. В. Державна політика формування громадянської компетентності в контексті інтеграції України у європейський освітній простір / Л. В. Слінченко // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 72 (№5). – С. 856–861.
13. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : у 5 т. – Т. 1. – К. : Рад. шк., 1976. – С. 403–639.
14. Бичко О. В. Психологічні засади формування громадянської відповідальності (від теорії моделювання до теорії реалізації) / О. В. Бичко // Вісн. Черніг. держ. пед. ун-ту. – Чернігів, 2009. – Вип. 74. – Серія «Психологічні науки». – Т. 1. – 280 с.
15. Клімович В. Розвиток громадянськості як основи консолідації суспільства та зміцнення держави / В. Клімович // «Державне управління та місцеве самоврядування» : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 1(20). – С. 14–23.
16. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.
17. Вербицька П. В. Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / П. В. Вербицька. – Луцьк, 2000. – 224 с.
18. Зябрева С. Е. Виховання громадянськості студентів професійно-технічних коледжів у позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / С. Е. Зябрева. – Луганськ, 2010. – 23 с.
19. Кошолоп О. Ф. Методологічні засади громадянського виховання учнівської молоді / О. Ф. Кошолоп // Освіта Донбасу. – 2007. – № 1 (120). – С. 44–50.
20. Чельцов М. В. Формирование гражданской позиции студенческой молодежи высшего учебного заведения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. / М. В. Чельцов. – Новосибирск, 1996. – 224 с.
21. Павленко М. А. «Громадянська позиція» як науково-педагогічна категорія / М. А. Павленко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 39(4). – С. 95–100.
22. Павленко М. А. Форми та методи формування громадянської позиції сучасної студентської молоді / М. А. Павленко // Акт. проблеми держ. упр., педагогіки та психології. – 2013. – Вип. 2. – С. 354–358.
23. Беспалова К. О. Мотиваційні аспекти волонтерства: досвід західних країн / К. О. Беспалова // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «Київ. політехн. ін-т». – 2012. – № 3. – С. 67–71.
24. Буздуган Я. Еволюція світового волонтерського руху / Я. Буздуган // Віче. – 2013. – № 12. – С. 7–10.

ГРАЖДАНСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК АТРИБУТИВНЫЙ ФЕНОМЕН ПРАВОВОГО ОБЩЕСТВА

Мануйлов Е. Н., Калиновский Ю. Ю.

Определены сущностные характеристики гражданской ответственности личности. Исследована взаимосвязь и взаимообусловленность развития гражданской ответственности и правового общества. Проанализированы базовые уровни и факторы становления гражданской ответственности личности. Рассмотрено влияние информационно-коммуникационных технологий на характер взаимодействия государства и правового общества. Обоснована коррелятивность и взаимосвязь таких социальных феноменов, как гражданская ответственность, гражданская компетентность и гражданская позиция.

Ключевые слова: *гражданская ответственность, правовое общество, гражданская компетентность, гражданская позиция.*

SOCIAL RESPONSIBILITY OF PERSONALITY AS AN ATTRIBUTE OF A LAWFUL SOCIETY

Manuylov E. M., Kalinowski Y. Y.

Defined the essential characteristics of the individual civil liability. It is noted that the existence of a civil liability due to the historical context, the type of political and legal system, the level of awareness and moral consciousness of society and so on.

Investigated the relationship and interdependence of civil liability and legal society. The legal person governed society as legal norms and moral principles based on the dictates of his own conscience. That is why it is essential for the existence of rule of law in the presence of a citizen of a developed legal and moral consciousness (consciousness). In turn, civic responsibility has moral and legal dimensions.

Analyzed baseline and factors of individual civil liability. Determined the following levels of civil liability personality: active citizenship (high-level civil liability), citizenship reproductive level (middle level civil liability), and passive citizenship (low level of civic responsibility).

Considered influence of ICT on the nature of interaction between the state and the rule of law. The introduction of information and communication technologies in public administration should provide not declared and actual publicity power, precise performance of its legislative provisions that will contribute to building the rule of law. Publicity authorities have specific background to enhance its accountability to citizens, raising the legal culture officials.

Grounded correlation and the relationship of such social phenomena as civic responsibility, civic competence and citizenship. Civil responsibility of the individual formed based on civic competence that allows up strengthening the foundations of the existence

of the legal values of society. The logical continuation of awareness of human civil liability for certain social processes is making her own citizenship and evaluation of events taking place in society. Citizenship is the cornerstone of human social action.

Key words: *civic responsibility, legal society, civic competence, citizenship.*

УДК 340.12+1:316.3

I. I. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

ІНТЕГРАТИВНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ОСЯГНЕННЯ ПРАВА

Статтю присвячено аналізу розвитку філософсько-правової рефлексії в умовах кризи раціоналістичної парадигми та появи неklasичних типів праворозуміння. Визначені тенденції розвитку класичних та неklasичних теорій у контексті кореляції між типами раціональності, типами праворозуміння та відповідної їм методології. Показаний евристичний потенціал інтегративного праворозуміння, обумовленого феноменологічною методологією дослідження права.

Ключові слова: *класичні і неklasичні типи праворозуміння, інтегральна концепція права, феноменологія.*

Актуальність проблеми. Юриспруденція належить до вельми консервативної царини наукового знання і доволі рідко підпадає під радикальні зміни. Це пов'язано з тим, що наслідки модернізації теорії права у вигляді змін законодавчої бази та процедур практики можуть не тільки позитивно вплинути на стан правопорядку в суспільстві. У такому контексті консерватизм теорії права виявляється формою захисту правових норм та цінностей від непередбачених і навіть руйнівних наслідків.

Однак наприкінці XIX ст. вплив соціально-культурних та загальнонаукових змін на теорію права обернувся необхідністю вирішення питання евристичної цінності класичних типів праворозуміння. Унаслідок цього на початку XX ст. правознавчі теорія та методологія збагатилися соціологічним, аналітичним та психологічним підходами, що не завжди сполучаються з базовими принципами класичної наукової раціональності [1, с. 14–19].

З іншого боку, докорінні зміни у парадигматиці наукового знання спричинили коригування в уявленнях про його раціональність. Як наслідок, класичні правові теорії втратили свою «однорідність», що, у свою чергу, дало поштовх для розвитку неklasичних концепцій права.

Перед сучасною соціальною філософією та філософією права стоїть серйозне наукове завдання — висловити мовою методології зростання взаємообумовлених взаємодій між різними суб'єктами, фрагментами та аспектами буття. Без цього неможливе відтворення зв'язків між поколіннями, різними культурами, природними та соціальними системами. Картина світу, створювана сучасним суспільствознавством, виявляється крізь призму трансформації логіко-методологічних схем, а методологічні трансформації дозволяють чіткіше охарактеризувати важливі тенденції відтворення й розвитку форм суспільного буття.

Аналіз наукових публікацій з обраної теми свідчить про наявність своєрідного ренесансу гуманізму, пов'язаного з тим, що людина (особистість) стає метою правових досліджень. Дослідження проблеми соціально-правової цінності особистості поступово витісняють наукові публікації, в яких особистість виключається з правової дійсності або у редукованому вигляді виявляється в аспекті правового існування суб'єкта. Результатом оновленого праворозуміння став, зокрема, розвиток суб'єктивного права (питання правових інтересів, цілей, засобів та стимулів у праві та правовій політиці тощо) [2–4; 6; 7; 10; 11].

Ще одним свідченням оновлення теорії та методології права можна вважати пошук у наукових публікаціях ключової категорії, що містить усі аспекти феномену права. Зокрема, як гранично онтологічні категорії пропонуються поняття «правове життя», «правова комунікація», «правовий діалог», «правотворчість». У таких публікаціях спостерігається збагачення нормативного, діяльнісного та аксіологічного підходів ідеями філософської феноменології, екзистенціалізму та герменевтики.

Метою статті є розгляд евристичних можливостей інтегральної концепції праворозуміння в контексті феноменологічного осягнення права.

60–70-ті рр. минулого століття стали часом вимог оновлення методології права, що ззовні активно підтримувалось філософською рефлексією в межах критичної теорії суспільства (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе). Реакцією на кризову ситуацію у класичному правознавстві став «Рух за критичне дослідження», заснований на принципах радикальної критики класичних теорій та доктрин, що, на думку його учасників, в умовах ускладнення соціального життя були приречені на поверхневі судження та умоводи [2, с. 63].

Слід визнати, що класичне правознавство з його визначенням права як форми раціоналізації суспільства дедалі частіше ставало ненадійним засобом пояснення проблем сучасного суспільства. У зв'язку з цим Н. Луман констатує, що будь-яка методологічна схема має не підганятись під існуючі суспільні тенденції, а відповідати їм. Результатом же невідповідності

колишніх теоретичних настанов сучасним реаліям стають разюча неправильна орієнтація самоспостережень і значний ступінь неузгодженості [3, с. 194].

Технологічні зміни, притаманні новій історичній епосі, викликали суттєві зміни у сприйнятті правової реальності. Це стосується передусім природи публічної участі у праві, що проявляється у розширенні вільної сфери обговорення права та правових рішень, в активній трансформації сфери захисту приватного життя індивіда, особливо у частині захисту від можливості згубного використання та отримання інформації тощо.

Слід також зазначити, що вагомий внесок у становлення неklasичної теорії права зроблений радянською й особливо пострадянською наукою. Так, у пострадянській юриспруденції розвиток висловленої раніше ідеї багатоаспектного підходу до права вилився в дискусію з проблем праворозуміння. З одного боку, це було спричинено методологічним вакуумом, що утворився внаслідок критики марксистсько-ленінської філософії. З другого боку, гостро відчувалась незатребуваність у сучасних умовах універсальних уявлень про право, претензій на їхню повноту та просвітницько-перетворювальну місію.

Наступна тенденція у парадигмальних змінах соціального пізнання визначається прагненням правознавців встановити кореляцію між типами раціональності, типами праворозуміння та відповідної їм методології. Так, класичний тип наукової раціональності сформував три головні теоретичні варіанти праворозуміння та відповідну їм методологію — позитивізм, юснатуралізм та соціологізм. Некласичний тип раціональності пов'язаний із розвитком інтегративного типу праворозуміння. Постнеklasична раціональність передбачає конкретизацію інтегративного праворозуміння з використанням можливостей синергетики, герменевтики та комунікативної теорії.

Інноваційними можна вважати дослідження, в яких критикується суперечка про те, який саме з класичних типів розуміння права вважати найвірнішим та в яких пропонується виробити певну синтетичну теорію. Прикладом такого куту зору є діалогічна концепція права І. Честнова, в якій автор пропонує розглядати право в єдності філософського, соціологічного та культурно-історичного критеріїв [4, с. 45–51]. Необхідність такого підходу продиктована як складністю самого права, так і взаємообумовленістю критеріїв та принципів класичного, неklasичного та постнеklasичного типів раціональності. Так, класична раціональність корелює з філософією права Нового часу, зміст якої склали суперечки між прибічниками природного права та юридичного позитивізму. У ХІХ ст. філософію права заміщає неklasична раціональність, що спирається на досвідне знання та цінність життя як такого. Саме у той час виникає соціологія права з домінуванням

у ній соціологічного критерію, що виявляє вплив соціальних факторів на розвиток права. Із середини ХХ ст. формується третій тип раціональності — соціокультурний, з акцентами на діалогізмі, конвенціональності та антропологізмі. Саме тому діалогічна концепція права може містити конгломерат найпопулярніших філософських течій та множину даних, отриманих у галузі антропології, етнології та історії права.

Вельми продуктивною слід вважати також і концепцію С. Максимова, який стверджує, що історичні типи праворозуміння не втрачають з часом своєї актуальності, а навпаки, будучи різними способами осмислення правової реальності, вони взаємозбагачують одне одного й розвиваються за рахунок асиміляції нових методів природничо-наукового та соціально-гуманітарного знання. Автор пропонує поєднану класифікацію, до складу якої входять класичний та некласичний позитивізм, класичне та некласичне природне право, класичний та некласичний соціологічний підхід.

Поширення принципів некласичної раціональності на теорію права слід вважати однією із засад сучасних версій інтегративного праворозуміння. Розвиток цього типу розуміння права вилився у стійку тенденцію межі ХХ–ХХІ ст. Слід також наголосити, що ступінь її актуальності суттєво зростає на перехідних етапах від класичної до некласичної, а також від некласичної до постнекласичної теорії та методології права.

Початок розвитку інтегративного праворозуміння припадає на межу ХІХ–ХХ ст. Саме тоді теорії природного права та юридичного позитивізму відчували на собі синтезуючий вплив з боку соціологічних теорій права. Наступний етап розвитку інтегративного розуміння права був обумовлений боротьбою проти домінування в західноєвропейській науці настанов позитивізму, біхевіоризму та психологізму, початком якої стала феноменологія Е. Гуссерля. Сучасний інтерес до теорій інтегративного розуміння права пов'язаний передусім із наслідками кризи класичної раціональності (зокрема, з відсутністю ефективної теорії та методології соціального пізнання), новими викликами правової дійсності, переосмисленням цінностей правової культури внаслідок широких дискусій з проблем правосуб'єктності, взаємовідносин держави та суспільства, законності та правопорядку.

З-поміж суттєвих завдань, що постали перед інтегративним праворозумінням, чітко вимальовується феноменологічна проблема визначення предметного смислу права. Осягнення його є своєрідним горизонтом або аспектом освоєння предмета через зміни залежно від рухливості інтенцій свідомості. Тому у феноменологічному дослідженні предмет інтегративного розуміння визначається як смисловий конфігурат, у якому результати теоретичного пізнання правової реальності співвіднесені із загальнозрозумілими принципами її духовно-практичного освоєння. На думку правників,

прибічників інтегративного розуміння права, його предмет має фіксувати межі й визначати специфікації права. Для них важливе науково-об'єктивістське дослідження, пошук вихідної засади та центрального аспекту правового об'єкта.

Значний потенціал сучасних доробок у галузі концептуалізації інтегративного праворозуміння можна звести до таких типологічних положень: 1) інтегративне праворозуміння покликане дати універсальне визначення права, що є компіляцією різних методологічних підходів (В. Бабаєв); 2) інтегративне праворозуміння має стати результатом синтезу методології права з природничими, технічними та суспільними науками (Д. Керимов); 3) інтегративне праворозуміння має стати результатом створення інтегральної юриспруденції, покликаної дати оцінку перспективним напрямом правознавства, здолати роз'єднаність розділів юридичного знання та впорядкувати найефективніші засоби залучення до нього (Г. Графський).

Слід зазначити, що наведені точки зору являють собою можливі моделі інтегративного праворозуміння, проте не варіанти визначень його предмета. Специфіка інтегративного праворозуміння передбачає перегляд не тільки традиційних уявлень про право, а й принципів правової методології. Це, у свою чергу, потребує рефлексивної позиції та ракурсу бачення цієї проблеми, в рамках якої юснатуралізм, позитивізм та соціологізм будуть введені у неklasичну методологічну програму як різні інтерпретації права.

Позиція синтезу загальних для всіх типів традиційного праворозуміння принципів дає можливість вирішити зазначену проблему. Так, у діалогічній концепції І. Честнова виявляються такі суттєві положення.

Перший принцип – принцип об'єктивізму — втілюється у пізнавальній настанові на розуміння права як об'єктивно існуючого феномену. Для всіх типів праворозуміння об'єктивність має єдину засаду — люди застать право у готовому вигляді й зобов'язані узгоджувати свою поведінку з його вимогами та нормами. Наслідком такої метаюридичної підвалини стають правові аксіоми: розумність абстрактної («універсальної») людини, «природа речей», а також самоочевидні права людини чи гіпотетична «основна норма» [5].

Другий принцип — принцип раціональності — додає до принципу об'єктивності ідею причинної обумовленості права як втілення світового розуму, світової гармонії. Право оголошується раціональним у «кінцевому рахунку», а також вважається проявом діалектики випадкового та необхідного [5].

Третій принцип — принцип фундаменталізму — проявляється у спробі зняти всі протиріччя та побудувати універсальну, замкнену (відособлену) аподиктичну систему знань. Саме такий принцип визначає наукову спроможність юриспруденції та її соціальний статус у суспільстві. Зазначимо,

що можливість побудови аподиктичної системи знань з часів Аристотеля заснована на онтологічному припущенні наявності у складі сушого всезагальних та достовірних начал. Тому пізнання предмета фактично означало не дослідження його як невідомого об'єкта, а вияв таких начал як готового знання.

Принцип стабільності, на думку І. Честнова, відіграє об'єднуючу роль з-поміж традиційних типів праворозуміння. Так, для юридичного позитивізму питання про зміну права завжди пов'язане з питанням про смисл діяльності законодавця, а отже, виходить за рамки юридичних питань. Теорія природного права також не відповідає на питання про динаміку права, оскільки визначає право виходячи з ідеальних уявлень про мораль, природу людини, її екзистенцію, що перебувають у сталому стані.

Соціологія права, як зауважує І. Честнов, виносить за дужки зміни у суспільстві та обмежуються лише «вивченням впливу права на фіксовані параметри суспільства...» [5].

Наступний принцип — принцип монізму — корениться у властивому для кожного типу праворозуміння метафізичному принципі передзаданості соціальної реальності. Причому якщо природно-правові концепції традиційно розвиваються у рамках такого домінуючого стану, то легістські теорії, декларуючи антиметафізичну спрямованість, насправді включають її до схем дедуктивної процедури оформлення юридичної практики. Так, наприклад, для вирішення протиріччя між християнською максимою, що забороняє застосування сили у відповідь на зло, та давньоримськими джерелами права з нормою, що дозволяє застосовувати силу для відбиття сили, середньовічні схоласти спирались виключно на логічні засоби [6, с. 139–141]. Зняття даної суперечності відбулося шляхом запровадження більш широкій підстави, що формулюється як принцип виправдання обмеженого застосування сили. У результаті і засіб висування правової колізії, і метод її нормативної регуляції стають формами незворотного розвитку й поширення духу універсальної нормативності.

Історія розвитку права свідчить про взаємопроникнення ідей юридичного позитивізму та природного права. Так, наприклад, одним із найважливіших моментів розвитку природного права слід вважати конституційне закріплення низкою держав концепції прав людини. Крім того, ускладнення форм соціальної діяльності, розростання конфліктогенності міжнародних відносин поставили на порядок денний питання про створення певної вищої системи правосуддя, що керується вимогами справедливості, миру та процвітання людства. У свою чергу, позитивне право освоює сфери соціального життя, які традиційно регулювались нормами моралі та були прерогати-

вою природного права. Наприклад, такі проблеми, як соціальні гарантії для осіб дитячого та похилого віку, соматичні права, право евтаназії тощо.

Таким чином, навряд чи з повною впевненістю можна говорити зараз про існування альтернативних концепцій. Зміст права формується в процесі осмислення проблем соціального відповідно до перерахованих типів праворозуміння. Принципи та результати такого осмислення втілюються в уявленнях про належне, які згодом або формалізуються і стають, наприклад, правовими нормами, або зберігають статус моральних вимог. Слід підкреслити, що такі наслідки належать до всієї потенційно нескінченної множини конкретних явищ правового життя, але вкорінені у даностях соціальної реальності.

Визнання обумовленості права соціальною реальністю привело на початку ХХ ст. до виникнення соціологізму як нового методу праворозуміння. Визначаючи його сутність, Н. Алексєєв зазначає: «Під соціологізмом ми розуміємо той рід емпіричного знання, який не обмежується простим описом та систематизацією історично обумовлених форм права, а прагне до досягнення їхніх функцій» [7, с. 24]. До середини ХХ ст. застосування соціологічного підходу спричинило виникнення нового напрямку у правознавстві — соціології права. Головною потребою соціологічних теорій є прагнення вивчати право не як відірвану від повсякденного життя систему правових норм та понять, а як діючий правопорядок. Так, Р. Ієринг, критикуючи традиційний поділ права на об'єктивне (абстрактне) та суб'єктивне (конкретне), наполягав на тому, що такий розподіл, навіть за певних діалектичних обмовок, позбавлений змісту. «Суть права є практичне здійснення. Правова норма, що ніколи не отримувала такого здійснення або знову його втратила, не може претендувати на таке найменування: вона стала історичною пружиною у механізмі права, яка не бере участі в його роботі і яку можна скасувати без будь-якої зміни...» [8, с. 38].

Слід також зазначити, що при дослідженні механізмів зв'язку суспільства та права юристам-соціологам важко утримуватись у встановлених рамках. Так, зокрема, вчення про солідарність Л. Дюгі, вчення про право як соціальну цінність Р. Паунда або вчення про право як форму організації громадських спілок Е. Ерліха у своєму фундаменті так само є метафізичними, як і теорії, які вони критикують. Дійсно, усвідомлення необхідності соціальної солідарності, узгодження інтересів — це скоріше бажані цілі або цінності, що існують у свідомості людей, однак ніколи не можуть бути здійснені. Тому поняття факту у світлі соціологізму набуває метафізичного характеру, який показує, що крім фактичного (матеріального) зв'язку між правом і суспільством існує ейдетичний зв'язок.

Іншим варіантом розвитку соціологізму, орієнтованим на вивчення різних модусів сприйняття права, є американська реалістична школа права. Її представники не ставлять своїм завданням пошук об'єктивних структур певних «реальних норм» і обмежуються описом обставин (економічних, расових, релігійних факторів, несвідомих нахилів тощо), що впливають на суддю в момент прийняття рішення [9, с. 684–685]. Хоча реалісти справедливо вказують на конструктивний сумнів як на джерело розвитку законів, відкритим залишається питання про принципи реалізації такого сумніву. На думку Синхі Сурія Пракаша, реалістична теорія «може бути застосована лише там, де судова система не задушена та не залякана законодавчими органами і де взаємодія соціальних сил є достатньо вільною, аби їх можна було науково порівнювати та оцінювати» [10, с. 212].

У цілому, за безперечної наявності значних ідей, слабкими місцями соціологізму є нехтування понадемпіричною стороною права та його ціннісною природою, відсутність самостійної моделі теоретичного обґрунтування своїх принципів (з-поміж методологічних принципів соціологізму є спільні як з юрнатуралістичною, так і з позитивістською парадигмами), а також проста, позбавлена філософсько-правової рефлексії констатація факту зв'язку між дійсно існуючим правом та суспільними відносинами [7, с. 27].

Отже, загальні для класичних типів праворозуміння проблеми та обмеження визначають головні причини становлення нової філософсько-правової парадигми — інтегративного праворозуміння. Мета його — не стільки у простому механічному сполученні досягнень класичних типів праворозуміння, а у створенні «адекватної юриспруденції, яка буде осередком переросміслених простих та незмінних ідей, здатних витримати випробовування інтелектуальною критикою, стати комплексною та суміжною з багатьма правовими філософіями, у кожній з яких міститься чимало істинних доводів та тверджень» [2, с. 58].

Феноменологія виявилась одним із каталізаторів виникнення некласичних ідей у праві. У її межах був запропонований новий методологічний інструментарій та сформоване розуміння соціальної реальності, засноване на принципі інтерсуб'єктивності та вченні про життєвий світ. Говорячи про специфіку впливу феноменології на праворозуміння, С. І. Максимов зазначає: «Цей підхід, що виходить із «внутрішнього досвіду» людини, яка є учасником правового спілкування (комунікації), вимагає ставитись до права як до особливого світу, що здійснюється у певних смислових полях та виражається у певному етосі. Тут відбувається конститування права із самоочевидностей (презупцій), що приймаються безумовно. Не можна просто запровадити той чи інший закон, довільно змінити систему права —

необхідно вловити та відтворити його смисли, що здійснюються у правовому спілкуванні...» [11, с. 115].

Становлення інтегративного праворозуміння сполучається з розвитком феноменології та досвіду застосування її до дослідження права. Зокрема, метод феноменологічної редукції дозволяє представити правове життя як предмет інтегративного праворозуміння. Принцип інтенціональності задає методологічний напрям розвитку інтегративного праворозуміння. Відповідно до даного принципу правове життя виявляється як предметно-сміслові утворення. Оскільки воно активно формується й спрямовується свідомістю правового суб'єкта, це передбачає осмислення специфіки його дослідження й розробку адекватної методологічної програми. Принцип інтерсуб'єктивності пов'язаний із гносеологічним напрямом розвитку інтегративного праворозуміння, адже слугує здоланню монологізму традиційних типів праворозуміння. Концепція життєвого світу визначає гносеологічний, онтологічний та праксеологічний напрями, оскільки розкриває духовні, інтелектуальні та соціально-історичні передумови правового життя.

Феноменологія, будучи методологічною засадою інтегративного праворозуміння, розширює границі сприйняття права, встановлювані традиційними типами праворозуміння, що дає можливість виходу у царину багатомірного опису права, в якому воно виявляється як дійсний світ права або правове життя.

Феноменологія права пов'язана з інтегративним праворозумінням не тільки тим, що вона заснована на визнанні взаємозалежності класичних типів праворозуміння, а й тим, що пропонує механізм розвитку знання про право з допомогою критичного рефлексивного позиціонування та діалогу між альтернативними традиціями праворозуміння. Виявлення того, що право є джерелом множини інтерпретацій, що прагнуть у своєму послідовному розвитку до інтегративної єдності, передбачає пошук нових шляхів осмислення права.

Єдність тематичного та смислового поля феноменології права та інтегративного праворозуміння не заперечує специфіки першої, яка полягає у тому, що завдання поєднання різних типів праворозуміння в єдине ціле є похідним від головної ідеї феноменології права — «реставрації» феномену права, що приховується за оболонками понять та методів наукового правознавства. Феноменологічний підхід передбачає бачення права як єдиного, цілісного предмета, що перебуває у процесі конституювання смислів та інтенціональних вимірів.

Феноменологія права, так само як і інтегративне праворозуміння, націлене на пошук єдиного, проте не одного смислу права. У підсумку замість претензій на повну істину їм притаманне визнання необхідності комуніка-

тивно-дискурсивного обґрунтування правових принципів і норм. Реалізується ця вимога за рахунок виділення особливої позиції суб'єкта пізнання — позиції учасника правових відносин, який осмислює своє буття у праві.

Феноменологічний заклик «Назад до речей!» в інтегративному праворозумінні виявляється у вимозі з'ясувати та описати суб'єкт, що постійно розвивається, як вихідну засаду праворозуміння. Феноменологічне тлумачення предмета інтегративного праворозуміння показує обмеженість реконструкцій сутності права, які виходять з дисциплінарних обмежень. Вона заперечує продуктивність ідеальних моделей, не зв'язаних з актуальним існуванням людей та правовим досвідом.

У зв'язку з цим вбачається правомірним скористатись феноменологічною редукцією та взяти поняття права «у дужки», замінивши його смисловим корелятом — концептом «правове життя». І згодом, у результаті дескрипції та інтерпретації його характеристик, можна буде виявити відтворений вихідний образ права. Інтегративне праворозуміння слід розкривати через систему уявлень, інтерпретацій структури та процеси правового життя, заснованих на єдності онтологічного та гносеологічного аспектів та об'єктивованих та суб'єктивованих вимірів як відповідних ракурсів феноменологічного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин В. В. Классика – неклассика – неоклассика: три эпохи развития науки / В. В. Ильин // Вестн. МГУ. – Сер. № 7. – Философия. – 1993. – № 2. – С. 14–19.
2. Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект / В. Г. Графский // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 49–64.
3. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман // Социо-Логос. Вып. 1. – М. : Прогресс, 1991. – 210 с.
4. Честнов И. Л. Принцип диалога в современной теории права (проблемы правопонимания) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / И. Л. Честнов. – СПб., 2002. – 322 с.
5. Честнов И. Л. Диалогичность правовой реальности [Электронный ресурс] / И. Л. Честнов. – Режим доступа: <http://polit.mezhdunarodnik.ru/art.php3?rub=361&id=13361>.
6. Берман Г. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Берман ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, Норма, 1998. – 622 с.
7. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Лань, 1999. – 251 с.
8. Иеринг Р. Борьба за право / Р. Иеринг ; пер. с нем. – М. : Феникс, 1991. – 63 с.
9. Антология мировой правовой мысли: в 5 т. – Т. III. Европа. Америка: XVII–XX вв. – М. : Мысль, 1999. – 829 с.

10. Сурия Пракша Синха. Юриспруденция. Философия права / Сурия Пракша Синха. – М. : Издат. центр «Academia», 1996. – 320 с.
11. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 327 с.

ИНТЕГРАТИВНОЕ ПРАВОПОНИМАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОГО ПОСТИЖЕНИЯ ПРАВА

Коваленко И. И.

Статья посвящена анализу развития философско-правовой рефлексии в условиях кризиса рационалистической парадигмы и появления неклассических типов правопонимания. Выделены тенденции развития классических и неклассических теорий в контексте корреляции между типами рациональности, типами правопонимания та соответствующей им методологии. Показан эвристический потенциал интегративного правопонимания, обусловленного феноменологической методологией исследования права.

Ключевые слова: классические и неклассические типы правопонимания, интегральная концепция права, феноменология.

INTEGRATIVE UNDERSTANDING OF LAW IN THE CONTEXT OF A PHENOMENOLOGICAL STUDY OF LAW

Kovalenko I. I.

Fundamental changes in views about rationality gave impetus to the development of non-classical concepts of law and a radical critique of classical theories and doctrines. Changes in the perception of the legal reality touched on the nature of public participation in the law. This was manifested in the expansion of the free scope of discussion to the law and legal decisions in the active transformation of the sphere of protection of private life of the individual, especially in terms of protection from possible harmful use and information, etc.

Analysis of trends in the development of the jurisprudence of the last decades indicates the presence of a kind of Renaissance and humanism: human (personality) is the purpose of legal research. The result of a renewed understanding of the law was, in particular, the development of subjective rights. Appeared extremely ontological categories «legal life», «legal communication, legal dialogue», «legislating». Observed enrichment of traditional approaches ideas of philosophical phenomenology, existentialism and hermeneutics. Lawyers strive to establish a correlation between the types of rationality, the types of legal thinking and the corresponding methodology. The classic type of scientific rationality formed three main theoretical ways of understanding law and the methodology of positivism, jusnaturalism and sociology. Non-classical type of rationality associated with the development of the integrative type of understanding of law. Postclassical rationality in-

volves the specification of integrative understanding of law with the use of synergists, hermeneutics and communication theory. The dissemination of the principles of non-classical rationality in the theory of law should be considered as one of the foundations of modern versions of integrative understanding of law.

The significant potential of modern developments in the field of integrative conceptualization of legal thinking can be reduced to the following typology: 1) integrative understanding is intended to provide a universal definition of law, which is a compilation of different methodological approaches; 2) integrative legal thinking should be the result of a synthesis of the methodology of law with natural, technical and social Sciences; 3) integrative legal thinking should be the result of the integral law designed to evaluate promising areas of law, to overcome the disunity of the sections of legal knowledge, and organize the most effective ways of attracting to him.

Goal of legal thinking: the creation of adequate modern jurisprudence. This thinking is based on phenomenological philosophy, in particular, on the principle intersub ktelnet, nancholas. Legal life is understood as a domain-conceptual education. The concept of life world determines the epistemological, ontological and praxiological direction. Phenomenology and integrative understanding of the right push the boundaries of comprehension of the law and giving the opportunity to enter into the area of multidimensional descriptions of law.

Key words: *classical and non-classical types of understanding of law, the integrated concept of law, phenomenology.*

УДК 340.12

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО ПРАВА

Сучасна тенденція інтеграції України на Захід потребує парадигмального визначення глобалізованого права у філософському аспекті. Транснаціональний характер відносин у сфері економіки, фінансів, політики, інформації вимагає правової регуляції на засадах діалогу. Філософська рефлексія виявляє і констатує певні природні властивості глобалізованого права, його моральний, комунікативний, надісторичний характер, що виключає будь-які форми пріоритетності й домінантності учасників світової системи права, а, як наслідок, змушує визнати глобалізоване право лише ідеальною сутністю.

Ключові слова: глобалізація, національне право, міжнародне право, євроінтеграція, монізм, дуалізм, транснаціональні зв'язки, суверенітет, договірна справедливість, глобалізоване право.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що, на жаль, вивченню філософсько-правового змісту глобалізованого права сьогодні не приділяється достатньої уваги. Юристи відкрито визнають, що питання співвідношення міжнародного і національного права в умовах глобалізації залишається невирішеним. У свою чергу, сучасні тенденції суспільно-політичного буття вимагають активізації парадигмальних трансформацій в оцінках суті права, його ролі, джерел і стандартів, та зокрема філософського змісту феномену глобалізованого права в умовах сьогодення.

Метою статті є аналіз формального змісту категорії «глобалізоване право», а також фактичного прояву процесу глобалізації права в аспекті юридичної практики та філософського розуміння.

Аналіз публікацій. Загальній теорії глобалізації права присвячено праці Ф. Лапорта, П. Тибо, П. Рабіновича, Є. Білозьорова, Ю. Волошина та ін. Здебільшого під глобалізацією розуміють відповідні моделі узгодженості положень міжнародного права і національного права окремих держав. Одна група авторів пропонує розглядати міжнародне і національне право на засадах єдності й монізму (М. Баймуратов, С. Максименко, П. Мартиненко, О. Назаренко). Інші ж наполягають на відокремленості, автономності цих систем — дуалізмі (М. Савенко, Д. Терлецький, В. Буткевич, Л. Васечко). Зазначений аналітичний напрям у юридичній науці доповнюють філософсько-правові дослідження І. Честнова, М. Ван Хука, А. Полякова, Т. Дудаш, А. Токарської.

Вклад основного матеріалу. Філософсько-правові здобутки Заходу (лібералізм, демократія, свобода слова, право на приватне життя і власність, мирне співіснування в контексті цивілізаційного процесу тощо), закріплюючись у ціннісно-правових системах і правосвідомості сучасних національних суспільств, завдають динаміки глобальній мультикультурній правовій комунікації, що постає як діалоговість, легітимний консенсус.

Питання співвідношення національного і міжнародного права в умовах глобалізації стоїть у науковій літературі дуже гостро. Ці дві самостійні правові системи не існують ізольовано одна від одної. На особливості нормотворчості у міжнародному праві впливають національні правові системи, які знаходять своє відображення у зовнішній політиці та дипломатії держав. А міжнародне право, у свою чергу, відіграє важливу роль у формуванні національного законодавства. Підтвердженням цьому може слугувати той факт, що норми більшості новітніх основних законів, якими встановлено

засади правового статусу громадянина, запозичені із ключових міжнародних актів про права людини.

Що стосується факторів, які зумовлюють динаміку взаємодії національного права з міжнародним на власне національному рівні, то умовно такі фактори можна поділити на дві категорії. Перша категорія — політичні фактори: дотримання зобов'язань виходячи з потреб внутрішньої політики, економічних умов у державі, взаємовигоди тощо. Друга категорія — соціально-психологічні фактори: відчуття задоволення, страху, звичка або традиція, конформізм. Так, фактори внутрішньої політики можуть істотно вплинути на динаміку взаємодії національного права з міжнародним. Зміна політичних уподобань у суспільстві, вибори до парламенту, оновлення складу уряду, погіршення чи поліпшення стану національної економіки, зміни у бюджетній політиці здатні цілком поживавити, або ж, навпаки, обмежити взаємодію національного права з міжнародним, вплинути на ставлення органів законодавчої влади і правосуддя до міжнародних зобов'язань держави.

Взаємодію національного і міжнародного права обумовлюють також соціально-психологічні фактори. Зокрема, органи законодавчої влади держави, уряд і суди можуть обирати стратегію якнайефективнішої взаємодії з міжнародним правом через острах санкцій, небажання потрапити у міжнародну ізоляцію, перетворитися у країну-ізгоя в очах світової спільноти або ж через усвідомлення народом своєї глибинної єдності з оточуючим світом (розвиток міжнародної правосвідомості населення країни), бажанням розвивати міжнародні економічні й культурні зв'язки тощо [1, с. 121].

Згідно зі ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. міжнародний договір являє собою форму втілення узгодженої волі суверенних суб'єктів міжнародних відносин. Такий договір не підпорядковується нормам національного права будь-якої держави; питання ж чинності та застосування міжнародних договорів регулюються окремим правом міжнародних договорів. Пріоритет принципів міжнародного права над національним прийнято зараз розглядати як особливість відбитка глобалізації на національних системах права, що має своєю перспективою розвиток не тільки права як такого, але й держав та суспільств у цілому. Необхідно визнати, що сьогодні у світі визнання примату норм міжнародного права набуває чисельності, а право — ознак глобальності.

Отже, особливістю більшості новітніх конституцій сучасних держав є те, що в них чітко визначене узгодження національного права з міжнародним за своїми змістом і формою. Наприклад, у ч. 2 ст. 6 Конституції Грузії зазначено, що законодавство відповідає загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права [2]. Подібні положення містяться й у ч. 1 ст. 8

Конституції Португальської Республіки [3], ч. 1 ст. 10 Конституції Італійської Республіки [4]. Однак ці положення не можна сприймати як констатацію можливості безпосереднього регулювання міжнародно-правовими нормами внутрішньодержавних відносин. Зазначені положення основних законів держав сформульовано абстрактно [5].

На сучасному етапі розвитку міждержавної співпраці як результат ускладнення інтеграційних процесів формуються нові (окрім монізму і дуалізму) підходи до проблеми співвідношення національного і міжнародного права. Відсутність достатньої ясності в питанні розмежування сфер зовнішнього та внутрішнього правопорядків у теорії міжнародного права стала причиною народження цілої низки штучних конструкцій, наприклад, «загальнолюдського права», «глобального права», «світового права», «транснаціонального права» та ін. Проте слід зауважити, що феномен глобалізації права підіймає не проблему верховенства міжнародних договорів над національними Конституціями, або проблему монізації права на перевагу міжнародного, а скоріше проблему змістовної уніфікації правових систем з мінімальним урахуванням культурно-історичних особливостей і правових традицій окремих регіонів, що глобалізуються.

На думку Р. Арона, окремо існують міжнародна та транснаціональна системи права. Перша є системою суто дипломатичних зв'язків між суверенними державами, друга проявляється в економічних зв'язках, суспільних переконаннях, в організаціях, діяльність яких виходить за межі державних кордонів [6]. В. Фрідмен ускладнив цю систему міжнародних зв'язків та доповнив її «наднаціональним суспільством», тобто таким, у якому діяльність та функції держав чи груп злиті в постійних міжнародних установах. Мова тут іде про формування та діяльність міжнародних, міждержавних та міждержавних організацій, що стали суверенними суб'єктами міжнародного права. У зв'язку з цим виникла низка дискусій, зокрема щодо делегування державних повноважень від держав-членів наднаціональним органам чи міждержавним об'єднанням [7, с. 304].

Ці нові суб'єкти міжнародного права є акторами, які, симулюючи інтереси націй, реально впливають на всі види міжнародних відносин та процеси міждержавного співробітництва у персональних інтересах окремих представників. Відкритою залишається проблема уникнення домінування окремих членів міжнародних організацій, що здатні і тяжіють до диктату своєї волі по відношенню до інших представників.

Наприклад, Ф. Джессеп вважав, що єдиною перешкодою для існування «транснаціонального права» є застаріле поняття державного суверенітету. На думку ж французького юриста Ж. Сселя (70-ті рр. XX ст.), сама ідея суверенітету є несумісною з ідеєю міжнародної системи, міжнародне право

має здібності регулювати й суто внутрішні відносини у державах. Японський теоретик права К. Танака, у свою чергу, писав, що «світове право» має охопити загальні для держав національні закони, міжнародне публічне та міжнародне приватне право, що повинні розвиватися відповідно до спільного прогресу світового співтовариства на засадах загального юридичного знаменника — природного права. Прибічники наведених концепцій у 70-х рр. розглядали міжнародне право як глобалізоване, розуміючи під глобалізацією процес денационалізації ринків, політики і права, як на міжнародному, так і на національному рівнях [7, с. 304].

Зараз питання про процес формування світового права активно дискутується у зарубіжній та вітчизняній літературі. Так, російський дослідник В. Шумілов вважає, що ХХІ ст. пройде під знаком становлення та розвитку глобальної правової системи, в якій і міжнародне публічне право, і системи внутрішньодержавного права стануть багаторівневими правовими галузями та інститутами [8, с. 3]. Моністи — прибічники світового та транснаціонального права — зазираючи у майбутнє, передбачають утворення єдиної системи правового регулювання, що має діяти у глобальному масштабі. Аналіз цих концепцій підкреслює ідею наявності наддержавної влади та світового порядку, встановленого цією владою.

Норми сучасного міжнародного права спрямовані на адресу конкретного суб'єкта — держави, яка, у свою чергу, створює відповідні та адекватні норми права у національному правопорядку. В результаті цього міжнародне право суттєво впливає на внутрішнє життя держави та її національну систему права. У сучасній Європі безумовно діє доктрина верховенства міжнародного права. Концепції, сформульовані Судом ЄС, обґрунтовують пряме застосування, дію і верховенство права ЄС у державах-членах. Однак право ЄС не може взагалі оминати конституційні засади окремих держав-членів, які у своєму широкому значенні є своєрідною призмою, крізь яку національна правова система сприймає міжнародне право. Не можна однозначно стверджувати про ефективність доктрини монізму, адже ця теорія є небезпечною у чистому та однозначному її використанні. У зв'язку з цим важко не погодитися з думкою російської вченої Л. Ануфрієвої, яка зазначає, що проголошення примату міжнародного права за певних обставин може бути використано «сильними державами» для цілей, які не мають нічого спільного із завданнями міжнародного права та його загальноновизнаними принципами та нормами [9, с. 331]. Саме цей довід є засадою для полеміки між дуалістами та моністами у питаннях міжнародного права, яка продовжується майже 100 років.

У цьому аспекті слід погодитися з думкою, що ні теорія дуалізму, ні теорія монізму не відповідають практиці сучасних держав. Сьогодні все

більше фахівців прагнуть позбутися дихотомії монізму і дуалізму, стверджуючи, що логічні наслідки обох теорій суперечать принципам оптимальної взаємодії систем права, а також реальній діяльності міжнародних і національних органів, в тому числі судів [7, с. 305]. Існує також тенденція формування на ґрунті взаємодії міжнародної та внутрішньодержавної системи якісно нової правничої системи, яка може називатися міжнародним конституційним правом. Нова система означатиме верховенство права ЄС у національному праві, його дію на пряме застосування. Результатом функціонування цієї системи є, наприклад, система обмеження суверенітету та передачі суверенних прав у Франції, новий підхід Х'юстона та Маршалла до доктрини парламентського суверенітету, теорія самообмеження парламентського суверенітету у Великій Британії, або адаптовані правила тлумачення колізій між нормами національного та міжнародного права у Данії і т. ін. [10, с. 80].

Однак у самій Європі вистачає критики щодо правової політики й діяльності Євросоюзу. Так, відомий французький журналіст П. Тибо висловлює думки про маріонеткову роль Євросоюзу у глобалізованому світі. Після 1989 р. його розвиток і вплив відчутно збільшилися, як прийнято було вважати, за рахунок розширення зовнішнього і внутрішнього вільного обміну: нерегламентований «єдиний ринок», почерговий вступ 20 нових держав до Союзу, прийом у ВТО «країн, що розвиваються», зокрема Китаю, і, нарешті, у 2001 р. фінальна фаза європейської валютної системи — введення євро [11, с. 68].

На той час капітуляція європейського комунізму та поширювані чутки про «кінець історії», слова Буша-старшого: «Я бачу, як будується світ за зразком європейської єдності», — усе це змусило промоутерів Європи повірити в те, що вони були й залишаються авангардом людства. І справді, Союз був широким закликком до суспільств проти держав — триумф націй усупереч триумфу імперій: вільна конкуренція, свобода пересування і проживання, судова гарантія особистих прав. Європа постала як якісно нове об'єднання 300 млн осіб, яким вона дозволяє навіть чого ніколи не було — скаржитися на державу, громадянами якої вони є.

Рада Європи складається із глав держав, яким належить ініціатива у розв'язанні головних питань. Проте очевидно, що результатом цього не стала європеїзація національних політик, радше навпаки. Для громадян-виборців національна держава так і не стала виконавцем європейської політики. Як вважає П. Тибо, самих європейців більше залякали, ніж зацікавили. Адже участь у європейських виборах слабка і постійно зменшується. Відомо також: якщо народам Європи надати вибір, то вони не підуть усі в один бік. Так було у ядерному питанні, у питаннях вугілля, сланцевого газу, війни

в Іраку, питаннях емігрантів і демографічного становища, ставленні до референдуму в Шотландії про незалежність і т. д. Подана ідея, що європейці незабаром стануть єдиним народом, виявилася ілюзорною. Настирлива думка про об'єднання була, зрештою, паралізована. На думку П. Тибо, шлях применшення європейських націй та їх суверенітету веде до застою, втрати правових і політичних амбіцій народами і правителями. Важко визначити, від якого органу походять чисельні директиви, але вони знімають відповідальність з національної влади. У зв'язку з цим остання відчуває полегшення, проте водночас втрачає політичну складову свого життя [11, с. 69].

Знищення в Євросоюзі митних бар'єрів, відсутність валютної політики, передання контролю вільним ринкам, які встановлюють курси, так і не привели до успіху євровалютної зони. Уважні спостерігачі вважають, що насправді зона євро більше не існує, оскільки позики в однаковій валюті здійснюють за різними місцевим курсами національних валют, залежно від того, хто ти є — німець, грек чи іспанець. Внутрішня недовіра в ЄС сягнула такого щабля, що уряди південних країн можуть робити позики тільки в банках власних країн. Іншими словами, капітали більше не обертаються. Внаслідок цього всьому комплексові призначають лікування у вигляді додаткового контролю. Так, Договором про стабільність і координацію керування (2012 р.) передбачено нечуване й безцеремонне втручання не тільки у збалансування національних бюджетів, а й навіть у їхню структуру. ЄС схожий на велике метанаціональне утворення, що звужує свободу дії держав. Країни, що залучилися до європейської гри, потерпають від кризи суверенності [11, с. 69–70].

Критично налаштовані теоретики Європи переконані, що громадян Євросоюзу по суті виключено з дебатів. Що ж стосується представників держав, то вони ніби залучаються у нескінченну низку кон'юнктурних рішень, досягаючи компромісів, у яких ідуть на поступки в одному місці, щоб одержати компенсацію в іншому. Функціонування такої системи визначає державам ролі, і це дає змогу нерегульованій групі сильних країн розвиватися, у той час як позбавлені головної ролі держави насправді принижені до функції виконавців. Стан невизначеності сприяє поширенню в Євросоюзі фаталізму й відчуття покірливості, яке вважається тінню громадянського обов'язку.

Заради повернення європейцям політичної гідності П. Тибо пропонує поставити спільну політичну мету, яка полягатиме у просуванні ідеї людства, багатшого за комерційну глобалізацію. Після цього, як наслідок, має відбутися розвінчання культу ринку, який хибно вважається сьогодні «шляхом» Європи. Головним ідеологічним принципом має стати повага до інституційної гідності народів. Кожен народ зберігатиме за собою право

писати власну конституцію, фіксуючи в неї те, що становить ґрунтовні принципи його політичного устрою, стосовно яких можна буде контролювати всі закони, що діють на території його держави. Певні суперечності між цими принципами і європейським правом можна розв'язувати тільки політично, а не за юриспруденцією Люксембурга. Адже, вступаючи до ЄС, народи потрапляють не до виправного будинку, а у простір довіри [11, с. 72].

Критики євроінтеграції вважають вирішальним пунктом організацію метанаціонального політичного життя, більшість учасників якого становитимуть не люди, а народи. Якщо Європа стає єдиною політичною одиницею, то має бути обговорення, в якому візьмуть участь головні її елементи — нації. Це явить собою зразок довірливої справедливості. Така твереза оцінка реального стану європейської політики особисто самими європейцями змушує принаймні замислитися про бездоганність джерел та технологій утворення правових стандартів світової демократії.

Аналіз сучасних публікацій дозволяє зробити висновок про те, що серед учених-юристів та політиків немає одностайності у визначенні глобалізованого права. Під глобалізованим правом розуміють, як правило, різної ступені інтегрованість систем національного і міжнародного права у тенденції їх змістовної монізації, або діяльність транснаціональних комерційних проєктів. У свою чергу, філософський сенс феномену глобалізованого права взагалі залишається невизначеним.

Доречно уявляти собі філософський аспект глобалізованого права як ідеал всесвітнього примирення держав і народів. Отже, виходячи із абсолютності своїх критеріїв, філософія критично ставиться до глобалізованого права у тому вигляді, в якому воно існує зараз. Філософський ідеал глобалізованого права має природні підстави, визнає загальною і найвищою цінністю особисті права людини та життя людини, а найголовнішим принципом — рівноправний і відкритий договір учасників правовідносин.

Філософська рефлексія феномену глобалізованого права дозволяє виділити декілька його сутнісних змістовних елементів — це всезагальність, уніфікованість, наднаціональний, наддержавний характер, пріоритет над інтересами влади (тобто верховенство), загальнолюдська цінність і значущість, моральна і природна обґрунтованість.

Виходячи з цього можна зробити висновок: те, що сьогодні з точки зору юриста є глобалізованим правом, на думку філософа таким не є. Адже ні «транснаціональне», ні «міжнародне», ні «світове» право не відповідають зазначеним критеріям, що мають визначати стан глобалізованості. Для утворення глобалізованого права не вистачає головного — природного підґрунтя. По-перше, історичні традиції національного права та моральні цінності мають суто регіональний (містечковий) характер, що заважає утвори-

ти універсальний сурогат загальнолюдської позаісторичної моралі як ґрунтовної підстави глобалізованого права. По-друге, національні й фінансові амбіції суб'єктів міжнародного права роблять неможливим справедливий договір як принцип глобалізованого права. По-третє, реальним джерелом права, яке претендує на глобалізованість, залишається воля й інтереси уповноважених персон, які контролюють діяльність міжнародних представницьких радчих органів, що мають правотворчі функції.

Висновки. Те, що сьогодні у публікаціях політиків і юристів отримує назву «глобалізоване право», виявляється насправді лише зручною геополітичною моделлю політико-економічного впливу й контролю над світом по праву сильнішого. Отже, глобалізація права обертається легалізацією переваги домінуючих націй у світовому просторі. Правові договори, що укладаються у сучасному світі на рівні міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій, ґрунтуються аж ніяк не на абсолютній моралі і не на загальному консенсусі інтересів усіх громадян світового співтовариства. Тому глобалізоване право, в ідеальному його сенсі, викривається філософами права у сфері буття належного, а не дійсного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соловійов О. В. До питання про співвідношення та взаємодію національного і міжнародного права / О. В. Соловійов // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2009. – № 3(16). – С. 118–123.
2. Конституція Грузії : от 24 августа 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://firusssa.webege.com/countries/georgia/constitution/Georgia_constitution_1.html.
3. Конституція Португальской Республики : от 2 апреля 1976 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forlawyer.com.ua/konstitucii/konstituciya-portugalii/899-konstituciya-portugalii.html>.
4. Конституція Італьянської Республики от 22 декабря 1947 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://italia-ru.com/page/konstitutsiya-italyanskoj-respubliki>.
5. Білозьоров Є. В. Національне та міжнародне право: порівняльно-правовий вимір / Є. В. Білозьоров // Наук.-практ. юрид. журн. – 2012. – Вип. 3. – С. 328–330.
6. Арон Р. Демократія и тоталітаризм [Електронний ресурс] / Р. Арон ; пер. с фр. Г. И. Семенова. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Aron.html.
7. Волошин Ю. О. Особливості формування моністичних концепцій співвідношення міжнародного та внутрішньонаціонального права та їх роль у розвитку міждержавної інтеграції / Ю. О. Волошин // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2011. – № 1. – С. 303–307.

8. Шумилов В. М. Международное право и глобальная правовая система / В. М. Шумилов // Моск. журн. междунар. права. – 2002. – №4. – С. 3–7.
9. Ануфриева Л. П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории / Л. П. Ануфриева. – М. : Спарк, 2002. – С. 328–334.
10. Кравчук І. В. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС / І. В. Кравчук, М. В. Парапан. – К. : Видавн. дім «Слово», 2005. – С. 80–85.
11. Тибо П. Здивування європейців / П. Тибо ; пер. с фр. М. Горновського // Філософ. думка. – 2013. – №4. – С. 62–73.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА ГЛОБАЛИЗИРОВАННОГО ПРАВА

Мелякова Ю. В.

Современная тенденция интеграции Украины на Запад требует парадигмального определения глобализированного права в философском аспекте. Транснациональный характер отношений в сфере экономики, финансов, политики, информации определяет необходимость правовой регуляции на принципах диалога. Философская рефлексия выявляет и констатирует определенные природные свойства глобализированного права, его моральный, коммуникативный, надисторический характер, что исключает любые формы приоритетности и доминантности участников мировой системы права, и, как следствие, вынуждает признать глобализированное право исключительно идеальной сущностью.

Ключевые слова: *глобализация, национальное право, международное право, евроинтеграция, монизм, дуализм, транснациональные связи, суверенитет, договорная справедливость, глобализированное право.*

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF GLOBALIZED LAW

Melyakova J. V.

The current trend of integration of Ukraine to the West requires the determination of the globalized law in philosophical paradigm. The transnational nature of relations in the sphere of economy, Finance, policy, information requires legal regulation on the principles of dialogue. Philosophical reflection finds and States certain natural properties of the globalized law. From a philosophical point of view globalized will be entitled to moral, communicative, over-historical character. It excludes any form of priority and dominant players in the global system of law. As a consequence, the globalized law should be regarded only as an ideal entity.

The effect of globalization of law is driven by the priorities of international politics, as well as the functioning of the economic and information networks on a global scale.

In the modern world there is a tendency transparency in the European borders, the promotion of European integration in the post-Soviet and Mediterranean space. Gradually approved by the Western standards of law, justice, management, administrative and personnel policies. Effective activities of international organizations and foundations in the interests of the great representatives of European civilization. Unequal partnership States. All this, and more, officially justified by the success of democratization and contributes to the illusion of the globalized law.

The lack of clarity in the delineation of spheres of foreign and domestic law enforcement in the theory of international law caused the birth of a whole range of artificial structures, such as «human rights», «global law», «world law», «transnational law». It should be noted that the phenomenon of globalization of law not raise the issue of supremacy of international treaties over national Constitutions. No concerns globalization and problems of harmonization of law at advantage international. Globalization of law sacia the problem meaningful unification of legal systems with a minimum account of cultural and historical circumstances and legal traditions of individual regions are globalizing. The new system of international law to indicate the supremacy of EU law in national law, and its effect on direct application.

Critics of European integration is considered a crucial point organization national political life. The majority of participants in this life will be no people, and peoples. If Europe becomes a single political unit, it must be the discussion. The discussion will be part the main its elements - the nation. This will represent a sample of contractual justice. This sober assessment of the real state of European politics personally by Europeans makes you wonder about the integrity of the sources and technology education legal standards of world democracy.

Critical theorists of Europe are convinced that EU citizens are excluded from the debate. Representatives of the European States reach compromises that make concessions in one case, in order to receive compensation in another. The functioning of such a system determines the States role. This allows the unregulated group of powerful countries to develop, while other States actually humiliated to the functions of the performers. The state of uncertainty contributes to the spread in the European Union of fatalism and sense of humility. Submission is the shadow of civic duty.

Lawyers understand the globalized law different degrees of integration (monism) systems of national and international law, or the activities of transnational commercial projects. The philosophical meaning of the phenomenon of globalized law remains uncertain. It is appropriate to imagine the philosophical aspect of the globalized law as the ideal world of the reconciliation States and peoples. So, philosophy is critical of globalized law in the form in which it exists now. Philosophy applies to the globalized law absolute criteria. The philosophical ideal of the globalized law has a natural base. This standard recognizes the total and the highest value personal human rights and human life, and the main principle is equal and open contract of the participants relationship.

Philosophical reflection of the phenomenon of globalized law allows you to highlight a few of its essential content elements. These elements are universality, uniformity, supra-

national, supranational, character precedence over the interests of the government (the rule), universal value and significance, moral and natural validity.

It is possible to conclude: that today, according to the lawyer is globalized law, according to the philosopher, this is not. Because neither «transnational» or «international» or «world» law not meet the criteria that should determine the globalized law. For education globalized law lacks the main — natural base. First, the historical traditions of national law and moral values have a strong regional character. It makes it difficult to create a universal surrogate universal position morality as grundle base globalized law. Secondly, national and financial ambitions of the subjects of international law make it impossible for a fair contract as a principle of globalized law. Thirdly, the real source is actually a globalized law should not be the will and interests of the authorized persons who supervise the activities of the representative of the international law-making bodies.

Key words: *globalization, national law, international law, European integration, monism, dualism, transnational relations, sovereignty, negotiated justice, globalized law.*

УДК 130.2

Я. О. Панфілова, аспірантка

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ТА СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Здійснено спробу соціально-філософського аналізу взаємозв'язку корпоративної культури та суспільства ризику. Розглянуто поняття корпоративної культури та суспільства ризику, досліджено особливості впливу ризиків на корпоративну культуру у суспільстві ризику. Розкрито комплекс критеріїв, за якими можна характеризувати рівень корпоративної культури в умовах суспільства ризику.

Ключові слова: *корпоративна культура, суспільство ризику, ризик, безпека, інноваційна культура.*

Актуальність дослідження визначається насамперед об'єктивними процесами, що відбуваються в сучасному суспільстві і в корпоративних культурах. Унаслідок глобалізації економічних процесів та появи крос-культурних відмінностей у менеджменті організацій змінюються способи впливу соціального на становлення самості людини. Корпоративність постає одним із структуроутворювальних елементів сучасного суспільства. Масш-

таби розвитку корпорацій свідчать, що вони постійно розвиваються і функціонують навіть в умовах ризику. Теоретичні знання про фактори ризику, що впливають на діяльність організації та способи їхньої мінімізації, стають усе менш значними в умовах мінливого навколишнього середовища. Такий стан зумовлюється недосконалою методологією оцінки та прогнозування факторів ризику — потенціал збитку збільшується, стає більш комплексним і все важче передбачуваним. Від наявності знання про різні форми прояву ризиків усе частіше залежить не тільки економічний стан організації, але й сам факт її існування. Тому виникає необхідність виявлення сутності та особливостей функціонування корпоративної культури у суспільстві ризику та визначення певних особливостей самого суспільства ризику.

Аналіз наукових джерел і публікацій з даної проблематики свідчить, що проблемам ризику в діяльності організації приділяється певна увага у спеціальній та науковій літературі. Загальне осмислення проблеми ризику в діяльності корпоративних утворень розкривається у низці робіт, до яких належать дослідження таких зарубіжних та українських учених, як Р. Л. Ансоффа, Е. Г. Шейна, М. Й. Дмитренко, Г. Бехманна, Г. В. Назарова, Г. Л. Хаста та ін. Проте проблема розвитку корпоративної культури у суспільстві ризику залишається досить складною і недостатньо вивченою, що стало поштовхом для детальнішого дослідження даного питання.

Метою статті є спроба розкриття сутності функціонування корпоративної культури у перебігу суспільства ризику.

Виклад основного матеріалу. Корпоративна культура відображає цінності компанії, норми поведінки співробітників в організації, а також правила взаємодії із зовнішніми цільовими групами — клієнтами, партнерами тощо. Вона чинить істотний вплив на мотивацію персоналу, плінність кадрів в організації і, в кінцевому рахунку, на ефективність діяльності працівників.

У той же час поняття корпоративної культури ще не набуло єдиного значення. Навіть у середовищі фахівців — консультантів з питань управління організацією — найчастіше поєднуються поняття організаційної та корпоративної культури. Безумовним є наявність як загальних, так і специфічних характеристик корпоративної культури кожної організації. Загальні характеристики зумовлюються безпосередньо всім явищем культури. Специфічні вбирають у себе особливості кожної конкретної організації, що має свою власну історію, особливості розвитку, характеристику персоналу, менеджменту, стиль лідерства тощо. На думку сучасних дослідників, чи не єдиною функцією сучасних топ-менеджерів і лідерів організації є формування корпоративної культури, а сам процес управління компанією значною мірою постає процесом управління її культурою [11, с. 71].

Особливості та характеристики корпоративного управління усвідомлюються топ-менеджерами як базові цінності щодо подальшого розвитку та просування корпорації в ринкових умовах. У таких організаціях значною цінністю і суттєвим елементом корпоративної культури є ставлення до персоналу як до головного ресурсу, об'єкта інвестицій. Персонал постійно навчається за рахунок компанії, про його професійне зростання і кар'єрний ріст дбають керівники, кращих фахівців часто запрошують на роботу до компаній-конкурентів.

Фахівці вважають, що однією з основних причин виникнення кризи в компанії є відсутність систематичної і цілеспрямованої роботи з розвитку та адаптації корпоративної культури до мінливих умов [10, с. 46].

Корпоративна культура кожної організації унікальна й індивідуальна. У ній відбиваються специфіка бізнесу компанії, особливості мислення та поведінки співробітників. Будь-які зміни у змісті корпоративної культури вимагають чималих зусиль і тривалого часу для того, щоб співробітники прийняли нові цінності й адаптувалися до нових умов праці. Наприклад, при постійному розвитку корпоративної культури перші результати починають виявлятися приблизно через два роки, а для повного перетворення культури великої компанії потрібно не менше 3–10 років [9]. Таким чином, корпоративна культура постає суттєвим фактором ризику у діяльності компанії.

Проблему запобігання конфліктам можна було б вирішувати, ефективніше усвідомлюючи наявність феноменів корпоративної культури та необхідності їх дбайливого культивування, вирощування, особливо у випадках корінних перетворень, злиття або поділу власності. Можна припустити, що невміння або небажання сучасних керівників надавати серйозне значення питанням корпоративної культури у своїх організаціях свідчить, щонайменше, про латентне неусвідомлювання конфліктів у організації. Неусвідомлений конфлікт перетворюється на некерований і несе у собі потенційні загрози деструкції у колективі. Такі некеровані конфлікти часто призводять до різного роду ризиків для власників — носіїв основних ідей корпоративної культури, а часто ставлять під загрозу існування самої організації. Перефразовуючи відомий вислів, можна стверджувати, що якщо ти не управляєш корпоративною культурою, корпоративна культура управляє тобою.

Можна вважати, що явища корпоративної культури і ризику тісно взаємопов'язані між собою. Якщо корпоративна культура слабка, то вона сама може стати джерелом ризику для компанії або навіть призвести до кризи, і навпаки, ризик, викликаний іншими причинами, може розкрити сутність корпоративної культури та декларативний характер цінностей компанії. Таким чином, корпоративна культура ефективно проявляє себе саме у суспільстві ризику [12].

«Суспільство ризику» — поняття, введене німецьким соціологом У. Бек-ом. Суспільство ризику — це суспільство, що виробляє технологічні і соціальні ризики [2, с. 36]. Дослідник зазначав, що з розвитком технологічної та наукової бази ризику не тільки не зникають, але виробляються в ще більшій кількості. Ризики починають загрожувати не тільки життю індивіда, але й усьому суспільству в цілому, вони не є винятковим випадком соціального життя, а стабільно відтворюються суспільством в економічній, політичній, соціальній сферах життєдіяльності, будучи результатом прийняття рішень. Тому виробництво ризиків здійснюється не тільки на підприємствах, а й у всіх сферах життєдіяльності суспільства [2, с. 53]. У. Бек звільнив тематику ризику від рамок раціоналізму і міцніше зв'язав її з суспільно-теоретичними та суспільно-політичними ідеями. У зв'язку з цим тема ризику набула вагомого значення для діагностики сучасного періоду і для теорії сучасності в цілому.

На думку Г. Бехманна, «поняття ризику останнім часом зробило запаморочливу кар'єру в галузі соціальної теорії» [3, с. 73]. Неодмінним атрибутом суспільства ризику є соціально-економічна і соціально-політична нестабільність і невизначеність. Ризикована ситуація є різновидом невизначеності, наприклад коли є ймовірність виникнення можливих подій, і ця ймовірність може бути оцінена. У ситуації ризику можливо зробити кількісну оцінку наслідків прийнятих рішень, чого не можна зробити в ситуації невизначеності, і це є ключовим фактором, що розрізняє ризик і невизначеність. Ризик прямо пов'язаний із проблемами безпеки, що виступає сьогодні як одна з основних цінностей сучасного суспільства, яка нерідко служить для обґрунтування й виправдання різних політичних, економічних, військових, адміністративних та інших рішень.

Якщо розглядати ризики як результат соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві (тут немає необхідності розділяти постіндустріальне, інформаційне та суспільство знань між собою, оскільки вони всі укладаються в концепцію суспільства ризику, запропоновану У. Бек-ом, яка, на наш погляд, найбільш повно характеризує зміни, що відбуваються в соціумі в даний час), то головною характеристикою поведінки людини в суспільстві ризиків може стати вміння орієнтуватися (робити правильний вибір) у непередбачених соціальних ситуаціях [13]. Для того щоб зробити правильний вибір, людина має бути підготовленою — для цього потрібно не тільки володіти «базовим» набором знань, а й уміти здобувати відсутню інформацію, пов'язувати явища і події, які раніше здавалися розрізненими, робити логічні висновки й отримувати нові, часом неочевидні результати. Саме у виробничих відносинах, де необхідні поновлення особистісної та професійної компетенції і є особлива роль корпоративної культури. Тобто необхідно

постійно підвищувати кваліфікацію співробітників і впроваджувати інноваційні технології для відповідності вимогам когнітивної динаміки суспільства ризику.

Вивчення закономірностей суспільства ризику набуває особливої гостроти саме у зв'язку із складними процесами соціальної трансформації. Виробництво і поширення ризиків набуває загального характеру, зачіпає як виробничу сферу, так і повсякденне життя, всі соціальні структури та всіх індивідів. Тому такі ризики безпосередньо торкаються корпоративної культури як елементу соціальної структури.

Під корпоративною культурою ми розуміємо комплекс основних підходів до вирішення різних проблем внутрішньої регуляції та адаптації до зовнішніх умов, вироблених і прийнятих в організації, які довели свою ефективність і яким необхідно навчати нових співробітників з метою формування у них сприйняття й осмислення, характерного для даного етапу розвитку суспільства. На основі цілей, цінностей, зразків діяльності і норм поведінки, прийнятих в організації, формуються соціальний досвід і стереотипи сприйняття світу, які корпоративна культура зберігає і транслює всім членам суспільства. Таким чином, корпоративна культура діє як передумова, зразок і стереотип при прийнятті рішень і формуванні стратегії і, відповідно, задає деяку систему координат, яка пояснює, чому підприємство функціонує саме таким, а не іншим чином [1, с. 69]. Відповідно, чим вище рівень корпоративної культури, тим більше шансів у організації стати успішною і динамічно розвиватися, а може бути, й увійти до провідних світових рейтингів.

Аналіз наукової літератури доводить, що рівень корпоративної культури в умовах суспільства ризику може оцінюватися комплексно за такими критеріями [7]: по-перше, ступінь заохочення ризику; по-друге — ступінь орієнтації на кінцевий результат або на засоби досягнення результату; по-третє, ступінь орієнтації на задоволення потреб особистості або на виконання завдань; по-четверте, орієнтування на індивідуальне виконання або групові форми роботи; по-п'яте, рівень агресивності, тобто заохочення конкуренції між працівниками які працюють як усередині організації, так і за її межами; по-шосте, рівень стабільності, тобто надійність або постійні зміни і прагнення до подальшого розвитку.

Зупинимося на окреслених критеріях.

Ступінь заохочення ризику. Сьогодні змінюється вектор розвитку сучасного суспільства — він стає спрямованим на формування інноваційної культури, що ґрунтується не стільки на моделі сталості та відтворення, скільки на моделі творчості та оновлення. На думку засновника теорії інновацій Й. Шумпетера, розвиток культури інновацій полягає в тому, щоб ре-

формувати або революціонізувати виробництво (у нашому випадку — виробництво взаємодії і трансляцію накопиченого досвіду), використовуючи винаходи для випуску нових товарів (нових традицій) або виробництва старих більш новим способом (нові технології), відкриваючи нові джерела сировини і матеріалів або нові ринки [4, с. 183].

Інновація розглядається при цьому як запроваджене нововведення, яке має високу ефективність і є результатом інвестування в розробку й отримання нового знання або ідеї, яка раніше не застосовувалася. Наприклад, це ідеї з оновлення різних сфер життя людей (технології, виробни, корпоративні форми існування соціуму, такі як освіта, управління, організація праці, обслуговування, інформатизація тощо), а також подальший процес широкого розповсюдження (виробництва) такого нововведення з фіксованим отриманням додаткової цінності (прибуток, випередження, лідерство, пріоритет, докорінне поліпшення, якісна перевага, креативність, прогрес). Оскільки заздалегідь невідомо, чи виявиться впроваджуване нововведення дійсно інновацією (тобто чи відбудеться його широке впровадження і чи дасть воно очікуваний економічний ефект), то позитивні зміни можливі тільки за однієї умови — готовності до ризику.

На думку дослідників, ризикована ситуація є різновидом невизначеності, коли виникнення можливих подій імовірне, і ця ймовірність може бути оцінена. Ризиком можна і потрібно керувати, використовувати різні інструменти, які дозволяють певною мірою прогнозувати виникнення ризикової події і завчасно вживати заходів до зниження ступеня ризику за допомогою конкретних прийомів і методів управління. Відповідно, чим вище ризик — тим більшу кількість новаторських ідей і рішень можливо перевести в розряд інновацій, необхідних для розвитку корпоративної культури, організації та суспільства в цілому [15].

Ступінь орієнтації на кінцевий результат або на засоби досягнення результату. За умов відсутності серйозної державної підтримки багато організацій орієнтовані на вирішення проблем елементарного виживання. Тому кінцевий результат найчастіше відсувається на другий, якщо не на третій план — сьогодні потрібно, щоб діяльність організації приносила прибуток при цьому, у разі необхідності, рівень якості корпоративної культури може знижуватися.

Ступінь орієнтації на задоволення потреб особистості або на виконання завдань. Тут усе взаємопов'язано. Якщо співробітник ставить за мету отримати зарплату, а керівник — отримати прибуток, то їх завдання збігаються. Якщо ж співробітник прагне отримати якісний досвід роботи, а керівник не здатний це виконати — виникне конфлікт. В іншому випадку, коли працівнику потрібно просто заробити гроші, а з нього прагнуть не

тільки сформувати висококваліфікованого фахівця, але й проконтролювати процес засвоєння знань і навичок, то конфлікт неминучий.

Орієнтація на індивідуальне виконання або групові форми роботи. У сучасних організаціях, якими б не були цілі і завдання, для досягнення результату одним з найважливіших є вміння працювати в команді. Рішення можуть і мають прийматися колегіально, але керівництво при цьому повинно здійснюватися в рамках єдиної концепції та визначати загальну стратегію подальшого розвитку. Те саме стосується і робочого колективу. На жаль, у деяких організаціях, де прибуток не дуже великий, а це означає, що немає можливості розвивати корпоративну культуру, тобто дух колективізму, сьогодні все більше і більше панує індивідуалізм [6, с. 40].

Заохочення конкуренції (і серед керівників, і серед підлеглих) не тільки в стінах корпорації, а й за її межами є необхідною умовою функціонування корпоративної культури. Розумне суперництво і конкуренція завжди сприяють інтенсивному розвитку і дозволяють «тримати себе у формі». Організація внутрішньо- і міжкорпоративних конференцій, семінарів, змагань тощо сприяє як згуртуванню колективу корпорації, так і зміцненню міжкорпоративних контактів і зв'язків.

Рівень стабільності, тобто надійність або постійні зміни і прагнення до подальшого розвитку. Стабільність безпосередньо пов'язана зі ступенем готовності до ризику. Якщо стабільність полягає в тому, що щороку кількість персоналу залишається у певних допустимих межах, а керівникові не важливо, як і в яких умовах цей персонал працює, якщо керівник орієнтується виключно на задоволення потреб, а не корпорації (суспільства) в цілому, то можна сказати, що така система корпоративної культури певною мірою стабільна. У такому випадку слід визнати, що ніякий подальший розвиток не може відбуватися, оскільки сучасну корпорацію та й суспільство не можна примусово побудувати тільки за рахунок мобілізації матеріальних ресурсів. Якщо таке суспільство прагне до сталого розвитку (про що сьогодні надзвичайно багато йдеться на різних рівнях), то в корпоративній культурі як системоутворювальному інституті сучасних підприємств в умовах еволюційного розвитку постіндустріального, інформаційного суспільства на перше місце має вийти готовність до змін, пов'язана зі зростаючим ступенем професійно прорахованого ризику.

Висновки. Проаналізувавши деякі аспекти суспільства ризику, можна стверджувати, що в сучасному суспільстві ризик постає як соціокультурна основа розвитку суспільства. Суспільство ризику активно впливає на функціонування корпоративної культури. Над людиною та над колективом панує ризик, який утворює основу їхньої праці. Через те що корпоративна культура змінюється швидкоплинно, вона змушує членів суспільства і суспіль-

ство в цілому функціонувати в таких ситуаціях, де стереотипи, правила поведінки, відсутні як в індивідуальній, так і в суспільній практиці, в наявному досвіді взаємодії може впливати на людину, лише коли вона сама стала частиною ризику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко В. О. Роль корпоративної культури у прийнятті управлінських рішень / В. О. Аніщенко // *Акт. пробл. економіки*. – 2009. – № 3. – С. 65–71.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Г. Бехманн ; [пер. с нем. А. Ю. Антоновского, Г. В. Гороховой, Д. В. Ефременко и др.]. – М. : Логос, 2010. – 248 с.
4. Бобров В. Я. Основы рыночной экономики и предпринимательство / В. Я. Бобров. – К. : Кондор, 2003. – С. 181–211.
5. Диев В. С. Управление. Философия. Общество / В. Диев // *Вопр. философии*. – 2010. – № 8. – С. 35–41.
6. Дмитренко М. Й. Методологічні засади дослідження корпоративної культури у соціально-філософському знанні / М. Й. Дмитренко // *Гуманітар. часоп.* – 2011. – № 11. – С. 37–43.
7. Захарчин Г. М. Корпоративна культура [Електронний ресурс] : навч. посіб. / [Г. М. Захарчин, Н. П. Любомудрова, Р. О. Винничук, Н. В. Смолінська]. – Л. : «Новий Світ-2000», 2011. – 342 с. – Режим доступу: <http://nebotan.info/corporative/methodical.php>.
8. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 304 с.
9. Кіндрацька Г. Стратегічний менеджмент [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Г. Кіндрацька. – К. : Знання, 2006. – 366 с. – Режим доступу: <http://www.westudents.com.ua/glavy/47213-722-osnovn-chinniki-viboru-strateg.html>.
10. Кован С. Е. Теория антикризисного управления предприятием : [учеб. пособие] / [С. Е. Кован, Л. П. Мокрова, А. Н. Ряховская] ; под ред. М. А. Федотовой, А. Н. Ряховской. – М. : КНОРУС, 2009. – С. 45–91.
11. Лапина Т. А. Теоретические и практические основы управления корпоративной культурой / [авт.-сост. Т. А. Лапина] // *Корпоративная культура : учебно-методическое пособие*. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2005. – С. 71–78.
12. Магура М. И. Организационная культура как средство успешной реализации организационных изменений / М. И. Магура // *Управление персоналом*. – 2002. – № 1. – С. 24–29.
13. Пестова Г. А. Управление в обществе рисков [Электронный ресурс] / Г. А. Пестова // *Социология управления : учеб. пособие*. – М. : Акад. естествознания, 2011. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/100-3470>.

14. Петровский В. А. Активность субъекта в условиях риска / В. А. Петровский. – М. : Мысль, 1991. – 162 с.
15. Посталюк М. П. Функциональная роль инновационных отношений в экономической системе [Электронный ресурс] / М. П. Посталюк // Евразийский международный научно-аналитический журн. – 2006. – 1/2 (17/18) – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=21229>.

КОРПОРАТИВНАЯ КУЛЬТУРА И ОБЩЕСТВО РИСКА: ПРОБЛЕМА ВЗАИМОСВЯЗИ

Панфилова Я. А.

Осуществляется попытка социально-философского анализа взаимосвязи корпоративной культуры и общества риска. Рассматриваются понятия корпоративной культуры и общества риска, исследуются особенности влияния рисков на корпоративную культуру в обществе риска. Раскрывается комплекс критериев, по которым можно охарактеризовать уровень корпоративной культуры в условиях общества риска.

Ключевые слова: корпоративная культура, общество риска, риск, безопасность, инновационная культура.

CORPORATE CULTURE AND RISK SOCIETY: PROBLEM OF RELATIONSHIP

Panfilova Ya. O.

In this article was made an attempt to socio-philosophical analysis of the relationship corporate culture and risk society. The concepts of corporate culture and risk society have been considered. The peculiarity of risk influence to the corporate culture of risk society has been investigated. The paper presents a set of criteria by which characterizing the level of corporate culture in risk society.

Corporate culture is an important part of modern society. Corporate culture reflects the company's values, norms of behavior of employees in the organization and rules of interaction with external target groups — customers, partners and others. It has a significant impact on staff motivation, staff turnover in the organization and, ultimately, the efficiency of the employees.

The corporate culture of each organization is unique and individual. It reflects the specifics of the company's business, especially the thinking and behavior of employees. Any changes in the content of corporate culture require considerable effort and a long time for employees to adopt new values and adapt to the new conditions. For example, the continuous development of corporate culture brings first results after 2 years, and the complete conversion of a company culture requires a minimum of 3–10 years. Thus, corporate culture is a risk factor in the company.

The development of modern corporations shows that they are constantly developing and function in conditions of risk. The phenomena of corporate culture and risk are closely interrelated. If the corporate culture is weak, it may itself be a source of risk for the company or even lead to a crisis, and vice versa, the risk caused by other factors, may reveal the essence of corporate culture and the nature of declarative values. Thus, corporate culture manifests itself effectively in risk society.

«Risk society» – is a concept introduced by the German sociologist U. Beck. Risk society – is a society that produces technological and social risks. With the development of science and technology the risks not only persist but are produced in even greater numbers. The risks threaten not only the life of the individual, but also society. Risks are not an exceptional case of social life, they are consistently reproduced in economic, political and social spheres of life. So society has to decide. Therefore, the risks are produced not only in business but also in all spheres of society. Therefore, these risks directly affect the corporate culture as part of the social structure.

Thus the overall level of corporate culture in a society of risk can be evaluated based on the following criteria: first, the extent to encourage risk; second – the degree of orientation to the end result or the means of achieving results; third, the degree of orientation on the needs of the individual or perform tasks; fourth, orientation on individual or group performance forms of work; fifth – the level of aggressiveness, encourage competition between employees who work inside the organization and outside it; sixth – stability, that is reliability and constant change and the desire for further development.

After analyzing some aspects of the risk society, it can be argued that in modern society the risk emerges as a sociocultural development of society. Risk society affects the functioning of the corporate culture. Above the human and collective dominates risk, which forms the basis work. Because the corporate culture is changing, it forces the society as a whole to function in such situations where stereotypes, rules of behavior are absent as in a individually and as a social practice. Corporate culture can influence a person only when she became part of the risk.

Key words: corporate culture, risk society, risk, safety, innovation culture.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 130.2

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВА»

У статті аналізується сутність поняття «держава», що представлено в різних філософських, правових, соціологічних, політологічних теоріях; розглянуті найважливіші ознаки держави, її особливості як специфічної організації суспільства. Розкривається динамічний характер процесу розвитку державності. Розглядаються причини виникнення держави.

Ключові слова: держава, організація політичної влади, державна влада, ознаки держави, фактори виникнення держави, етапи розвитку державності.

Актуальність теми. В умовах отримання Україною дійсної державної незалежності відбувається суттєва актуалізація проблем держави, що неминуче виникає на кожному історичному етапі розвитку суспільства.

Наукова розробка проблеми. Незважаючи на те що в науковій літературі знайшло широке відображення осмислення природи і ролі держави, її устрою, основних тенденцій розвитку держави в сучасних умовах тощо (Н. Н. Алексеев, М. І. Байтін, Д. О. Керімов, В. В. Конейчиков, М. Н. Марченко, Л. С. Мамут, Ю. О. Тихомиров, В. Я. Ткаченко, О. Ф. Скакун, М. В. Цвік та ін.), усе ж залишаються дискусійними питання про те, що вважати державою, які її сутність і основні ознаки. Аналіз цих питань є **метою** поданої статті.

Держава як політико-правовий інститут виникає на ранньому етапі розвитку суспільства, в період розкладу родового ладу. Але ж сам термін «держава» вперше з'являється у Новий час у Європі. Спочатку він укорінюється

ся в Іспанії («estado») та у Франції («etat»), пізніше — в Німеччині («Staat»). Із самого початку його зміст визначається розвитком сучасної держави. Вихідне латинське слово «status» («стан») поступово набуває нового значення. Ним визначали прихильників власника влади, потім володіння владою, і нарешті, владу як суспільну функцію. Починаючи з XVII ст. поняття «державна» також означає державну установу. Але крім цього, до змісту даного терміна включаються й існуючі до Нового часу значення, у зв'язку з чим зникають більш давні слова «res publica», «civitas», «regimen», «imperium».

Питання про поняття держави є доволі складним і далеко не ординарним. Це обумовлено як складністю і багатогранністю самої держави як явища, так і різноманітним сприйняттям ученими одних і тих самих державно-правових явищ. Крім цього, як справедливо підкреслював відомий австрійський юрист Г. Кельзен, «труднощі у визначенні поняття “державна” поглиблюються ще й тим, що даним терміном здебільшого позначаються різноманітні предмети і явища» [1, с. 181].

Поняття «державна» має неоднаковий зміст у різних філософських, правових, соціологічних, політологічних теоріях. Так, Аристотель (384–322 рр. до н. е.) розумів державу як об'єднання вільних громадян для здійснення управління справами суспільства. Саме через державу, на його думку, реалізується в людях природний потяг до спілкування. У розумінні Е. Канта (1724–1804) державна — це об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам. Сутність держави, на його думку, полягає у максимальній відповідності державного устрою і режиму принципам права. Г.-Ф. Гегель (1770–1831) розглядав державу як втілення ідей розуму, свободи і права. Субстанція держави, за Гегелем, проявляється як абсолютна влада ідеального цілого над одиничним, особливим і кінцевим, над життям, власністю і правами окремих осіб та їх об'єднань. Представники класової теорії держави К. Маркс (1818–1883) і Ф. Енгельс (1820–1895) наголошували на класовій сутності державної влади. Державна, на їх думку, це комітет, який управляє загальними справами всього класу буржуазії.

Прихильники юридичного позитивізму (К. Гербер і П. Лабанд у Німеччині, А. Дайсі в Англії, А. Есмен у Франції) розглядали державу виключно як правову конструкцію. У цих концепціях державна трактувалась як «правова форма для сукупного життя народу», «верховна юридична особа», «юридична організація народу», «юридичне уособлення нації».

Р. Ієринг (1818–1892) — німецький юрист — розробив соціологічну теорію держави. Згідно з поглядом Ієринга державна — це соціальна організація примусової влади, яка забезпечує вищість суспільних інтересів над особистими.

У рамках нормативної теорії права, основоположником якої був Г. Кельзен (1881–1973), право і держава ототожнювалися. За Кельзеном держава є системою відносин панування і підлеглості, в якій воля одних виступає як мотив для інших. Сутність цих відносин полягає в тому, що вони утворюють урегульовану і впорядковану, нормативну систему примусу. У такому розумінні держава є відносно централізований правопорядок. Кельзен визнає, що будь-яка держава є правовою.

К. Шмідт (1889–1985) розробив теорію «тотальної держави». Це поняття передбачає передусім існування владної держави — апарату політичної влади, яка в екстремальних ситуаціях бере на себе весь тягар важливих суспільних рішень. «Тотальну державу», на думку Шмідта, можна створити на основі «субстанціональної єдності» держави і «національної однорідності» [2, с. 15–35].

Протягом тривалого часу у вітчизняному та східноєвропейському правознавстві, юридичній науці панували уявлення про державу, що походили від ідеї класового устрою суспільства, у світлі якої вона розглядалася «як знаряддя, машина для придушення одного класу іншим», «організація економічно пануючого класу» тощо. Але наполягання на класичності такого визначення сутності держави і на безперечності його сприйняття було б невірним, оскільки сутність держави обумовлюється конкретними історичними обставинами розвитку суспільства. Тому, природно, на стадії розвитку капіталізму, коли суспільство мало яскраво виражену класову структуру, коли в ньому існували антагоністичні класові протиріччя, сформувався вчення про класову боротьбу як основу уявлень про державу. За таких умов воно було історично виправданим.

Але сучасний період розвитку суспільства характеризується тим, що метою його є всебічний розвиток людини, забезпечення умов її життя, прав і свобод. Дійсність просякнута ідеями гуманізму, пріоритету загальнолюдських цінностей. Усе це знаходить своє відображення у сучасних найбільш розвинутих країнах — правових, демократичних, соціально-орієнтованих. Із цього випливає, як відзначають М. І. Байтин, М. Н. Марченко та ін., що при визначенні поняття держави важливо враховувати не тільки її класові ознаки і риси, але й позакласові, загальнолюдські. У зв'язку з цим, підкреслюють учені, держава — це організація політичної влади, що потрібна для виконання як суто класових завдань, так і загальних справ, що впливають із природи будь-якого суспільства [3, с. 91; 4, с. 14].

Незважаючи на різноманітність підходів до визначення держави, в науковій літературі традиційно склався погляд на неї як на суспільне явище, до структури якого входить кілька головних і кілька побічних елементів. На перше місце серед них висуваються територія, населення і публічна

влада. Саме їх наявність, за класичними юридичними поглядами, відрізняє державу від додержавних та інших існуючих нарівні з нею суспільних утворень [5, с. 34].

Територія — це матеріальна основа держави. Це одна з умов, що роблять можливим існування держави. Без території держава не існує. Територія є простір держави, де в повній мірі діє влада політичної еліти, що реалізується через юридичні норми. Територія не зводиться до так званої твердої землі. До неї входять також надра, повітряний простір, територіальні води. У всіх перелічених сферах держава здійснює свою суверенну владу і має право захищати їх від зовнішнього вторгнення з боку інших держав і приватних осіб.

Населення як складовий елемент держави є людське співтовариство, що існує на території даної держави і підкоряється її владі. Тут важливо підкреслити, що мешкає на території держави все населення, яке складає співтовариство людей, єдиний народ, націю. Слід підкреслити, що в більшості західних держав, особливо в англосовітських країнах, поняття «народ» і «нація» використовуються як тотожні. Поняття «нація» (від лат. *natio* — плем'я, народ) пов'язується з державою, а під нею розуміється все співтовариство людей, народонаселення, що займає територію держави незалежно від етнічної приналежності, яке об'єднане єдиним правлінням. Дійсно, в межах народу як усього населення даної держави нерідко співіснують різні етнічні групи (народності), які також інколи називають себе націями.

Цілісність народу, тобто загальне підпорядкування населення владі, що існує, є важливою умовою цілісності держави. Розкол населення за соціально-класовою або іншою (етнічною, релігійною) ознакою несе із собою велику загрозу існуванню держави. Виникнення конфлікту, наприклад, між етнічними спільнотами, що співіснують у межах однієї держави, супроводжується, як правило, відмовою, хоча б однією із сторін, підкорятися правлячій групі, що майже неминуче призводить до розпаду країни на декілька самостійних держав.

Визначальним елементом держави є політична влада. Держава надає своїм власним повелінням обов'язкову силу для всього населення. Ці повеління (накази) виражаються у вигляді юридичних норм (законів), що приймаються уповноваженими на це державними органами. Саме через законодавчі органи держави правляча політична група доводить свою волю до підвладних. Обов'язковість же виконання населенням встановлених юридичних норм забезпечується діяльністю виконавчо-розпоряджувальних (виконавчо-розпорядчих) органів, судів, інших юридичних установ, а також спеціального апарату примусу.

Похідною ознакою держави є наявність у ній чиновництва, армії, поліції, розвідки, контррозвідки. Держава має у своїй власності певні необхідні для технічного забезпечення своєї діяльності засоби (озброєння, будівлі, транспорт і т. ін.). Для фінансового забезпечення своєї діяльності вона встановлює бюджет, систему податків, робить у разі необхідності внутрішні й зовнішні займи. Кожна держава має власні символи, якими є державний герб і прапор [5, с. 35; 6, с. 42].

Держава є організацією суспільства, але організацією особливою, яка характеризується тим, що вона: всеохоплююча організація — об'єднує в єдине ціле всіх членів суспільства, відображує та забезпечує загально-суспільні інтереси і потреби; територіальна організація — об'єднує членів суспільства (громадян) за територіальним принципом, а територія є матеріальною базою держави; єдина організація, що об'єднує все суспільство як ціле, тоді як усі інші соціальні організації (політичні партії, професійні та молодіжні спілки, асоціації підприємств тощо) охоплюють лише окремі верстви населення; офіційна організація — репрезентує суспільство, виступає від його імені і визнана такою іншими державами; універсальна організація, оскільки об'єднує членів суспільства для вирішення питань, що стосуються різних сфер їх життя; верховна організація є вищим за значенням та силою об'єднанням суспільства, усі інші соціальні організації у сфері загальносуспільних інтересів підпорядковані їй; централізована організація — внутрішня структура держави здійснюється за ієрархією, тобто підпорядкованістю нижчих організаційних структур (районів, місцевих органів державної влади і управління, державних підприємств і установ) вищим і насамкінець — загальнодержавним (парламенту, президенту, міністерствам).

Незважаючи на те що держава є формою організації інтересів усіх членів суспільства, вона не об'єднує їх абсолютно в усіх сферах їхнього життя. Поряд із загальносуспільним інтересом існують інтереси особливі та індивідуальні, які відображаються, забезпечуються й охороняються відповідними соціальними об'єднаннями чи особисто індивідом. Держава не повинна сама втручатися у сферу цих інтересів, але обов'язком її є забезпечувати їх незалежність, гарантувати й охороняти від втручання з боку інших суб'єктів. Незалежність різних соціальних організацій та індивідів, наявність гарантованих державою сфер їх «самостійного» життя — важлива ознака цивілізованості держави і суспільства.

Особливість держави полягає і в тому, що вона є легітимною формою виявлення та вираження «загального» інтересу, засобом його забезпечення. В умовах соціального розшарування суспільства держава виступає як інструмент вираження цього інтересу, як шляхом проведення безпосередньо-

го волевиявлення громадян — референдумів, так і опосередковано, через діяльність вищих представницьких органів державної влади. При цьому «загальний» інтерес набуває спеціальної форми виразу у вигляді законів.

Через закони держави «загальний» інтерес не тільки легітимується, формалізується, але й забезпечується відповідним механізмом здійснення. Подальша конкретизація «загального» інтересу щодо різних сфер суспільного життя, життєвих ситуацій, конкретних регіонів тощо здійснюється спеціально створюваним для цього державним апаратом влади (управління). Він складається з державних службовців — громадян, які професійно займаються виробленням конкретних рішень, здійснюючи координацію загально-суспільних інтересів з особливими інтересами окремих регіонів, галузей суспільного виробництва та індивідуальними інтересами громадян. Це обумовлює необхідність організації об'єднань державних службовців у різноманітні державні органи — міністерства, комітети, відомства, місцеві органи управління тощо. Держава забезпечує домінування «загального» інтересу над певними особливими та індивідуальними інтересами.

Виявом державної організації суспільства є державна влада, яка характеризується поширеністю за територією, універсальністю, самостійністю, верховністю, легітимністю, незалежністю, повнотою. У найбільш концентрованому вигляді ознаки державної влади проявляються через її суверенність: верховенство — державна влада є вищою; повнота (неподільність) — державна влада належить народу, який є її єдиним джерелом; самостійність — державна влада не залежить від волі будь-яких інших організацій, окремих осіб чи інших суспільств.

Державна влада має політичний характер. Вона здійснюється над різноманітними суспільними угрупованнями й окремими особами при їх взаємодії одне з одним у процесі реалізації політики. Політика завжди пов'язана з діяльністю держави, з участю в її справах. Більш того, політична влада є державною монополією. Інші організації, хоча і беруть участь у політиці, але їх влада поширюється тільки на членів тієї чи іншої організації і має характер звичайної суспільної, а не політичної влади. Держава є головним елементом політичної системи суспільства, до якої входять усі існуючі в суспільстві утворення політичного спрямування.

Джерелом сучасної державної влади в демократичній державі є її народ. Легітимація цієї влади відбувається на основі делегування її народом шляхом вільних виборів відповідним державним органом за встановленою Конституцією процедурою. Згідно з Декларацією про державний суверенітет України виборним державним органом, що може виступати від імені всього народу України, є Верховна Рада України. Іншим всенародно об-

раним органом первинного представництва народу згідно з Конституцією України (ст. 103) є Президент України. Усі інші державні органи — похідні від перших двох.

Висновок. Держава — організація політичної влади, що існує на певній соціальній базі, виступає як офіційний представник усього суспільства і забезпечує за допомогою спеціального апарату реалізацію своєї політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kelsen H. General Theory of Law and State / H. Kelsen. — N. Y., 1961.
2. Алексеев Н. Н. Идея государства / Н. Н. Алексеев. — СПб. : Норма, 2001. — 360 с.
3. Общая теория государства и права. Ч. 1. Теория государства / отв. ред. М. Н. Марченко. — М. : Зерцало, 2001. — 408 с.
4. Байтин М. И. О понятии государства / М. И. Байтин // Правоведение. — 2002. — № 3. — С. 4–16.
5. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2002. — 432 с.
6. Снегірьов В. В. Про поняття «держави» і «державний суверенітет» в державознавстві у світі Конституції України / В. В. Снегірьов // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України. — Луганськ, 1998. — № 2. — С. 32–44.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ПОНЯТИЯ «ГОСУДАРСТВО»

Климова Г. П.

В статье анализируется сущность понятия «государство», представленного в различных философских, правовых, социологических, политологических теориях; рассмотрены важнейшие признаки государства, его особенности как специфической организации общества. Раскрывается динамичный характер процесса развития государственности. Рассматриваются причины возникновения государства.

Ключевые слова: государство, организация политической власти, государственная власть, признаки государства, факторы возникновения государства, этапы развития государственности.

THE CONCEPTUAL APPROACHES FOR THE ANALYSIS OF NOTION «STATE»

Klimova G. P.

The nature of notion «state» presented in a variety of philosophical, legal, sociological, political science theories is analyzed in the article. The reasons of occurrence of a state

are studied. The most important features of a state, its characteristics as the specific organization of society are investigated. The dynamic nature of the process of development of a state is shown.

Despite the variety of approaches to the definition of a state, the scientific literature has traditionally defined it as a social phenomenon, the structure of which includes several main and several collateral elements.

Among them the territory, population and public authorities take the center stage. Their presence, according to the classic legal point of view, is what distinguishes the state from the observed and other existing along with it public entities. The material basis of a state is a territory. It is one of the conditions that make possible the existence of the state. The state does not exist without the territory.

The population as part of the state is a human community that exists on the territory of the state and obeys its power. It is important to emphasize that the entire population, which is a community of people, one nation and people lives in the territory of the state. The integrity of the people, i.e. their total subordination to the existing public authority is the important condition for the integrity of the state. The split of the population by social class or another sign (ethnic, religious) carries with it a major threat to the existence of the state.

The political power is the defining element of the state. The state provides its own command valid for the entire population. These commands (orders) are expressed in the form of legal rules (laws), given by authorized state bodies. The ruling political group notifies its will to the subordinates by legal acts. The obligation for the population to execute the established legal norms is provided by the executive and regulatory bodies, courts and other legal institutions as well as by the special apparatus of coercion.

The presence of civil servants, army, police, intelligence, counterintelligence is the derivative feature of the state. The state has its certain property required for the technical support of its activities means (weapons, buildings, transport and so on). The state sets the budget, tax system for the financial security of its activities and takes internal and external loans when necessary. Each state has its own symbols, which are the state emblem and flag.

The state is a form of organization of the interests of all members of the society; it doesn't unite them in all areas of their lives. The independence of the various social organizations and individuals, the presence of areas of "independent" life guaranteed by the state is the important feature of the civilized state and society.

The key element of the state lies in the fact that it is the legitimate form of identification and expression of "general" interest and the means of its providing. In terms of social stratification of the society, the state acts as a tool of expression of interest, both through the direct vote of the citizens - referendums, and indirectly, through the activities of higher representative bodies of the state power.

The demonstration of the state organization of a society is the state authority which is characterized by the prevalence along the territory, universality, autonomy, supremacy, legitimacy, independence, completeness.

Thus, the state is the organization of the political power that exists on a certain social basis, acts as the official representative of the whole society and provides the implementation of its policies with the help of special apparatus.

Key words: *state, organization of political power, state power, characteristics of state, factors of state occurrence, stages of state development.*

УДК 329.8:316.75(477)

*М. В. Примуш, доктор політичних наук, професор;
О. Ю. Перебейнос, студентка*

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЇХ РОЗВИТКУ

Дослідження присвячено вивченню сучасних тенденцій в українському партійному будівництві крізь призму політичної ідеології. Робиться висновок, що ідеологічний спектр українських партій демонструє ознаки розмитості, неузгодженості, протиріччя фундаментальних ідей і виступає ситуативним, необов'язковим явищем. Увага авторів акцентується на тенденціях розвитку українських політичних партій, які все більше відхиляються від ідеологічного спектра й тим самим перетворюються у політичні сили «сьогодення» без перспективного плану розвитку на майбутнє.

Ключові слова: *політична партія, ідеологія, партійна система, політична криза, системна трансформація.*

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що сучасні політичні процеси, які відбуваються зараз в Україні, політологи, експерти та політики характеризують трьома ключовими процесами: по-перше, війною на Донбасі; по-друге, реформуванням усіх сфер життя суспільства й по-третє, євроінтеграційними процесами всіх сфер життя суспільства [1, с. 6–7]. Назване також впливає на гасла, риторику, символи та ідеологічні принципи політичних партій. Указане знаходить свій прояв у двох вимірах: внутрішньому (включення у партійні списки командирів добровольчих батальйонів зони АТО, активістів «Євромайдану», громадських діячів, що слугує фактором подальшої деполітизації партій) та зовнішньому (включення в агітаційну

роботу військової тематики, наприклад «Самопоміч», «Народний фронт») [2]. Названий поділ, на наш погляд, є умовним, оскільки процеси формування сучасної ідеології політичних партій в Україні ще триває, але разом з тим є певні тенденції, вивченню яких і присвячено наше дослідження.

Розпочатий зі змінами виборчого законодавства 2002 р. процес атомізації партійної системи призвів до значного рівня трансформаційного відхилення в розвитку України [3, с. 129]. Так, з того часу в нашій державі спостерігається подальше дроблення політичних сил на більш дрібні або з'являються політичні сили виключно під провладного лідера («Наша Україна» (2002), «Сильна Україна» (2010), «Фронт змін» (2014)), які через деякий час також атомізуються на більш дрібні в залежності від політичних обставин («Майдан», «Війна на Донбасі», «наслідки режиму В. Януковича»). Вказані процеси, у свою чергу, відбуваються в умовах глибинних протиріч, політичних криз та соціального напруження в усіх сферах розвитку життя суспільства. Назване спонукає нас дещо відійти від класичного зіставлення політичних ідеалів партій з основним змістом класичних та неоідеологій [4, с. 89–90]. Як неодноразово зазначалося в українській політологічній думці, партійний розвиток сучасної України рухається в напрямі деідеологізації та зменшення ролі суто ідеологічних сил [5, с. 20–21]. Яскравим прикладом цього стали результати виборів 2014 р., де Комуністична партія України (представники лівої ідеології) та ВО «Свобода» (представники правої ідеології) залишились за межами прохідного бар'єра [6]. У свою чергу, атомізовані політичні сили, що представляють багато в чому полярні погляди на розвиток України, об'єдналися в чисельні блоки, наприклад, частина «старої» помаранчевої команди на тлі «Нашої України» й представники центристських політичних сил увійшли до складу провладного «Блоку Петра Порошенка» [7]. Більш радикальні націоналісти продемонстрували розкол аж на сім політичних об'єднань, з яких значна частина відійшла у «Народний фронт А. Яценюка» та ВО «Батьківщина», дещо окремо в цій тенденції постає «Радикальна партія О. Ляшка», яка одночасно стоїть на трьох позиціях: військового націоналізму, жорсткої децентралізації влади та принципах унітаризму [8]. Інші націоналістичні сили хоча й не потрапили до парламенту, але продемонстрували досить цікаву тенденцію розвитку сучасного українського націоналізму. Так, «Правий сектор» (в особі обраного за мажоритарною системою Д. Яроша) є представником воєнізованого націоналізму, ВО «Свобода» жорсткого вертикального націоналізму, а решта атомізувалася на більш дрібні політичні сили, які не знайшли точок збігу інтересів із «великими» націоналістичними партіями (наприклад, «Конгрес українських націоналістів») [9].

Об'єктом дослідження є сучасні процеси ідеологізації та деідеологізації політичних партій в Україні.

Предметом дослідження виступають політичні партії України як центральний елемент ідеологічного процесу в нашій країні.

Метою дослідження є комплексний аналіз вивчення сучасних тенденцій розвитку ідеологічних засад українських політичних партій.

Задля досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку дослідних завдань: по-перше, уточнити партійно-ідеологічний спектр українських політичних партій; по-друге, дослідити напрями і специфіку досліджень партійно-політичної ідеології в роботах українських політологів, і нарешті, по-третє, комплексно дослідити сучасні тенденції партійно-ідеологічного спектра українських політичних партій.

Методологічною основою дослідження є системний та структурно-функціональний підходи. Перший дав змогу дослідити ідеологію політичних партій в Україні як систему їх політичних ознак. Другий — проаналізувати ідеологію політичних партій в Україні як систему взаємозалежних елементів партійно-політичних орієнтирів розвитку й напрямів діяльності політичних партій. Задля логічного завершення висновків у дослідженні широко використовувалися загальнонаукові методи дослідження, такі як аналіз, синтез, індукція та дедукція.

Дослідження ідеології політичних партій — явище в політичній науці достатньо поширене й досліджується як політологами, так і науково-дослідними інститутами і представниками громадянського суспільства [10, с. 610]. Користь наукових досліджень указаних явищ полягає у необхідності визначити сучасний ідеологічний спектр політичних партій, що, у свою чергу, дає змогу змоделювати соціально-політичний і трансформаційний розвиток нашої держави [11, р. 35]. Також специфікою дослідження ідеології українських політичних партій є її зіставлення з класичним спектром політичних ідеологій — лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, соціалізм, неосоціалізм та націоналізм [12, с. 368]. Але таке розмежування в українській специфіці є неповним, оскільки в нашій державі одна й та сама політична сила в залежності від політичних і соціальних умов маневрує у бік «радикального» чи «поміркованого» або взагалі повного відхилення від базових ідеологічних засад [13, с. 47–48]. Наприклад, як це демонстрували виключно провладні політичні сили «Наша Україна», «Партія регіонів» та «Блок Петра Порошенка» при реалізації свого політичного курсу («Наша Україна» відмовилася від ідеї «вступу до НАТО», Партія регіонів перейшла від лібералізму до консерватизму з ознаками соціалізму, «Блок Петра Порошенка» проходить процес не оновлення влади,

а реінтеграції старих і нових еліт) [14]. Тому дослідження ідеології політичних партій варто здійснювати крізь призму як сучасних соціально-політичних процесів, так і самої трансформації політичних партій [15, с. 61].

Вітчизняна політична наука у цьому відношенні розробила потужний політичний та методологічний інструментарій. Так, вказаною проблематикою займалися такі дослідники, як Ф. Кирилук [16], М. Обушний [17], М. Примуш [18], С. Пшизова [19], Ю. Шведа [12] та ін. На думку вказаної групи дослідників, ідеологія українських політичних партій виступає як формальне, необов'язкове явище, яке вироблене лише для класифікації та поляризації в залежності від спектра політичних сил [18, с. 293]. На користь цієї думки наводяться аргументи з практичної діяльності політичних партій, які після завоювання політичної влади дещо відходять від базових ідеологічних засад і роблять стратегічну помилку у своєму розвитку — намагаються «подобатися всім» [19]. Наслідком такого процесу є протиріччя та конфліктність усього політичного процесу розвитку України [12, с. 367]. Але разом з тим вказана конфліктність подається виключно з позицій гібридизації ідеологічних засад політичних партій [18, с. 294]. На наш погляд, вказана логіка українських дослідників потребує уточнення, оскільки в такому випадку дослідження зводяться лише до логічного протиставлення базових ідеологій з їх практичною реалізацією в нашій державі. На наш погляд, при дослідженні української специфіки ідеологічних засад слід розуміти той факт, що де-юре вона виступає системою моральних, етичних, культурних, політичних та соціальних ідеалів, а де-факто — набором популістичних гасел, рішень і стереотипів. У цьому відношенні, на наш погляд, необхідно виділити три фундаментальні вектори розвитку ідеології українських партій на сучасному етапі, а саме: ідеологія влади, «гібридна» ідеологія та неокласична. Вказаний поділ стає можливим завдяки дослідженням українських фахівців з політичних партій, які виділили феномен «партії влади», «гібридизації ідеології» та класичних ідеологічних принципів в умовах України. Розглянемо названі аспекти більш детально.

Феномен «партії влади» використовує український дослідник Ю. Шведа як первинну категорію політичної сили, що здійснює владу в умовах трансформаційного стану політичної системи [12, с. 334]. Це означає, що вказана політична сила реалізовує не політичні ідеали, а інтереси тих політичних акторів, які зараз займають елітарні позиції. З цього приводу можна зазначити, що політичні сили «партії влади» в умовах України та її трансформаційного розвитку мають три ознаки: це домінуюча партія влади, суто елітарна партія та компромісний елітарний союз політичних сил [18, с. 294]. Тенденції трансформаційного розвитку в Україні призвели до того, що

кожен з різновидів «партії влади» здійснював безпосередньо функції державного управління в певний проміжок часу [19]. Так, у 1991 р. у владі перебувала компромісна політична сила з числа українських націоналістів та незадоволених політикою компартії, так звані «червоні директори». Представниками цього періоду були «Народний рух України», але самостійно владу він не здійснював, оскільки Верховна Рада 1-го і 2-го скликання являла собою складний конгломерат різних ідеологічних засад та приватних інтересів. Названа тенденція знайшла своє відображення й сьогодні, де у владі перебуває широка націонал-патріотична коаліція з числа «Блоку Петра Порошенка», «Народного фронту А. Яценюка», «Радикальної партії О. Ляшка» та ВО «Батьківщини». Недоліком цієї тенденції є те, що політична сила інтегрується навколо одного лідера та її політика зводиться лише до пошуку компромісу між учасниками політичного процесу. Наслідком такої ситуації може стати повторення політичного шляху Партії регіонів, де більш авторитетна частка однієї політичної сили узурпує політичну владу та ресурси партії, що призводить до появи «домінуючої партії влади» (процес «гібридизації» ідеологій політичних партій) [19].

Саме вказану тенденцію демонструє «Фронт змін А. Яценюка», який при прийнятті політичних рішень намагається «протиснути» власні амбіції та інтереси шляхом «роботи» з представниками пропрезидентського «Блоку Петра Порошенка» (наприклад, нещодавнє голосування за ідею введення миротворчого контингенту ООН на Донбас). Але головною тенденцією партійного розвитку став відхід суто ідеологічних політичних сил з українського політикуму (процес позиціонування «гібридної» ідеології в контексті класичного ідеологічного спектра). Мова йде про те, що суто ідеологічні політичні сили жодним чином не представлені в парламенті, а саме Комуністична партія України та ВО «Свобода». Після «буму» 2012 р. націоналістичних та лівих ідей український електорат 2014 р. повною мірою демонструє «прохолодне» ставлення до ідеологічних сил. Причиною цього стала діяльність самих політичних сил, які не змогли запропонувати втілення декларованих ідеалів у життя. Так, на наш погляд, Комуністична партія України має ярлик союзу з проолігархічною Партією регіонів, а ВО «Свобода» у своїй діяльності не змогла перебороти в собі популізм та радикальний прояв емоцій у парламентській діяльності, який вилився в постійні сварки, бійки з опонентами, а не реальну роботу. Вказане означає, що в Україні жодна з політичних сил не пропонує електорату чітких орієнтирів політичного розвитку держави, обмежуючись лише декларуванням намірів, складанням яскравих гасел тощо. На наш погляд, усе це призвело до того, що в нашій державі спостерігається ідеологічний вакуум, де жодна з політичних сил не може взяти на себе політичної відповідальності за стан справ

у державі й замість цього намагається подати електорату теоретичну, переважно описову модель розвитку й штучних ідеалів. Наприклад, вступ України до ЄС, реалізація асоціації з Європейським Союзом тощо. Саме аналізу змісту ідеологічних засад політичних партій сучасної України будуть присвячені наші наступні наукові розробки.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, ми дійшли таких висновків. По-перше, сучасний партійно-ідеологічний спектр українських політичних сил залишається невизначеним, наповненим протиріччями і конфліктами, що сприяє поглибленню існуючої політичної кризи. По-друге, в Україні при збереженні попиту на ідеологічні політичні сили (зокрема «лівих» та «націоналістів») спостерігається тенденція їх політичного відходу від влади, що слугує фактором так званого розчарування населення у своїх лідерах. По-третє, ідеологія політичних партій України на сучасному етапі їх розвитку характеризується подальшою гібридизацією, посиленням тенденцій «ідеології сьогоднішнього дня», що є фактором поглиблення атомізації партійної системи нашої держави з подальшим дробленням політичних сил на більш дрібні зі збереженням авторитетної ролі лідера партії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лановенко О. Будь-яке суспільне відродження починається з формування нової ідеології / О. Лановенко // Віче. – 2000. – № 3 (96). – С. 3–9.
2. Руснак Б. Особливості проведення позачергових виборів народних депутатів 26 жовтня 2014 року / Б. Руснак // Буковин. вісн. держ. служби та місцев. самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://buk-visnyk.cv.ua/paukova-dumka/329/>.
3. Заблоцький В. П. Соціальні функції ідеології (аспект суспільних трансформацій) / В. П. Заблоцький // Проблеми розвитку соціологічної теорії : наук. доп. і повідомл. I Всеукр. соціол. конф. / Соціол. асоціація України, Ін-т соціології НАН України ; М. О. Шульга (наук. ред.) та ін. – К., 2001. – С. 128–132.
4. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Ю. Хабермас. – М. : Праксис, 2007. – 208 с.
5. Примуш М. В. Ідеологія й утопія / М. В. Примуш // Трибуна. – 2005. – № 1–2. – С. 20–21.
6. Прощайте, партии, уходящие с политического Олимпа [Електронний ресурс] // РІА Новини Україна. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20141029/358922156.html>
7. Парламентські вибори-2014: оцінки експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/parlanki-ekspertiv.htm>.
8. Выборы-2014: старые политики под новыми брендами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/09/140923_new_parties_vc.

9. Дацюк С. Погляд на можливість нової ідеології [Електронний ресурс] / С. Дацюк. – Режим доступу: http://www.uis.kiev.ua/_other/dialogs/new_ideology.htm.
 10. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. – К., 2003. – С. 606–613.
 11. Head B. Ideology and Social Science: Destuttde Tracy and French Liberalism / V. Head. – Dordrecht, M. Nijhoff ; Boston, Hingham, MA, 1985. – 235 p.
 12. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій та партійних систем : навч. посіб. / Ю. Р. Шведа. – Л. : Тріада плюс, 2004. – 528 с.
 13. Недюха М. Ідеологія як критерій класифікації політичних партій / М. Недюха, О. Михайлич // Політ. менеджмент. – 2006. – №2(17). – С. 45–53.
 14. Рада VIII скликання оновила на 56%, решта — 44% — старі знайомі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poglyad.te.ua/polit_peregony/rada-viii-sklykan-nya-onovylyas-na-56-reshta-44-stari-znajomi/.
 15. Висоцький В. М. Теоретико-методологічні підходи щодо дослідження сутності політичних партій / В. М. Висоцький // Південноукр. правнич. часоп. – 2011. – №2. – С. 59–62.
 16. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології : навч. посіб. / Ф. М. Кирилюк. – К. : Центр учбов. л-ри, 2009. – 520 с.
 17. Обушний М. І. Партологія : навч. посіб. / М. І. Обушний, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа ; за ред. М. І. Обушного. – К. : Арістей, 2006. – 432 с.
 18. Примуш М. В. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України / М. В. Примуш // Іст. і політол. дослідження. – 2013. – №2. – С. 291–296.
- Пшизова С. От подражания к имитации в политической практике: западные традиции демократии на постсоветском пространстве [Електронний ресурс] / С. Пшизова. – Режим доступу: http://www.observer.materik.ru/observer/N9-10_2004/9-10_12.htm.

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕОЛОГИИ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ИХ РАЗВИТИЯ

Примуш Н. В., Перебейнос Е. Ю.

Исследование посвящено изучению современных тенденций украинского партийного строительства через призму политической идеологии. Делается вывод, что идеологический спектр украинских политических партий демонстрирует характеристики размытости, несоответствия, противоречий фундаментальных идей и выступает ситуативным, необязательным явлением. Внимание авторов акцентируется на тенденциях развития украинских политических партий, которые все больше отходят от идеологического спектра, и тем самым превращаются в политические силы «сегодняшнего дня» без перспективного плана развития на будущее.

Ключевые слова: *политическая партия, идеология, партийная система, политический кризис, системная трансформация.*

SPECIFIC CHARACTER OF IDEOLOGY FORMATION IN THE SPHERE OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES ON THE MODERN STAGE OF THEIR DEVELOPMENT

Primush M. V., Perebeynos O. Yu.

The modern process of political parties' development in Ukraine is characterized by a significant level of uncertainty and conflict. The reason for such circumstances serves the specific character of transformation process in Ukraine, where behind the political parties there is no social demand concerning a strict implementation of political programs and slogans. As a result, political parties can be independent from a social attention in terms of creating their own ideology, which allows them hybridize it in many ways. The complexity of hybrid ideology among the modern Ukrainian political parties consists in their so called contradictory nature. On the one hand, it is being formed as a temperate nationalism with elements of socialism. On the other hand, the given political forces find each other in a critical value conflict and do not consider even the theoretical chance on cooperation. The significance of the given research concludes in the following — the appointed above fact is proposed to be examined through the prism of patterns concerning the modern party formation, where there are two key tendencies. The first tendency consists in transforming the political force into so called «party of authority», which by many reasons stands as a strategic addition in the sphere of implementation of ruling elite policy. Such a party in its ideology defines the habit or tone of development for other participants of political process, and namely — some of them join the party and in their slogans and ideology they tend to find an excuse in the eyes of the electorate (as it was in different times with such parties as «Sil'naya Ukraina» headed by S. Tigipko, «Front Peremen» and «Narodniy Front» headed by A. Yatsenyuk); or the parties stand for diametrically opposite position, going to ultra rightist ideology spectrum (as in «Svoboda» or radical party headed by O. Lyashko), or ultra leftist ideology spectrum (such as «Opposition Bloc»). However, along with it the party of authority occupies the whole ideological center. And as a result, «party of authority» faces the complexity, in its centrism there are no ideological opponents, where it is possible to make a political compromise; and also there are no allies, as by its nature the party plays dominating role and eliminates in its rows the future competitors (as Ukraine — Forward! Headed by N. Korolevskaya, or formation strategy by Bloc of P. Poroshenko). The second tendency consists in atomization of political spectrum of Ukraine, where within the limits of one and the same social and political ideals there is a formation of many political forces; as a unifying component of which serves political leader and his team, and social interests here are «mentioned», but in reality they are not taken into account. Hence, the political parties of modern Ukraine tend more and more to step aside from ideological spectrum, and turn into political forces of «nowadays» without a perspective plan of development for future prospects.

Key words: political party, ideology, party system, political crisis, system transformation.

УДК 340.5

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЇ ЗАМБІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ НІГЕРІЇ ПРО СТАТУС ПАЛАТ ВОЖДІВ У ЗАКОНОДАВЧИХ УСТАНОВАХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Здійснюється порівняльний аналіз викладених конституціями африканських держав Замбії та Північної Нігерії статусів Палат вождів у законодавчих та адміністративних установах. Особливу увагу автор звертає на висвітлення ступеневих рівнів Палат вождів, форми їх участі у роботі законодавчих й адміністративних установ та в органах місцевого управління, специфіки їх формування і складу установ, їх адміністрації, змісту, обсягів та меж їхніх повноважень, особливостей функціонування. Дослідник доходить висновку про наявність істотних відмінностей у статусі Палат вождів Замбії та Північної Нігерії.

Ключові слова: Замбія, Північна Нігерія, Палата вождів.

Актуальність дослідження. Конституції африканських держав, розподіляючись на різні однотипні групи, помітно різняться як між собою, так і від основних законів країн інших континентів. До їхніх основних ознак належать особливості обсягів текстів, ставлення до релігії, способів проголошення та гарантування прав і свобод людини, статусів виконавчої та законодавчої влади тощо. Конституції Республік Замбії, Гани та Північної Нігерії різною мірою містять положення про статус вождів у законодавчих установах, що може тлумачитись як рудимент звичаєвого права. Актуальність дослідження конституцій африканських держав шляхом порівняльного аналізу обумовлюється неоднорідністю суспільств цього континенту, які істотно різняться етнічними, мовними, релігійними, родоплемінними, традиційними та іншими особливостями, а також впливами і наслідками колоніальної політики колишніх метрополій та ідеології соціалістичних країн. Усі ці чинники обумовили форму, зміст, стратегічну спрямованість основних законів різних держав, у тому числі й статус вождів, які до колонізації та отримання незалежності відігравали визначальну роль у дотриманні у суспільстві звичаєвого права.

Аналіз актуальних досліджень. Після осягнення незалежності народами «чорного континенту» вчені перекладали тексти конституцій африканських країн 1950–1960-х рр. і писали до них передні статті. Серед них були

Ю. А. Аркадський, Л. А. Ветвінський, Л. Я. Дадіані, В. А. Дозорцев, В. М. Доронов, П. Н. Євсєєв, С. Л. Зіва, С. С. Кречетов, Ф. А. Кубліцький, Є. Ф. Леонюк, Є. Н. Мальков, Л. О. Нізська та ін. Однак вони обмежувалися загальною стислою характеристикою перекладених документів і наголошували впливи буржуазного права на зміст основних законів вчорашніх колоній і не здійснювали спроб будь-якого порівняльного аналізу конституцій у цілому чи окремих, властивих їм ознак та особливостей. Саме тому *мету статті* складає спроба усунути одну із таких прогалин і здійснити порівняльний аналіз викладеного конституціями Замбії та Північної Нігерії статусу їхніх етнічних вождів.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох десятків конституцій африканських держав, що виникли у 1950–1960-х рр. унаслідок краху колоніалізму на континенті, лише у трьох різною мірою зачіпається питання щодо статусу вождів у законодавчому процесі на загальнонаціональному рівні та в управлінні місцевими органами влади: Гани, Північної Нігерії та Замбії. Основний закон Гани вирішує цю проблему лише у двох статтях. Так, стаття 49 — «Палати вождів» — декларує, що для кожної області Гани запроваджується Палата вождів. Наступна, 50-та стаття — «Склад і функції Палати вождів» — констатує, що Палата вождів складається із таких вождів і має такі функції, які стосуються звичаєвого права, а також інших питань, які можуть бути передбачені законом [2, с. 133]. З цього випливає, що вожді можуть брати участь лише в діяльності обласних адміністрацій. Склад, особливості формування, характер повноважень Палат вождів, — дорадчих чи законодавчих, — визначаються окремим законом, про спрямованість якого мова не йде.

Найбільш розлого і досить деталізовано статус вождів у законодавчих та адміністративних установах викладала Конституція Замбії, яка передбачала їх участь у діяльності загальнонаціонального і провінційного рівнів. Ухвалений королівською Таємною радою Великобританії Наказ про незалежність Замбії передбачав збереження ролі вождів у здійсненні управління країною. Його стаття 14 — «Вожді» — декларувала, що будь-яка особа, яка безпосередньо перед уведенням у дію Наказу була визнана Губернатором такою, що володіє статусом вождя або верховного вождя, старшого вождя чи помічника вождя, вважається, що коли таке визнання не буде анульоване Президентом, з моменту вступу у дію даного Наказу, затвердженим Президентом [4, с. 83–84]. Цій проблемі присвячувалась ціла VI глава «Палата вождів» в обсязі 12 статей у самому тексті Основного закону і 19 пунктів додатка до нього про порядок обрання провінційних Палат вождів [1, статті 85–96, с. 169–174; ст. 87, пп. 1–19), с. 206–212]. Члени республіканської Палати вождів призначаються провінційними радами на

трирічний строк у складі 12 осіб: чотири — від Баротселенду, чотири — від Північної, Південної та Східної провінцій, три — від Північно-Східної провінції, провінції Луапула та Центральної провінції і один — від Західної провінції. До Палати вождів не може бути призначений вождь, який є членом Національних зборів. Палата вождів володіє дорадчими повноваженнями. Вона може «розглядати й обговорювати» будь-який законопроект або інші питання, внесені у Національні збори Президентом, і представляти стосовно них резолюції, які направляються Президентом на розгляд Національними зборами [1, статті 85–86, с. 170].

Конституція передбачає посаду голови Палати вождів, який обирається її членами терміном на один рік. Однак Президент може заповнити вакансію на цю посаду у тому разі, коли дві третини складу Палати вождів ухвалить таку резолюцію. Голова Палати вождів може бути обраний або призначений із числа її членів або не із їхнього числа, за винятком Президента, міністра та його заступника. Голова Палати вождів звільняється із своєї посади у разі його дискваліфікації, обрання на іншу посаду або закінчення терміну перебування на ній. Передбачається й посада заступника голови Палати вождів, якого призначає Президент із числа членів цієї палати після консультації із її Головою. Заступник голови Палати вождів залишає свою посаду, перестаючи бути членом палати або рішенням Президента. Голова Палати вождів та її члени складають письмову присягу на вірність [1, статті 88–90, с. 171–172].

Засіданнями Палати вождів керує голова палати, за його відсутності — його заступник, за їх відсутності — обраний для даного засідання член палати. Означене положення розповсюджується і на факт вакантності посади голови палати та його заступника. Засідання може проводитись лише за наявності кворуму в палаті, який має бути не менше семи її членів. Палата вождів збирається у призначені Президентом час і місці. Президент і Віце-президент можуть у будь-який час бути присутніми на засіданнях Палати вождів і звертатись до неї. Що ж стосується міністра або призначеної ним особи, то вони можуть бути присутніми на засіданнях Палати вождів лише у той час, коли вона розглядає питання, що входить до компетенції даного міністра. Голова Палати вождів, якщо, на його погляд, це є бажаним у зв'язку з будь-яким питанням, що підлягає розгляду палатою, може запросити будь-якого члена Національних зборів бути присутнім на засіданнях палати, що стосується цього питання. Така особа має право брати участь в обговоренні поставленого питання, однак без права голосування в палаті чи в одному із її комітетів. Відповідно до положень конституції Палата вождів може регулювати власну процедуру, проводити свою роботу

незалежно від наявності будь-якої вакансії у своєму складі або присутності на засіданнях особи, що не має права на участь у роботі. Президент може своїми розпорядженнями призначати на посади членів Палати вождів, винагороджувати їх, визначати склад злочину, що стосується обрання членів Палати вождів, виносити покарання за нього, застосовувати щодо Палати вождів положення законів про привілеї та імунітети членів Національних зборів [1, статті 91–96, с. 172–174].

Провінційні Палати вождів обираються окремим законом, який відповідно до ст. 87 Конституції складає додаток до неї [1, Додаток до Конституції. Вибори членів Палати вождів як представників провінцій (стаття 87)]. Додаток складається із п'яти пунктів: Повідомлення про вибори; Висування кандидатів; Порядок виборів; Голосування; Підрахунок голосів, і, як уже зазначалось, із 19 пунктів та 29 підпунктів. Для здійснення виборів членів Палати вождів у кожній провінції запроваджується Провінційна рада вождів у складі всіх вождів, що мешкають у даній провінції. Отримавши від голови Палати вождів повідомлення про наявність вакансій членів палати, секретар-резидент призначає день виборів не раніше ніж за два тижні. Повідомлення опубліковується з метою висунення кандидатів та їх документального оформлення. Призначається день, час і місце проведення засідання Провінційної ради вождів, на якому має відбутись голосування. Кандидатом на вибори може бути лише член Провінційної ради вождів даної провінції. Положення про вибори докладно регламентує порядок підготовки і проведення виборів та визначення їх результатів. Висунення кожного кандидата має бути оформлено окремим документом, який передається секретареві-резиденту до закінчення строку, встановленого для передачі документів про висунення кандидатів. Документ про висунення кандидата має бути укладеним відповідно до встановленої форми і містити повне ім'я даного кандидата із вказівкою місця його помешкання, заяву кандидата про його бажання виступати кандидатом на виборах, бути підписаним двома членами Провінційної ради вождів. Секретар-резидент може вважати висунення недійсним тільки за однією із причин, а саме: якщо документ про висунення кандидата складено не за встановленою формою, якщо він не підписаний відповідними особами або поданий не відповідно до передбаченого порядку. Винесене секретарем-резидентом рішення про дійсність висунення є остаточним і не може заперечуватись у будь-якому суді. Кандидат має право відмовитись від участі у виборах до закінчення строку, встановленого для передачі документів про висунення кандидатів [1, статті 1–5, с. 206–207]. Якщо кількість висунутих кандидатів перевищує кількість вакансій, Провінційна рада вождів обирає потрібну кількість кан-

дидатів, про що заявляє секретар-резидент. У випадку смерті одного із кандидатів до початку голосування секретар скасовує голосування і проводяться нові вибори. Секретар-резидент головує на засіданні Провінційної ради вождів, на якому відбувається голосування. Члени Провінційної ради вождів голосують шляхом подачі голосів виборчим бюлетенем з іменами кандидатів. Секретар-резидент слідкує за наявністю закритої виборчої урни, врученням бюлетенів усім членам Провінційної ради вождів. Член останньої проставляє знак «Х» у тому місці на виборчому бюлетені, яке знаходиться навпроти імені кандидата чи кандидатів, за якого чи за яких він бажає голосувати. Сліпий член Провінційної ради вождів може отримати допомогу у голосуванні тільки з боку секретаря-резидента. Останній може розпорядитись надіслати поштою бюлетень члену Провінційної ради вождів, який через фізичну недугу не може дістатися місця голосування [1, статті 6–14, с. 208–210].

Після закриття виборчої дільниці секретар-резидент підраховує голоси. Виборчий бюлетень вважається недійсним і не береться до уваги, якщо до нього внесені позначки про подачу не одного, а кількох голосів за одного кандидата, у разі внесення позначок про більшу кількість голосів, ніж кількість членів Провінційної ради вождів, що мають право голосувати, у бюлетень вписані слова, позначки чи знаки, за допомогою яких можна встановити особу, що голосувала у ньому, не проставлений знак або проставлений нечітко, нарешті, якщо секретар-резидент не отримав у строк відісланий поштою бюлетень. Після встановлення результатів голосування секретар-резидент готує список з іменами кандидатів у порядку, що відповідає кількості отриманих кожним із них голосів. При цьому на перше місце виносяться імена кандидатів, що зібрали найбільше голосів, а ті, що отримали менше число голосів, перейменовуються у низхідному порядку. Кандидати ж, що не отримали жодного голосу, із списку виключаються. Якщо з причини однакової кількості зібраних голосів число кандидатів перевищує кількість вакансій, секретар-резидент вирішує питання за допомогою жеребкування. Коли та чи інша вакансія залишається не заміщеною через подачу голосів за меншу кількість кандидатів, ніж кількість наявних вакансій, секретар-резидент розпоряджається про проведення ще одного голосування для заміщення цих вакансій. Секретар-резидент повідомляє Палату вождів про результати виборів [1, статті 15–19, с. 210–212].

Конституція Північної Нігерії передбачає утворення Палати вождів на рівні середньої адміністративної ланки, а саме Району (Регіону). Стаття 4 глави ПФ — «Легіслатура» — декларує запровадження легіслатури Району у складі Її величності, Палати вождів та Палати зборів, яка «володіє правом

видавати закони з метою підтримки миру, порядку і доброго управління Району» [3, с. 690]. Палата вождів складається із: а) усіх вождів першого класу, які є членами Палати за станом; б) дев'яносто п'яти вождів, які визначаються легіслатурою Району; радника з питань мусульманського права. Місце вождя у Палаті вождів, іншого, ніж вождь першого класу, постає вакантним за обставин, які визначаються легіслатурою Району. «Вождь» означає будь-яку особу, яка на даний час є призначеною вождем Губернатором. «Вождь першого класу» означає будь-якого вождя, чия посада на даний час вважається посадою вождя першого класу на підставі будь-якого чинного в Районі закону. Радник з питань мусульманського права призначається Губернатором після поради Прем'єра. На тих же підставах ця особа може бути звільнена з посади [3, ст. 5, пп. 1–3, с. 690; ст. 6, пп. 1–3, с. 691].

Відповідно до Конституції запроваджується посада Голови Палати вождів, який обирається її членами із свого складу. Голова Палати вождів звільняється зі своєї посади: а) якщо він втрачає членство цієї палати із іншої причини, ніж розпуск Законодавчих палат Району; б) коли палата збирається на перше засідання після розпуску; в) якщо він призначається міністром уряду Району, парламентським секретарем такого міністра, міністром уряду Федерації або міністром уряду іншого Району; г) у разі відсторонення від посади резолюцією палати, яку ухвалили дві третини всіх членів палати. У той час коли посада голови є вакантною, Палата вождів не може проводити жодної роботи, окрім обрання на посаду голови [3, ст. 10, пп. 1–3, с. 695]. Передбачається і запровадження Ради вождів Району, до якої входять Прем'єр, що є її головою, призначені міністри уряду Району із числа членів Палати вождів, кооптованих Прем'єром осіб. Якщо будь-яке питання внесено на обговорення в Раду вождів Району, Прем'єр може кооптувати чотирьох осіб із числа членів Палати вождів як членів Ради з метою обговорення цього питання. Губернатор діє відповідно до поради Ради вождів Району у здійсненні всіх наданих йому прав стосовно призначення, схвалення призначення або призначення будь-якої особи вождем, встановлення рангу вождя, позбавлення вождя влади, видалення вождя або особи, що була раніше вождем, із будь-якої частини Району, вигнання вождя чи будь-якої особи, що була раніше вождем, із будь-якої частини Району. Рада вождів Району може регулювати власну процедуру. Посада члена Ради вождів Району не вважається такою, що сплачується на службі Корони [3, ст. 74, с. 745; ст. 8, п. 7-б, с. 694].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, здійснений порівняльний аналіз дозволяє дійти таких висновків. Конституція Республіки Гана лише двома стислими статтями декларує, що Палата вождів запро-

ваджується у кожній області країни, вожді володіють функціями, які стосуються звичаєвого права, а їхній статус, склад, особливості формування, характер повноважень визначаються окремим законом. Найбільш розлого і досить деталізовано статус Палат вождів у законодавчих та адміністративних установах викладає Конституція Замбії, яка передбачає їх участь у діяльності загальнонаціонального і провінційного рівнів. Члени республіканської Ради вождів призначаються провінційними Радами вождів у складі 12 осіб. Ця Рада володіє дорадчими повноваженнями, які полягають у розгляді й обговоренні внесених до Національних зборів законопроектів та інших питань, ухваленні стосовно них резолюцій і направленні їх Президентові країни. Палата вождів обирає своє керівництво у вигляді голови палати та його заступника і регулює процедуру своєї діяльності, тобто, інакше кажучи, ухвалює регламент палати. Конституція дозволяє Президенту втручатись у діяльність Палати вождів і змінювати її склад та структуру. Особливо деталізовано основний закон викладає порядок обрання членів провінційних Палат вождів, який не вказує їх кількісного складу і нагадує властивий європейським країнам окремий виборчий закон.

Відповідно до Конституції Північної Нігерії статус Палати вождів відрізняється від замбійського, по-перше, законодавчим характером своїх повноважень, а по-друге, відсутністю загальнонаціональної Палати вождів і наявністю регіональних Палат вождів. Відмінність складає й чисельність членів нігерійської Палати вождів, до якої входять усі вожді першого класу, 95 звичайних вождів та один вождь-радник із мусульманського права. Конституція містить і визначення сутності вождів різних рангів, а також деталізує статус голови Палати вождів і визначає функції Ради вождів. Для більш глибокого висвітлення порушеної у статті проблеми бажано дослідити практичну діяльність Палат вождів Замбії та Північної Нігерії і зміст закону Гани стосовно статусу її Палат вождів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Замбия // Конституции государств Африки : в 3 т. Т. 2. – М. : Прогресс, 1966. – С. 93–211.
2. Конституция Республики Гана // Конституции государств Африки : в 3 т. Т. 1. – М. : Прогресс, 1966. – С. 113–135.
3. Конституция Северной Нигерии // Конституции государств Африки : в 3 т. Т. 2. – М. : Прогресс, 1966. – С. 686–748.
4. Приказ о независимости Замбии 1964 г. // Конституции государств Африки : в 3 т. Т. 2. – М. : Прогресс, 1966. – С. 75–92.

**КОНСТИТУЦИИ ЗАМБИИ И СЕВЕРНОЙ НИГЕРИИ
О СТАТУСЕ ПАЛАТ ВОЖДЕЙ
В ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ
(СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)**

Зинченко Е. В.

Осуществляется сравнительный анализ изложенных конституциями африканских государств Замбии и Северной Нигерии статусов Палат вождей в законодательных и административных учреждениях. Особое внимание автор обращает на освещение степенных уровней Палат вождей, формы их участия в работе законодательных учреждений и в органах местного управления, специфики их формирования и состава учреждений, их администрации, содержания, объемов и границ их полномочий, особенностей функционирования. Исследователь приходит к заключению о наличии существенных отличий в статусе Палат вождей Замбии и Северной Нигерии.

Ключевые слова: *Замбия, Северная Нигерия, Палата вождей.*

**THE CONSTITUTIONS OF ZAMBIA AND NORTHERN NIGERIA
ON STATUS OF THE HOUSES OF CHIEFS IN LEGISLATIVE BODIES
(COMPARATIVE ANALYSIS)**

Zinchenko O. V.

The author carries out a comparative analysis on status of the Houses of Chiefs in legislative and administrative bodies stated in the Constitutions of African states – Zambia and Nigeria. The special attention is focused on the following points: the interpretation of power levels of the Houses of Chiefs, the forms of their participation in the work of the legislative bodies and the local government bodies, specific character of their formation and structure of these institutions, their management, content, the extent and limits of their powers, the peculiarities of their functioning. The researcher draws the conclusion that there are some essential distinctions on status of the Houses of Chiefs of Zambia and Nigeria.

The Constitution of the Republic of Ghana contains only 2 short articles which proclaim that the House of Chiefs is established in every part of the country, the chiefs have the functions which are in the sphere of the common law and their status, membership, forming peculiarities and powers are determined in the individual law. More detailed status of the House of Chiefs in legislative and administrative bodies is expounded in the Constitution of Zambia which provides for their participation in activities of national and provincial levels. Twelve members of the Republican Council of Chiefs are appointed by the provincial Councils of Chiefs. The Council has got deliberative powers which consist of consideration and debating bills and other issues, passing resolutions and sending them to the President of the state. The House of Chiefs elects its leaders: the Chairman and the

Vice-chairman of the House and regulates proceedings of its activity i.e. it carries the House regulations. The Constitution allows the President of the country to interfere in the work of the Houses of Chiefs and to change their membership and structure. The main law expounds in detail on the procedure of electing the members of the provincial Houses of Chiefs but it doesn't fix their quantitative membership and it resembles the separate electoral law which is peculiar to European states.

In conformity with the Constitution of Northern Nigeria the House of Chiefs' status differs from Zambia's one: firstly, in national House of Chiefs and in availability of regional Houses of Chiefs. There is a difference in quantity of the Nigerian House of Chiefs which includes all the chiefs of the first class, 95 ordinary chiefs and 1 chief-expert on Islamic law. The Constitution contains the definition of the essence of chiefs of Chairman of the House of Chiefs and determines the House of Chiefs' duties.

The status of the Houses of Chiefs in the Constitutions of African states has a rudimentary form. For example, in spite of evident conciseness of two articles of the main law of Ghana, they are of the great information importance exceeding the limits of one country and making a stress on a direct connection between the founding of the Houses of Chiefs and the influence of the common law. It is confirmed by Article 14 of the Order on Independence of Zambia in which the Royal Council retained traditional «administrative» bodies in a new state system. The membership of experts on Islamic law in authoritative structures of Northern Nigeria regions is evidence that not only Traditional law but also Islamic law have influence on the development of public administrative system.

Key words: *Zambia, Northern Nigeria, House of Chiefs.*

УДК 340.12

М. М. Цимбалюк, доктор юридичних наук, професор

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті здійснено дослідження філософсько-правового виміру європейських стандартів державотворення у контексті соціокультурного проектування української перспективи формування громадянського суспільства. З'ясовано, що, мабуть, однією із найсильніших сторін українського, і щонайменше східнослов'янського, громадянського суспільства є феномен жертовності та цінування суспільного начала і, зрештою, значущість традиції у буттєвому просторі.

Ключові слова: філософія права, європейські стандарти, громадянське суспільство, державотворення.

Актуальність проблеми. Формування в Україні інтеграційного вектора в уніфікації механізмів запровадження європейських стандартів державотворення має основою усвідомлення великої важливості вступу до Європейського Союзу, а відповідно, виконання вимог останнього; розуміння внутрішньої цінності, що має наша держава, як національні стандарти для підвищення індивідуально-персоналістичного та загальносуспільного вимірів українського буття.

Якщо ґрунтовніше розглядати цю проблему в українському соціокультурному просторі, то зауважимо щонайменше на двох тенденціях — антагоністичній та взаємодоповнювальній. Про останню слушно зазначив український мислитель І. Лісовий: «Прагнення до європейськості і водночас цінування понад усе власної самобутності — чи не є якийсь це химерний бароковий кончетизм? Надзвичайно цінуємо те, що наша культура європейська (принаймні у власній самооцінці), що в Європі знаходимо поле своєї самоідентифікації, що вектор культурного розвитку свідомо спрямовуємо на загальноєвропейські вартості, але гідність свою засновуємо на тому, що у трагічній історії не втрачали власного обличчя, що зберегли — нехай і в «капсульних» варіантах — закладене в культурному пракорені» [4, с. 226]. Цікаво, на нашу думку, що опис цієї ситуації стосується лише середньої української ментальності, якій, своєю чергою, також притаманні підходи як хуторянської замкнутості, із настороженим ставленням до всього незнайомого та чужого, так і підхід своєрідного космополітизму, із ненаданням потрібної значущості власне українським світоглядно-культурним традиціям у формуванні соціокультурного дому буття українця.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Сьогодні досить інтенсивно відбувається осмислення проблематики громадянського суспільства у колі вітчизняної інтелектуальної спільноти. До вагомих наукових доробків, автори яких заклали теоретико-методологічний фундамент у цій сфері досліджень, слід віднести праці В. Баркова, В. Бебика, В. Бліхара, І. Горбатенко, О. Здіорука, Г. Зеленько, А. Карася, М. Калініченка, А. Колодій, О. Косілової, І. Кресіної, А. Кудряченка, Ю. Левенця, Я. Пасько, Т. Розової, Ф. Рудича, М. Рябчука, П. Ситника, С. Телешуна, М. Требіна, Г. Щедрової та інших дослідників [1; 6; 7]. Але дослідження філософсько-правового виміру європейських стандартів державотворення у контексті соціокультурного проектування української перспективи формування громадянського суспільства у більшості випадків залишається поза увагою науковців.

Мета статті — здійснити філософсько-правове дослідження європейських стандартів державотворення у межах українського дискурсу формування громадянського суспільства.

Вклад основного матеріалу. У межах національного виміру буття доцільно зазначати надвимір, що є таким, у якому зароджуються найбільш фундаментальні принципи індивідуального та суспільного екзистенційного простору. Йдеться про той вимір, що своїми горизонтами сягає за межі просторово-часових координат буття окремої людини. Трансцендентність цього виміру вкорінена у феномен вічності, що має значно більше значення для суспільного виміру буття, ніж може видатися на перший погляд.

Здебільшого коли йдеться про вічність, то вона асоціюється насамперед із релігійним життям, або ж із філософським виміром буття. Але це поняття має значення і в інших складових буття, у яких соціокультурний і націоналістичний виміри посідають також значне місце. Цікаві у цьому сенсі спостереження Й. Фіхте, який зауважував, що «навіть себе людина може любити лише тоді, коли трактує себе як вічну істоту; інакше вона не здатна ні поважати, ні схвально оцінювати себе. Ще менше вона може любити щось поза собою, хіба що прийме його як частку у вічність свої віри та своєї душі й долучить її до неї. Той, хто не бачить у собі насамперед вічної істоти, взагалі не здатен любити й не може також любити Батьківщини, бо її не існує для нього» [8, с. 13]. Власне, лише за такої перспективи ставлення до своєї Батьківщини, що ґрунтується на переконанні існування цінності того, що сягає за просторово-часові межі індивідуального буття, уможливується усвідомлення масштабів усіх тих позитивних суспільно-національних змін, які можуть бути спричинені акцептуванням та імплементацією стандартів більш розвинених за різними показниками країн, що би стосувались екзистенційного контексту українського соціуму.

Щодо України дехто вважатиме національною ідеєю створення потужної та конкурентоспроможної економіки, що могла би стати фундаментом для загального процвітання нації; дехто вважає такою ідеєю відродження тих елементів української ментальності, що можуть виявити свою ефективність у сучасній ситуації тотальної конкуренції. Окрім тих, існує багато інших цінних ідей щодо визначення напрямку національної ідеї, проте приклад двох означених ідей відображає безперспективність однобічного підходу до вирішення цієї проблеми. Тому, за будь яких обставин, перевага завжди надаватиметься комплексному й загальноінтегративному підходу. Водночас необхідно відзначити, що існує феномен, який тісно пов'язаний, для прикладу, із суспільно-економічним прогресом. Суспільство, минаючи різні шаблі свого розвитку, на кожному з етапів обирає свої пріоритетні напрями, що впливають на формування ієрархічної міждержавної структури. З огля-

ду на це Україна як неізолювана від світового співтовариства держава також повинна зважати на об'єктивні закони, які задають тон у конфігуруванні сучасної структури міжнародної спільноти. Адже акценти у державному розвитку щодо перспективи конкурентоспроможності з іншими державами зміщуються зі сфери володіння природними ресурсами на сферу володіння тим, що є пріоритетним в існуванні постіндустріального суспільства, — володіння новітніми технологіями, інтелектуальним капіталом нації, гуманітарним потенціалом соціуму тощо. Парадокс нинішніх умов і полягає саме в тому, що вкладати кошти у головні чинники національної переваги найближчого майбутнього можуть лише ті країни, які, власне, володіють значним економічним та інтелектуальним потенціалом. Для інших країн шанси громадян, які у прямому сенсі «працюють лише за їжу», вирватись із цього «зачарованого кола» практично безперспективні, попри те що, на жаль, Україна наближена до означеного типу країн. Сьогоднішня наша держава відображає «змушене» доведення до банкрутства і руйнування вагомих заводів, що були достатньою мірою успішними, упродовж тривалого часу працевлаштовували чималу кількість населення. Окрім того, сьогодні простежується занедбання сфери науки, де фінансування було зменшено до мінімуму, а колишні науково-дослідні інститути у кращому випадку перетворились на аутсорсингові компанії, які розробляють програмне забезпечення для закордонних господарів, а в гіршому випадку — ледве животіють, перебиваючись спорадичними замовленнями щодо тих чи інших послуг, розглядаючи за таких умов наукові дослідження як таке, що у наших реаліях на межі фантастики, адже у багатьох наукових галузях потрібні кошти не лише на зарплату науковцям, а й на коштовні витратні матеріали тощо.

Заради справедливості зазначимо, що науковий вимір не є лише якоюсь незначною частиною сумної дійсності сучасних реалій, оскільки доводиться констатувати й фінансування армії (що особливою мірою проявилось у нинішніх ситуативних обставинах в Україні), корумпованість чиновників і загальну недовіру населення до влади, незалежно від кольору її прапорів та їхніх політичних гасел. Водночас, попри таку невеселу картину, потрібно вказати й на перспективу, яка в Україні все ж таки є. Мабуть, першим кроком до подолання такого скрутного становища мало би бути усвідомлення межі жахливості теперішнього стану українського суспільства, а це усвідомлення значуще не лише на рівні пересічних громадян, а й тих, хто безпосередньо впливає на формування внутрішньої та зовнішньої державної політики. У цьому випадку країна має ще надію на втілення своїх євроінтеграційних намірів, оскільки феномен усвідомлення важливості саме інтелектуальних ресурсів нації залишається актуальним у середовищі вищих можновладців. Для прикладу, слова екс-президента України В. Ющенка,

виголошені ним на Перших Президентських слуханнях, доводять зазначене: «Я відніс би політику гуманітарного напрямку до політики безпеки держави», як і озвучена ним ідея про те, що «виграє не та нація, яка має нафту, чи газ, чи вугілля. Як правило, у лідерах немає ресурсних націй, тому що конкуренція виграється не цим ресурсом, а ресурсом освіти, науки» [5].

Отже, загалом слушно, з нашого погляду, відзначити підвищення рівня освіченості серед населення. Ця тенденція є позитивною з огляду на формування здорового та успішного громадянського суспільства, що у своїй історії завжди вибиратиме екзистенційно-прогресивний вектор розвитку. Вибір такого вектора завжди буде пов'язаний із високим ступенем розвитку громадянського суспільства, адже його розвиток присутній у тих державах, яких нині можна вважати своєрідним еталоном для наслідування. До слова, проблема не лише в економіко-політичній ефективності їхньої діяльності, а радше, у ціннісному її вимірі, особливо тієї його константи, що безпосередньо стоується особистісного та загальнолюдського екзистенційного виміру.

Щодо відносин між громадянським суспільством і державою, то існують два головні підходи до реалізації їхньої взаємодії. У першому випадку йдеться про громадянське суспільство як таке утворення, що в основному протиставляється державі. В іншому випадку — у громадянському суспільстві вбачають певну форму існування західного суспільства, або ж, іншими словами, в ньому простежують прояв сучасної сутності західної цивілізації. Визнаючи значну істину обох підходів, потрібно зазначити певну обмеженість такого спрощеного підходу, який, як і будь-яка інша схема, здатен передати лише певні аспекти досліджуваного явища, оминаючи інші виміри, і феномен живого взаємозв'язку між його елементами. У цій перспективі цікавою є детальніша класифікація взаємовідносин держави та громадянського суспільства, запропонована О. І. Здіорук: взаємовідносини між державою і громадянським суспільством можуть набувати щонайменше чотирьох форм: 1) існує внутрішня єдність між громадянським суспільством і державою, їхні інтереси збігаються та реалізуються спільними зусиллями держави та всіх громадян, які утворюють одне ціле. Держава є неначе зняряддям задоволення потреб громадян; 2) виникло протистояння держави та громадянського суспільства, яке характеризується відчуженістю та перманентною боротьбою. Це нині характерно для більшості так званих «відкритих суспільств»; 3) спостерігається поглинання громадянських суспільств із боку держави. Держава стає самодостатнім утворенням, яке майже повністю контролює всі прояви з боку громадянського суспільства, нівелюючи його суть як незалежного об'єднання громадян для обстоювання своїх інтересів. Це шлях тоталітарних держав; 4) протилежна до попередньої ситуація — спостерігається підпорядкування держави громадянським

суспільством, яке руйнує її як носія загальної волі та чинника, за допомогою якого в нормальних умовах здійснюється досягнення спільних інтересів. Проте тут «держава перетворюється на формальність, своєрідну ширму для прикриття, маскуванню безчинств приватних осіб чи їхніх корпорацій. Владні ресурси держави використовуються для задоволення егоїстичних інтересів одних індивідів і придушення інших. Держава із засобу єднання суспільства перетворюється на знаряддя його руйнації, загострення запеклої боротьби одних її членів з іншими» [1, с. 67].

Урешті-решт, кожна із наведених моделей взаємодії громадянського суспільства і держави має соціально-історичні та політико-економічні передумови. Хоча, аналізуючи ці моделі, обґрунтовується, що ідеальною для гармонійного розвитку суспільства можна вважати першу модель — взаємодії та співпраці. Річ у тому, що лише такі суспільства, які не обмежуються декларативним проголошенням демократії, а й справді створюють умови для її повноцінного функціонування, спроможні створити саме таке середовище, в якому громадянське суспільство не лише народжується і формується у бутті, а й є таким, що здатне діяти спільно із державою в одному екзистенційно-аксіологічно правильному напрямі. Власне, процеси конфронтації та протистояння між громадянським суспільством і державою є певною мірою необхідним етапом, що відображає власне діалектичний аспект їхньої взаємодії.

Великою мірою така орієнтація суспільства насамперед на соціально-економічний вимір пояснюється тіснішою єдністю цього виміру з буттєвою ситуацією соціуму. Попри це політичний вимір у життєвому просторі пересічного громадянина майже завжди посідає друге місце після соціального. Хоча необхідно відзначити, що наявним є існування конкретних кроків із боку уряду щодо впливу на окремі складники, які стосуються політики сприяння формуванню громадянського суспільства та демократичної правової держави в Україні.

Окрім того, напрям розвитку регіональної демократії має велике значення не лише для існування демократії як такої, а є реалізацією принципу свободи у політичному вимірі суспільного життя, як і сприятливим середовищем для формування громадянського суспільства. Власне, розвиток регіональної демократії однозначно призводить до послаблення негативних наслідків тоталітаризму центральної влади, не лише створює середовище, в якому менше шансів зловживання центральною владою, а й форматує відповідним чином і суспільну свідомість, роблячи її більш чутливою до принципів, що перебувають у полі зору свободи та поваги людської гідності.

Попри все, незважаючи на нинішні непрості умови розвитку, реформування та фактично воєнного стану України, вона все ж таки повернула свій

вектор буття у бік європейської культури, з усіма її позитивами і негативами. Простежується, що українське суспільство має великі потенційні можливості, навіть більші, як не парадоксально, ніж деякі країни Західної Європи. Україна має свою історію, своє коріння, в якому, окрім негативних моментів, є низка позитивних, які країни Західної Європи, мабуть, не мають у такій концентрації, адже буття у різноманітних культурно-історичних епохах минулого сформувало певне ставлення до світу, що українці не завжди цінують. З одного боку, маємо значно розвинуте поняття індивідуалізму, з визначальним ставленням до свободи та цінності людської особи, а з іншого, — існує усвідомлення важливості суспільного начала в людській екзистенції, розуміння важливості іншого для буття. Отож, маючи таке багатство, українська нація завдяки акцептації та прийняттю європейських стандартів державотворення, запроваджуючи різноманітні інституційні зміни, робить сприятливим українське суспільство до імплементації всіх тих позитивних аспектів європейського аксіологічного виміру, в якому прояв успішного існування громадянського суспільства є зовнішньою ознакою європейського персоналістичного буття, що за правильного його сприйняття в українському соціокультурному просторі може суттєво збагатити його екзистенційно-аксіологічний вимір.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зазначити, що сприяння реалізації європейських стандартів державотворення в українському соціокультурному просторі є важливим чинником щодо акцептації та імплементації загальноєвропейських цінностей, де формування та функціонування громадянського суспільства є зовнішньою та видимою ознакою. Власне, європейські стандарти державотворення, змінюючи внутрішню конфігурацію функціонування держави, перетворюють її більше на партнера, ніж на конкурента чи супротивника у формуванні громадянського суспільства. Попри це, імплементуючи європейські стандарти державотворення в українській соціокультурний простір, потрібно зважати на недопустимість сліпого зміщення цих стандартів із одного середовища в інше, без урахування специфіки історично сформованої екзистенційно-аксіологічної складової українського народу. З огляду на це може йтися не про штучне перенесення, а передовсім про творче сприйняття та інтеграцію в український політико-економічний, соціокультурний та аксіологічний виміри буття, зі збереженням суттєвих і ціннісних елементів цього непростого та тривалого процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Здіорук О. І. Пріоритети розвитку громадянського суспільства в Україні / О. І. Здіорук // Стратег. пріоритети. — № 1(14). — 2010. — С. 66–69.
2. Кальниць Ю. Г. Формування консолідованої демократії як ключова передумова успішної світової та європейської інтеграції України / Ю. Г. Кальниць,

- Л. М. Усаченко, С. О. Сибиряков // Стратег. пріоритети. – № 2(15). – 2010. – С. 90–95.
3. Кушнір М. О. Європейські правові орієнтири формування та розвитку регіонального та місцевого самоврядування / М. О. Кушнір // Державне управління регіональним розвитком України / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – С. 27–47.
 4. Лисий І. Ідея «європеїзації» в українській культурі / І. Лисий // Філософська і митецька культура. – К. : Академія, 2004. – С. 211–246.
 5. Освіта і наука повинні стати першим пріоритетом для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/15468.html>.
 6. Требін М. П. Громадянське суспільство в Україні: реальність і шляхи формування / М. П. Требін // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 5 (19). – С. 162–184.
 7. Требін М. П. Виклики громадянському суспільству України в контексті євроінтеграції / М. П. Требін // Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи. II Конгрес САУ: тези доп. (Харків, 17–19 жовт. 2013 р.). – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 300–302.
 8. Фіхте Й. Г. Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини / Й. Г. Фіхте // Націоналізм: антологія ; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 10–17.

ЕВРОПЕЙСКИЕ СТАНДАРТЫ СОЗДАНИЯ ГОСУДАРСТВА: УКРАИНСКИЙ ДИСКУРС ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Цымбалюк М. М.

В статье проведено исследование философско-правового измерения европейских стандартов создания государства в контексте социокультурного проектирования украинской перспективы формирования гражданского общества. Выяснено, что, пожалуй, одной из самых сильных сторон украинского, и как минимум восточнославянского, гражданского общества является феномен жертвенности и правильной оценки общественного начала и, наконец, значимость традиции в бытийном пространстве.

Ключевые слова: философия права, европейские стандарты, гражданское общество, государства.

EUROPEAN STANDARDS OF CREATION OF THE STATE: THE FORMATION OF UKRAINIAN DISCOURSE CIVIL SOCIETY

Tymbalyuk M. M.

In this paper a study of philosophical and legal dimensions of European standards in the context of the creation of the state of the sociocultural design Ukrainian prospects for the formation of civil society. It was found that, perhaps, one of the strengths of the Ukrai-

nian and Eastern Slavic least, civil society is a phenomenon of self-sacrifice and a correct assessment of the public beginning, and finally, the importance of tradition in the existential space.

Formation in Ukraine integration vector in the unification mechanism for the implementation of European standards is the basis for state building awareness of the great importance of joining the European Union, and, accordingly, the requirements of the latter; understanding of the intrinsic value that has our state, national standards to improve individual and personality general public dimensions Ukrainian life. After all, despite the current difficult conditions of development, reform and actually martial Ukraine, it is still being turned its vector in the direction of European culture, with all its positives and negatives. There has that Ukrainian society has great potential, even more, though paradoxically, than some countries in Western Europe.

Summing up, it can be noted that the promotion of European standards in state-Ukrainian sociocultural space is an important factor regarding acceptance and implementation of European values, where the formation and functioning of civil society is external and visible sign. In fact, European standards state, changing the internal configuration of the functioning of the state, makes it more a partner than a competitor or opponent in the formation of civil society. Nevertheless, implementing the European standards in the Ukrainian state-socio-cultural space, you need to consider the inadmissibility of the blind offset these standards from one medium to another, without specific historically formed existential-axiological component of the Ukrainian people. In view of this, can there be no transfer of artificial and above all the creative perception and integration in Ukrainian political-economic, socio-cultural and axiological dimensions of life, while preserving essential and valuable elements of this complex and long process.

Key words: philosophy of law, European standards, civil society and the state.

УДК 352.075

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ Й РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У ЛОКАЛЬНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядаються особливості становлення і розвитку місцевого самоврядування, фактори формування муніципально-регіональної політики в локальному політичному процесі, аналізуються взаємозв'язки територіальної самоорганізації соціуму з його ресурсним забезпеченням.

Ключові слова: політичний процес, регіон, регіональне самоврядування, місцеве самоврядування, локальна політика, ресурсний потенціал території.

Актуальність проблеми. Становлення і розвиток публічної влади в Україні, необхідність активної демократизації і модернізації українського соціуму актуалізують процеси формування розвинених інститутів місцевого і регіонального самоврядування, які поєднують у собі публічні й громадські начала. Сьогодні для України важливим є питання не лише яким має бути місцеве і регіональне самоврядування в Україні, а що необхідно зробити і врахувати для їх інституціоналізації й розвитку в контексті завдань побудови громадянського суспільства і створення гідних умов життя на певній території держави.

Стан наукового розроблення проблеми. Як суспільна реальність місцеве самоврядування стало об'єктом дослідження представників різних галузей наукового знання, в яких розкрито загальнотеоретичні, політологічні, історико-правові, управлінські та інші аспекти місцевого самоврядування. Зокрема, становлення та розвиток місцевого самоврядування вивчають В. Бабаєв, М. Баймуратов, О. Батанов, П. Біленчук, О. Бобровська, В. Вакулєнко, І. Дегтярьова, І. Дробот, В. Заблоцький, О. Ігнатенко, В. Кампо, В. Ковальчук, І. Козюра, В. Кравченко, В. Куйбіда, В. Наконечний, М. Орлатий, В. Пархоменко, В. Погорілко, Р. Плющ, С. Саханенко, О. Сушинський, В. Толкованов, В. Шарій, В. Удовиченко та ін. На сьогодні місцеве самоврядування виокремилось у відносно самостійну галузь знань у структурі науки управління з її характерними ознаками.

Міждисциплінарний підхід у рамках науки місцевого самоврядування обумовлено насамперед соціально-політичною та юридичною вагою місцевого самоврядування для розвитку демократичної правової держави, національного громадянського суспільства. Водночас проблематика регіонального самоврядування — наріжного каменя децентралізованої держави — не отримала належного наукового опрацювання. Переважно не враховано новітні світові тенденції муніципальної діяльності й вітчизняні суспільні трансформації, відсутнє цілісне вивчення модернізаційного та інтеграційного контексту розвитку місцевого і регіонального самоврядування, регіонального самоуправління в структурі регіональної політики.

Мета статті — проаналізувати сучасні проблеми розвитку соціально-територіальної самоорганізації населення в аспекті формування муніципальної й регіональної політики в локальному політичному процесі.

Вклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 140 Конституції України місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл,

селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1]. Сутність місцевого самоврядування полягає в гарантованому державою праві територіальної громади та її органів розв'язувати місцеві справи й управляти ними, діючи в межах закону, під свою відповідальність та в інтересах населення. Згідно з дефініцією оригінальної версії Європейської хартії з питань регіонального самоврядування (Конгрес 1997 р.) регіональне самоврядування — це право і здатність найвищих територіальних/регіональних органів влади кожної держави мати виборчі органи, бути адміністративно розташованими між центральною і місцевою владою, користуватись прерогативами чи то самоорганізації, чи то повноваженнями, які делеговані їм центральною владою, здійснювати власне керівництво регіоном, забезпечувати і гарантувати інтереси населення та діяти у відповідності до принципу субсидіарності [2]. Мета місцевого і регіонального самоврядування — покращення життя населення відповідної території.

Ефективне функціонування політичних інституцій у період системних змін неможливе без підтримки з боку громадськості. Новий життєвий досвід змінює життєві установки індивідів. Цінності, позиції, норми та очікування громадян мають бути відображені у функціонуванні політичних інституцій. Це справедливо ще й тому, що життєві установки й цінності значним чином впливають на наші дії, формують політичне життя. Цінністю є те, що надає ідеальній меті сили впливу на спосіб і характер людської діяльності. Цінність — це поставлена понад усе значущість і вся людська діяльність, укорінена в цінностях¹.

Щоб зрозуміти тенденції поведінки українського соціуму, необхідно відштовхуватися від суспільних установок і цінностей у галузі політики та їхньої ролі в політичній системі, тобто від того, що зветься національною політичною культурою, — сукупності установок, цінностей, переконань і почуттів, які визначають порядок і надають значущості політичному процесові.

Щодо змістовного наповнення політичний процес як сукупність політично значущих дій, до яких вдаються суб'єкти політичного життя, можна розглядати як вироблення й відтворення політичної системи, засобів політичного владарювання, способів презентації інтересів класових, соціально-етнічних та інших соціальних груп в інституціях влади, форм прийняття й

¹ За твердженням Ф. Ніцше, сутність цінностей випливає зі створення панування. Створення панування — це реалізація здатності й уміння панувати. Цінності є умовою для поширення чи згоргання панівних центрів. Цінності співвіднесені з волею до влади й залежать від волі як сутності влади. Об'єктивна міра цінностей, за Ф. Ніцше, полягає в кількості підвищеної та організованої влади [3, с. 315].

реалізації владних (управлінських) рішень політичної участі, типів політичної культури тощо. В аспекті розвитку політичного процесу самоврядування набуває певної цінності тільки у конкретному політичному проекті. Інститут місцевого самоврядування для населення є беззаперечною цінністю, оскільки він — організаційна форма об'єднання місцевої громади, первинний рівень народовладдя, який відображає локальні політичні процеси. З іншого боку, локальні політичні процеси обумовлюють раціональні способи розвитку місцевого самоврядування та його політику.

Стійкий розвиток державного утворення неможливо уявити без вирішення двох блоків засадничих проблем. По-перше, створення таких базових структур та інституцій сучасної цивілізації, як ринкова економіка, демократична політична система, правова держава, громадянське суспільство. По-друге, в процесі вирішення означених завдань слід знайти оптимальні форми взаємодії суспільства та влади і забезпечити протидію новим загрозам і викликам стрімкого розвитку сучасної цивілізації, що прискорюють вироблення нових форм інституціоналізації поля суспільного діалогу між державними органами та організаціями громадянського суспільства¹. Громадянське суспільство прийде до нас в образі вільного, економічно незалежного народу, який усвідомлює свої інтереси, бажає обстоювати свої права і реально заходиться вибудовувати політику стабільного розвитку й підвищення рівня та якості життя.

У цьому контексті сьогодні головним суб'єктом, що здатен забезпечити піднесення ініціативи людей, їхньої активності, окреслити основні напрями української модернізації і становлення національного демократичного суспільства, є, вочевидь, демократичне місцеве самоврядування. Будучи однією з активних форм соціальної організації людей, місцеве самоврядування сприяє ефективному використанню накопиченого в суспільстві людського потенціалу розвитку, актуалізації всіх рушійних сил суспільства на засадах вільної самодіяльності й самоорганізації дедалі більшої кількості громадян. У суспільно-політичному житті вельми важливо впоратися із завданням забезпечення оптимальної взаємодії між державою і громадянським суспільством, співвідношення і взаємопроникнення двох фундаментальних процесів громадської самоорганізації та свідомого керування суспільством. Здатність державного управління ефективно виконувати

¹ Інтерес дослідників до освоєння потенціалу соціуму і його простору проявляється через впровадження й застосування соціальних технологій та проектування. Такі технології являють собою специфічний соціальний інститут інновацій і соціальної творчості, організації та самоорганізації різних видів соціальної діяльності і соціальної взаємодії, прогнозування та діагностики соціальних процесів. За їх допомогою моделюються, стають феноменами соціального життя не лише окремі процеси, але й соціальне життя загалом [4, с. 25, 26].

покладені на нього функції великою мірою залежить від рівня розвитку інститутів та організацій громадянського суспільства, розвитку людського потенціалу суспільства, індивідуальності кожного члена суспільства¹. Саме тому набувають ваги й особливої актуальності проблеми формування муніципальної та регіональної політики в локальному політичному процесі й вимірі.

Та обставина, що політична реальність має структуру, вже давно полічена. Свого часу Аристотель писав, що політичний устрій є порядок громадського життя всіх людей [5, с. 354–361]. Розмірковуючи про ноосферу, священник Тейяр де Шарден вважав, що свідоме життя набуває нових висот лише завдяки його структуруванню. Карл Поппер наполягав, що в політиці питання про носіїв влади є другорядним щодо питання про структурні форми здійснення влади, бо політичний процес можна забезпечити тільки структурно. Для Девіда Істона суспільство і політична система структурні, оскільки складаються із взаємозв'язаних дій груп та індивідів, які здійснюються не у вакуумі.

Отже, політична структурність коріниться у природі людської діяльності, яка є сукупністю систем, функцій і, зрозуміло, «таємних задумів». Структура — це вид організації та зв'язку елементів системи [6, с. 410]. Іншими словами, структура — це необхідний кістяк, каркас будь-якої конструкції. Виявити структуру об'єкта означає назвати його частини і способи, якими вони взаємодіють [7, с. 284]. До того ж, якщо одна структура стає причиною іншої, в такому випадку йтиметься про структуру активності.

Специфічні функції політики обумовлюють архітектоніку її внутрішньої структури, яка забезпечує виконання покладених на неї завдань. Елементи структури політики роблять її цілісною і якісно визначеною сферою соціального життя. Соціальна структура суспільства, його політична організація, політична свідомість і політичні відносини складають фундамент політики. Політичні партії, рухи, лобі, профспілки, асоціації та об'єднання, засоби масової інформації, органи місцевого й регіонального самоврядування вкупі з представницькими та виконавчими органами держави складають організаційний фундамент політики [8, с. 9–12; 9, с. 57–58].

У політиці структура відіграє стабілізуючу роль. Структури, як відомо, рідко зазнають ревізій та докорінних перетворень, чим, власне, і забезпечується стабільність державного управління впродовж багатьох поколінь.

Один із визначних західних філософів ХХ ст. А. Н. Уайтхед зазначав, що структура складається з елементів, які завжди взаємопов'язані. Соціаль-

¹ Про співвідношення громадянського суспільства, держави та економіки, життєвого простору з економічними й політичними підсистемами див.: [5, с. 545–636].

ний порядок суспільства має структуру, якщо: по-перше, існує певний спільний елемент форми, що проявляється у визначеності кожної реальної сутності, яка входить до поєднання; по-друге, цей спільний елемент форми проявляється у кожного члена поєднання завдяки умовам, що диктуються його здатністю схоплювати інші члени поєднання; по-третє, ці схоплювання формують умови відтворення через те, що містять позитивні почуття, в яких існує та спільна форма. Таке з'єднання називається «суспільство», а спільна форма являє собою «визначальну характеристику» цього суспільства [10, с. 604–605].

Визначеність політики як системи безпосередньо визначає наявність у неї специфічних якостей, особливостей. Невід'ємною онтологічною якістю політики вважається її просторовість (топологічність), що характеризує політику як просторову сферу, в межах якої політична діяльність локалізована певними ділянками території країни [9, с. 59–68]. Цей фактор дозволяє визначати політичну діяльність як сукупні дії, здійснювані у конкретних місцях, локальних точках політичного простору, спрямовану на досягання й використання державної влади соціально-політичних потенцій місцевих (локальних) спільнот і їхніх органів самоврядування для вирішення місцевих завдань і проблем та формування власної точки зору щодо діяльності як центральної, так і місцевої влади.

З огляду на це постає проблема співвідношення всередині окремої країни мікрополітики, мезополітики і макрополітики. На кожному із цих рівнів перебіг політичних процесів формує специфічні інституції, відносини, механізми й технології розвитку політики, а також використовує фактори її формування й розвитку на регіональному та муніципальному рівнях самоорганізації. Причому кожен рівень має певну самостійність.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що країна формується під впливом взаємозалежних явищ — територіальної самоорганізації населення і державної організації території. Результатом такої взаємодії є країна як територія, що перебуває під юрисдикцією держави. Водночас самоорганізація населення є результатом взаємодії людей одна з одною і з територією свого постійного проживання. Самоорганізацію можна схарактеризувати як формування соціально-територіальної (локальної) спільноти в результаті здійснення природокористування як каналу взаємодії соціальних і природних систем. Інакше кажучи, територіальна самоорганізація населення — це формування територіальних уподобань під впливом ресурсної залежності й емоційного тяжіння до певної території, яка в цьому процесі набуває статусу батьківщини.

Ресурсна залежність є найпершим ступенем територіальної самоорганізації соціуму. Така самоорганізація на території виникає у разі, якщо на-

явними є ресурси в кількості, різноманітті та якості, достатніх для задоволення основних життєвих потреб. Головне, щоб ці ресурси забезпечували необхідний, мінімально прийнятний життєвий рівень. Лише за такої умови може відбутися закріплення населення на території і розпочнуться процеси його територіальної самоорганізації, формування емоційного тяжіння до території, освоєння її ресурсної бази, становлення й розвитку населенням власних територіальних (локальних) інтересів [11; 12].

Процедура самоорганізації відбувається під впливом держави, створеної соціально-територіальною системою у напрямі розвитку економіко-соціальних і політико-духовних потенціалів як усієї держави, так і окремих її територій. До ресурсних потенціалів територій необхідно віднести: сукупний економічний потенціал території; природно-ресурсний потенціал; демографічний і трудовий потенціали; науково-технічний та інноваційний; виробничий потенціал, інвестиційний потенціал економіки; зовнішньоекономічний потенціал; екологічний потенціал.

До показників загальної оцінки економічного потенціалу варто віднести:

- чисельність населення, його статеві-вікову структуру, природний та механічний рух;
- трудові ресурси, їхню структуру, забезпеченість робочою силою та кваліфікованими кадрами відповідно до вимог ринкової економіки;
- індекс розвитку людського потенціалу;
- екологічну ємність екосистем і рівень забрудненості довкілля за основними її компонентами;
- рівень споживання благ і послуг на душу населення;
- наявність запасів та рівень використання мінерально-сировинних, паливно-енергетичних, лісових, водних і земельних ресурсів;
- вартість основних виробничих фондів та показники їх відтворення;
- валовий національний продукт, валовий внутрішній продукт зокрема й на душу населення, у порівнянні з розвинутими країнами.

З-поміж ресурсних потенціалів територій в Україні особливу роль відіграє демографічний потенціал регіональної економіки, представлений можливостями відтворення населення і розвитку людини. Він характеризується такими основними показниками:

- рівень суспільного розвитку;
- якість життя;
- середня тривалість життя;
- рівень освіченості дорослого населення;
- обсяг реального валового національного продукту на душу населення;
- якість людського капіталу (сукупність знань, навичок, здібностей і мотивацій людини, які становлять економічну цінність).

Значної ваги для розвитку локальних соціумів та регіональних економік в Україні набуває екологічний потенціал — екологічна ємність територій; його показники визначають можливість збереження й функціонування природних систем, раціонального використання компонентів біосфери в інтересах людини.

Проте більш предметно і наочно для розвитку соціуму виглядають переваги трудових ресурсів — трудового потенціалу, тобто частини населення, яка завдяки сукупності фізичних здібностей, спеціальних знань і досвіду бере участь у процесі відтворення й створення матеріальних та нематеріальних благ і послуг [13, с. 211–251].

Другий чинник — географічний. Він тісно пов'язаний із ресурсним, але має своє самостійне значення. Географічні об'єкти можуть об'єднувати або роз'єднувати соціуми. Зазвичай поєднуючими географічними об'єктами стають річкові заплави, гірські долини, невеликі водойми. А роз'єднувати здатні гори, великі водойми (моря), зміна типу ландшафту й т. ін. Ці географічні об'єкти відчутно впливають на менталітет, життєвий уклад, ресурсні переваги, технології переробки ресурсів, а надто на емоційно-територіальні уподобання (відчуття малої батьківщини, приміром).

Третій чинник — конкуренція територій, зумовлена розмаїттям умов середовища. Різні середовища породжують неоднакові потреби в життєво необхідних ресурсах територіальних соціумів, їхні ментальні характеристики й територіальні уподобання. Відмінності в середовищах формують ментальні межі соціально-територіальних систем, здатних конкурувати між собою.

Формальні межі виступають четвертим важливим чинником існування соціально-територіальних систем. У загальному вигляді сутність цього чинника полягає у розумінні наявних типів розмежування: межі бувають географічні, ментальні й формальні. Географічні та ментальні межі належать до процесів територіальної організації соціумів, формальні — до державної організації території. Держава, формуючи свою територію (визначаючи кордон), керується значно ширшим загальним державним інтересом, ніж локальні соціуми, які здійснили самоорганізацію. Саме з цієї причини географічні та ментальні межі переважно неоднакові з адміністративними. Зрештою ця невідповідність призводить до утворення формально єдиних, цілісних територій, які з точки зору стихійного соціально-територіального процесу не є такими.

Для сучасної України, як ніколи раніше, стає актуальним п'ятий чинник формування регіонально-муніципальної політики — державні інформаційне і правове поля. Територіально організуюча роль держави полягає, окрім іншого, у створенні інформаційного поля в рамках формальних територі-

альних структур країни, а також у рамках формального правового поля, що діє на певній території. Інформаційно-правове поле створює образ території, підсилює дію формальних меж, корегує ментальні межі, закріплює дії держави щодо організації території у відповідності до державних інтересів.

Отже, процеси формування країни і самоорганізації соціуму мають два джерела: територію й адаптоване до неї місцеве (локальне) населення й державу. Відтак питання, пов'язані з розвитком місцевого утворення, необхідно розглядати у двох площинах. По-перше, ізсередини, визначаючи муніципальну систему та її структуру як самостійну систему, віддаючи перевагу факторам, що забезпечують стійкість муніципального утворення. По-друге, її слід розглядати ззовні, як елемент складнішої системи — регіону, країни загалом, зосереджуючи увагу на чинниках забезпечення стійкого розвитку в глобальному масштабі.

Локально-просторова орієнтація регіональних і муніципальних громад істотно підвищує необхідність вибору власного шляху розвитку, самовизначення локальних громад у розв'язанні проблем за місцем їх виникнення, з урахуванням чинників, які уможливають розв'язання таких проблем на виокремленій території.

Для всіх без винятку регіонів і муніципалітетів надзвичайно важливим є визначення сукупності тих чи інших чинників (зовнішнього, інтегрованого, регіонального й муніципального порядку), здатних забезпечити вихід локальних громад та їх економік на рівень збалансованого й рівноважного стану і створення передумов для подальшого зростання. Визначення цих чинників у кожному регіоні й муніципалітеті країни, їх оптимальне комбінування, своєчасне зміщення акцентів у розвитку локальних соціумів — проблема дуже складна і актуальна.

Безумовно, від раціонального використання тих чи інших чинників залежить якість життя населення, а саме це є головним критерієм усіх реформ, здійснюваних у країні. Найголовніші регіональні завдання (для всіх регіонів України) — це реформування структури і стабілізація економіки, подолання депресивного стану окремих регіонів, створення соціальної інфраструктури, освоєння занедбаних земель, розвиток міжрегіональних транспортних систем, якісне реформування централізованої командно-адміністративної моделі управління, вироблення дієвої регіональної політики, забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів, відтворення локального соціуму.

Регіон — соціальна система, тому в ній домінують і враховуються природні та психологічні (пов'язані з інтересами людей) чинники. Рівень та умови розвитку регіону повинні забезпечувати насамперед умови відтворення людського життя.

Регіон — динамічна система, яка вимагає проведення постійного аналізу процесів і динаміки росту, з урахуванням життєвого циклу регіону та його частин (населення, підприємств, житлового фонду та ін.).

Регіон — самокерована, саморегульована система. Управління в ній відбувається через внутрішньоорганізаційні процеси саморегулювання і базується на змінюванні законів та методів внутрішнього управління. Зрештою, регіон уявляється як цілеспрямована і багатоцільова система, що визначає неоднорідні внутрішні й зовнішні цілі, самостійні підцілі окремих підсистем, має систему показників вимірювання цілей, багатоманіття стратегій їх досягнення.

Загальновідомо, що рівень розвитку будь-якого регіонально-муніципального утворення залежить від ресурсів території, які, своєю чергою, є базою для їх економічного розвитку. Тільки дбаючи про економічну активність, можна здійснити певні прориви в житті регіональної чи муніципальної громади й підняти рівень добробуту населення, який, власне, і визначає міру успішності тієї чи іншої соціально-економічної політики.

Ефективна соціально-економічна політика регіонів і муніципальних утворень має стратегічний, тривалий характер і має будуватися на основі використання факторів розвитку й розміщення своїх продуктивних сил.

Розробляючи локальну політику, важливо пам'ятати, що соціально-економічний розвиток регіону і муніципалітету в наш час зазнає дедалі зростаючого впливу зовнішніх факторів, до прикладу — ринкового, який проявляється у взаємопроникненні регіональних, національних і світових ринків. Для України найбільш значущим за своїми наслідками є лібералізація зовнішньої торгівлі та прийняття до Всесвітньої Торгової Організації (ВТО). Ця обставина посилює вплив конкурентного фактора, тобто відбувається посилення конкуренції на всіх вищезгаданих ринках, особливо нецінової конкуренції в галузі забезпечення високої якості життя локальної спільноти та активізації інноваційного процесу.

Підвищення ролі та значення виробничого фактора полягає передусім у заміні застарілих способів організації виробництва на нові, здатні забезпечити витиснення масового виробництва дрібносерійним, вертикальної організації праці — горизонтальною, запровадження співучасті індивіда у виробничому процесі.

Завдання такого роду виникають, як правило, у відповідь на потреби й запити практики. На початку 1990-х рр. шокову дію на економічний простір України справили: розпад СРСР і створення української державності; демонтажування командно-адміністративної системи й перехід до економіки ринкового типу, відкриття економіки для зовнішнього ринку; демілітаризація економіки; глибокий економічний спад. Вплив цих факторів (процесів) не подоланий і досі.

Процеси сучасної просторової динаміки доводять, що економіка України — не монооб'єкт, а багаторегіональний організм, який функціонує на основі вертикальних (центр – регіони) та горизонтальних (міжрегіональних) економічних, соціальних і політичних взаємодій і входить до системи світогосподарських зв'язків. Тож ключовою проблемою державної політики є розумне поєднання регіональної багатоманітності, цілісності регіонального простору та його інтегрування у глобалізовану світову спільноту, світове громадянське суспільство.

На цьому шляху необхідно здолати реальне посилення міжрегіональної соціально-економічної інтеграції, переплетення інтеграційних та дезінтеграційних процесів, значне збереження регіональних особливостей при переході від економіки спаду до економічного зростання.

Здійснити ці кроки можливо тільки за умови, якщо буде враховано вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на розвиток території, проаналізовано її потенціал (економіко-географічний, природно-ресурсний, демографічний, економічний, просторово-середовищний та земельний, історико-культурний, інженерно-інфраструктурний — увесь потенціал адміністративно-територіальних утворень) задля вироблення їхньої соціально-економічної політики, яка не суперечить інтересам держави щодо створення оптимальної організації простору для життєдіяльності людської спільноти з урахуванням сучасних потреб і потреб майбутніх поколінь.

Для будь-якого регіону й муніципалітету в Україні першорядною завжди залишатиметься проблема визначення сукупності певних факторів, здатних забезпечити вихід економіки локальних громад на траєкторію збалансованого стану й тим самим створити базу для поступу. Багатоманітність і багаторівневність процесів, які відбуваються на території регіонів і муніципалітетів, визначають і розмаїття регулятивних впливів, з огляду на дію загальних і специфічних факторів формування політики муніципалітетів і регіонів у локальному соціально-політичному процесі й локальному соціальному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – Х. : ПП «ІНГВІНІ», 2007. – 64 с.
2. Європейська хартія регіональної демократії. Головні питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.despro.org.ua/img/.../european_charter.d.
3. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше ; пер. с нем. К. Свасьяна. – М. : REFL-book, 1994. – 352 с.
4. Иванов В. Н. Социальные технологии в современном мире / В. Н. Иванов. – М. : Славян. диалог, 1996. – 342 с.

5. Коэн Л. Дж. Гражданское общество и политическая теория : пер с англ. / Дж. Л. Коэн, Э. Арато ; общ. ред. И. И. Мюрберг. – М. : Весь Мир, 2003. – 784 с.
6. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней и средневековой философии : учеб. пособие для вузов / А. Н. Чанышев. – М. : Высш. шк., 1991. – 512 с.
7. Пригожин Н. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой : пер. с англ. / Н. Пригожин, И. Стенгерс ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климантович, Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
8. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы / Б. Рассел ; пер. с англ. Н. Воробьев. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – 555 с.
9. Введение в политологию. Наука о политике : учеб. пособие : в 2 ч. / под общ. ред. Н. И. Горлач, Г. Т. Головченко. – Харьков : Регион. ун-т ; Харьк. колледжиум, 1994. – Т. 1. – 247 с.
10. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии : учеб. для студентов вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 559 с.
11. Уайтхед А. Избранные работы по философии : пер. с англ. / А. Уайтхед ; сост. И. Т. Касавин ; общ. ред. М. А. Киселя. – М. : Прогресс, 1990. – 717 с.
12. Хорев Б. С. Территориальная организация общества (актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР) / Б. С. Хорев – М. : Мысль, 1981. – 320 с.
13. Анучин В. А. Географический фактор в развитии общества / В. А. Анучин ; науч. ред. В. И. Куликов. – М. : Мысль, 1982. – 334 с.
14. Прусова Л. Г. Основы рыночной экономики / Л. Г. Прусова. – Киев : РПО Полиграфкнига, 1993. – 303 с.
15. Семенов В. Ф. Регіональна економіка : навч. посіб. / В. Ф. Семенов. – К. : МП «Леся», 2008. – 595 с.
16. Іщук С. І. Регіональна економіка: Теорія. Методи. Практика : підручник / С. І. Іщук, І. В. Гладкий. – К. : Знання, 2013. – 447 с.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ МУНИЦИПАЛЬНОЙ И РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ЛОКАЛЬНОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Зимогляд В. Я.

В статье рассматриваются особенности становления и развития местного самоуправления, факторы формирования муниципальной и региональной политики в локальном политическом процессе, анализируются взаимосвязи территориальной самоорганизации социума с ресурсным обеспечением.

Автор приходит к выводу о том, что в контексте развития политического процесса задача создания институтов территориального самоуправления (местное, региональное) приобретает особую ценность и актуальность только в конкретном политическом проекте. При таком подходе создание эффективной территориальной системы самоуправления (территориальной организации власти) с целью де-

централизации на принципах субсидиарности, деконцентрации власти и ресурсов, является важнейшей составляющей будущей конституционной реформы в Украине. В статье показано, что неотъемлемым онтологическим свойством политики является ее пространственность, которая характеризует политику как пространственную сферу, в рамках которой политическая деятельность локализована определенными участками территории страны. В этом контексте особый смысл приобретает проблема соотношения внутри страны микрополитики, мезополитики и макрополитики. В статье обосновывается мысль о том, что на каждом уровне своего протекания политические процессы формируют специфические институты, отношения, механизмы и технологии развития политики, определяют факторы ее формирования на отдельно взятом уровне самоуправления и самоорганизации, которые обладают известной самостоятельностью. Такой взгляд на проблему позволяет утверждать, что страна формируется под влиянием взаимозависимых явлений: территориальной самоорганизации населения и государственной организации территории. В то же время самоорганизация населения представляет собой взаимодействие людей друг с другом и с территорией своего постоянного проживания. И в этом смысле территориальная самоорганизация населения представляет собой формирование территориальных предпочтений под влиянием ресурсной зависимости и эмоциональной привязанности людей к определенной территории. Показано, что ресурсная зависимость является основной ступенью территориальной самоорганизации социума. Установлено, что самоорганизация социума на территории возникает в том случае, если есть ресурсы в количестве, разнообразии и качестве, достаточном для удовлетворения основных жизненных потребностей, способных поддержать необходимый минимально приемлемый жизненный уровень. Только при таких условиях происходит закрепление населения на территории, и начинаются процессы его территориальной самоорганизации и освоение ресурсной базы. В статье анализируется экономико-ресурсный потенциал территории, показатели общей оценки экономического потенциала, факторы существования социально-территориальных систем и формирование региональной муниципальной политики в Украине.

Ключевые слова: политический процесс, регион, региональное самоуправление, местное самоуправление, локальная политика, ресурсный потенциал территории.

FACTORS FORMATION OF MUNICIPAL AND REGIONAL POLICIES IN LOCAL POLITICAL PROCESS

Zimoglyad V. Ya.

The article discusses the features of the formation and development of local government, factors of municipal and regional policies in the local political process, analyzes the relationship of self-organization of society with the territorial resource provision.

The author concludes that in the context of the political process the task of creating the institutions of local government (local, regional) is of particular value and relevance

only in a specific political project. With this approach to create an effective system of territorial self-government (territorial organization of power) in order to decentralize the principles of subsidiarity, deconcentration of power and resources, is an essential component of future constitutional reform in Ukraine. The article shows that an inherent ontological property policy is its spaciousness, which characterizes the spatial politics as a sphere within which political activity is localized to certain areas of the country. In this context, the problem takes on a special meaning relations within the country micropolitics, mezopolitiki and macroeconomic policy. The article substantiates the idea that at each level of your course of political processes form the specific institutions, relationships, mechanisms and technology policy development, determinants of its formation at a particular level of self-management and self-organization, which have a certain autonomy. This view of the problem suggests that the country is influenced by interrelated phenomena: the territorial self-organization of population and territory government agency. At the same time, the self-organization of population is the interaction of people with each other and with their lands. In this sense, the territorial self-organization of population is the formation of regional preferences under the influence of resource dependence and emotional attachment of people to a specific territory. It is shown that resource dependence is a major step in the territorial self society. It was found that the self-organization of society in the territory occurs if there are resources in the number, variety and quality sufficient to meet the basic necessities of life, capable of supporting the required minimum acceptable standard of living. Only under this condition occurs consolidation of the population in the territory, and the processes of self-organization and its territorial development of the resource base. The paper analyzes the economic and resource potential of the territory, the overall assessment of indicators of economic potential, factors the existence of socio-territorial systems and the formation of a regional municipal policy in Ukraine.

Key words: political process, region, regional government, local government, local politics, recreation and tourism area.

УДК 324

А. Ю. Денисова, аспірантка

ЧОРНИЙ ПІАР ТА ПРОПАГАНДА У РОСІЙСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ В 2014 РОЦІ

Наукове дослідження присвячене політичній пропаганді та чорному піару, що використовували російські медійники на адресу України, її солдат і політиків. Усі сили медійного простору Росії були кинуті на те, щоб створити негативний імідж

України. Але світова спільнота чітко стала на сторону України, на відміну від деяких українців, що проживали на Сході та приймали закиди російського чорного піару на віру. Недостатньо високий рівень політичної культури цільової аудиторії російської пропаганди є причиною високої сприйнятливості громадян до різного роду негативної інформації, що значно підвищує результативність «брудних» технологій.

Ключові слова: пропаганда, чорний піар, засоби політичної маніпуляції, гібридна війна, Україна, Росія.

На сьогодні одним із найбільш актуальних питань є небачене поширення російської пропаганди. Антиукраїнська пропаганда, котра поширювалася з російських каналів, набула свого розквіту під час Помаранчевої революції, де Ющенко був представлений ставлеником Заходу. Надалі машина російської пропаганди вмикалася у найдраматичніших випадках. Наприклад, під час конфлікту у Грузії, де сама Грузія була представлена терористичною державою, котра вбиває своїх громадян. Такої ж агресивної та масованої атаки з боку преси зазнала й Україна під час Євромайдану та АТО на Сході. Отже, надзвичайна кількість чорного піару вилилась на українських солдат і політиків. Усі сили медійного простору Росії були кинуті на те, щоб створити негативний імідж України. Але світова спільнота чітко стала на сторону України, на відміну від деяких українців, що проживали на Сході та приймали закиди російського чорного піару за чисту монету. Недостатньо високий рівень політичної культури цільової аудиторії російської пропаганди є причиною високої сприйнятливості громадян до різного роду негативної інформації, що значно підвищує результативність «брудних» технологій.

Мета дослідження — з'ясувати сутність російської пропаганди та чорного піару по відношенню до українських реалій.

Об'єкт дослідження — російська пропаганда та чорний піар як засіб маніпулювання свідомістю громадян. **Предмет дослідження** — створення негативного емоційного фону та дискредитація Української держави в очах жителів Сходу України та російських громадян. **Аналіз наукової літератури** надає можливість отримати лише загальні враження про явище чорного піару. В українській політичній науці проблема маніпулювання свідомістю в політичному процесі аналізується здебільшого в періодичній літературі, порушуються в радіо- та телепрограмах, присвячених виборчим маніпуляціям. Аналіз застосування «брудних» виборчих технологій (часто основою їх і є політичне маніпулювання) можна знайти в аналітичних статтях та книгах: Богуша, Підстригача, Почепцова, Бебика та ін. Але сьогоднішня інформаційна атака на Україну у науковій літературі ще не зовсім досліджена та підлягає детальному вивченню. Важливість впливу на думки лю-

дей через ЗМІ складно переоцінити. У випадку з Росією ці традиції взяті ще з радянських часів, де інформація, котра подавалася до ЗМІ, була суворо регламентованою. Міфи становлять фундамент усієї ілюзорної картини світу, створеної маніпуляторами. Так, осьовими конструкціями комуністичної системи маніпулювання були міфи про приватну власність як про головне джерело соціального зла, про неминучість краху капіталізму і торжества комунізму, про керівну роль робітничого класу і його комуністичної партії, про єдино правильне соціальне вчення «марксизм — лєнінізм» [1].

Загальна технологія глобального, загальнодержавного маніпулювання зазвичай ґрунтується на систематичному впровадженні в масову свідомість соціально-політичних міфів — ілюзорних ідей, що стверджують відповідні цінності і норми, які сприймаються переважно на віру, без раціонального, критичного осмислення [2].

Отже, теперішня російська пропаганда — російська державна інформаційна політика, спеціальні інформаційні заходи та відповідні державні органи й установи, які під виглядом «суспільного інформування» займаються психологічною обробкою населення Російської Федерації, а також населення інших країн, у першу чергу країн пострадянського російськомовного простору та російської діаспори. Також об'єктом російської пропаганди є іншомовне населення у США, ЄС, країнах арабського світу тощо. Загалом російська пропаганда розповсюджується щонайменше 40 мовами світу у 160 країнах. Російська державна пропаганда має прямим попередником радянську пропаганду, але також активно використовує досвід інших історичних авторитарних і тоталітарних режимів. Пропаганда в Росії завжди застосовується в тандемі із цензурою: цензура відсікає будь-яке інакомислення, пропаганда змушує думати відповідно до інтересів і цілей владної верхівки [3].

Починаючи з 2000-х рр. антиукраїнську й антизахідну пропаганду в Росії ретельно розробляли та втілювали, а у 2013 р., після початку Революції гідності, російська пропаганда еволюціонувала у відверто шовіністичну, агресивно імперську ідеологію, перетворившись на повноцінну інформаційну війну, яка мала метою підготування суспільної думки в Росії до зовнішньої агресії і отримання схвалення російського населення на дії Росії проти України. Після військової агресії й анексії Криму за методами та прийомами російська пропаганда стала воєнною — злочинною та тотально дезінформаційною (розповсюдження тотальної брехні), спрямованою на те, аби демонізувати в очах російського та світового суспільства керівництво України.

Станом на 2012 р. Росія посідала (згідно з даними своїх державних ЗМІ) перше місце у світі за фінансуванням пропаганди, сумарно витрачаючи на

неї 1,6 млрд доларів США — більш ніж Китай та інші країни. При цьому російська державна агенція «РИА Новости» висвітлювала цей факт таким чином, нібито перше місце у світі за фінансуванням державної пропаганди належить не Росії, а Китаю. Але навіть цифра «1,6 млрд» стосується лише деяких, державних ЗМІ. Від 2011 р. у Росії діє безпрецедентна путінська програма «Інформаційне суспільство (2011–2020 роки)» загальною вартістю 40,6 млрд доларів, що дорівнює 4 млрд на рік. Мету програми можна охарактеризувати як стовідсоткове охоплення російськомовного населення земної кулі як державними засобами масової інформації, так і приватними, які поділяють державний стратегічний курс Російської Федерації. Також існують численні загони інтернет-бойовиків — «кремлівських тролів», які організовано й агресивно пропагують «лінію держави». Масштаби і географія їхньої активності вражають редакції таких авторитетних західних видань, як *Washington Post*, *The Guardian*, *The New York Times*, *CNN* та ін. У 2014 р. цю програму буде виконано вже майже на половину: до кінця 2014 р. сума державних коштів, витрачених на пропаганду «російських цінностей», зростає до 16,5 млрд доларів США.

Отже, у 2013 р. інформаційна кампанія, розгорнута ще перед Вільнюським самітом, була безпрецедентною. Вона перейшла в істеріку, коли несподівано і для української, і для російської влади, після побиття студентів у ніч на 30 листопада, на Майдан, за різними підрахунками, вийшло до мільйона людей. Що означало одне — для Володимира Путіна, який після провалу саміту вже бачив Україну в своїх обіймах, цей Майдан виглядав не менш загрозово, ніж для Віктора Януковича [3].

Важкою зброєю російської інформаційної війни виступили державні телеканали «Россия 1» та «Россия 24», і це зрозуміло — саме телебачення сягає масової аудиторії.

Спочатку говорили, що Євромайдан — це технологія (у більшості випадків ішлося про те, що її, як і 2004 р., нав'язали американці). 25 листопада російський державний канал «Россия 1» у вечірніх новинах показав сюжет «Євромайдан 2013 — технологія європровокацій». «Беркут» був представлений як постраждала сторона, яка змушена була захищатися від провокаторів. Провокаціям опозиціонерів, на думку російських журналістів, звісно, навчають на спеціальних семінарах, які проводяться у Посольстві США. Зманіпулювали в сюжеті і відео, подавши коментар нібито прихильника Євромайдану, який прийшов за гроші, хоча насправді це був представник Антимайдану [4].

Частиною меседжу про погроми є розповіді щодо зростання впливу націоналістів (а в розумінні російських пропагандистів — фашистів).

Російська журналістка знаходить такі відмінності з 2004 р.:

«Тут набагато менше наметів та переважає інший склад революціонерів. Це, у більшості, міцні чоловіки. Тепер тут багато чорно-червоних прапорів УПА — Армії, котра під час Великої Вітчизняної війни воювала з радянськими солдатами, а потім і з Радянською армією. На їх рахунку тисячі життів партизан, солдат, офіцерів та, що найголовніше, мирних жителів. Вояки УПА винайшли та використовували 237 різновидів страти своїх противників, що нікого на Євромайдані не бентежить». Вигадки про звірства воїнів УПА — найулюбленіші серед російських журналістів. І неважливо, що УПА не проводило боїв з Червоною армією. Росія завжди мала свою, альтернативну історію [4].

Паралельно російські телеканали розповідали про занепад української економіки. Канал «Россия 24» запустив проект «Развод по-украински», в якому змальовували Україну як надзвичайно бідну країну, рівень доходів українців порівнювали з доходами африканців, розповідали про нашу депресивну економіку, промисловий спад та інші жахи.

Усе це мало такий вигляд, ніби Росія готує інформаційний фон для нових економічних угод з Україною. І справді, наступного дня після підписання угод у Москві, 17 грудня, з'явився новий меседж — Росія рятує Україну, навіть на шкоду собі.

Та очевидно найгірша маніпуляція, яку собі дозволяє журнал, подаючи її як прогноз, — це теза про поділ України на частини, який нібито чекає на нашу країну в довгостроковій перспективі.

Одним із головних кремлівських мотивів маніпуляцій свідомістю є апеляція до «історичної справедливості». Російські канали масово видають передачі з псевдоісторичними фактами, котрі повідомляють звичайним українцям та росіянам про те, що України, начебто, ніколи і не існувало. Ці заяви йдуть набагато далі вигаданих страшилок про «страшних бандерівців» і є риторикою досить відомих політиків Думи.

Час від часу здається, що саме Жириновський апелює до справжніх мотивів російського президента, які не мають нічого спільного із сумними монологами Путіна про «захист росіян» в Україні. «Південь і Схід України мають бути у складі Росії. Це частина Росії. Це Російська імперія, це Радянський Союз. У 1991 р. уся операція була абсолютно протизаконна. Південний Схід України — це міста, засновані князем Потьомкіним, Суворовим, вони жодного стосунку до України не мають. Одеса була губернським містом Новоросійської губернії. Крим, Одеса та дев'ять південно-східних регіонів, які тимчасово перебували під українським прапором, — це буде Росія, — ще на початку квітня попередив Жириновський в ефірі радіо «Эхо

Москвы». — Львів, Вінниця, Хмельницький, Житомир, Київ із 30-мільйонним населенням залишаються Україні. А ось Південний Схід, 15 мільйонів, від Харкова до Одеси включно з Придністров'ям, входить до складу Росії, ми виходимо на румунський кордон, на угорський кордон, на кордон зі Словаччиною. І наші газ та нафта підуть уже безпосередньо до Європи». Водночас західні області України Володимир Вольфович запропонував «віддати румунам, угорцям і полякам» [5].

При всьому цьому казки про історичну справедливість від Кремля Україна чує не вперше. За часи україно-російського конфлікту з'явилась купа фейків та чорного піару, які вже стали епічними. Хто не чув про «клаптик землі та двох рабів», які наче повинні були отримати нацгвардійці за участь у війні на Донбасі? Історію про рабів розповів Першому каналу Віктор Бикодоров, котрого представили головою сільської общини села Степанівка. Але Перший канал, звісно, не уточнив, що цей голова самопроголошений.

Ще одним знаменитим фейком стала історія про хлопчика, котрий став мішенню для ракет. Неважливо, що цей хлопець з легкою формою розумової відсталості вже давно пішов з дому. Його «уповільненість» російським телебаченням була подана як те, що українські військові його накололи. Те, що у Національної гвардії немає ракетної зброї — взагалі нікого не цікавило.

Найбільш відомим прикладом російської пропаганди стало розіп'яття хлопчика у Слов'янську. Навіть коли фейк був викритий, по російських телеканалах заявили, що це хоч і вигадка, але подібних диких випадків, начебто, було багато, а отже, так і не вибачилися перед Україною за відверту брехню. Кров російських немовлят та численні вигадані згвалтування змушували завмирати російських глядачів перед екранами, співпереживаючи українцям, що перебувають під владою «хунти». Глядачі російського телебачення не звикли до програм, котрі могли б змусити їх думати. Усе вже подається під «правильним» ідеологічним навантаженням, що спрощує сприйняття світу.

Фейк, котрий був висвітлений пізніше у багатьох шаржах та мемах в Інтернеті, свого часу викликав резонанс серед аудиторії російського телебачення — батальйон «Донбас» начебто продавав на органи «ополченців».

І вже десь за гранню реальності була розповідь про те, що українським школярам дозволялося кормити лише синичок, бо їх колір символізує Україну. А снігурі, теж за колір, оголошувалися ворогами України та підлягали знищенню. У новинах Росія не забувала повторювати про те, що Україна ось-ось скоротить пенсії вдвічі, оскільки без Росії не може прогудувати себе. То Україна нібито заборонила російську Вікіпедію й інші російські сайти. То тиражує фото, як радикали б'ють львівську бабусю, що несла квіти пам'ятнику Леніну у Львові. Хоча насправді на фото чоловік, а пам'ятника Леніну у Львові немає. А на фото — взагалі 2009 р. НТВ та Росія 1 одного

разу не домовились та поставили себе у незручну ситуацію. Вони не поділили постраждалого. У сюжеті НТВ — він лідер «фашистів та бандерівців», що віз групу із 50 людей зривати георгіївські стрічки із прибічників федералізації. А в сюжеті Росія 1 — цей же чоловік — постраждалий саме від «фашистів та бандерівців», котрі хотіли зривати з нього георгіївську стрічку. А взагалі-то, цей чоловік — лікар, який не підтримував жодну зі сторін.

Українські спецслужби затримують російських найманців чи не кожного дня, проте Росія стверджує, що її військових тут немає. Присутність самопроголошених лідерів на владних посадах Сходу російське телебачення пояснює великою підтримкою населення, яке начебто хоче своє майбутнє продовжити з Росією. Проте більшість мешканців Донецька (65,7%) хочуть жити в об'єднаній Україні і відкидають об'єднання з Росією, згідно з опитуваннями громадської думки, проведеними в кінці березня 2014 р. розташованим у Донецьку Інститутом соціальних досліджень і політичного аналізу.

Російські канали тиражували новину, що ОБСЄ начебто була присутня на виборах у ДНР, але представники ОБСЄ одразу спростували цю інформацію [6].

Підсумовуючи результати дослідження, можна дійти *висновку*, що російський медійний простір досить довгий період працює на створення негативного іміджу для України. Чорний піар виливають на українських політичних діячів, на українських військових та, зрештою, на саму Україну та її історію з метою дискредитації та заволодіння умами населення, що проживає на Сході України, та громадян Росії, котрі мають не сумніватися у професійності та величчч Путіна. За старою радянською звичкою, головним ворогом обрали США та ЄС. Про них тиражуються байки про розгул гомосексуалізму та його активну пропаганду серед школярів. У російському медійному просторі з'явилися і священнослужителі, що засуджують такі відносини і змальовують Росію чи не єдиним острівцем традиційних сімейних цінностей. Масштаби російської пропаганди досягли такого розмаху, що переважна частина росіян змальовує диктаторський режим з ознаками тоталітаризму як найкращий, не помічаючи при цьому, що більшість із них позбавлені свободи слова та не мають гідного рівня життя. Телебачення перетворило їх на агресивних зомбі з імперськими амбіціями, викривленим сприйняттям історії та дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доценко Е. Л. Психология манипуляции / Е. Л. Доценко. – М. : Алгоритм, 1997. – 458 с.

2. Шутов Р. Морфологія російського міфу [Електронний ресурс] / Р. Шутов. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/morfologiya_rosiyskogo_mifu/.
3. Шмелев А. Чтобы избавиться от пропаганды – надо хотеть от нее избавиться [Електронний ресурс] / А. Шмелев. – Режим доступу: <http://newdaynews.ru/propaganda/522020.html>.
4. Дуцик Д. Російська пропаганда – назад у СРСР [Електронний ресурс] / Д. Дуцик. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/ru_zmi/rosiyska_propaganda_nazad_u_srsr/.
5. Бурлакова В. Три кити російської пропаганди [Електронний ресурс] / В. Бурлакова. – Режим доступу: <http://www.volfoto.inf.ua/pagesi/istomist/statti/2014rik/dm140904/t140910/trykyty/trykyty.htm>.
6. Десять міфів російської пропаганди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitua.org/index.php/novunu/svit/item/1349-desiat-mifiv-rosiiskoi-propahandy>.

ЧЕРНЫЙ ПИАР И ПРОПАГАНДА В РОССИЙСКОМ МЕДИЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ В 2014 ГОДУ

Денисова А. Ю.

Все силы медийного пространства России были брошены на то, чтобы создать негативный имидж Украины. Но мировое сообщество четко приняло сторону Украины в отличие от некоторых украинцев, проживавших на Востоке, которые принимали обвинения российского черного пиара за чистую монету. Недостаточно высокий уровень политической культуры целевой аудитории российской пропаганды является причиной высокой восприимчивости людей к разного рода негативной информации, что значительно повышает результативность «грязных» технологий.

Ключевые слова: пропаганда, черный пиар, средства политической манипуляции, гибридная война, Украина, Россия.

BLACK PR AND PROPAGANDA IN THE RUSSIAN MEDIA SPACE IN 2014

Denysova A. Y.

Black PR (that is undermining public confidence in this or any other person or organization) has long been firmly entrenched in our life — politics, economics and culture. Other issues — social attitudes towards messages «black PR» and impact of the results of such technologies.

All the powers of the media space in Russia were thrown out to create a negative image of Ukraine. But the international community clearly took the side of Ukraine, unlike some

Ukrainians living in the East, who believed Russia charges. Low level of political culture of the target audience of Russian propaganda — is the reason for the high susceptibility of people to all sorts of negative information, which significantly increases the effectiveness of dirty technologies.

Today's Black PR is not only in its scope, but low quality.

Central Russian news channels served unverified and false information and do not carry any punishment, because it is the official policy of the government.

Current Russian propaganda — Russian state information policy, special events and relevant government agencies and institutions under the guise of «informing the public» are psychological treatment population of the Russian Federation, as well as people of other countries — primarily Russian-speaking countries of post-Soviet space and the Russian diaspora. Also the subject of the Russian propaganda is the foreign language population in the US, the EU, the Arab world, and so on. Overall Russian propaganda distributed at least 40 languages in 160 countries of the world.

Key words: *propaganda, black PR, means of political manipulation, hybrid war, Ukraine, Russia.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.344.159.947

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор;
І. М. Мельник, кандидат психологічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ТРАЄКТОРІЙ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається механізм формування траєкторій професійного розвитку особистості. Показано, що їх детермінантами є психофізіологічні, психологічні, соціально-професійні і соціально-економічні фактори. До психофізіологічних належать фізичні характеристики людини, гендерні та вікові особливості, до психологічних — особливості пізнавальної й інтелектуальної сфери, професійно важливі якості і потенціал особистості. Соціально-професійними факторами є зміст професії, способи виконання діяльності, випадкові критичні події, що впливають на професійний розвиток, а соціально-економічними — умови господарювання, матеріальна винагорода за результатами праці, етнічні особливості, місце проживання тощо. Доводиться, що в процесі становлення професіонала суб'єкт виступає фактором свого розвитку, зміни, перетворення об'єктивних обставин крізь призму своїх особистих властивостей.

Ключові слова: професійний розвиток, професійний простір, що розвивається, траєкторії професійного розвитку.

Актуальність проблеми. Вивчення професійної діяльності тісно пов'язане з питаннями, що входять до проблемного поля психології і соціології особистості. Точніше, тут доцільно говорити про взаємозв'язок: з одного боку, особливості особистості працівника здійснюють істотний вплив на процес і результати професійної діяльності, з іншого боку, саме

формування людської особистості значною мірою відбувається в ході професійної діяльності і під її впливом. Багато дослідників відзначають унікальну роль цього виду діяльності для особистості [1; 2]. На даному етапі розвитку суспільства саме професійна діяльність дає максимальні потенційні можливості одночасного і найбільш повного задоволення всіх базових потреб особистості (потреби у безпеці, самоповазі, соціальному визнанні тощо). Врешті-решт, самореалізація особистості здійснюється найбільш плідно саме у професійній діяльності. Тому *метою* даної статті є системне обґрунтування механізму формування траєкторій професійного розвитку особистості, які одних приводять до самореалізації в професійній діяльності, а інших — до поступового вгасання професійних функцій або навіть до саморуйнування особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття дослідження особистості професіонала ведуться в двох напрямках. Перший з них — *структурно-аналітичний* — базується на вивченні окремих індивідуальних особливостей особистості в праці. Інтерес до нього обумовлений тим, що з експериментального погляду простіше здійснити поглиблене вивчення однієї або декількох рис особистості, ніж досліджувати цілісну особистість. Більшість наявних методик також спрямовано на діагностику окремих рис або їхніх комплексів. Постановка у фокус спостереження однієї властивості особистості дозволяє більш глибоко і докладно простежити прояв цієї властивості в професійній діяльності і її вплив на процес і результати роботи. Дослідження в рамках даного напрямку часто виступають складовими частинами комплексного аналізу, який має за мету розгляд цілісного набору професійно важливих якостей, їхнього взаємозв'язку та взаємовпливу в процесі конкретної професійної діяльності. Саме тут простежується спроба переходу на рівень вивчення цілісної особистості. Таким чином, вказаний напрям досліджень неможливо жорстко відокремлювати від другого напрямку — *синтетичного*. Доцільність синтетичного підходу до аналізу особистості професіонала підкреслювалася давно. Ще в 30-ті рр. ХХ ст. С. Геллерштейн зазначав, що психологічне вчення про професії має бути спрямованим на охоплення всієї сукупності властивостей особистості в їхньому найбільш характерному сполученні [3]. Виходили й інші наукові праці, виконані у цьому ключі, наприклад, роботи М. Рибаківа. У наступні роки теоретичні уявлення про роль особистості в професійній діяльності, що склалися у вітчизняній соціології і психології, привели до розуміння того, що синтетичний підхід — це не просто врахування індивідуальних особливостей особистості в професійній діяльності, а насамперед вивчення шляхів становлення цілісної особистості професіонала [1; 2; 4].

Виклад основного матеріалу. Відомо, що центральною категорією, яка відбиває сутність взаємодії людини і професії, є професійний розвиток. Він може розглядатися як фундаментальний процес зміни людини, як пояснювальний принцип становлення професіоналізму і як цінність професійного співтовариства. Професійний розвиток зазвичай ототожнюють із прогресивною зміною людини: дозріванням, формуванням, саморозвитком, самовдосконаленням. Проте соціальні практики свідчать, що він дійсно характеризує індивідуально своєрідний шлях (траєкторію руху) особистості з моменту формування уявлень про професію і професійних намірів до завершення професійної біографії, але ці траєкторії не завжди мають прогресивний вектор. Тому ми поставили перед собою завдання визначити сукупність детермінант, що характеризують спрямованість професійних траєкторій фахівців.

Однією з найбільш цікавих наукових проблем сьогодні, на наш погляд, є визначення механізму взаємодії багатопланових факторів, що обумовлюють професійний розвиток особистості. Можна погодитися з Е. Ф. Зеєром та Е. Е. Симанюком, які відносять до цих чинників вікові психологічні зміни людини, розвиток і перетворення провідної діяльності суб'єкта, безперервну професійну освіту особистості, бо саме вони акумулюють і соціально-економічні умови, і світ професій, і власну активність особистості, і її потребу в самовизначенні і самоактуалізації. Їхнє поєднання в один професійно-освітній простір дозволяє, на думку цих фахівців, по-новому підійти до вирішення таких фундаментальних проблем професійного розвитку:

- подолання деструктивних тенденцій у розвитку професіонала шляхом самоорганізації і самоактуалізації соціально-професійного потенціалу особистості;
- визначення вершинних професійних досягнень та ірраціональних тенденцій до професійного саморуйнування;
- своєчасної фіксації кардинальних змін вектора професійного розвитку особистості під впливом неусвідомлюваних атракторів розвитку, тобто ймовірнісних варіантів професійного майбутнього [5, с. 17–18].

Розвиваючи логіку міркувань російських психологів як евристичну модель аналізу цих проблем, спроектуємо простір професійного розвитку особистості.

Термін «простір» традиційно використовується в природничих науках. У гуманітарних дослідженнях він розуміється як суб'єкт-об'єктна взаємодія природи і суспільства (І. Кант, Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Т. Парсонс та ін.). Особистісно-змістовне утворення простору як духовної складової життя людини стало предметом розгляду в культурно-історичних дослідженнях

(Л. С. Виготський, В. П. Зінченко, А. Ф. Лосев, О. М. Леонтьєв та ін.). Спочатку просторові уявлення в соціології та соціальній психології відбивали суб'єкт-об'єктні взаємодії людини, а надалі простір став розглядатися також як середовище, що породжує взаємодію людей.

Евристичність поняття «простір» полягає в тому, що воно дозволяє об'єднати різноякісні соціальні явища, що не мають загальної логічної підстави. Упорядкування здійснюється для вирішення певної проблеми на базі значеннєвої взаємодії конструктів, що детермінують розвиток один одного.

Впровадження поняття «професійний простір, що розвивається» у контекст нашого дослідження обумовлено аналізом основних факторів, що визначають професійне становлення особистості та є процесом і результатом активної взаємодії людини із соціально-професійним середовищем.

Професійне становлення розгортається в часі з початку формування професійних інтересів і схильностей до завершення активної професійної діяльності. Вікові зміни людини протягом тривалого періоду онтогенезу є важливою детермінантою професійного становлення особистості.

Констатуючи чітко виражені вікові зміни протягом життя, їх гетерохронність, науковці виділяють часові періоди, що охоплюють визначений закінчений процес розвитку. Як підставу диференціації онтогенезу одні з них обирають психосексуальний розвиток (З. Фрейд), інші — психосоціальний розвиток (Е. Еріксон), треті — провідну діяльність (Д. Ельконін), четверті — соціалізацію особистості (Н. Столяренко).

До базових, ключових факторів професійного розвитку особистості належить також провідна діяльність, яка опосередковує її відносини із соціально-економічним середовищем, спілкування з оточуючими, конститууює соціальну ситуацію розвитку. Для кожної стадії професійного становлення характерна одна провідна діяльність. Разом з тим варто враховувати вплив інших видів діяльності, що визначають повноцінне становлення особистості: соціальна активність забезпечується спілкуванням у соціально-професійних групах, моральний розвиток — взаємодією з референтними особами й організаціями. Очевидно, що багатопланові види виконуваної особистістю діяльності збагачують процес професійного становлення.

Таким чином, можемо припустити, що рух особистості в професійному просторі, який розвивається, визначається віковими змінами, системою безперервної освіти, а також провідною професійно орієнтованою діяльністю. Тоді рівнодіючою взаємодії цих трьох факторів є професійне становлення особистості, тобто рух особистості в професійно-освітньому просторі і часі професійного життя. Він охоплює період розвитку особистості з початку формування професійних інтересів і схильностей до закінчення професійної біографії.

Важливою особливістю простору професійного розвитку людини є його відкритість, що означає динамічну рівновагу взаємодіючих параметрів системи. Визнання відкритості професійного простору не тільки передбачає можливість його самоорганізації і саморозвитку, але й виключає обмеженість, замкнутість, граничність. Кожна з його координат орієнтована на можливість безмежності розвитку, переходу від однієї упорядкованої системи до іншої. Так яким же чином формуються траєкторії професійного розвитку особистості?

Взаємодія факторів професійно-освітнього простору періодично породжує нестійкість, нерівноважність розвитку особистості. Для опису цих процесів ключовим є поняття флуктуації. Для диссипативних процесів характерним є перехід від рівноважних умов до нерівноважних, від стану упорядкованості до невизначеності, від загального до унікального, індивідуально орієнтованого. Невеликі флуктуації, обумовлені випадковими обставинами, особистісними кризами, незадоволеністю собою, пересиченням рутинною діяльністю, можуть стати початком нової траєкторії розвитку особистості. Незначні, непомітні для оточуючих і самої особистості події, ситуації можуть призводити до великомасштабних наслідків, краху професійної біографії, а в окремих випадках і до катастрофи.

Сильні флуктуації сприяють утворенню моментів нестійкості відкритої системи, так званих точок біфуркації. «У точках біфуркації, — пише І. Пригожий, — тобто в критичних, граничних точках, поведінка системи стає хитливою і може еволюціонувати до декількох альтернатив... У цьому випадку ми можемо мати справу тільки з імовірностями і ніяке “збільшення знання” не дозволить детерміністично пророчити, яку поведінку обере система» [6, с. 70]. Критичні ситуації змінюють вектор розвитку, вносять корективи в «стрілу часу», траєкторія розвитку стає хитливою, а внутрішні фактори — індетермінованими. Тому цілком логічно стверджувати, що в окремі критичні моменти процес професійного розвитку набуває імовірнісного і випадкового характеру. Втім критичні моменти — це лише виключення, які виникають в усталених процесах, що визначають механізми функціонування системи. Тому при аналізі особливостей формування траєкторій професійного розвитку особистості, в першу чергу, слід визначити його базові детермінанти.

Ми вважаємо, що цими детермінантами можуть бути визнані психофізіологічні, психологічні, соціально-професійні і соціально-економічні фактори. До психофізіологічних належать фізичні характеристики людини, гендерні і вікові особливості, до психологічних — особливості пізнавальної й інтелектуальної сфери, професійно важливі якості і потенціал особистості. Соціально-професійними факторами є зміст професії, способи виконан-

ня діяльності, а також випадкові критичні події, що впливають на професійний розвиток. Щодо визначення соціально-економічних чинників також немає особливих труднощів, оскільки мова йде про умови господарювання, матеріальну винагороду за результатами праці, етнічні особливості, місце проживання тощо.

Безумовно, вплив першого та двох останніх факторів практично не підлягає коригуванню, оскільки вони обумовлюють об'єктивні (внутрішні та зовнішні) умови професійної діяльності особистості і, відповідно, траєкторії її професійного розвитку. Дія ж психологічного чинника має більш складну природу, є суб'єктивною за суттю і варіативною за формами впливу.

Не викликає сумнівів той факт, що невисокий рівень пізнавальних здібностей, низький інтелект впливають на траєкторію професійного розвитку, створюють додаткові перешкоди. Разом з тим у кожного з нас закладені величезні компенсаторні можливості. Якщо професійна задача, що постає перед людиною, не може бути вирішена шляхом актуалізації одних функціональних можливостей (відсутніх або мінімально виражених), то вона нерідко вирішується за допомогою актуалізації інших. Іншими словами, поставлена задача може бути вирішена через зовсім інші механізми, сконцентровані в такому феномені, як потенціал особистості.

Під індивідуально-професійним потенціалом розуміється динамічне інтегративне утворення, що визначає ресурсні можливості професійного розвитку людини та її здатність до освоєння і продуктивного здійснення професійних видів діяльності [7, с. 71]. Для кожного моменту часу можна говорити про конкретний потенціал особистості. З часом потенціал як можливість і ресурс розвитку особистості також змінюється [8; 9].

Потенціал є синергетичною характеристикою, яка визначає відкритість професійного простору, що розвивається, його динамічну рівновагу в конкретний період розвитку особистості. Рівнодіючою інтегративною характеристикою цього простору є *траєкторія*, вона визначає індивідуальний шлях професійного становлення особистості, який під впливом означених чинників може змінювати висхідну траєкторію руху на стагнуючу або припинятися зовсім. Саме остання теза є дуже важливою як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Слід зазначити, що негативна переорієнтація траєкторії професійного руху пов'язана з дією не тільки психофізіологічних, психологічних, соціально-професійних і соціально-економічних факторів, але й додаткової низки специфічних детермінант. Так, обмеження подальшого професійного розвитку особистості, що саме по собі є парадоксальним, може виступати високий рівень професійної компетентності працівника. Якщо професійна діяльність не вимагає високої компетентності, професійні завдання

виконуються легко, особистість звикає працювати «впівсили». Більше того, надкомпетентність у більшості організацій часто сприймається за більше зло, ніж некомпетентність. Звичайна некомпетентність майже ніколи не є причиною для звільнення; вона тільки перешкоджає підвищенню. Надкомпетентність нерідко служить основою для звільнення, оскільки підриває впевненість начальника у своїй компетентності.

Ще одним чинником можуть стати ситуації, коли при досягненні соціально і професійно важливих цілей, значного успіху, вирішенні будь-якої особистісно значимої надзадачі виникає ймовірність розвитку «хвороби досягнень», або «синдрому Мартіна Ідена» (В. С. Ротенберг), що, як наслідок, не виключає або навіть провокує втрату змісту професійного життя.

Нарешті, факторами негативної зміни траєкторії професійного розвитку можуть стати випадкові події і несприятливі обставини в реалізації професійних планів. Порушуючи звичний плин професійного життя, вони породжують особистісну напруженість, дискомфорт, створюють ситуацію унеможливлення повернення до колишнього стану.

Отже, професійне становлення фахівця великою мірою обумовлено зовнішніми впливами. Однак його не можна безпосередньо виводити із зовнішніх умов і обставин, оскільки вони завжди переломлюються в життєвому досвіді людини, її індивідуальних особливостях. У цьому сенсі зовнішній вплив опосередковується внутрішніми умовами, до яких і належить своєрідність особистості, її соціальний і професійний досвід.

У процесі становлення професіонала суб'єкт усе більше виступає фактором свого розвитку, зміни, перетворення об'єктивних обставин крізь призму своїх особистих властивостей. Іншими словами, професіонал може сам свідомо змінювати свою професійну біографію, але й у даному випадку цей процес мотивується соціальним оточенням, економічними умовами життєдіяльності тощо.

Висновки. Отже, траєкторія професійного руху складається зі злетів, падінь, стагнації. Висота «вершини», на яку підіймається працівник під час своєї професіоналізації, її змістовне різноманіття залежать від особливостей життєвого шляху, що пройшла людина до свого акме, від соціально-психологічної, економічної, політичної ситуації, в яку вона потрапляє, піднявшись на певну сходинку зрілості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л., 1969. – 298 с.
2. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М., 1986. – 264 с.

3. Геллерштейн С. Г. К вопросу о профессиональной типологии / С. Г. Геллерштейн // История советской психологии труда / под ред. В. П. Зинченко, В. М. Муннипова, О. Г. Носкова. – М., 1983. – С. 217–235.
4. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В. Л. Погрібна. – К. : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2008. – 336 с.
5. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций : учеб. пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Симанюк. – М. : Акад. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – 240 с.
6. Пригожий И. Время. Хаос. Квант / И. Пригожий, И. Стенгерс. – М., 1994. – 215 с.
7. Павлова А. М. Проблема изучения профессионально-личностного потенциала: результаты поискового исследования / А. М. Павлова, Э. Ф. Зеер // Образование и наука. – 2002. – № 1(13). – С. 71–76.
8. Лапшина В. Л. Про деякі особливості формування професійних якостей правоохоронців / В. Л. Лапшина // Вісн. Харк. ун-ту. – № 472. – Х., 2000. – С. 99–102.
9. Лапшина В. Л. Профессиональная идентичность и маргинализм сквозь призму концепции зоны ближайшего развития / В. Л. Лапшина // Методологія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Х. : Вид. центр Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. – С. 264–267.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТРАЕКТОРИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Погребная В. Л., Мельник И. М.

В статье раскрывается механизм формирования траекторий профессионального развития личности. Показано, что их детерминантами являются психофизиологические, психологические, социально-профессиональные и социально-экономические факторы. К психофизиологическим относятся физические характеристики человека, гендерные и возрастные особенности, к психологическим — особенности познавательной и интеллектуальной сферы, профессионально важные качества и потенциал личности. Социально-профессиональными факторами являются содержание профессии, способы выполнения деятельности, случайные критичные события, влияющие на профессиональное развитие, а социально-экономическими — условия хозяйствования, материальное вознаграждение по результатам работы, этнические особенности, местожительство и т. п. Доказано, что в процессе становления профессионала субъект выступает фактором своего развития, изменения, преобразования объективных обстоятельств сквозь призму личных свойств.

Ключевые слова: профессиональное развитие, развивающееся профессиональное пространство, траектории профессионального развития.

SOCIAL PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF FORMING OF TRAJECTORIES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Pogribna V. L., Melnik I. M.

The mechanism of forming of trajectories of professional development of personality opens up in the article. The conducted analysis went out from that a central category which removes essence of co-operation of man and profession is professional development. He can be examined as a fundamental process of change of man, as explanatory principle of becoming of professionalism and as a value of professional concord. Introduction of concept «professional space, which develops» in the context of the conducted research allowed authors to come to the conclusion, that without regard to that professional development of zavichay is equated with the progressive change of man: ripening, forming, samorozvitkom, self-perfection, social practices testify that he indeed characterizes individually the original way (trajectory of motion) of personality from the moment of forming of pictures of profession before completion of professional biography, but these trajectories not always have a progressive vector. Therefore in the article there was a certain aggregate determinant, that characterize the orientation of professional trajectories of specialists. It is psikhofiziologichni, psychological, socialprofessional and socio-economic factors. To psikhofiziologichnikh chinnikiv physical descriptions of man, genderni and age-old features, are taken, to psychological are features of cognitive and intellectual sphere, professionally important qualities and potential of personality. Maintenance of profession, methods of implementation of activity, random critical events which influence on professional development, is certain socialprofessional factors, and socio-economic are terms of menage, financial reward as a result of labour, ethnic features, residence and others like that. It is well-proven in the article, that professional becoming of specialist in a large measure conditioned by external influences. However directly destroyed he can not be from external terms and circumstances, because they are always broken in two in vital experience of man, it individual features. In this sense external influence of oposredkovuet'sya by internal terms which originality of personality behaves to, it social and professional experience. Thereon built conclusion, that the trajectory of professional motion consists of splashes, falling, stagnacii. Height of «top», up which a worker walks during the professionalization, it rich in content variety depend on the features of vital way, that a man proyshla to the akme, from a socialpsychological, economic, political situation which it gets in, walking up certain degree of maturity.

Key words: professional development, professional space which develops, trajectories of professional development.

УДК 316(477)

О. А. Гриценко, доктор економічних наук, професор;
Ю. І. Золотарьова, кандидат філософських наук, доцент

НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджуються основи виникнення неформальних інститутів впливу на владу в контексті реалізації економічних та соціальних прав людини. Виявляються типи альтернативних неформальних інститутів. Розкриваються ієрархія причин, протиріч та чинники протестних форм поведінки в Україні.

***Ключові слова:** інститути, неформальні інститути, протестна поведінка, аномія, довіра, соціальна поляризація, соціальний капітал, конвертація капіталів, реалізація прав людини.*

Постановка проблеми. Актуальність теоретичної постановки проблеми завжди визначається необхідністю осмислення тих явищ та подій, що відбуваються в суспільстві. В сучасних умовах протестна поведінка значно поширена як у розвинутих, так і трансформаційних країнах. Український Євромайдан став унікальним соціальним феноменом сучасності, перетворюючись в особливий неформальний інститут впливу на владу. Протестні дії оформлюються в інституційні структури, які народжуються поза офіційно встановлених норм поведінки, але суттєво впливають на зміни суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протестна поведінка є предметом дослідження багатьох соціальних наук, кожна з яких виявляє умови, фактори та причини її існування із своїх методологічних парадигм. Політологи розглядають протест як форму виявлення політичного конфлікту, який реалізується в нетривалих та нерадикальних формах демонстрацій, страйків, вуличних зіткненнях і т. ін. На відміну від протесту соціальне незадоволення може реалізуватися у формі повстання, що вирішує більш фундаментальні питання щодо влади та передбачає насильницькі дії між представниками політичного режиму та опонентами. Серед причин протесту виокремлюють порушення соціального самопочуття та соціальних сподівань населення, що виникають на основі депривації, тобто такого суб'єктивного стану, що виникає внаслідок позбавлення людини тих благ і того способу життя, до якого вона звикла [1]. У низці різноманітних причин протестної поведінки

економічні процеси не розглядаються на суттєвому рівні, а виокремлюються в комплекс економічних факторів, що стають підґрунтям дотикових (точкових) видів протесту. Тим самим економічні відносини не вивчають на глибинному рівні політичних протестів [2]. Соціологи розглядають протест як один із різновидів сприйняття людьми цілей, цінностей, орієнтирів, що висуваються суспільством, та інституційно дозволених засобів їх досягнення. У демократичних країнах, де найвпливовішим є середній клас, поширеною є *конформістська* (члени суспільства підтримують цілі та засоби на основі внутрішніх переконань) і *нонконформістська* (де сприйняття цілей і засобів відбувається на основі примусових дій) поведінка. Однак завжди існують такі типи поведінки, як *ритуалізм* (коли цілі не сприймаються, хоча виправдовуються засоби їх досягнення), *ретритизм* (маргінальне ставлення до цілей та засобів), *інновація* (коли суб'єкти для досягнення існуючих цілей використовують нові засоби) та бунт, заколот, що здійснюється тоді, коли суб'єкти відмовляються від цілей і засобів їх досягнення та змінюють їх новими [3]. Психологи вважають причинами будь-якого протесту наявність фрустрації, тобто такого особливого стану людини, що виникає внаслідок неможливості подолати перепони щодо досягнення своїх цілей та неможливості задовольняти свої бажання або потреби. У стані фрустрації людина відчуває гнів, відчай, тривогу, роздратування, розчарування, що може призвести до повної дезорганізації його діяльності. Історична наука не тільки узагальнює хронологію процесів, що відбуваються в країні, але виявляє історичні аналоги подібних подій, щоб надати можливі сценарії їх розвитку. Власний ракурс дослідження надає правова спільнота, оскільки її мета — виявити можливі та дозволені рамки правової поведінки. Правова наука має відповісти на питання: що відбувається в разі зіткнення прав різних осіб та який правовий шлях вирішення виникаючих протиріч? Це стає особливо важливим, оскільки неформальні інститути можуть виникати поза правовим середовищем та суперечити йому.

Економічна теорія безпосередньо не вивчає протестні дії як особливий вид економічної поведінки. Однак реальні події сучасного світу свідчать про необхідність використання методологічного потенціалу економічної теорії для визначення найбільш глибоких та суттєвих причин формування нових інституційних форм організації протестних рухів. *Метою статті* є дослідження суттєвих ознак протестної поведінки, ієрархію її причин та її інституційне оформлення в нові способи впливу на владу в Україні в умовах соціальної нерівності та різних можливостей реалізації права внаслідок неоднакових обсягів соціального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Реальна практика сучасного світу наочно демонструє виникнення нових неформальних інститутів впливу на владу,

що реалізується через протестні дії (в українському варіанті у вигляді «Майдану»). У першому наближенні протестні рухи як неформальні інститути впливу на владу спрямовані на коригування суспільного розвитку, надаючи владі можливість проаналізувати, оцінити свої практичні дії та здійснити їх корекцію. Безумовно, влада сприймає як цивілізовані протести тільки ті, що здійснюються мирним шляхом, не допускаючи дій, що руйнують суспільний порядок. У загальному розумінні інститути — це створені певною спільнотою обмежувальні рамки поведінки, що структурують взаємодії між людьми, що повторюються, упорядковують взаємовідносини та створюють механізми примусу щодо їх виконання [4, с. 12]. Інститути формують структуру стимулів, що спонукають людей до певних дій, розширюючи їх волевиявлення та спрямовуючи їх у певному русі. Якщо формальні інститути санкціонуються державою, яка виступає їх гарантом, то виконання неформальних правил гарантується самими індивідами, які домовляються про їх виконання. Якщо інституційна система розцінюється суб'єктами як перешкода для задоволення узаконених цільових прагнень, розчищається майданчик для заколоту як пристосувальної реакції. У класичному вигляді неформальні інститути складаються на довготривалій історичній основі та втілюються в традиціях, звичаях, стереотипах поведінки. Як правильно зауважує Р. Мертон, «дослідники, що не беруть до уваги неформальні правила гри, ризикують прогавити багато важливих спонукальних мотивів та стримувань, що визначають політичну поведінку» [3, с. 32]. Якщо неформальні інститути відповідають регулярній практиці спільного існування, вони в історичній перспективі можуть перетворюватися на формальні.

Теоретичний аналіз неформальних інститутів є необхідним для розуміння тих спонукальних мотивів, які створюють простір та ставлять перепони для поведінки певного кола суб'єктів. На основі дослідження неформальних інститутів стає можливим пояснення майбутніх сценаріїв інституційного розвитку. Неформальні інститути в інституційному просторі трансформаційних перетворень набувають альтернативного характеру та можуть бути допоміжними, акомодативними, конкуруючими та заміщувальними [5]. *Допоміжні* неформальні інститути заповнюють прогалини, що виникають у формальних інститутах. *Акомодативні* неформальні інститути створюють мотиви таких видів поведінки, які суттєво змінюють наслідки дотримання формальних правил без їх прямого порушення. Такі інститути можуть створюватися суб'єктами, які не схвалюють наслідки, що надаються формальними правилами, але які неможливо змінити в реальній практиці. Такі неформальні інститути можуть допомогти поєднати інтереси суб'єктів із діючими формальними інститутами, що може, з одного боку, призводити до зменшення їх ефективності, а з другого — привести до їх посилення в разі

зменшення стимулів до їх зміни. *Конкуруючі* неформальні інститути виникають тоді, коли існуючі формальні правила стають менш результативними та потребують свого перезавантаження. Вони потрапляють до системи діючих формальних норм та можуть суперечити їм. *Заміщувальні* неформальні інститути виникають унаслідок функціонування неефективних та слабких формальних норм та беруть на себе їх функції з метою подолання інституційних пасток, заміщення відсутніх владних авторитетів та виправлення дисфункцій правових норм, що стає найбільш актуальним у період становлення нових демократичних форм впровадження владних повноважень.

Неформальні інститути можуть доповнювати формальні, а можуть вступати з ними в протиріччя, в основі якого перебувають механізми їх впровадження. Формальні інститути вводяться директивним чином на основі узагальнення попередньої практики взаємовідносин між людьми. У той час як неформальні інститути мають еволюційний довготривалий характер дії, проходять історичну експертизу на свою доцільність і не можуть впроваджуватися примусовим чином. Особливо напруженим стає протиріччя між формальними та неформальними інститутами альтернативного типу, які характеризуються локальною ефективністю та збільшеним ризиком виконання їх функцій для певного кола осіб. Особливість неформальних інститутів альтернативного типу полягає в тому, що вони можуть не мати довгострокової ефективності в разі, якщо вони мають ексклюзивний характер та не виконують свої функції раціоналізації трансакційних витрат на їх дотримання (приміром, витрати на прийняття рішення «майданом» можуть досягти таких розмірів, що альтернативний інститут стає просто неефективним).

Альтернативні неформальні інститути активно виникають на основі аномічного розвитку інституційного простору, що є характерним для економік перехідного типу. Аномію слід розглядати як розпад соціальної структури, що відбувається тоді, коли існує гостра розбіжність між нормами, цілями та соціально структурованими можливостями членів груп діяти у відповідності до даних норм. З цієї точки зору аномія фільтрує суспільні цінності, які можуть легко виконуватися людьми, що мають певний статус у суспільстві, і важкі або неможливі для інших. Гостра аномія призводить до девальвації та дезінтеграції системи цінностей, які перестають бути загальносприйнятими. Об'єктивний характер аномії виявляється у відсутності необхідних формальних чи неформальних інститутів або у відставанні їх виникнення від потреб розвитку суспільства. Суб'єктивний характер аномії виявляється, по-перше, у неприйнятті існуючих правил суспільної поведінки; по-друге, у відсутності необхідного знання, навичок виконання функцій інститутів, унаслідок чого інститути не можуть функціонувати нормально. У результаті

поведінка суб'єктів стає нерациональною в даній інституційній системі координат. Сьогодні ми стаємо свідками переформатування інституційного простору українського суспільства, що не може залишитися поза увагою економічної та соціологічної теорії.

Соціально-економічний аналіз перш за все повинен відволіктися від політичних оцінок; по-друге, має бути побудований на виявленні об'єктивної ієрархічної природи причин подій, що відбуваються в реальній практиці. Протестні дії (об'єднання людей, лозунги, провокації, радикальні та екстремістські рухи) є лише зовнішнім явищем, що спостерігається, причини якого мають значно глибший та складніший характер, що передбачає виявлення передумов, акцентів (факторів минулих зв'язків), обставин, чинників та внутрішніх причин. Для кожної країни протестні рухи мають свою специфіку. Сьогодні Україна потребує визначити сукупність усіх факторів та умов, які призвели до протесту та виникнення нових неформальних інститутів впливу на владу.

Найважливішим у цьому сенсі є стан реалізації економічних та соціальних прав громадян. В українському суспільстві права людини є важливим ціннісним еталоном, який, на жаль, має декларативне наповнення. Їх поки що важко втілити в життя, оскільки держава і суспільство не в змозі напрацювати ефективні правові механізми їх визнання, реалізації, гарантування, охорони та захисту. І причина тут не тільки в історичних традиціях українського суспільства, де права людини не займали гідного місця ні в суспільній свідомості, ні в практиці діяльності держави, в нестабільній ситуації перехідного періоду, неналежній правосвідомості громадян, їхньому правовому нігілізмі та інфантилізмі, відсутності можливості поліпшити добробут людей. Головною причиною можна вважати різку соціальну поляризацію суспільства.

Соціальна поляризація є характеристикою сучасного українського суспільства. Зниження реальних доходів різних груп населення, що в першу чергу стосується працюючих у бюджетному секторі, тривале падіння їх життєвого рівня, інфляція, що прогресує, призводять до посилення соціальної диференціації та загострення поляризації соціальних верств українського суспільства.

Соціальна поляризація детермінує соціальну напругу, що може викликати соціальні конфлікти та перешкоджати розвитку країни. Практично неможливим стає подальший рух до ефективної успішної економіки без вирішення накопичених проблем у соціальній сфері. Розрив між багатими та бідними, що з'явився в результаті соціальної поляризації, викликає агресивні настрої в соціумі, девальвацію багатьох традиційних моральних цін-

ностей, дестабілізує суспільний лад, дезінтегрує та дезорієнтує суспільство. До того ж соціальна поляризація заважає соціальній мобільності, знижує мотивацію участі в економічних перетвореннях, у науці, освіті, сприяє орієнтації на виключно корисливі цінності та призводить до криміналізації суспільства.

Слід зазначити, що розшарування на надбагатих та дуже бідних почалося ще в 90-х рр. минулого століття з початком процесу приватизації державної власності та відбувалося надзвичайно швидко. Соціальна поляризація за рівнем доходів у нашій країні може порівнюватися з деякими країнами Латинської Америки, які традиційно лідирують за цим показником. Зараз простежуються суперечливі тенденції: з одного боку, зростає кількість доларових мільярдерів, а з іншого боку, ніяк не вдається подолати бідність. Характерним є те, що середній клас, наявність якого є основою стабільності в суспільстві, складає незначну кількість.

Однак проблема соціальної поляризації не обмежується розривом у доходах. Вона виявляється у відношенні до власності, статусних привілеїв, доступі до різних благ, а також у поляризації політичних поглядів та культурних перевагах, а зараз, окрім традиційних критеріїв соціальної стратифікації, з'являється новий критерій, що призводить до зростання соціальної поляризації суспільства — це розповсюдження інформації та знань.

Необхідно враховувати, що проблема формування поляризованого суспільства детермінована не тільки негативними тенденціями в економіці, політиці, соціальній сфері, а ще й трансформацією ціннісно-нормативної сфери суспільної свідомості та стереотипами поведінки.

Слід зазначити, що визначальними в соціальній поляризації є здібності, можливості та умови перетворення соціального ресурсу в соціальний капітал і наступна його конвертація перш за все в економічний та політичний капітали з подальшим їх зростанням.

Вільна конвертація форм капіталів зумовлює відкритість стратифікації, є основою для висхідної вертикальної мобільності. За відсутності вільної конвертації форм капіталів, обмеженої часткової конвертації переважає низхідна вертикальна мобільність, що підсилює процес маргіналізації суспільства, збільшує кількість «соціально виключених» і зовсім не сприяє розвитку соціального капіталу як такого, яким більш-менш рівною мірою володіє кожний член суспільства. Це, у свою чергу, впливає на подальше структурування соціальної реальності, на можливості реалізації права.

До того ж державні бюрократичні структури поки що не зацікавлені у задоволенні прав людини. Занепокоєння власними інтересами відсувають від них конституційні вимоги, згідно з якими дотримання і захист прав

людини виступають головним обов'язком держави. Дослідження, результати яких узагальнив Р. Роуз, дозволяють зробити висновок про те, що в Україні в досягненні мети превалюють неформальні соціальні мережі (дослідження проводилися в Росії, однак Р. Роуз вважає можливим розповсюдити їх результати і на Україну) [6].

У тому випадку, якщо суб'єкт при зверненні до державної організації не одержує необхідного результату, він задіює неформальні мережі. Чим більше соціальний капітал, чим більше доступ до соціальних мереж, тим більше ймовірність одержати бажане, найчастіше удаючись при цьому до нецивілізованих відносин, використовуючи не тільки зв'язки, але й підкуп. У такій ситуації складно говорити про реалізацію права. Утворюється хибне коло, коли деформація на рівні об'єктивного структурування породжує деформацію вторинного рівня структурування, а та, у свою чергу, збільшує деформацію реальності першого порядку [7]. Право при цьому здобуває якусь подвійність і суперечливість у процесі своєї реалізації або, що теж можливо, нереалізації. Візьмемо, наприклад, права людини, передбачені Конституцією України. Взагалі під правами людини прийнято розуміти певні можливості людини, необхідні для її нормального (гідного) існування й розвитку, які обумовлені досягнутим рівнем розвитку людства й повинні бути загальними й рівними для всіх людей.

У Конституції України закріплені: фізичні права (право на життя утворює першооснову всіх інших прав); права, що належать людині як особистості (право на захист честі й доброго імені, свободи совісті...); культурні (гуманітарні) права (право на освіту, на доступ до культурних цінностей...); економічні права (право на працю, на захист від безробіття, на приватну власність...); соціальні права (право на соціальне забезпечення, на достатній рівень життя, на житло, на охорону здоров'я...); політичні права (рівна участь у керуванні справами держави, рівне виборче право тощо).

В умовах невизначеності суспільства, що трансформується, існує дивергенція декларованих прав і можливостей їхньої реалізації, причому неважко помітити, що, по-перше, права людини не є реально загальними й рівними для всіх людей. Нерівність залежить від соціального капіталу, від рівня різноманіття соціальних мереж, які може задіяти суб'єкт. У сучасному суспільстві велика уразливість суб'єкта, якщо в нього на всі випадки життя тільки одна мережа. Коли організації не функціонують належним чином, соціально слабкі категорії громадян виявляються на соціальному дні. По-друге, порушуються соціальні функції права і це призводить до того, що зменшується роль права в структуруванні соціальної реальності. По-третє, залежність рівня реалізації права від соціального капіталу, різноманіття соціальних мереж

обумовлює можливість досягнення соціальних цілей не правовими, а часто й просто злочинними (явище корупції), засобами, що сприяють перетворенню права в неправу, ніби специфічній підміні права соціальним капіталом і мережними зв'язками.

Об'єктивною передумовою протестних дій також стали шоківі зміни зовнішньополітичного курсу влади, яка тривалий час (на основі потужного використання інформаційних ресурсів) орієнтувала суспільство на європейський вектор розвитку. Прорахунки, непродуманість, невміння (або небажання) враховувати в практичній діяльності ризики прийнятих рішень у міжнародних угодах (особливо коли мова йде про протиріччя між стратегічними та тактичними завданнями зовнішньоекономічного курсу) призвели до необхідності більш обґрунтованого визначення майбутнього розвитку України, що стало несприйнятливим для певних політичних сил та соціальних прошарків. Об'єктивні передумови підсилювалися суб'єктивним фактором, що виявився перш за все в ступені розуміння та можливості оцінювати ситуацію широким колом населення, а по-друге, в наявності лідерів, які спроможні використовувати ступінь незадоволення людей. На сучасному рівні розвитку суспільної свідомості значно поширеним є міфологічний образ мислення, який був історично виправданим етапом філогенезу розвитку способів пізнання (найвищий рівень якого досягається науковим пізнанням), що відтворюється на рівні онтогенезу в казкових образах розуміння дитиною оточуючого світу. Міф виконує подвійну функцію: він виявляє джерело широкомасштабної фрустрації в соціальній структурі і відображає альтернативну структуру, яка, ймовірно, не принесе розчарування дійсності. Це хартія дії [3, с. 154]. У цьому контексті стають ще більш зрозумілими функції міфологічного мислення — монополізувати уяву, намагаючись так визначити ситуацію, щоб або підштовхнути незадоволених до протесту, або, навпаки, відвадити від нього [3, с. 276]. Значне поширення міфологічних образів є результатом відсутності належного рівня освіти в країні та широкого використання в пізнанні соціальних та економічних відносин методології неокласичної теорії. Остання є надійним методологічним інструментом пізнання закономірностей функціонування рівноважних ринків та умов досягнення їх цінової збалансованості.

Економічний неокласичний інструментарій виникає на межі XIX–XX ст., коли в розвинутих країнах панівними стали ринкові системи господарства і застосування функціонального замість причинно-наслідкового аналізу. Неокласичні принципи пізнання не в змозі враховувати особливості історичного та національного розвитку України, в якій відбуваються трансформаційні процеси, що не привели до формування рівноважної еко-

номічної системи. В сучасній освіті, особливо в галузі суспільних наук, панують функціональні методи пізнання, що ускладнює можливості розуміння причинно-наслідкових зв'язків сучасного розвитку країни.

Міфологічні образи в будь-якому суспільстві заповнюються ідеологічними штампами, які повинні спрямувати населення в певному суспільно-політичному русі. Ідеологія виступає як спосіб конструювання вдової реальності, яка видається за саму дійсність. Так формувалися ліберальна концепція в США, комуністична ідеологія в СРСР, фашистська риторика в Німеччині тощо. В ідеологічних поглядах дійсність уявляється у викривленому, спотвореному і перевернутому вигляді. Ідеологія стає ілюзорною свідомістю, якою можна маніпулювати в необхідному контексті.

На більш глибокому рівні знаходяться суттєві причини, що пов'язані із недоліками та протиріччями соціально-економічних реформ упродовж не тривалої історії незалежної України та їх загостренням за останній час. Найбільш загрозливими для економічного розвитку стали: непродуманість та помилки економічних реформ, розповсюдження рейдерського захоплення бізнесу, створення несприятливого інвестиційного середовища, руйнування кадрової політики, що призвело до катастрофічного зниження професіоналізму та відповідальності політиків та державних чиновників на кожному рівні прийняття рішення, безпрецедентний рівень корумпованості, невміння влади реалістично оцінювати ситуацію в країні. Усе це призвело до порушення економічних та соціальних прав громадян, до обмеження можливості, а іноді взагалі до неможливості їх реалізації. Безумовно, ці загрозливі обставини створювалися протягом усієї історії незалежного розвитку України. Однак накопичення невирішених проблем призвело до катастрофічного зниження рівня довіри до влади, концентрації почуття незадоволеності та збільшення кола громадян, що орієнтовані на зміни та покращення соціально-економічної ситуації в країні. Вихідним інститутом соціальної побудови суспільства є довіра, яка визначає певний рівень упевненості в позитивних наслідках дії інших людей, інституційних утворень та влади в цілому. Довіра дозволяє очікувати, що владні органи поведуться передбачено, чесно та відповідно до встановлених у суспільстві норм. Довіра заснована на реципрокності — вірі у взаємність і дієвість зв'язків. Ступінь довіри визначається, з одного боку, кількістю суб'єктів, що мають впевненість у подальших діях влади (згідно із законом золотого перетину, їх має бути не менше 60% [8, с. 65]), а з другого — часовим лагом, що дозволяє очікувати певних змін. Соціально-економічна політика в Україні останнього часу призвела до глибокої кризи довіри в суспільстві [9, с. 90–97], що сприяло катастрофічному посиленню аномії у владній системі.

Г. Зіммель вважав, що довіра — це продукт досвіду окремого індивіда. За рахунок частого повторення цього досвіду та його інституціалізації відбувається закріплення суспільної довіри як норми і традиції. Дефіцит же суспільної довіри створює ситуацію, в якій розвиток багатьох демократичних та ринкових інститутів вбачається неможливим.

У процесі українських політичних та економічних трансформацій був змінений характер легітимації державної влади, введені ринкові відносини, задекларовані гарантії прав та свобод громадян, але зміни не торкнулися самої системи управління, в тому числі і через збереження кадрового складу бюрократії. Ринкова економіка в Україні виникла за відсутності приватного капіталу та приватної власності. Фактично бюрократії був запропонований обмін влади на власність, були створені передумови для подальшого існування неформально-тіньових відносин, для небаченого за масштабами розвитку корупції. Приватизація для більшості громадян України виявилася великим обманом. У результаті скороспілих і необміркованих за цілями, стратегіями та соціальними наслідками реформаторських рішень розпочався процес розпаду порядку, що склався, розрив з колишніми ідеалами, розмивання, руйнування символічних структур, значень та сенсів.

В українському суспільстві склався стійкий фон недовіри по відношенню до формальних інститутів та носіїв влади. Причому потреба в довірі існує, але реалізується вона не у формальній інституціональній сфері, а в неформальній, на рівні локальних груп або значною мірою на міжособистісному рівні.

У контексті актуальних проблем українського суспільства особливий інтерес викликає механізм переходу від індивідуальної довіри до соціальної, від міжособистісної довіри до довіри до інститутів та носіїв влади. Вітчизняна специфіка полягає в тому, що інституціональне середовище ще перебуває на стадії формування, а чіткі, загальні для всіх акторів правила гри є майже відсутніми. Проблема суспільної довіри інститутам актуалізується лише тоді, коли вона вирішена на рівні спільностей. До того як стати інституційною, довіра повинна пройти стадію, на якій формується колективна інтенція двох або більше суб'єктів у горизонтальній площині суспільних зв'язків, створюючи таким чином локальну соціальну мережу, в основі якої перебуває раціонально делегована довіра, всі суб'єкти цих відносин не лише отримують соціальний капітал, але й беруть на себе обов'язки щодо підтримування та інституціоналізації даного зв'язку. В українському суспільстві довіра поки що найчастіше не переборює індивідуальний рівень. Для українського суспільства характерною є соціальна роз'єднаність. Виходячи із всього вищезазначеного вбачається доцільним проаналізувати феномен міжособистісної довіри.

У міжособистісній довірі відображаються настанови, засвоєні людиною в період ранньої соціалізації (довіра до людей як базисна життєва орієнтація набувається індивідом у ранньому дитинстві), життєвий досвід індивіда, національний характер, колективний історичний досвід народу, фундаментальні загальнолюдські моральні цінності.

Багато хто з дослідників вважає, що визначальну роль у формуванні довіри відіграє особистий досвід. Довіра ув'язується з розрахунком ризику бути обманутим, в очікуваннях зі свідомою або несвідомою екстраполяцією минулого (у першу чергу, негативного) досвіду індивіда на майбутнє.

Однак деякі дослідники не поділяють цього погляду. Їхня думка полягає в тому, що спілкування і взаємодія людей споконвічно передбачає певний ступінь довіри, у тому числі і до раніше незнайомих людей. Міжособистісна довіра — це загальнолюдська моральна цінність, вона не залежить від особистого досвіду індивіда та від практики його взаємодії з іншими людьми, участі або неучасті в асоціаціях громадян. Хоча різноманітні спільності та соціокультурні середовища об'єктивно різняться, без взаємодопомоги і співробітництва, заснованих на довірі, що інші люди дотримуються свого слова та виконують взяті на себе зобов'язання, без цієї моральної цінності людство в цілому не могло б існувати і розвиватися, як і без визнання обґрунтованості застосування санкцій за порушення традицій і солідарності, що засновані на моралі.

Довірливе ставлення до людей, про яких індивід не має жодної апріорної інформації, яка б дозволяла йому передбачати наслідки контакту, довіра людям узагалі одержала назву «генералізованої довіри». Довіра стосовно «інших» заснована на найважливішому морально-етичному припущенні, що «інші» також поділяють ваші фундаментальні цінності, зокрема, принципи моралі, навіть якщо вони не згодні з вами з питань політики, релігії або ідеології, інакше кажучи, на вірі в те, що велика частина людей, які вам незнайомі, — це такі ж люди, як і ви, більш того, це рівні вам люди, тобто тут ми маємо справу з моральними принципами рівності та почуттям ідентичності як презумпції довіри «іншим». Необхідно зазначити, що даний підхід є достатньо плідним для розуміння такого явища, як ксенофобія. Саме відсутність генералізованої довіри призводить до появи ксенофобії та ксенофобів у суспільстві.

Довіра до людей узагалі зазвичай розглядається у взаємозв'язку з довірою населення до інститутів і політичних лідерів і у зв'язку з довірливим ставленням індивідів до раніше незнайомих людей у конкретних обставинах місця і часу.

Міжособистісна довіра є фундаментом взаємовідносин людей у найрізноманітніших сферах діяльності, проте форма прояву, ступінь довіри за-

лежать від обставин. Р. Інглхарт встановив, що існують дуже переконливі докази тісного зв'язку між рівнем міжособистісної довіри, з одного боку, і добробутом громадян, рівнем економічного розвитку, прихильністю населення демократичним інститутам і цінностям, ступенем інституціоналізації демократичних принципів — з іншого. Україна, на перший погляд, цей зв'язок не підтверджує, тому що в кризових 90-х рр. ХХ ст. тут був зафіксований порівняно високий рівень міжособистісної довіри при вкрай низькому рівні політичної довіри, рівні життя та спаді економіки. Однак це свідчить лише про те, що взаємовідносини міжособистісної довіри, демократії та економіки не такі й прості. Відносно короточасні драматичні події в економіці та політиці істотно не впливають на загальнонаціональний рівень міжособистісної довіри, але поки що залишається незрозумілим, як змінюватиметься рівень міжособистісної довіри в майбутньому, враховуючи економічну та політичну кризу українського суспільства.

Рівень довіри в суспільстві залежить також від рівня корупції та рівня оптимізму. Останній знижується, якщо в суспільстві зростає нерівність, підсилюється соціальна поляризація, показником чого є невелика кількість середнього класу.

Соціальний капітал, необхідним атрибутом якого є довіра, втілений у формах громадської активності, є попередньою умовою економічного та соціального процвітання.

Важливішим для оцінки ситуації в Україні є розуміння дій та орієнтирів фінансової олігархії в Україні, яка, власне кажучи, управляє сучасними процесами в країні. У складі активів більшості фінансових холдингів в Україні зростають європейські капітали, досить великі грошові кошти зберігаються в закордонних банківських установах (що є економічно доцільним). Одночасно українська олігархія не спроможна конкурувати з російським капіталом, який є більш потужним за розміром та агресивним за характером. Зрощування держави із фінансовим капіталом надало останньому важливі важелі впливу на інформаційний простір та формування суспільної свідомості. Фінансова українська олігархія виконує як позитивну, так і негативну роль. У сучасних умовах фінансова олігархія, всупереч малому бізнесу, більшою мірою зацікавлена у встановленні порядку в країні: припиненні злочинних форм захоплення бізнесу, забезпеченні правопорядку та цивілізованої конкуренції, формуванні правового судочинства. Негативна роль фінансової олігархії полягає в бажанні перш за все захистити свій бізнес, навіть усупереч загальнонаціональним інтересам. Для цього в олігархії є значні фінансові ресурси для підтримки протестних дій та широкі інформаційні можливості щодо формування суспільної думки.

Важливим фактором спонукання протестних дій стають акциденти, тобто випадкові обставини, що виникають в історичному розвитку та глибоко вкорінюються в ментальні підвалини. У протестній поведінці суб'єкти неусвідомлено реалізують історичні, економічні, соціальні, світоглядні протиріччя, що склалися між різними регіонами українського суспільства протягом певного історичного часу. У багатьох розвинутих країнах світу існують подібні протиріччя, які загострюються в умовах нестабільності та спеціального збурення. Сьогодні Україна зіштовхнулася з політичним маніпулюванням саме цими акцидентами. В основі виявлення впливу історичних факторів на поведінку людей та дій відповідних владних структур має бути аналіз історичного руху країни. Історичний розвиток як будь-який процес повинен бути вимірюваний на основі органічного поєднання якості та кількості. У межах певної міри кількісні (часові) зміни історичного процесу призводять до зміни порядку зв'язків, характеристики елементів, ступеня розвитку конкретних подій. В аналізі історичного розвитку слід враховувати три міри пізнання сутності історії — просту, системну та реальну (повну) [10, с. 54]. Кожна міра визначає межу, за якою відбуваються зміни та модифікації історичного процесу, що перетворюють його в якісно нову форму, але при цьому зберігаються всі його суттєві ознаки. *Проста міра* визначає історичний розвиток як хронологічний ряд емпіричних фактів, що взагалі простягається на всю історію людства. Дослідження історії на основі простої міри має здійснюватися вченими-істориками та повністю перебувати в їх компетенції. Будь-які практичні дії або програмні установки на основі виявлення простої міри історичного розвитку стають безперспективними та недоцільними, оскільки в історичній пам'яті суб'єктів вони знаходяться на рівні підсвідомості та соціальної генетики. *Системна міра* історії будується на узагальненні того періоду розвитку країни, який виходить за межу існуючих поколінь, але зберігається на ментальному рівні та формує певні світоглядні форми, які можуть вступати в суперечність залежно від умов їх виникнення. Зняття протиріччя на основі системної міри історії здійснюється практичними діями ідеологічного характеру. *Реальна (повна) міра* історичного розвитку формує актуальну структуру кожної країни на основі поколінь, що нині в ній проживають. Саме реальна міра історичного розвитку має стати основою прийняття будь-яких практичних дій влади щодо конструювання оптимальних умов життєдіяльності в країні.

Причини протестних рухів завжди мають внутрішній характер. Але завжди існують фактори зовнішнього впливу, що можуть підштовхувати або стимулювати соціально-політичні протиріччя країни. Зовнішні чинники полягають у глобальному протиріччі між США, інтереси якої підтримують-

ся в Європі, та Росією за світове панування та боротьбу за обмежені ресурси. Глобальні ризики та проблеми сучасного глобального світу (енергетична, продовольча та ін.) загострюють боротьбу між існуючими лідерами та тими, що народжуються. Україна в цій боротьбі стала геополітичною ареною, де США і Росія реалізують свої власні інтереси, не враховуючи належним чином інтереси українського народу.

Висновки. Протестна поведінка має двоїсту суперечливу природу. З одного боку, протестні дії стають закономірними способами виникнення неформальних інститутів впливу на владу. Їх позитивна роль полягає в політичному коригуванні, конструктивній критиці влади та спостереженні за її діями. З іншого боку, немирний спосіб організації протестних рухів може призвести до таких негативних наслідків, як відток капіталу, дестабілізація економіки, руйнування банківського сектору, погіршення інвестиційного клімату, ще більша нереалізація прав тощо. Протестні рухи та неформальні інститути повинні стати об'єктом постійної уваги дослідників, оскільки вони потребують постійного аналізу та оцінки з точки зору їх соціально-економічної доцільності та ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протестное политическое поведение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sbiblio.com/biblio/archive/politsoc/8.aspx>.
2. Стребков Д. О. Экономические детерминанты протестного поведения населения России [Електронний ресурс] / Д. О. Стребков // Экономическая социология. Том 1. – 2000. – № 1. – Режим доступу: www.ecsoc.msses.ru.
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М. : АСТ ; Хранитель, 2006. – 873 с.
4. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основа, 2000. – 198 с.
5. Институциональная структура общества. Формальные и неформальные институты. Сравнение механизмов принуждения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ornatus.ru/themes/ekonomika/institutsionalnaya-ekonomika/>.
6. Роуз Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России / Р. Роуз // Обществ. науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 23–39.
7. Бурдые П. Практический смысл : пер. с фр. / П. Бурдые. – СПб. ; М., 2001. – 561 с.
8. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. А. А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 928 с.
9. Дарнопих Г. Ю. Історичні передумови кризи суспільної довіри до держави як гаранта захисту прав громадян / Г. Ю. Дарнопих // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. – 2013. – № 3. – С. 90–97.

10. Вазюлин В. Л. Логика истории. Вопросы теории и методологии / В. Л. Вазюлин. – Изд. 2-е, перераб. и дополн. – М. : Изд-во СГУ, 2005. – 432 с.

НЕФОРМАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Гриценко Е. А., Золотарева Ю. И.

Исследуются основы возникновения неформальных институтов воздействия на власть в контексте реализации экономических и социальных прав человека. Выявляются типы альтернативных неформальных институтов. Раскрывается иерархия причин, противоречий и факторов протестных форм поведения в Украине.

Ключевые слова: институты, неформальные институты, протестное поведение, аномия, доверие, социальная поляризация, социальный капитал, конвертация капиталов, реализация прав человека.

INFORMAL INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF ECONOMIC AND SOCIAL RIGHTS

Gritsenko O. A., Zolotarova J. I.

We study the basics of the emergence of informal institutions on the impact of power in the context of economic and social rights. The practice of the modern world clearly demonstrates the emergence of new informal institutions whose activities are implemented through the protest movements. When the formal institutional system is regarded as an obstacle actors to meet their aspirations institutionalized target appears to form the basis of informal institutions.

Informal institutions in the institutional space of the transformational changes become an alternative and may be optional, accommodative, and competing substitute. Alternative informal institutions arise on the basis of similar institutional space, which is typical for economies in transition and appears as a deformation of the social structure in the case of the existence of sharp differences between the rules, goals and socially structured opportunities for social groups to act in accordance with these objectives.

Anomie leads to devaluation and disintegration of values that are no longer accepted. Objective character of anomie is manifested in the absence of the necessary formal or informal institutions, or lag incurred on the needs of society. The subjective nature of anomie manifested, firstly, in opposition to the existing rules of social behavior, and secondly, in the absence of the necessary knowledge, skills, implementing the functions of institutions.

There are many factors and conditions led to the protest and the emergence of the new informal institutions.

The most important in this sense is the state of implementation of economic and social rights of citizens. In the Ukrainian Society for Human Rights are the value standard, which

unfortunately has a declarative content, because the state and society are not able to earn effective implementation mechanisms, and ensure protection. If there are many factors that determine it, the main reason can be considered as a sharp social polarization, which causes social tension, increases the level of conflict and prevents the development of the country. Successful economic development is impossible without solving the problems in the social sphere. The determining factors are the ability of social polarization, the possibilities and conditions for the transformation of social life in social capital and its subsequent conversion into other forms. Free conversion of forms of capital determines the openness of stratification, is the basis for upward vertical mobility. The more social capital, the more access to social networks, the greater the possibility of realization of rights.

Key words: institutions, informal institutions, protest behavior, anomie, trust, social polarization, social capital, human rights.

УДК 364.46

Т. Г. Прохоренко, кандидат соціологічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті простежується еволюція формування уявлень в історії соціології на сутність соціальних технологій і необхідність їх використання в соціальній практиці. Соціальні технології розглядаються як чинник стабільного та ефективного розвитку соціальних систем. Аналізуються напрями й особливості упровадження соціальних технологій у різні сфери сучасного суспільства.

Ключові слова: технологія, соціальна технологія, ефективність, управління.

Актуальність проблеми. Під впливом науково-технічної революції і інформаційної зокрема надзвичайно ускладнилися зв'язки соціальних систем, збільшилася їх кількість, суттєво прискорився динамізм соціальних процесів, що об'єктивно розширило передумови для виникнення соціальних конфліктів, криз, катастроф. Окрім того, необхідно враховувати, що прискореними темпами продовжує діяти загальносоціологічна закономірність — зростання ролі соціального у розвитку світової цивілізації. За подібних умов вироблення й упровадження конструктивних соціальних технологій, які виступають засобами подолання, вирішення соціальних

проблем, здобуття максимально значущих результатів при обмежених ресурсах, стає важливим науково-практичним завданням.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Біля витоків дослідження даної проблеми стояли такі вчені, як О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Ф. Тьоніс. Концептуальні засади вивчення сутності та ролі соціальних технологій у суспільстві були закладені К. Поппером [7]. Широко розроблялися різноманітні напрями використання соціальних технологій, особливо в економічній сфері (Т. Пітерс, Р. Уотерман, М. Маритані, Н. Шонбергер, І. Ансофф та ін.) [6].

Розробкою теорії технологічного управління економічними, політичними, соціальними, психологічними процесами зайняті вітчизняні та російські вчені: Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков, А. А. Шиян, С. М. Злепко, С. В. Павлов, І. І. Хаїмзон, В. І. Патрушев, В. Н. Іванов та ін. [1; 2; 5; 8; 9].

Мета статті — простежити в історико-соціологічному аспекті еволюцію формування поняття «соціальна технологія», виявити її види та особливості використання в різних сферах сучасного суспільства.

Вклад основного матеріалу. У науковій літературі поняття «технологія» вперше з'явилося в Європі наприкінці XVIII ст. із розвитком промислової індустрії і пов'язувалося головним чином зі сферою матеріального виробництва. Поняття «технологія» якнайповніше виражає творчу, активну сторону діяльності соціальних суб'єктів і включає систему принципів, методів і засобів впливу на об'єкт, що дозволяє суб'єктові на основі знань і досвіду реалізувати свої практичні цілі.

Будь-яка технологія має складну функціональну структуру, яка містить сукупність взаємозв'язаних функцій: цілеспрямування, проектно-конструкторську, планування та організації діяльності. Послідовне їх виконання приводить до досягнення бажаного результату. Виступаючи частиною матеріального світу і головним простором існування і життєдіяльності людини, суспільство, безумовно, може і повинно розглядатися як одна з найважливіших сфер реалізації різних технологій.

З давніх часів люди, утворюючи різні спільності, прагнули до організації свого буття не лише у виробництві матеріальних благ, але й у всьому спектрі спільного життя. В результаті виникали різноманітні соціально-етнічні, політичні, правові, моральні, релігійні та інші інститути. Їх становлення об'єктивно було реалізацією потреби отримання стабільності, стійкості і цілісності буття суспільства. При цьому важливо враховувати інтегральний характер соціального життя, в якому взаємодіє безліч чинників матеріального і духовного, об'єктивного і суб'єктивного, свідомого і стихійного порядку. Так виникає технологія соціального життя — соціальна технологія.

Уперше звернули увагу на те, що технологія властива не лише виробничому процесу, але і соціальним системам, марксистська історико-матеріалістична концепція, а також близький до неї за низкою онтологічних і методологічних позицій класичний еволюціонізм (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Ф. Тьоніс та ін.). Вони виходили з постулату про принципове пізнання законів історії і суспільного розвитку, передбачення майбутнього за допомогою наукових досліджень. Це призводило до певних наслідків. Зокрема, йшлося про можливість революційного втручання в соціальні процеси, що сприяло штучній «підгонці» суспільних структур, інститутів до умоглядно сконструйованого ідеалу. Соціальні технології у цьому випадку виступали інструментарієм досягнення утопічних цілей.

Ідея універсального використання поняття «технології» до питань соціального розвитку в ХХ ст. отримала широке визнання. Сам термін «соціальні технології» входить до системи соціального знання в 70-ті рр. ХХ ст. Одним із перших дослідників, який розглядав проблему формування соціальних технологій на концептуальному рівні, був американський філософ К. Поппер. При цьому вихідний пункт міркувань полягав у тому, що до середини ХХ ст. багато макросоціальних теорій, а також різні соціально-утопічні теорії і створені на їх основі проекти щодо внесення змін до існуючих соціальних систем довели свою неспроможність як чинники принципового і глобального перевлаштування суспільства. На думку К. Поппера, соціальне життя не потребує тотального перетворення і тотального насильства, що його супроводжує. Удосконалення соціальної системи можливе у процесі поступової, «часткової» роботи, тобто соціальної технології, спрямованої на усунення конкретних пороків соціального життя [7, с. 137]. Таким чином, за К. Поппером, соціальна технологія — це спосіб застосування теоретичних висновків соціології з практичною метою.

Із часом з'явилися перші спроби дослідити сутність соціальної технології, розкрити її специфіку в системі суспільних наук. Дослідники проблеми соціальних технологій використовували ідею відомого болгарського дослідника М. Маркова про те, що сенс технологізації полягає у визначенні і доцільному розподілі порядку процедур, що забезпечують цей процес або клас процесу. Незалежно від того, в якій галузі вирішується проблема — матеріальному виробництві або сфері культури, вона обов'язково має пройти через певні технологічні фази, де будуть використані операції і процедури, властиві будь-якому виду реалізації. До них належать: визначення мети, аналіз проблемних ситуацій, обробка та аналіз інформації, обговорення можливих варіантів, вибір рішення і підготовка до реалізації вибраного рішення. Технологія, визначаючи шлях поділу складної діяльності на про-

стіші види та їх реалізацію, показує, як повинен діяти суб'єкт управління, щоб досягти максимально ефективного вирішення виникаючих проблем.

З позицій методології своєчасним виявилось застереження М. Маркова про те, що виробничі і соціальні технології не можна ототожнювати. Якщо у виробничих технологіях висока міра повторюваності процедур і операцій необхідна, то для соціальних технологій така повторюваність неможлива. У них повторюваність і однозначність повинні виявлятися лише у загальних вимогах до процесу, які не позбавляють людину можливості діяти творчо, узгоджуючи свої дії зі специфікою конкретної ситуації [4, с. 39].

Соціальні технології є сукупністю засобів і методів цілеспрямованої дії на суспільні процеси, життєдіяльність людей, дозволяючи отримувати при обмеженому обсязі соціально-економічних ресурсів максимально значущі результати, забезпечувати вибір і реалізацію найбільш оптимальних способів упорядкування, гармонізації, збереження або перетворення соціальних об'єктів у необхідних параметрах. У сучасній науці соціальна технологія розглядається у двох аспектах: як програма, що містить процедури й операції, і як діяльність, що включає сукупність методів і способів цілеспрямованої дії на соціальні процеси і системи для досягнення поставлених цілей [8, с. 211].

Водночас існують і такі види діяльності, які не є технологічними. Перш за все до них можна віднести: афективні дії, що складаються з некерованих актів і операцій (дії під впливом переляку, екстазу, масового психозу і т. п.); діяльність, яка здійснюється без застосування технічних засобів або не орієнтована на створення кінцевого продукту у вигляді матеріальних або духовних об'єктів.

Соціальні технології застосовуються для управління людьми, соціальними явищами, соціальними процесами і соціальними системами. Залежно від ієрархії соціальних систем, процесів і явищ виділяють три групи технологій: макротехнології (глобальні) управління на рівні суспільства і його основних сфер; мезотехнології на рівні управління регіональними структурами, суспільними інститутами, організаціями і микротехнології на рівні управління невеликими об'єднаннями людей і самоорганізації особи [9, с. 73].

Важливість соціальної технології полягає в тому, що вона раціоналізує, оптимізує управлінський процес, включаючи до нього лише ті операції, які найбільш ефективні у досягненні поставленої мети. Використання технологій дозволяє суттєво зменшити витрати на управління, підвищити ефективність управлінського впливу і його роль у житті суспільства, швидко й оперативно тиражувати соціальні прийоми і процедури. У цілому соціальні

технології виступають як механізм самоорганізації і саморозвитку суспільства, це цілісна система оновлення суспільства за допомогою різних засобів і методів, спрямована на ефективність вирішення його проблем.

У сучасних умовах більшість виникаючих проблем у різних сферах суспільства мають складний, багатofакторний характер. Тому все більшого значення набуває їх багатоваріантне вирішення, сфера прояву яких вельми широка і різноманітна. Питання варіантів посідає виключно важливе місце, оскільки при виборі кращого технологічного способу необхідно вивчити і порівняти різні. При цьому необхідно враховувати ту обставину, що проблема вибору оптимального варіанта залежить від конкретних обставин і ситуації, що склалася [5, с. 65].

Соціальні технології все активніше поширюються на всі сторони соціального життя — економічну, політичну, соціальну і духовну. Характер соціальної технології, її особливості обумовлені внутрішньою природою самого об'єкта технологізації і наявністю соціальної установки на її розробку й упровадження.

Що стосується економіки, то зусилля соціальної технології можуть бути зосереджені на вирішенні проблем перетворення праці в дієвий критерій оцінки діловитості і потенціалу кожної людини. У зв'язку з цим робляться спроби технологізувати вплив на зміст праці у напрямі його інтелектуального розвитку, методи організації праці у промисловості, сільському господарстві, у торговельному обслуговуванні. Не меншого значення набуває поліпшення методів продажу, пошук нових ринків, розробка нових продуктів і послуг, поліпшення можливостей продукції. Такі технології повинні включати гуманістичне ставлення до працівника, обов'язкове створення необхідних умов праці для кожного працівника тощо.

За оцінками зарубіжних експертів, компанії, що виробляють і реалізують споживчі товари, можуть збільшити прибуток на 60% за рахунок використання соціальних технологій у роботі з клієнтами і здобуття точнішої інформації про потреби споживачів. Використання компаніями всіх переваг соціальних технологій може підвищити продуктивність співробітників на 20–25% [3].

З економічною сферою пов'язана політична, яка настільки ж технологічна. У даний час виникає потреба в технологізації багатьох політичних процесів, оскільки зростає кількість новацій при вирішенні політичних проблем. З'являються різноманітні проекти устрою державних структур, заміни їх новими утвореннями, пропозиції щодо проведення експериментів. У сучасних умовах значного поширення набувають технології формування електоральної поведінки населення з метою «набуття» нею бажаної спрямованості, ефективної організації виборчих кампаній.

Що стосується проблем технологічного вирішення власне соціальних проблем, то вони охоплюють такі важливі сторони життя людей, як охорона здоров'я, організація і забезпечення дозвілля, соціальний захист, транспортне і побутове обслуговування, освіта. Сутність соціальних технологій у сфері соціальної роботи можна інтерпретувати в першу чергу як сукупність прийомів, методів і дій державних, суспільних і приватних організацій, фахівців і активістів, спрямованих на надання людям допомоги, підтримки, захисту, особливо так званим уразливим прошаркам і групам населення. Усе більш значущою для управління стає демографічна політика, яка передбачає регулювання відповідної поведінки населення, родинно-побутових стосунків, створення умов для таких соціальних груп, як молодь, жінки, діти, люди похилого віку.

На сьогодні велика увага приділяється соціальним технологіям у соціально-педагогічній практиці. Під педагогічними технологіями, у найширшому сенсі цього слова, розуміються систематичні методи планування, застосування й оцінювання всіх процесів навчання і виховання молоді шляхом використання людських і технічних ресурсів для досягнення ефективності навчання. Про посилення уваги до педагогічних технологій у наш час свідчить збільшення кількості авторських шкіл, індивідуальних методик, інтенсивних курсів, розробка експериментальних шкільних програм, комплексних програм естетичного і художнього виховання, інноваційних технологій навчання у вищій школі та ін.

Зростає роль соціальних технологій у сфері культури і дозвілля, спрямованих на розвиток народної творчості, охорону пам'ятників культури і історії, організацію родинного дозвілля. Важливою особливістю процесів технологізації в цій сфері є те, що така діяльність не може регламентуватися до дрібниць, оскільки вона має справу з досить своєрідними продуктами людського буття: соціальним настроєм, самопочуттям, мотивацією, громадською думкою і т. п. Тому для організацій і установ, що займаються різними аспектами духовного життя, потрібна більша самостійність.

Висновки. Таким чином, однією з тенденцій сучасного етапу суспільного розвитку є посилення технологізації соціального простору, поширення різного роду технологій в усіх сферах життя особи і соціуму. Це дозволить не лише вивчати і передбачати різні соціальні зміни, але й активно впливати на практичне життя, розвиток складних соціальних систем, отримувати прогнозований соціальний результат. Подальший розвиток людського суспільства, виникнення нових можливостей людини і формування нових сфер їх реалізації, необхідність вирішення нових, складніших завдань — усе це є підставою і причиною для подальшого розвитку технологічних основ людської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Злепко С. М. Інформаційні технології для управління діяльністю людини / С. М. Злепко, А. А. Шиян, С. В. Павлов, І. І. Хаїмзон. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – 316 с.
2. Иванов В. Н. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления / В. Н. Иванов, В. И. Патрушев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономика, 2001. – 327 с.
3. Исследование McKinsey: Социальная экономика: повышение стоимости и производительности при помощи социальных технологий. Центр гуманитарных технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2012/07/27/4709>.
4. Марков М. Технологии и эффективность социального управления / М. Марков. – М. : Прогресс, 1982. – 485 с.
5. Патрушев В. И. Введение в теорию социальных технологий / В. И. Патрушев. – М. : Изд-во ИКАР, 1998. – 583 с.
6. Питерс Т. В поисках совершенства. Уроки самых успешных компаний Америки / Т. Питерс, Р. Уотерман. – М. : Альпина Паблишерз, 2011. – 528 с.
7. Пoppers К. Р. Открытое общество и его враги / К. Р. Пoppers ; пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – М. : Феникс, Междунар. фонд «Культурная инициатива», 1992. – 528 с.
8. Социальные технологии: Толковый словарь / отв. ред. В. Иванов. – М. ; Белгород : Луч-Центр, 1995. – 309 с.
9. Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – Киев : МАУП, 2004. – 608 с.

СОЦИАЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Прохоренко Т. Г.

В статье прослеживается эволюция формирования представлений в истории социологии на сущность социальных технологий и необходимость их использования в социальной практике. Социальные технологии рассматриваются как фактор стабильного и эффективного развития социальных систем. Анализируются направления и особенности внедрения социальных технологий в различные сферы современного общества.

Ключевые слова: технология, социальная технология, эффективность, управление.

SOCIAL TECHNOLOGIES ARE IN MODERN SOCIETY

Prokhorenko T. G.

The increasing complexity of social relations, increased dynamism of social processes, the growing role of social factors in the development of world civilization urgency of the problems of development and implementation of constructive social technologies.

The article traces the evolution of the formation of ideas in the history of sociology in the social nature of technology and the need for their use in social practice. Marxist historical-materialist conception as well as classical evolutionism the possibility of technological solutions to global social processes in the nineteenth century. The idea of the applicability of the concept of «technology» to social development in the twentieth century is widespread. Social technologies should be directed at specific defects of social life.

Social technologies are a set of tools and methods of targeting social processes, the livelihoods of people, allowing to receive a limited amount of socio-economic resources of the most significant results. Social technologies are used to control the people, social issues, social processes and social systems.

The importance of social technology is that it streamlines, optimizes the management process, including only those operations that are most effective in achieving this goal. The use of technology to reduce management costs, improve the efficiency of administrative influence and its role in society, quickly and efficiently replicate the social practices and procedures. Social technologies are seen as a factor of stable and effective development of social systems.

In modern conditions the majority of problems encountered in the various spheres of society is a complex, multifactorial. Therefore becoming increasingly important to their multiplicity of solutions, and the sphere of manifestation is quite broad and diverse

Analyzes the trends and characteristics of the introduction of social technologies in various areas of modern society. In the economy — is to improve the methods of work organization in industry, agriculture, trade services, search for new markets, develop new products and services, improve production capabilities. In politics become widespread technology of formation of electoral behavior of the population, the efficient organization of election campaigns. The essence of social technologies in the field of social work are reduced to a set of techniques and methods to influence the state, public and private organizations to provide assistance and support to vulnerable populations .

On strengthening the focus on teaching techniques in our time indicates an increase in the number of copyright schools, individual techniques, intensive courses, development of pilot school programs, integrated programs of aesthetic and artistic education, innovative learning technologies in higher education and so on. The role of social technologies in the field of culture and leisure activities aimed at the development of folk art, protection of cultural and historical monuments, the organization of family entertainment.

The activities of agencies and organizations in the spiritual life is less prone to the regulation, because they are dealing with a rather peculiar products of human life: social mood, well-being, motivation, public opinion, etc.

Key words: *technology, social technology, efficiency, management.*

УДК 316.612

О. О. Маркозова, кандидат соціологічних наук, доцент

США: ДЕРЖАВА, ПОБУДОВАНА НА ФРЕЙМІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО УСПІХУ ОСОБИСТОСТІ

Здійснено аналіз впливу фрейму індивідуального успіху особистості на становлення та розвиток США як незалежної держави. Показано, що в основу індивідуального успіху громадян Сполучених Штатів покладено цінності самовідданої праці, самостійності, індивідуалізму та прагматизму, а його метою і основним критерієм є рівень матеріального добробуту людини. Доведено, що негативними наслідками орієнтації людини тільки на матеріальні цінності стало знецінення практик духовного розвитку та внутрішнього світу особистості.

Ключові слова: *людина, культура, цінності, ментальність, індивідуальний успіх.*

Актуальність проблеми. Розвиток українського суспільства, його економічні та політичні трансформації супроводжуються відповідними змінами системи соціальних і культурних цінностей як найважливіших регуляторів соціальних практик людини. Зважаючи на те що Україна завжди перебувала на перетині західної і східної культурних суперсистем, вплив яких тільки посилюється в умовах глобалізації світу, актуальною постає проблема аналізу структури цінностей різних народів світу, зокрема розуміння сутності та шляхів досягнення успіху людини для врахування тих змін, які можуть відбутися в ментальності українців уже найближчим часом.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Серед усіх народів на Землі питанням особистого успіху найбільше переймаються громадяни США. Вони розкупувають книги, присвячені життєвому успіху, аналізують та роблять спроби розробити «універсальні» теорії і формули успіху. Наприклад, широку популярність здобула книга Н. Хілла «Думай і багатій» [1], а відомий американський бізнесмен Дональд Трамп написав книгу «Формула успіху», в якій виклав принципи, що дозволяють будь-якій людині, з точки зору автора, ефективно використовувати свої особисті якості і досягати максимального успіху [2]. Значну увагу аналізу різних аспектів проблеми життєвого успіху людини також приділяють і науковці [3–9]. Але тим не менш, феномен успіху людини і надалі залишається недостатньо вивченим. Зокрема, **метою** статті є аналіз тієї ролі, яку відіграла ідея індивідуального успіху людини у становленні та розвитку США.

Виклад основного матеріалу. Пошук відповіді на питання, чому більшість громадян Сполучених Штатів так зосереджені на досягненні індиві-

дуального успіху, слід шукати в історії виникнення цієї держави. На відміну від інших країн світу, які розвивалися на основі минулого досвіду та традицій, США змушені були створювати свою історію заново. Теоретично, існувало три шляхи державного будівництва: навколо нації, навколо вождя або навколо релігійної чи політичної ідеї. На «вождя» специфічне суспільство іммігрантів, змучене нерівністю і пригніченням у європейських країнах, навряд чи погодилося б. Існував варіант розбудови нової держави навколо релігійної ідеї, тим більше, що спочатку це так і було: переселенці прибули на новий континент для побудови Царства Божого, заснованого на свободі, рівності і соціальній справедливості. У перші роки, слідуючи біблійним постулатам, протестантські громади обмежували самостійність і індивідуалізм людини. Але в умовах свободи, що створювала можливості для індивідуальної підприємницької діяльності, світосприйняття європейських переселенців почало змінюватися. Добродесною стали вважати людину, яка була спроможна самостійно заробляти гроші, а частину доходів віддавати на потреби громади. Виходило, що хто більше заробляє сам, той більше допомагає громаді, а отже, він є більш корисним для суспільства. Бідність уже була не в пошані, оскільки бідняк нічого не вносив до громади. Протестантська заповідь «усі люди браття» замінювалася ідеями індивідуалізму, а здатність створювати багатство почали вважати майже божественним даром, який дозволяв людині наблизитися до Бога. Позитивно тепер оцінювалося все, що вело до фінансового успіху, а неспроможність людини заробляти гроші оцінювалася суспільством як порочність.

Після того як релігійні постулати протестантизму втратили свій вирішальний вплив на свідомість та життєві практики людини, залишався тільки один шлях будівництва держави — навколо нації. У той же час, зважаючи на відсутність історичних традицій та багатонаціональний склад нової держави, зробити це можна було тільки на основі ідеї, простої і зрозумілої для всіх, ідеї, спроможної не тільки згуртувати людей, але і створити неповторний національний дух. Політично це було досконале рішення. Якщо держава будується навколо видатної особистості, то вона гине разом із політичною чи фактичною смертю вождя. Якщо ж держава будується навколо нації, то формуються стійкі, довготривалі системи. Але виникало питання: яка ідея спроможна із розрізненої маси іммігрантів з усіх країн світу створити єдину націю? Перше, без чого не можна було обійтися, це ідея свободи. Однак свобода сама по собі в умовах дикого краю та неупорядкованих соціальних відносин була майже небезпечна і могла призвести не до демократії, а до анархії. Тому отці-засновники шукали нові, оригінальні фрейми для контролю за свідомістю громадян. Зважаючи на ті зміни, що вже активно відбувалися в суспільній свідомості і соціальній практиці, ставка була зроб-

лена на ідею індивідуального економічного успіху людини, запорукою якою є проголошена в суспільстві свобода.

Одним із ключових, комплексних фреймів нової держави став фрейм «Американська мрія», який набув значного поширення після публікації у 1931 р. книги Джеймса Траслоу Адамса «Американський епос» [10]. Сутність фрейму «Американська мрія» саме і полягала у тому, що кожен американець — це вільна людина у вільній країні, основне завдання якої — досягнення індивідуального матеріального успіху.

Ідея індивідуального успіху особистості була універсальною, оскільки з її реалізацією вирішувалися практично всі проблеми держави. Економічний розвиток кожної людини забезпечував економічне процвітання суспільства в цілому. Орієнтація на те, що люди повинні вирішувати свої проблеми самостійно, значною мірою знімала питання реалізації соціальних програм. Крім того, займаючись індивідуальною економічною діяльністю, громадяни прагнули політичної і соціальної стабільності, оскільки будь-які потрясіння шкодять бізнесу. Основний фрейм «Американська мрія» вдало доповнювався слотами, які пояснювали, що, як і для чого треба робити: «Справа Америки — робити справу», «Час — це гроші», «Помри, але стань багатим».

Першою складовою індивідуального успіху проголошувалася самовіддана праця людини. У цьому напрямі змінюється трактовка постулатів протестантизму, а поступово релігія як така взагалі замінюється «релігією» праці. Якийсь час ще зберігається зв'язок між розумінням спасіння душі як основи життєвого успіху людини, але поступово оцінка успіху перестає залежати від добродетності чи любові до ближнього. Спасіння тепер обіцяно тому, хто невпинно працює. Л. Бевзенко пише про це так: «Тепер уже не потрібні храми й чітко окреслений час літургійного дійства — повсякденна праця ... і становить служіння Богові. Достатньо працювати — невтомно, безупинно, щоб догодити Богові, заслужити прощення, спасіння і благодать. Світ перетворюється на суцільний монастир, а життя — на безупинну аскезу, ідеалом стає розпорядок і регламентація життя, яка раніше поширювалася не далі монастирських стін» [6, с. 40–41].

Звичка інтенсивної праці формувалася в Америці як традицією вільної праці незалежних виробників, так і ринковим характером останньої. В майбутньому американські фермери принесли на заводи і фабрики особисту відповідальність та навички інтенсивної праці, завдяки чому США стали лідерами в раціональній організації виробництва. З цього приводу І. Супонницька зазначає: «Творець теорії наукового управління Ф. Тейлор увів найбільш ефективний темп роботи людини і машини. Г. Форд довів до автоматизму працю робітників на конвеєрі, постійно стимулював зростання продуктивності за допомогою підвищення зарплати, скорочення робочого

дня, участі в прибутках компанії, що формувало особисту відповідальність, сумлінність, професіоналізм» [11, с. 53]. Робочі в США завжди отримували зарплату, що значно перевершувала оплату праці європейського робочого, мали вищий рівень життя, проте і праця їх була більш інтенсивною. Зважаючи на те що будь-яка праця, яка приносить гроші та дозволяє людині бути самостійною, викликала повагу у громадян США, К. Кулідж у 1925 р. дав нове визначення цілям Нового Світу: «American business is business» — «Справа Америки — робити справу», — зазначає М. Гофман [5].

Очевидно, що саме акцент на досягненні індивідуального успіху в процесі самовідданої праці, без відкритого тиску держави, на основі чітко сформульованих фреймів життєдіяльності, розповсюджених через ЗМІ, рекламу та ідеологію, дозволив створити в США нові ефективні соціальні відносини. Негативною стороною цього процесу було те, що основним суб'єктом соціальних відносин стала не держава, не громадянське суспільство, а економічні структури, очолювані потужними олігархічними кланами. Використовуючи складну систему маніпуляції суспільною свідомістю, яка прищеплювала людям необхідні фрейми світогляду і способів життя, власники ТНК разом з усіма підконтрольними їм державними інститутами цілеспрямовано створювали колективну фрейм-ілюзію, яка потім створювала реальний світ. Це пояснює, чому і сьогодні, незважаючи на гігантську різницю в оплаті праці керівників та звичайних працівників, на те, що успіх не дістається тим, хто важко і продуктивно працює, така ситуація не викликає в США громадських протестів. Сила системи тримається на непохитному переконанні американців, що в умовах конкуренції можливості досягти успіху є у всіх.

Для посилення влади корпорацій їх власники створили в США суспільство масового споживання. Таке суспільство ґрунтується на ідеї нескінченного заробляння грошей для придбання все нових і нових речей: машин, квартир, одягу тощо, за допомогою яких людина тільки й може показати оточуючим, що вона успішна. М. Вебер характеризував даний процес таким чином: «Сьогодні прагнення до збагачення, позбавлене свого релігійно-етичного змісту, набирає там, де воно досягає своєї найбільшої свободи, а саме у США, характеру нестриманої пристрасті, часом близької до спортивної» [12, с. 181]. І дійсно, успіх у бізнесі, науці, культурі, мистецтві, спорті, в будь-якій професійній сфері визначається в США тільки кількістю грошей, які заробляє людина. І саме грошима визначається оцінка важливості для суспільства діяльності кожного окремого індивіда, оскільки «інших життєвих цілей, окрім цієї, економічне суспільство не надає» — пише М. Гофман [4]. Навіть займаючись благодійною діяльністю, американець завжди очікує отримати прибуток, наприклад, у вигляді зменшення податків.

Тому успіх для громадян США ототожнюється з багатством, з матеріальними цінностями взагалі, і базується на прагненні людей до постійного накопичення капіталу, а не до внутрішнього самовдосконалення.

На жаль, у результаті безупинної боротьби за економічне процвітання, громадяни США опинилися в стані перманентного відчаю, що почав призводити до нервових розладів і депресії. Оскільки офіційна пропаганда постійно наголошує, що всі можуть стати багатими й успішними лише завдяки особистим зусиллям і якостям, більшість американців сприймають свої невдачі як особисту недосконалість. Крім того, люди докладають усе більше зусиль на шляху до індивідуального успіху тому, що ненавидять переможених. Для них немає страшніше гріха, ніж бути лузером, невдахою. Америка прощає все, крім поразки. І «література успіху» дає практичні поради. М. Корда доводить, що «бути жадібним, мати амбіції, бути першим, бути Макіавеллі, порушувати правила чесної гри, ... бути багатим — дуже добре. “Die or be rich” — “Помри, але стань багатим”. Програш у боротьбі за успіх означає не тільки економічну смерть, злидні, це перш за все доказ нікчемності його здобувача, програш особистості» [13, с. 217].

Поступово в США склалося суспільство самотніх, вічно заклопотаних, душевно пригнічених людей. Безкінечне прагнення до матеріального і професійного зростання врешті-решт замикає людину на самій собі, своєму власному житті, що ототожнюється тільки з роботою, яка сприймається як боротьба, постійний ризик та змагальність. Закріплюють цю боротьбу ідеї про те, що для досягнення життєвого успіху, який вимірюється економічними показниками, емоції не тільки не потрібні, вони шкідливі. Тому внутрішній світ людини, її почуття не цікавлять навіть близьких людей. На питання: «Як ваші справи?» існує тільки одна коротка відповідь: «Добре». У гонитві за матеріальними цінностями для багатьох стає очевидним, що сам по собі успіх, який визначається кількістю зароблених грошей, не приносить людині щастя й останнім часом ситуація зі ставленням громадян США до праці почала дещо змінюватися. Зростає кількість людей, особливо серед молоді, які віддають перевагу незалежному способу життя, творчій праці замість престижної, добре оплачуваної. Втім поки це лише тенденція: матеріальні цінності та престижна робота продовжують займати центральне місце у фрейм-культурі американського суспільства, незважаючи на те що можливостей для збагачення людини в умовах корпоративної системи, де вона лише найманий працівник, стало значно менше. Однак руйнувати «Американську мрію», збудовану на ідеї індивідуального успіху, ніхто не хоче. Для еліти суспільства це загрожує кінцем її панування, а для пересічних громадян — крахом усього життя, у якому інших фреймів, ніж «Помри, але стань багатим» ні сім'я, ні суспільство не сформували.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що в основу розбудови США як незалежної держави було покладено ідею індивідуального успіху людини, який вимірювався на основі матеріальних показників. У такому ставленні до грошей та самовідданої праці, з одного боку, полягає головна причина економічних досягнень американського суспільства, яке сформувало у громадян такі якості, як індивідуалізм, самостійність, раціоналізм, прагматизм. Але з іншого боку, цей процес мав і негативні наслідки: гіпертрофоване прагнення до багатства призвело до деформації особистості, оскільки із засобу для повноцінного життя перетворилося на єдину життєву мету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хилл Н. Закон успеха. Думай и богатей : пер. с англ. / Н. Хилл. – М. : Фиар, 1996. – 315 с.
2. Трамп Д. Формула успеха : пер. с англ. / Д. Трамп. – М. : Добрая книга, 2008. – 256 с.
3. Huber R. M. The American idea of success / R. M. Huber. – N. Y., 1971. – 328 p.
4. Гофман М. Американские мифы. Цена Успеха [Електронний ресурс] / М. Гофман. – Режим доступу: http://world.lib.ru/g/gofman_m/priceofsuccess.shtml.
5. Гофман М. Дело Америки – делать дело [Електронний ресурс] / М. Гофман. – Режим доступу: <http://www.promegalit.ru/publics.php?id=2103>.
6. Бевзенко Л. Д. Зміст життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст / Л. Д. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 34–51.
7. Маркозова О. О. Зміна уявлень людей про успіх як наслідок ідеологічних впливів постмодернізму / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – 2013. – № 5 (19). – С. 338–345.
8. Маркозова О. О. Фреймування уявлень людей про успіх інструментами засобів масової інформації / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – 2014. – № 1 (20). – С. 279–285.
9. Маркозова О. О. Механізм мотивації досягнення життєвого успіху людини / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – 2014. – № 2 (21). – С. 214–221.
10. Adams J. Epic of America / J. Adams. – Boston : Little, Brown and Co., 1931. – 433 p.
11. Супоницкая И. М. Успех и удача: отношение к труду в американском и российском обществе / И. М. Супоницкая // Вопросы философии. – 2003. – № 5. – С. 44–56.

12. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – М. : Наука, 2003. – 384 с.
13. Корда М. Бессмертные / М. Корда. – М. : Новости, 1994. – 624 с.

США: ГОСУДАРСТВО, ПОСТРОЕННОЕ НА ФРЕЙМЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО УСПЕХА ЛИЧНОСТИ

Маркозова Е. А.

Проведен анализ влияния фрейма индивидуального успеха личности на становление и развитие США как независимого государства. Показано, что в основе индивидуального успеха граждан Соединенных Штатов находятся ценности самоотверженного труда, самостоятельности, индивидуализма и прагматизма, а его целью и основным критерием является уровень материального благосостояния человека. Доказано, что негативными последствиями ориентации человека только на материальные ценности стало обесценивание практик духовного развития и внутреннего мира личности.

Ключевые слова: человек, культура, ценности, ментальность, индивидуальный успех.

USA: A STATE BUILT ON FRAMES INDIVIDUAL SUCCESS

Markozova O. O.

The analysis of the impact of individual frame of individual success on the formation and development of the United States as an independent state. It is shown that in contrast to other countries that have developed on the basis of past experience and tradition, the United States had to develop their country again. In theory, there are three ways to nation building, around the nation and around the leader, or around religious or political ideas. Given the fact that the idea of the leader was unsuitable for a specific society of immigrants, exhausted inequality and oppression in Europe and the religious tenets of Protestantism on the new continent gradually lost its decisive influence on the minds and practices of human life, was only one way to build state — around the nation. At the same time, in the absence of historical traditions and multi-ethnic composition of the new state to do so could only be based on the idea of a simple and understandable to all ideas can not only unite people, but also to create a unique national spirit. Politically, it was the perfect solution, as the state was built around the nation, contributes to sustainable, long-term systems. In view of the changes that have occurred actively in the public consciousness and social practice, the state was made on the idea of individual economic success Rights guaranteed by freedom proclaimed in society. One of the key, integrated frames frame building was the US «American Dream», the essence of which was that every American — a free man in a free country, whose main task — to achieve individual, especially material success. The idea of individual personality was a universal success for its implementation were

solved almost all the problems of the state. The economic development of each person provide economic prosperity of society. Focus on what people have to solve their problems on their own, mostly rented question social programs. In addition, the individual engaged in economic activity, citizens sought political and social stability, as any shock hurt business. The main frame «American Dream» successfully supplemented slots, explaining that how and what to do: «It America — doing business», «Time — is money», «Die Another Day, but become rich». It is obvious that the frame achieving individual success in selfless work, without pressure open state, on the basis of clearly defined values of life that contributed to the formation of such human qualities as independence, individualism and pragmatism disseminated through the media, advertising and ideology allowed to create a US new, effective social relations. The downside of this process was that the main subject of social relations was not the state, not civil society and economic structures, led by powerful oligarchic clans. Using a complex system of manipulation of public opinion that people need instilled frames philosophy and way of life, the owners of transnational corporations, with all them accountable state institutions, specifically created collective frame illusion, which then created the real world. This explains why even today, despite the huge difference in pay executives and ordinary workers, that success does not get to those hard working and productive, this situation does not cause the US public protests. The power system is based on unshakable conviction of Americans in a competitive thrive is all. Significant negative effect on human orientation only endless accumulation of wealth was also depreciation practices and spiritual development of the inner world of the individual.

Key words: *people, culture, values, mentality, individual success.*

УДК 316.7

В. І. Крячко, кандидат соціологічних наук

ЕТНОРЕЛІГІЙНІ МАРКЕРИ АКЦІОНАЛЬНОЇ ПІДСИСТЕМИ КАТОЛИЦЬКОГО СИГНІФІКАТИВНОГО ПОЛЯ

Здійснено спробу експлікації етнорелігійних маркерів акціональної сигніфікативної підсистеми католицького сигніфікополя у контексті дослідження інтеграції та кореляції структурних елементів різних етнорелігійних просторів та систем в етносоціології релігії. Проаналізовано частину сучасних наукових та інформаційних ресурсів, пов'язаних із візуальною культурою, релігійними обрядами та догматикою католицизму, а також виявлено деякі подібності між певними сигніфікантами акціональної атрибутики католиків та деякими ідентифікаційни-

ми маркерами-паттернами різних етнорелігійних спільнот минулого та сучасного соціумпростору.

Ключові слова: акціональна сигніфікативна підсистема, етнічність, етнорелігійний маркер, етнорелігійний простір, етносоціологія, етносоціологія релігії, католицизм, маркер, релігія, сигніфікант, сигніфікативне поле, система, соціологія, соціумпростір, структура.

Актуальність проблеми. Вивчення цієї проблематики пов'язане із дослідженнями релігійних та етнічних маркерів сигніфікативного (символопознакового) поля католицизму у минулому та сучасному етнорелігійному соціумпросторі. Останні дослідження одного із найвідоміших англomовних соціологічних інформаційних ресурсів (www.pewresearch.org) експлікують актуалізацію інтересу різних соціальних суб'єктів (зокрема і віруючих людей та спільнот) до реалій та опціональностей сигніфікування (позначення) (різноетнорелігійними суб'єктами) різних об'єктів (наприклад, урядових будівель) у соціумпросторі за допомогою християнських релігійних символів, а також пошвавлення цікавостей до фактоприкладів супроводження таких сигніфікацій символами різних інохристиянських релігій (символами різносвітових релігій: буддизм, індуїзм, іслам, іудаїзм тощо) у їх взаємопологічних корелятивних сигніфікативних маркероконструкціях.

Також, на нашу думку, вивчення екуменізму, екуменічних інтенцій та праксисодіяльності (акціональності) католицької церкви в аспекті налагодження міжрелігійного, міжетнічного та міжкультурного діалогів між різними релігіями, конфесіями, народами (етносами) і націями потребує сучасномайбутніх перманентних ґрунтовних полікорелятивних, міждисциплінарних, контент-аналітичних та метаінтерконтекстуальних, форсайтінгових та соціоевалюаційних наукових досліджень сигніфікативних полів різних етнорелігійних просторів, які опціонально можна зреалізовувати зокрема і в рамках етносоціології релігії.

Отже, актуальність обраної теми статті впливає із *проблеми*, що склалася в даному напрямі досліджень, а саме: протиріччя між наявністю множини джерел, присвячених теоретичним засадам католицизму та малою представленістю цілісних теоретичних праць з етносоціології релігії, присвячених дослідженню етнорелігійних маркерів акціональної сигніфікативної підсистеми сигніфікополя католицького етнорелігійного простору у соціумоформаційному суб'єктноконструентному життеполі.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Тематики дослідження даної статті стосуються катехизм Католицької церкви, концептуально-теоретичні праці таких дослідників, як: В. Аракелова (етнорелігійні спільноти), Ф. Барт (етнічні кордони), В. Вайс (етнорелігійні маркери), Г. Геллей (етнорелігій-

на семантика), В. Євтух (етносоціологія, соціологія, етнологія, етноісторія), Ю. Каптен (основи медитації) О. Картунов (етнополітологія), А. Колодний (релігієзнавство), В. Лубський (релігієзнавство), Н. Луман (соціологія соціальних систем), С. Малешевич (соціологія етнічності), Е. Нюстрем (релігієзнавство), В. Остроухов (нетрадиційні релігійні та містичні культури України, інформаційна безпека), М. Пірен (соціологія релігії, етнопсихологія), Ю. Романенко (синергетика, соціологія соціальних систем, соціологія візуального символізму, візуальна аналітика), М. Сінгх (аналіз етнорелігійних символів та обрядів), Л. Филипович (етнологія релігії), А. Хіслоп (етнорелігійні маркери), К. Юнг (етносимволи) та ін., а також численні інфомедіа-ресурси, які пов'язані із етнорелігійною проблематикою, зокрема: www.vatican.va, www.amazingdiscoveries.org, www.religion.in.ua, www.risu.org.ua, www.credo-ua.org, www.catholicnews.org.ua, www.catholic-info.at.ua, www.katolik.ru, www.catholic-media.org, www.ethnoencyclopedia.info, www.evaluation.com.ua, www.bible-lessons.in.ua, www.faithology.com, www.catholicencyclopedia.in.ua, www.kak-meditirovat.info, www.living-rosary.org.ua, www.molytva.at.ua, www.pewforum.org, www.top-antropos.com, www.truechristianity.info, www.christusimperat.org тощо.

Метою статті є експлікація етнорелігійних маркерів акціональної підсистеми католицького сигніфікополя як позначосистеми етнорелігійного простору католицизму в контексті етносоціології релігії.

Виклад основного матеріалу. Візуалізовані (опредметнені) у соціальному просторі етнорелігійні формоідентиненти та маркероелементи (елементоконструкти) католицького сигніфікативного поля складають (утворюють), як ми вважаємо, конкретний набір-конструктосхему (структуру, профіль), зразкополе, паттерносистему, до складу якої входять різні культурні, релігійні, етнічні, соціальні тощо семіополя та символоформації соціального простору, сигніфікативні (знако-познакові) елементи та маркери яких можуть виявлятися у сигніфікативній системі (конструктополі) католицизму. Тобто під сигніфікативним полем католицизму в етносоціології релігії ми пропонуємо розуміти систему експлікованих (виявлених, візуалізованих) та позасвідомо-імпліцитних (від. лат. *implicito* — сплітати) етнорелігійних католицько-референтних формоідентинентів-маркерів (інфоідентифікабельних позначоелементів) у соціальному просторі. Таким чином, візуалізоване в соціоетнорелігійному просторі функціонування різних соціальних, а також етнорелігійно-референтних суб'єктів та спільнот, сигніфікативне поле католицизму включає в себе релігійні, етнічні, культурні, соціальні та інші маркери, які складають і є елементами системи маркерів релігійного, етнічного, культурного, соціального та інших просторових полів, пов'язаних із людською життєдіяльністю, у межах чи на

перетині опредметнень та знаковон (символополів) яких ми можемо спостерігати «видимі» та означені символонструкти католицизму як соціо-релігійного феномену та сигніфікосистеми (системи конкретних виявлених символів-сигніфікатів). У ракурсі наших досліджень сигніфікативне етнореолігійне поле католицизму ми пропонуємо вивчати зокрема і за допомогою аутоконструйованих, самореферентних, метадисциплінарних, контекстуальних та візуально-репрезентативних технологій та методів етносоціології релігії (наприклад, методотехнології етнорелігійної соціо-евалюації) [14; 25; 47].

Етносоціологія релігії у нашому концептуальному її розумінні — опціональна наука, яка може вивчати ситуативно-процесуальні інтерконтекстуалізації (в аспекті деякої екстраполяції теоретичних конструктів та інструментотехнологічних моделей із проксеміки Едварда Холла, наприклад, отримання додаткових інформації, даних, смислових змістів із контексту різних ситуацій) та інтеркореляції (міжспівпадіння, спільнозалежності, рос. «созависимости») між різними релігійними та етнічними елементонструктами-маркерами (інфотрансміттерами, медіумами (від англ. *medium* — носій інформації, посередник; інфоносіями-посередниками), енотрансміттерами, релігійними маркероелементами-трансміттерами) сигніфікативних системополів, які візуалізовані у соціопросторі, візуальній культурі (експліканти духосвідомості) чи містяться у колективному позасвідомому різноуб'єктоідентичнісних духовних та психоформацій, включаючи різні егрегоріальні інфокоди та архетипові інфококонструкції (експліканти духопозасвідомості). Тобто етносоціологія релігії (у ракурсі наших концептореклексії та опціотейоретизування) — опціональна наука, дослідження у рамках якої можуть бути направлені на ідентифікацію та соціоевалюацію елементів та структур етнічного в релігійному та релігійного в етнічному за допомогою соціологічних інструментів та технологій (соціологічного апарату), а також із застосуванням різних існуючих та можливомайбутніх методів (наприклад, фракціоналізації та деконструкції) мультидисциплінарно-поліконтекстуальної, інтерполікодової, сигніфікативно-трансгресивної та трансцендентальної евалюації (у ракурсі контекстуального навчання (англ. *contextual learning*)) етнорелігійних та соціокультурних контентів (змістів), пластів, моделей та систем у соціальному просторі. Таким чином, етносоціологія релігії — можливомайбутня наука, інструментативне оснащення якої опціонально-операціонально може використовуватись у контекстуальному навчанні (англ. *contextual learning*) при дослідженні інтеракції (взаємодії) релігійного та етнічного у соціологічному ракурсі.

Етнорелігійна соціоевалюація (як одна із інструментативних соціодіагностичних методотехнологій етносоціології релігії) антропоморфних фор-

моїдентинентів католицького етнорелігійного сигніфікопростору може базуватись на нижченаведеній 12-підсистемній моделі, яку можна використовувати у різних науках та мультидисциплінарних дослідженнях як платформу для конструювання та імплементації соціоаналітичних, соціодіагностичних, соціофорсайтінгових та соціоєвалюаційних інструментів (моделей) та технологій ідентифікації корелятивних і асоціативних зв'язків між різними етнорелігійними та соціокультурними системами у соціумопросторі. Інакше кажучи, в етносоціології релігії ми пропонуємо структуру сигніфікативного поля католицизму як експлікативну сигніфікосистему (знако-познакову конструкцію-систему) різних релігійних, культурних, етнічних, соціальних та інших маркерів, пов'язаних із простором функціонування та взаємодії людських індивідів і спільнот, типологізувати щонайменше за такими базовими сигніфікативними (символопознаковими) структурними підсистемами: 1) антропоморфна сигніфікативна підсистема, до якої належать людиноподібні символіконструкції (ікони (образи) та скульптури Матері Божої, репрезентовані в мистецтві (живописі, скульптурі), пам'ятках культури та архітектурних ансамблях) та позначки частин (органів) тіла людини (наприклад, чоловіче начало у різних етнокультурах та етнорелігійних просторах символізується зазвичай фалосоподібними об'єктами: стріла, конус, спис, лінгам (санскрит. «знак», «мітка»), обеліск, стовп, колона, жердина, плуг, прут, лопата, піка, меч, факел тощо), а також їх комбінації та сигнали; 2) зооморфна сигніфікативна підсистема, до якої входять твариноподібні позначкоконструкції та знаки окремих їх органів (символ лева з крилами), а також символи продуктів їх життєдіяльності (молоко, мед); 3) вегетоморфна сигніфікативна підсистема, до якої належать рослиноподібні сигніфікоелементи (фльор-де-лі) та продукти харчування; 4) геоморфна сигніфікативна підсистема (вогне-, водо-, метало-, камене-, мінералоподібні сигніфікоконструкції, явища природи як символи); 5) геометрична сигніфікативна підсистема (наприклад, хрестоподібні, трикутноподібні, колоподібні, овалоподібні, пірамідоподібні, конусоподібні конструкторелементи); 6) астральна сигніфікативна підсистема (сонцеподібні (солярні), місяцеподібні, зореподібні символи); 7) колористична сигніфікопідсистема (кольори, які найчастіше виявляються у католицькому етнорелігійному просторі); 8) топосоінсталяційна сигніфікопідсистема (місцезнаходження тих чи інших об'єктів (предметів, конструкцій) у просторі); 9) предметно-інструментативна сигніфікативна підсистема (знаряддя, одяг (наприклад, митра (головний убір), ряса тощо), аксесуари (атрибути) (вервиця) та іншоподібні предмети); 10) архітектурна екстер'єрно-інтер'єрна сигніфікативна підсистема (різновиди храмових конструкцій, жертвенники, капища); 11) абстрактна сигніфікативна підсистема (тлумачення етнорелігійними та соціальними суб'єктами

і спільнотами таких понять, як істина, правда, добро, дух тощо), 12) акціо-нальна (активнісно-діяльнісна) сигніфікативна підсистема [1; 2; 3; 5; 6; 7; 10; 12; 13; 15; 16; 17; 18; 19; 21; 22; 24; 26; 28; 29; 30; 31; 32; 34; 37; 38; 39; 40; 41; 43; 51; 53; 54; 55].

На нашу думку, до акціо-нальної сигніфікативної підсистеми маркерів (елементів, формоідентифікаторів) католицької сигніфікосистеми (структури католицького сигніфікополя) у соціальному та етнорелігійному просторах належать різні людські (соціосуб'єктні) релігійні, етнічні, соціальні, політичні (наприклад, зустрічі Папи Римського з політиками різних держав) активності, заняття, дії (діяльності), обряди, ритуали, музика, співи тощо. Наприклад, такі етнорелігійні дії (форми побожності) різних соціальних суб'єктів, як: розважання (медитація), контемплятивна молитва, євхаристія, хрещення дітей, вшановування мощей, відвідування святинь, прощі, процесії, Хресна дорога, релігійні танці, носіння медаліків, почитання (пошановування) святих ікон, молитва перед іконами, молитва на вервиці, візуалізування образу під час молитви, кроплення свяченою водою (для нагадування про хрещення) тощо [4; 8; 11; 12; 20; 27; 36; 42; 43; 46; 54].

У контексті експлікації етнорелігійних маркерів католицької сигніфікативної системи як конструктора поля, яке, як ми вважаємо, пов'язане із різно-етнорелігійно-каузальними структуроелементами різних соціальних суб'єктів та спільнотосистем, варто зазначити, що релігійний обряд окроплення людей водою мав місце, наприклад, серед філістимських священиків бога Дагона (івр. «даг» — риба), які носили, як відомо, головний убір у формі голови риби. Цей головний убір, у свою чергу (як етнорелігійний маркер філістимлян), подібний до митри (мітри) — головного убору Папи Римського та католицьких священиків. Нагадаємо також, що Мітра (авест. «договір», «згода») — давньоіранський (персидський) бог сонця, а у ведійській (індійській) міфології — бог, пов'язаний із сонцем (в індуїзмі, згідно з Рігведою, сонце — це око Мітри і Варуни) [1, с. 178; 18; 19; 43].

Тобто, на нашу думку, в католицькому сигніфікативному полі можуть бути присутні етнорелігійні маркери філістимської, іранської, індійської, а також єгипетської та інших етнічностей, якщо, звичайно, враховувати лінгвосемантичний та герменевтико-етимологічний аспекти, а також поширення мітраїзму у Римській імперії щонайменше до V ст. по Р. Х. та подібність референтно-католицьких маркерів до наступних етнорелігійних маркерів вищезазначених етносистем: 1) індуїстські та буддійські жести рук (мудри), які подібні, наприклад, до благословляючого католицького двуперстя; 2) вервиця (чотки) буддійських монахів, яку можна помітити і в руках католицьких священиків; 3) розважання (медитація), контемпляції (споглядання, молитви серця), які рекомендуються в католицизмі у контексті

практисоімплементатії духовних вправ (технологія уявлення) св. Ігнатія Лойоли; 4) восьмиспицеве сонячне колесо (яке візуалізоване (викарбуване) на площі св. Петра у Римі): колесо сансари (від др.-інд. «самсара» — блукання, перехід через різні стани, коловорот, колообіг) — уявлення про нескінченний цикл страждань (народжень, хвороб, смертей, реінкарнацій, трансміграцій, переселень) людських душ (метемпсихоз) у релігійно-філософських системах буддизму, індуїзму, джайнізму, сикхізму та інших дхармічних релігій (у контексті християнства, натомість, варто констатувати, що в Біблії у Посланні до євреїв 9:27 написано: «людям визначено один раз умерти, а потім суд», тобто згідно з Біблією в християнстві людина одноразово помирає і немає ніякого перевтілення душ!); атрибут сонячних (солярних) богів, богів сонця у різних етнорелігійних системах (наприклад, в індуїзмі), де сонце — центр, а спиці колеса — промені сонця; за твердженням К. Юнга (Тевістокські лекції), розп'яття на колесі-сонці вважалось жертвою, за допомогою якої суб'єкти жертвоприношення мали намір умилоствити сонячного бога; дхармачakra («колесо дхарми», «колесо закону») — символосигніфікант (символомаркер, сигніфікоелемент) дхарми (вчення Будди про шлях до просвітління, звільнення від кармічних перероджень у сансарі), який зустрічається, наприклад, в індуїстських та буддійських храмах (храм сонця в Конарку в Індії), візуалізований на прапорі Індії, гербі Монголії, гербі Шрі-Ланки тощо; 5) гало (солярний сигніфікант єгипетського бога сонця Ра (до речі, на івриті «ра» означає «зло»), Ізиди а також індуїстського бога Крішни та інших богів та богинь сонцепоклонництва), яке подібне до німба над головою Діви Марії та різних святих на католицьких іконах, фресках тощо. У християнському ракурсі, натомість, доцільно констатувати, що в Біблії ніде не написано, що віруючі в Бога (івр. «Елогейну») й Ісуса Христа (івр. «Йешуа гаМашіах») повинні поклонятись матері Ісуса Христа Марії (Божій Матері, Діві Марії), а натомість у Біблії у Євангелії від Матфея (4 глава, 10 вірш) написано: «Господу Богу твоєму поклоняйся і Йому Єдиному служи» [3, с. 1084]. Тому твердження протестантизму стосовно того, що поклоніння Божій Матері (яке присутнє у ритуалах, догматиці, вченні, інтенцієсхемі та практисодіяльності суб'єктів-членів Католицької та Православної церков) суперечить написаному у Біблії, на нашу думку, може входити до базопідставової системи теоретико-концептуального умовиводу про те, що поклоніння «вознесеній» (згідно з католицькою догматикою) Діві Марії як небесній цариці, богині неба є етнічним, етнодіяльнісним, етнорелігійним маркером католицької сигніфікосистеми. До того ж у Біблії богинею неба названо вавилонсько-фінікійську богиню Астарту (древньоівр. «Ашера»; івр. «Ашторет»; араб., асиро-вавил. «Іштар»; перс. «Істар» (до слова, Пасха англ. *Easter* — Істер)), якій було жертвовано

печива з тіста у формі місяця-молодика (півмісяця) [30, с. 920]. Тут одразу додамо, що символ півмісяця як етнорелігійний маркер (символ жіночого начала, сигніфікант богині Іштар, символаотрибут римської богині Діани, єгипетської богині Ізиди (роги-півмісяць)) та добре відомий етнорелігійний сигніфікант ісламу можна зустріти також і в католицькому сигніфікативному маркерополі як сигніфікоатрибут Діви Марії, що звичайно не може не наштовхувати на думку про існування певних етнорелігійних сигніфікативних корелятивних співпадінь та спільнозалежностей між елементами католицької сигніфікосистеми та маркерами інокатолицьких етнорелігійних структурних символаформацій різних соціоспільнот у соціумпросторі.

У контексті експлікації акціональних маркерів сигніфікативної підсистеми католицького сигніфікативного поля в етнорелігійному ракурсі, на нашу думку, варта уваги також інформація, яку констатує В. Остроухов у своїх наукових працях, констатуючи фактоприклад стосовно того, що навіть у таких донедавна консервативних країнах, як Іспанія та Італія, «християнський дзен-буддизм» успішно проникає через засоби масової інформації до парафії Римо-католицької церкви. Колективні заняття йогою стають звичайною процедурою на щорічних жіночих католицьких з'їздах. Дзен-буддизм береться за основу для парафіяльних релігійних курсів, а ченці починають удосконалювати техніку трансцендентної медитації замість келійного молитовного правила [21, с. 122]. Не вдаючись до дискусій і залишаючи місце для соціосуб'єктної теоретико-концептуальної рефлексії на дану тему, далі пропонуємо для кращого розуміння проблематики дослідження опціональних корелятивних співпадінь між різними етнорелігійними маркерами різних етнорелігійних системолів, для подальшого аутоконструювання соціодіагностичних інструментотехнологій ідентифікації етнорелігійних елементів-маркерів у католицизмі, а також з метою подальшого аутосуб'єктного конструювання та імплементації інструментативних методотехнологій етнорелігійної соціоєвалюації в етносоціології релігії дещо експлікувати в християнському ракурсі, для прикладу, такі акціональні (активнісно-діяльнісні) маркери католицької сигніфікативної системи, як «розважання», «медитація», «пошановування Діви Марії Матері Божої».

У катехизмі католицької церкви відзначено, що розважання (медитація) — це передусім пошук, і що методи розважання можуть бути настільки варіативними, наскільки різними є духовні наставники. Також християнин-католик згідно з католицьким вченням повинен відчувати потребу в постійнім розважанні, адже воно задіює думку, уяву, емоції і бажання. Католицько-християнська ж молитва охоче намагається розважати про «Гайнства Христа»,

як, наприклад, у духовному читанні (*Lectio divina*) чи у вервиці. Розважання згідно з катехизою можливе також під час такої контемплятивної молитви (споглядальної молитви), входження у яку аналогічне до входження в Євхаристійну літургію [12, с. 614–615]. У контексті ж експлікації спільнозалежностей між різноетнорелігійно-референтними маркерами-сигніфікантами конкретних соціоспільнот та культуросистем зазначимо, що використане в католицькому катехизмі слово «медитація» (від лат. *meditor*, що означає «розмірковувати», «розважати», «роздумувати», «розмислити». Крім того, синонімами медитації є поняття «споглядання», «самоспоглядання», «транс» тощо. Свами Бхактиведанта, наприклад, визначає медитацію як «мисленнєве споглядання». Тобто медитація — довготривале роздумування про якийсь предмет, явище чи процес, яке відбувається в стані поглибленої зосередженості психіки і розуму, при якому всі інші, сторонні об'єкти не проявляються у свідомості того, хто медитує [10, с. 15–16]) має, як відомо, етноспецифіковане та етнорелігійно-каузальне «забарвлення», адже є щонайменше індобуддійським етнорелігійним маркером.

Спробуємо також дещо експлікувати акціональний католицький сигніфікативний маркер «пошановування Діви Марії Матері Божої», використовуючи текст катехизму католицької церкви та порівнюючи текст католицького катехизису із написаним та видрукованим текстом Біблії (у Синодальному перекладі). У католицькому катехизмі візуалізовані такі текстофрагменти: «...після Успіння роль Марії у спасінні не переривається: Своїм постійним заступництвом Вона продовжує сприяти отриманню нами дарів, які забезпечують наше вічне спасіння. Тому Благословенну Діву величаємо в Церкві як Заступницю, Помічницю, Сподвижницю і Посередницю». Далі по тексту йдеться про спасенний вплив Благословенної Діви, про благоговіння Церкви перед Пресвятою Дівою, а також про те, що католики Пресвятій Діві слушно віддають особливу шану. Адже, від найдавніших часів Благословенна Діва вшановується іменем «Богоматір»; вірні вдаються до її заступництва, моляться до неї в усіх своїх небезпеках і потребах тощо [12, с. 241]; «Марія — Мати Божа й наша Мати; ми можемо довірити їй усі наші турботи й наші прохання. Благаючи Марію молитися за нас, ми звертаємось до “Матері милосердя”, до Пресвятої. Ми покладаємось на неї “нині”...щоб у годину нашого кінця вона прийняла нас, як наша Мати, щоб привести нас до свого Сина Ісуса до раю... Ми можемо молитися з нею і до неї» [12, с. 608–609].

Натомість у Біблії у Євангелії від Іоанна 14:6 написано: «Ісус сказав йому: Я є путь, і істина, і життя; ніхто не приходить до Отця, як тільки через Мене», і в 1 Посланні до Тимофія 2:5 написано: «Бо єдиний Бог, єдиний і Посередник між Богом і людьми, чоловік Христос Ісус». Це означає, що згідно з Біблією між Богом Отцем і людиною є тільки один Посередник і це

Син Божий Ісус Христос, а не Марія Богоматір (мати Ісуса Христа). Тобто до Бога згідно з Біблією (Священним Писанням) кожна людина може прийти тільки через Ісуса Христа, а про посередництво і заступництво Діви Марії перед Богом ніде в Біблії не написано. В Біблії у Євангелії від Іоанна 14:13-14 написано: «І коли чого попросите у Отця в ім'я Моє, те зроблю, щоб Отець прославився в Сині. І коли чого попросите в ім'я Моє, Я те зроблю». Також у Біблії у Євангелії від Іоанна 14:20 написано: «Я в Отці Моєму, і ви в Мені, і Я в вас», у Євангелії від Іоанна 15:5 написано: «без Мене не можете робити нічого», у Євангелії від Іоанна 15:7 написано: «Якщо перебуватимете в Мені, і слова Мої у вас будуть, то, чого б ви не захотіли, просіть, і буде вам», у Євангелії від Іоанна 15:16 написано: «щоб, чого не попросите в Отця в ім'я Моє, Він дав вам». Отже, згідно з написаним у Біблії віруючим християнам заповідано просити безпосередньо у Бога Отця в ім'я Сина Божого Ісуса Христа, і в Біблії не написано заповідей просити щось у Діви Марії (Богоматері) як посередника між Богом і людиною, бо посередником між Богом Отцем і людиною згідно зі Священими Текстами Біблії є Ісус Христос Син Божий.

Загалом, вищеекспліковані у статті семантикосигніфікати-маркери та символоатрибути (сигніфікативні конструктороелементи) пошановуваних у католицизмі релігійних акціоактивностей в етнорелігійному ракурсі, а також невідповідності між деякими елементами католицьких катехизмічних текстів і текстом Біблії можуть, на нашу думку, сприяти концептуалізації теоретичної базисосхеми-системографію (платформомоделі-системи, яка складається із структурного набору теоретичних конструктивів) опціональних науковоприпущень щодо присутності різних етнорелігійно-референтних маркерів не тільки в акціональній підсистемі сигніфікативного поля католицизму, яка сигніфікативно пов'язана з іншими сигніфікативними підсистемами останнього, але й у сигніфікативній католицькій системі як інтегративній поліконтекстуальній інтегративно-інтеракційній системоформатції різноетнорелігійних структурних елементоконструктивів у цілому.

Таким чином, як *висновок* зазначимо, що деякі етнорелігійні сигніфікати різних релігійних, етнічних, культурних соціоспільнот присутні як етнорелігійні маркери в акціональній сигніфікативній структурній підсистемі сигніфікативного поля католицизму і складають конкретний системний структуронабір етнорелігійних познакоконструктивів та сигніфікоелементів, які доцільно, на нашу думку, досліджувати в теоретично-наукових фреймах етносоціології релігії щонайменше у контексті 12 субполів-сигніфікопідсистем символопознакової (сигніфікативної) системи католицизму. Також експліковані (візуалізовані у соціумпросторі) статичні та динаміко-акціональні маркероконструкти католицької сигніфікосистеми, які корелюють

(взаємоідентичні, взаємоспільнозалежать, спільновзаємодіють та спільновпливають у контексті взаємоімпактивності елементів різних етнорелігійних сигніфікосистем та символосистем у соціопросторі) із складовими елементами конструктами структур різних етнорелігійних просторів можуть, як ми вважаємо, виступати етнорелігійними маркерами конкретних релігій, етнічностей, символізмів та сигніфікосистем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауэр В. Энциклопедия символов / В. Бауэр, И. Дюмотц, С. Головин ; [пер. с нем. Г. Гаева]. – М. : Крон-Пресс, 2000. – 504 с.
2. Библиейский справочник Геллея / [пер. с англ. О. А. Рыбакова]. – СПб. : Библия для всех, 2012. – 787 с.
3. Біблія. Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату / [пер. Патріарха Філарета (М. А. Денисенка)]. – К. : Преса України, 2009. – 1416 с.
4. Вервиця у повчаннях Пап Римських [Електронний ресурс] // Промінь Любові. – 2004. – № 2. – Режим доступу: <http://promin-lubovi.narod.ru/public/2/pub2st5.htm>.
5. Дюлей М. Християнські символи: Катехиза та Біблія (I–VI століття) / М. Дюлей ; [пер. з фр. М. Горішної]. – Л. : Свічадо, 2010. – 232 с.
6. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух ; нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
7. Євтух В. Б. Етносоціологія : довідник / В. Б. Євтух. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 205 с.
8. Загальна вервиця [Електронний ресурс] // Молитва – могутній засіб спасіння. – Режим доступу: http://molytva.at.ua/index/zagalna_vervicja/0-59.
9. Как медитировать [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kak-meditirovat.info/vidy-meditatsii/dzhapa-meditatsiya-na-chetkakh>.
10. Каптен Ю. Л. Основы медитации / Ю. Л. Каптен. – СПб. : Андреев и сыновья, 1991. – 333 с.
11. Катехізм Католицької Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.catechismus.org.ua/>.
12. Катехізм Католицької Церкви / [Синод Української Греко-Католицької Церкви]. – Л. : ВВП «Місіонер», 2002. – 772 с.
13. Коннер К. Дж. Тлумачення символів та прообразів : [пер. з англ.] / К. Дж. Коннер. – 2-е вид. – К. : Варух, 2013. – 144 с.
14. Крячко В. І. Соціодіагностичний ракурс української ментальності : монографія / В. І. Крячко. – К. : Вид-во ТОВ «НВП “Інтерсервіс”», 2012. – 248 с.
15. Лубський В. І. Історія релігій / В. І. Лубський, М. В. Лубська. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 776 с.
16. Лубський В. І. Релігієзнавство : підручник / В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська. – Вид. 2-ге, допов. – К. : Академвидав, 2008. – 464 с.

17. Людство і віра: Всесвітня історія народів і релігій : енцикл.-довід. вид. : [у 4 т.] / [авт.-уклад. Г. Щокін]. – К. : МАУП, 2002. – Т. II. – 2005. – 640 с.
18. Мифология. Энциклопедия / [гл. ред. Е. М. Мелетинский]. – М. : Большая Рос. энцикл., 2003. – 736 с.
19. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2 т. / [гл. ред. С. А. Токарев]. – М. : Сов. Энцикл., 1991. – Т. 1. А–К. – 671 с.: ил; 1992. – Т. 2. К–Я. – 719 с.: ил.
20. Молись на Вервиці щодня [Електронний ресурс] // The Workers of Our Lady. – Режим доступу: <http://www.ourlady.ca/translations/Ukrainian/RosaryUkr.htm>.
21. Нетрадиційні релігійні та містичні культури України : навч. посіб. / В. М. Петрик, С. В. Сьомін та ін. ; [за заг. ред. В. В. Остроухова]. – К. : Росава, 2003. – 336 с.
22. Нюстрем Э. Библейский словарь / Эрик Нюстрем [пер. со швед. под ред. И. С. Свенсона]. – СПб. : Библия для всех, 2011. – 537 с.
23. Пірен М. І. Соціологія релігії : підручник / М. І. Пірен. – К. : Вид. дім «Персонал», 2008. – 344 с.
24. Полная энциклопедия символов / сост. В. М. Рошаль. – М. : АСТ ; СПб. : Сова, 2007. – 515 с.
25. Про нас [Електронний ресурс] // Центр евалюації науково-освітніх та соціальних програм. – Режим доступу: <http://evaluation.com.ua/pro-nas/>.
26. Релігієзнавчий словник / [за ред. А. Колодного і Б. Любовика]. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
27. Розарій, Вервиця [Електронний ресурс] // Храм Різдва Пресвятої Богородиці села Заріччя. – Режим доступу: <http://bogizernjata.wix.com/gods-grains#!rosary/ccf1>.
28. Романенко Ю. В. Візуалізації в медійно-комунікаційному просторі: соціо-системологічний підхід : монографія / Ю. В. Романенко, І. О. Святненко, А. А. Зінченко. – К. : Вид.-поліграф. центр Ін-ту міжнар. відносин, 2014. – 487 с.
29. Романенко Ю. В. Механізми символічної інтеракції в комунікаціях, політиці, мистецтві: візуально-аналітичний та соціосимволічний аспекти / Ю. В. Романенко, І. О. Свідін. – К. : Вид-во ДУІКТ, 2011. – 301 с.
30. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. – Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 2007. – 1477 с.
31. Сербский Н. Символы и сигналы / Николай Сербский ; [пер. с серб. Натальи Феофановой]. – Симферополь : Родное слово, 2012. – 128 с.
32. Сони́на Т. В. Италия. XIII – начало XVI века: Биографический словарь (Художники Западной Европы) / Т. В. Сони́на. – СПб. : Издат. Группа «Азбука-классика», 2010. – 720 с.: ил.
33. Соціологія : підручник / за ред. В. Г. Городяненка. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 544 с.
34. Токарев С. А. Ранние формы религии / С. А. Токарев. – М. : Политиздат, 1990. – 622 с.: ил.
35. Тридцять питань до кардинала Йозефа Ратцінгера про магію і окультизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.christusimperat.org/uk/node/15729>.
36. Християнський світогляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hrystyjany.at.ua/index/pro_molitvu_na_vervici/0-45.

37. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : АСТ ; Харьков : Торсинг, 2003. – 591 с.
38. Энциклопедия символики и геральдики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.symbolarium.ru>.
39. Юнг К. Г. Йога и Запад : сборник / [пер. с нем. и составл. П. П. Максимы]. – Львов : Инициатива ; Киев : Airland, 1994. – 230 с.
40. Юнг К. Г. Либи́до, его метаморфозы и символы / К. Г. Юнг ; [под общ. ред. А. И. Белкина, М. М. Решетникова]. – СПб. : Вост.-Европ. ин-т психоанализа, 1994. – 416 с.
41. Юнг К. Г. Тэвистокские лекции. Аналитическая психология: ее теория и практика / К. Г. Юнг ; [сост., предисл. и пер. с англ. В. Менжулина]. – Киев : СИНТО, 1995. – 236 с.
42. Як молитися на вервиці [Електронний ресурс] // TrueChristianity.Info. – Режим доступу: http://www.truechristianity.info/ua/prayers_ua/yak_molytysia_na_vervytsi.php.
43. Amazing Discoveries Albums [Електронний ресурс] // Amazing Discoveries. – Режим доступу: <http://amazingdiscoveries.org/albums>.
44. Arakelova V. Ethno-Religious Communities: To the Problem of Identity Markers / Victoria Arakelova // *Iran and the Caucasus* 14 (2010) 1-18, Koninklijke Brill NV, Leiden, 2010. – 17 p.
45. Campbell W. Religion, identity and ethnicity: the contribution of Paul the Apostle / William S. Campbell // *Journal of Beliefs & Values*, Vol. 29, №2, 2008. – P. 139–150.
46. How to recite the Holy Rosary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newadvent.org/images/rosary.pdf>.
47. Korporowicz L. Rozwojowa misja ewaluacji / Leszek Korporowicz // *Animacja Życia Publicznego. Analizy i rekomendacje*, Nr. 4 (11), 2013. – S. 4–7.
48. <http://www.lingvo.ua/uk>.
49. Malešević S. The Sociology of Ethnicity / Siniša Malešević. – London : SAGE Publications, 2004. – 208 p.
50. Marti G. Fluid Ethnicity and Ethnic Transcendence in Multiracial Churches / Gerardo Marti // *Journal for the Scientific Study of Religion*, №47 (1), 2008. – P. 11–16.
51. Most Say Religious Holiday Displays on Public Property Are Ok [Електронний ресурс] // Pewforum, 2014. – Режим доступу: <http://www.pewforum.org/2014/12/15/most-say-religious-holiday-displays-should-be-allowed-on-public-property/>.
52. Safran W. Language, Ethnicity and Religion: a Complex and Persistent Linkage / William Safran // *Nations and Nationalism*, № 14 (1), 2008. – P. 171–190.
53. Sayce A. H. Assyria, Its Princes, Priests and People. By-Paths of Bible Knowledge VII [Електронний ресурс] / Archibald Henry Sayce. – Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/files/42033/42033-h/42033-h.htm>.
54. The Holy See: Official web-site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w2.vatican.va/content/vatican/en.html>.
55. What the Public Knows – In Pictures, Maps, Graphs and Symbols [Електронний ресурс] // Pewforum, 2013. – Режим доступу: <http://www.people-press.org/2013/02/05/what-the-public-knows-in-pictures-maps-graphs-and-symbols/>.

ЭТНОРЕЛИГИОЗНЫЕ МАРКЕРЫ АКЦИОНАЛЬНОЙ ПОДСИСТЕМЫ КАТОЛИЧЕСКОГО СИГНИФИКАТИВНОГО ПОЛЯ

Крячко В. И.

Предпринята попытка экспликации этнорелигиозных маркеров акциональной сигнификативной подсистемы католического сигнификополя в контексте исследования интеракции и корреляции структурных элементов различных этнорелигиозных пространств и систем в этносоциологии религии. Проанализирована часть современных научных и информационных ресурсов, связанных с визуальной культурой, религиозными обрядами и догматикой католицизма, а также выявлены некоторые сходства между определенными сигнификантами акциональной атрибутики католиков и некоторыми маркерами-паттернами различных этнорелигиозных сообществ прошлого и современного социумпространства.

Ключевые слова: *акциональная сигнификативная подсистема, католицизм, маркер, религия, сигнификант, сигнификативное поле, система, социология, социумпространство, структура, этничность, этнорелигиозный маркер, этнорелигиозное пространство, этносоциология, этносоциология религии.*

ETHORELIGIOUS MARKERS OF ACTIONAL SUBSYSTEM OF CATHOLIC SIGNIFICATIVE FIELD

Kryachko V. I.

The paper deals with an attempt to explicate the ethnoreligious markers of the actional significative subsystem of Catholic significative field in the context of the study of interaction and correlation of the structural elements of various ethnoreligious spaces and systems in the ethnosociology of religion. A part of the modern scientific and information resources related to visual culture, religious rites and dogmas of Catholicism is analyzed, as well as some similarities between certain significants of the actional attributes of Catholics and some identificative markers-patterns of different ethnoreligious communities of the past and modern sociospace are explicated.

Ethnosociology of religion may be regarded as an integrative construct, which is builded on the theoretical and methodological basis of sociology, sociology of religion, and ethnosociology. One of the main aims of the ethnosociology of religion is expedient to consider the investigation of the interaction between ethnic and religious in the social space in the light of sociology (identification, study and research of ethnic in religious (different religions) and religious in ethnic (different ethnicities) using the sociological methods, technologies and instruments (sociological apparatus).

Ethnoreligious socioevaluation (in the context of ethnosociology of religion) – sociological system of research, assessment (evaluation) instruments and technologies of scientific-advisory monitoring and support of interaction between religious spaces and ethnic

spaces in the social space of functioning of the social subjects. Ethnoreligious socio-evaluation may be linked with the technologies of contextual learning.

The differentiative sets of identificative ethnoreligious markers of the actional significative subsystem of the significative field of Catholic ethnoreligious space are the structured part of the developed by the author basic Model of the structure of significative field of Catholicism as the exposed System of religious, cultural, ethnic, social and other markers, which consists of the following 12 basic significative structural subsystems: 1) anthropomorphic significative subsystem, which includes human-similar (manlike) and personified symbolic constructions, monuments and architectural ensembles, as well as symbols of human body parts, their combinations and signals; 2) zoomorphic significative subsystem, which includes animal-similar significative constructions and signs of their separate bodyparts, as well as symbols of their lifeproducts; 3) vegetomorphic significative subsystem, which includes plant-similar significative elements and food products; 4) geomorphic significative subsystem; 5) geometric significative subsystem; 6) astral-referent significative subsystem; 7) coloristic significative subsystem; 8) topos-instalative significative subsystem; 9) objective-instrumental significative subsystem; 10) architectural exterior-interior significative subsystem; 11) abstractive significative subsystem; 12) actional significative subsystem.

The structure of actional significative subsystem of markers (patterns, elements, significative formations) of Catholic significative field (Catholic significative system) in social and ethnoreligious spaces consists of different human (socio-subjective) religious, ethnic, and social acts, actions, activities, ceremonies, rituals, music, singing, dancing etc. For example such ethnoreligious actions (forms of worship) of various social subjects (humans, communities) as: meditation (musings), contemplative prayer, the Eucharist, baptism of children, veneration of relics, visits to sanctuaries, pilgrimages, processions, Way of the Cross, religious dances, wearing medallions, veneration of holy icons, prayer before the icons, prayer on the rosary, visualization of image during prayer, sprinkling with holy water (in the context of reminding about the baptism), veneration to Virgin Mary etc. Such significative markers (elements-patterns) of actional significative subsystem of Catholic significative field (of which the Catholic significative system is being constructed and structured) as praying on rosary (which is used by Buddhist monks), sun wheel symbol usage, contemplative meditation, veneration to woman (Mother of God, Queen of Heaven, almost goddess) may point out on their interrelation with the significative systems of different ethnoreligious spaces, religions, ethnicities, cultures. For example, Indian, Egyptian, Buddhistic, Hinduist, Babylonian etc. significative ethnoreligious systemic-structural formations.

Key words: *actional significative subsystem, ethnicity, ethnoreligious marker, ethnoreligious space, ethnosociology, ethnosociology of religion, Catholicism, marker, religion, significant, significative field, system, sociology, sociospace, structure.*

УДК 316.334.56

І. П. Шепеленко, кандидат соціологічних наук, доцент

ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПТУ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ МІСТА

У статті розглядаються основні напрями дослідження життєвого простору, що репрезентовані в західних та вітчизняних соціологічних теоріях та соціальних практиках. Акцент робиться на дослідженні таких парадигм: структуралістська, структурно-функціональна, феноменологічна, еволюційна, інвайронментальна, синергетична. Автор підкреслює, що, виступаючи формою соціального простору, життєвий простір зберігає принципи і категоріальний апарат його теоретичних положень, і переконливо демонструє власні аналітичні можливості у дослідженні такого типу спільноти, як місто. Загальні теоретичні підстави для дослідження феномену міста ще не вироблені, у зв'язку з чим великий комплекс даних щодо міських систем складається з окремих наукових досліджень різної властивості, зосереджених на якомусь одному аспекті. Темп і масштаби суспільних трансформацій не дозволяють виробити уніфіковані критерії та описові параметри, тому дослідження життєвого простору міста є актуальними.

Ключові слова: *життєвий простір, соціальний простір, міське середовище, структурування міського простору.*

Постановка проблеми. Зростаючий науковий інтерес до міської тематики ініціює освоєння нових сфер і методів її осмислення. Одним із кроків у зазначеному напрямі є дослідження міста в проблемному полі концепції життєвого простору. Зберігаючи логічні і смислові принципи теорії простору соціуму, актуалізуючи методологічні позиції середовищного підходу, концепція життєвого простору відкриває нові можливості у виявленні різних структур урбанізованого суспільства. Мова в даному випадку йде про змістовне визначення міста як місця зосередження суспільного життя, штучно організованого середовища проживання, що поєднує в собі систему природних і соціально створених умов життєзабезпечення.

Застосування і використання концепту «життєвий простір» у соціологічних дослідженнях, її розгляд у нових і найрізноманітніших контекстах, зростання її ціннісної та смислової навантаженості свідчить про зростаючий інтерес дослідників до цього феномену людського буття. Однак ми маємо справу із ще недостатньо вивченою, складною і багатогранною реальністю, у зв'язку з чим постає необхідність подальшого поглибленого дослідження життєвого простору людини, особливо в її найбільш типових місцях лока-

лізації — містах. Останнім часом тема міста все активніше розглядається соціологами та представниками різних соціальних наук, оскільки місто цілеспрямовано перетворюється на основний сегмент життєвого простору сучасної людини.

Аналіз актуальних досліджень. Осмислення концепту життєвого простору проводиться на засадах міждисциплінарних наукових досліджень соціологами, філософами, економістами, архітекторами, екологами, представниками різних соціальних парадигм і теорій.

Мета статті — систематизувати основні напрями дослідження концепту життєвого простору, репрезентовані в західних та вітчизняних соціологічних теоріях та соціальних практиках.

Вклад основного матеріалу. Проблема життєвого простору є порівняно новим поняттям, що стоїть на роздоріжжі геополітичної теорії, екології, філософії та соціології і всіх їх напрямів і підрозділів (соціальна філософія, онтологія, гносеологія, герменевтика, феноменологія, інвайронментальна соціологія, соціальна екологія). Протягом останніх років вона досліджувалася безсистемно, під різними кутами зору, з різних позицій і підходів, мета яких полягала у виявленні окремих фрагментів феномену життєвого простору людини. Головним чином життєвий простір досліджувався у взаємозв'язку з глобальними трансформаціями та геополітичними проблемами. Специфіка сучасної ситуації полягає в тому, що внаслідок вибухового розширення перетворювальної діяльності загострилася проблематичність людського існування в цілому та в окремих регіонах, містах — зокрема. Динамічні перетворення соціальної реальності, які відбуваються у даний час, зробили проблему життєвого простору досить актуальною, що змушує поновому поглянути на неї як на феномен, що виражає найважливіші форми соціального буття людини, і як на фактор змін у житті суспільства.

Термін «життєвий простір» був введений у науку в 30-ті рр. ХХ ст. К. Хаусхофером [1] і продовжує застосовуватися в теоріях географічного детермінізму і геополітики для визначення синтезу ідей життя і цивілізаційного простору. Як відомо, у концепціях геополітики системоутворюючим елементом життєвого простору визначальною формою життя народу стає держава. У роботах класиків геополітики простір — це безперервне життєве тіло етносу, здатне до змін у залежності від дій держави. Пізніше на процес дослідження життєвого простору особливий вплив справив просторовий метод сучасної теорії суспільства у світлі взаємодії натуралістичної та культурної дослідницьких парадигм. Поняття «життєвий простір» та «соціальний простір» одним із перших до широкого наукового обігу ввів соціолог П. Сорокін і використовував його для створення теорії соціальної стратифікації та соціальної мобільності. Поява таких напрямів у межах на-

уки, як «соціальна топологія», «соціологія простору», переконливо демонструють аналітичні можливості категорії «простір» у соціології.

Починаючи із соціоцентричної традиції Е. Дюркгейма простір розглядався насамперед як спосіб з'єднання соціальних явищ і метод їх системного структурування. Просторовий критерій відбив ступінь поглинання природного середовища соціальним організмом, трансформацію форм організації суспільного життя і територіальні аспекти існування суспільства.

Сьогодні міські форми соціальних практик усе ширше охоплюють суспільні маси, поняття «сучасний» і «урбанізований» практично ототожнюються. Тотальне розширення сфери соціального в межах природного світу стало проблемою теперішнього часу, породило ряд криз, які мають глобальний масштаб. Екосистема міст — класичний приклад антропогенізації навколишнього середовища. Сьогодні планування соціального розвитку країни в цілому та міста зокрема не можна здійснювати незалежно від певного контексту — природного і соціального. У русі останніх десятиліть інвайронменталізація простору набуває онтологічного характеру. Існування в умовах ризику та виживання утворює також стійкий емоційний фон, що вибирає почуття тривоги, приниження, обурення, недовіри. Це виробляє очевидний антисоціальний ефект — гальмує об'єднуючий початок у соціальних контактах, породжуючи замкнуті соціальні групи, недовіру до діяльності більшості соціальних інститутів, конфлікти із владою на різних щаблях, етнічні протиріччя, міжгрупові конфлікти. Тому в дослідженні організації міського середовища природний фактор і людські взаємини не можуть бути осмислені без визнання важливості психологічного фону на конкретний період часу. Дослідницька увага соціологів спрямована на застосування методів, за допомогою яких просторовий категоріальний апарат (центр, периферія, регіон, топоси, місце, сфери, території) залучається для визначення соціально-територіальних відмінностей у глобальній урбомережі і виявлення можливостей життєздатного розвитку міста як органічної цілісності.

Структуралістська парадигма, вивчаючи явища в їх цілісності, мінливості, контекстуальності і здатності до саморегуляції, відкрила широке поле для вивчення структур відносин, їх природи, відтворення, сталості або трансформації. У цьому сенсі цікавими є постструктуралістські дослідження, в яких багатовимірні соціальні контакти у зв'язку з виробництвом/споживанням, владою, повсякденним досвідом, культурою тощо утворюють поля зв'язків між агентами й елементами взаємодій, фіксуються просторовими структурами, конкретизуючись як територіальність, регіоналізація, топологія, дистантність (П. Бурдьє, М. Фуко, П. Бергер, Ж. Бодрійяр, П. Штомпка, Т. Хагерstrand, Е. Гідденс).

У межах структурно-функціонального підходу акцент зміщений на динаміку різних просторових форм і просторів, що зв'язують, — комунікації, потоки, мережі. Розвиток загальної соціальної структури формує просторові форми і процеси, і простір постає вираженням суспільства, емерджентним потоком швидкоплинних процесів і ризиків, які, функціонуючи на глобальному рівні, мають прямий вплив на розвиток міст і міських систем (М. Кастельс). Пізнавальний інструментарій динамічної соціології та теорії мережевого суспільства розкриває можливість осмислити специфіку сучасних процесів (незавершеність, швидкоплинність, неміцність, транзитивність), що трансформують контури урбанізованого середовища на локальному і глобальному рівнях.

Останнім часом багато в чому завдяки впливу ідей А. Шюца в розумінні соціально-просторових відносин набуває поширення підхід, заснований на феноменологічній традиції, який дистанціюється від структурних трактувань, і вже на понятійному рівні використовує термін «життєвий простір». Слідом за П. Бергером і Т. Лукманом суб'єктивна повсякденна реальність стає головним наповненням соціально-просторових відносин для А. Турена [2; 3]. Звернення до феноменологічного опису універсальних структур повсякденного життя, образів, умовностей, символіки, предметного світу повсякденного існування дозволило відтворити історію розумових матриць, людських цінностей і сутностей.

Відправною точкою соціокультурного дослідження життєвого простору є цивілізаційна традиція, яка передбачає синкретизм, почуття цілісності буття, непереборне тяжіння до єдності істини, добра і краси (С. Булгаков, М. Бердяєв, І. Ільїн, П. Флоренський). Цивілізаційний підхід дозволяє аналізувати стійкі компоненти людської історії — антропологічні, етнічні, культурні, виявляючи циклічний характер динаміки соціокультурних систем, тісний взаємозв'язок окремих життєвих етапів і своєрідність кожного із них.

Соціальні виміри життєвого простору пов'язані з розробками Г. Зімеля [4] і П. Сорокіна [5], у яких простір служить полем соціальної взаємодії. Широкі можливості тлумачення відкриває трактування М. Вебера [6], що розглядає цивілізоване життя окремої людини як включену в нескінченний прогрес. Однак для сучасної наукової традиції М. Вебер виступає класичним представником «соціології часу», і його звернення до теми простору не набуло безпосереднього продовження. Те саме слід сказати і про концепцію простору Е. Дюркгейма, актуалізованої лише в новітніх дослідженнях.

Проблема просторових характеристик середовища та їх візуального сприйняття людиною інтенсивно розглядалася в етносоціології та антропології (Е. Хол, Д. Девіс, Р. Соммер, Дж. Голд, К. Раман, Ю. Медведков, Д. За-

мятін). Теоретичні висновки даних досліджень виявляються ефективними в осмисленні ціннісно-мотиваційних аспектів сучасних просторово-територіальних процесів, що включають такі детермінанти, як групове членство, індивідуальні здібності, економічні та політичні ресурси, соціальні канали, актуальні потреби, в осмисленні різноманітних «технік життя», процесів рішення завдань повсякденного буття, у вивченні «духу місця», «сенсу місця», ментальних станів.

Уявлення про місто як процес, пов'язаний з певною територією, узгоджується із загальними принципами і цілями інвайронментальної парадигми, методологічні основи якої були закладені Чиказькою школою «екології людини», що розглядала розвиток міського життя як еволюційний процес. Роботи в цьому напрямі були продовжені в 60-ті рр. ХХ ст. у рамках «екологічного комплексу» (О. Дункан, Л. Шноре, А. Хоулі).

«Нова інвайронментальна парадигма», що склалася у 70-х рр. ХХ ст., відроджує органістичні тенденції. Будучи вдосконаленим варіантом теорії систем, вона віддає перевагу сталому розвитку та аксіологічній практиці. Здійснивши зв'язок загальнотеоретичних, методологічних, екоаксіологічних, соціально-психологічних та інших напрямів, спираючись на наукові та світоглядні традиції, інвайронменталізм створив у своїх рамках основу для розвитку соціально-екологічних та екоософських теорій — біоцентризму, екологізму (А. Нейс, У. Фокс, А. Швейцер та ін.), концепції коеволюції, ноосфери (В. Вернадський, Н. Моїсеев, А. Назаретян, Н. Реймерс) [8].

У рамках інвайронменталізму відроджується теоретичне дослідження життєвого простору міста: вивчається взаємодія між локальними, регіональними та світ-системними процесами, увага фокусується не тільки і не стільки на технічному і функціональному аспекті урбанізації, скільки на соціальній нерівності, якості життя і сприйнятті оточення. Соціологи постмодерністського і постструктуралістського напрямів, солідаризуючись в окремих питаннях з інвайронменталізмом, вводять у дискурс теми культурної еволюції, солідарності, влади, етичних основ взаємодії суспільства та природи, в якому присутнє прагнення пов'язати сучасну технологію і традицію, раціональне пізнання з емоційним сприйняттям. При цьому дається дуже тонкий аналіз локальних систем, предметно-просторових форм і зацікавлений опис малих соціальних груп, що діють у своєму оточенні. Методологічним орієнтиром у сфері критичного осмислення культурного досвіду постмодерну служать роботи П. Козловські, Д. Харвея, П. Брандта, І. А. Бутенко, В. Г. Федотової та ін.

Важливим підходом до аналізу життєвого простору є синергетичний підхід, що враховує більш глибокий взаємозв'язок між минулим і майбутнім і який виходить із розуміння органічності систем середовища і субстратної

властивості середовища — всеосяжності. Його принципи представлені в роботах І. Пригожина, І. Стенгерс, С. Курдюмова та ін.

Наприкінці ХХ ст. виникає підвищений інтерес до інтегральної оцінки просторових концепцій зарубіжних дослідників та розробці вітчизняної соціологічної теорії простору міста (Л. Малес, Ю. Качанов, Ю. Г. Сорока, Т. Т. Заславська). Місто відображає специфіку «відокремленого» від хаосу оформленого буття, тієї особливості соціальності, яка передбачає диференційовану цілісність. Цей первинний досвід організації простору наділений емоційною виразністю, психічною наповненістю, семантичним значенням. Динаміка цього співвідношення відображає особливості ментального досвіду освоєння урбанізованого світу і закріплення в колективній свідомості уявлень про цілісний соціально-просторовий порядок міста.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На початку третього тисячоліття соціальний простір змінюється з небаченою швидкістю. Глобалізація економічного, інформаційного, культурного простору, стираючи масу кордонів, залучає людину у світовий життєвий простір, однак незважаючи на дані процеси проблема життєвого простору людини у місті не зникає, більше того, набуває нового звучання. Усе це ставить перед соціальними науками непросте завдання осмислення того, що відбувається, створення концепції сталого розвитку, побудови альтернативних моделей трансформації суспільства. У ХХ ст. унаслідок усвідомлення багаторівневості складної структури реального простору різними галузями знання було виділено безліч видів і форм простору. Сьогодні дослідники оперують поняттями «інформаційний простір», «культурний простір», «економічний простір», «політичний простір» тощо. Замість ієрархічної структури міста формується фрактальна. Тому подальший соціологічний аналіз нових форм життєвого простору сучасного міста є досить актуальним.

Виступаючи формою соціального простору, життєвий простір зберігає принципи і категоріальний апарат його теоретичних положень і переконливо демонструє власні аналітичні можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хаусхофер К. Геополитическая динамика меридианов и параллелей [Электронный ресурс] / Карл Хаусхофер. – Режим доступа: <http://www.geopolitics.ru/common/library.htm>.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные / А. Турен // Новая постиндустриальная волна на Западе / [под ред. В. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 134–156.

4. Зиммель Г. Как возможно общество / Г. Зиммель // Избранное. – Т. 2 : Созерцание жизни. – М. : Наука, 1996. – С. 509–549.
5. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество : [пер. с англ.] / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
6. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 495–545.
7. Бурдьё П. Практический смысл / П. Бурдьё ; [пер. с фр. А. Т. Бикбова, К. Д. Вознесенской, С. Н. Зенкина, Н. А. Шматко]. – СПб. : Алетейя, 2001. – 562 с.
8. Naess A. Man Apart and Deep Ecology: A Reply to Reed / A. Naess // Environmental Ethics. – 1990. – Vol. 12, Summer. – P. 42–54.

ПРИМЕНЕНИЕ КОНЦЕПТА ЖИЗНЕННОГО ПРОСТРАНСТВА В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ ГОРОДА

Шепеленко И. П.

В статье рассматриваются основные направления исследования жизненного пространства, которые представлены в западных и отечественных социологических теориях и социальных практиках. Акцент делается на исследовании следующих парадигм: структуралистская, структурно-функциональная, феноменологическая, эволюционная, инвайронментальная, синергетическая. Автор подчеркивает, что, выступая формой социального пространства, жизненное пространство сохраняет принципы и категориальный аппарат его теоретических положений и убедительно демонстрирует собственные аналитические возможности в исследовании такого типа сообществ, как город. Общие теоретические основания для исследования феномена города еще не выработаны, в силу чего большой комплекс данных о городских системах состоит из отдельных научных исследований разного свойства, сосредоточенных на каком-то одном аспекте. Темп и масштабы общественных трансформаций не позволяют выработать унифицированные критерии и описательные параметры, поэтому исследование жизненного пространства города актуальны.

Ключевые слова: *жизненное пространство, социальное пространство, городская среда, структурирование городского пространства.*

LIVING SPACE CONCEPT IN APPLICATION TO SOCIOLOGICAL RESEARCH OF A CITY

Shepelenko I. P.

The problem of living space is a relatively new problem staying at the crossroads of geopolitical theory, ecology, philosophy and sociology and all its areas and divisions (social philosophy, ontology, epistemology, hermeneutics, phenomenology, environmental sociology, social ecology). Within recent years it has been studied haphazardly, from dif-

ferent angles, from different perspectives and approaches, the main goal of which is to identify individual fragments of the phenomenon of human living space. Foremost, the living space was investigated in relation to the global transformations and geopolitical problems. The unique feature of the current situation is exacerbated difficulty of human existence in general and in specific regions, cities – in particular, due to explosive expansion of reform activities. Current dynamic transformation of social reality has made the topical area out of problem of living space, forcing a new look at it as a phenomenon that expresses the most important forms of social human being, and as a factor of change in society.

The term «living space» was introduced into scientific use by Karl Haushofer. This term continues to be used in the theory of geographical determinism and geopolitics to determine the synthesis of ideas of life and civilization. It is known, the state becomes the defining form of nation life in the concepts of geopolitics backbone element of a living space. In multiple works of classics of geopolitics, space is a continuously living body of ethnos which is able to change depending on state actions. The concept of «living space» and «social space» were introduced into scientific use by sociologist P. Sorokin. He used the terms to create the theory of social stratification and social mobility. Appearance of such scientific directions as «social topology», «sociology of space» convincingly demonstrates analytical capabilities of the category «space» in sociology.

The problem of spatial characteristics of environment and visual perceptions is intensively considered in ethnosociology and anthropology (E. T. Hall, D. Devis, R. Sommer, J. R. Gold). Theoretical conclusions of these studies are effective in understanding of value and motivational aspects of modern space-regional processes, including such determinants as group membership, personal abilities, economic and political resources, social channels, urgent needs, understanding of various «techniques of life», processes of meeting challenges of everyday life, in the study of «spirit of place», «sense of place» mental states.

Understanding of a city as a process, which is associated with a particular territory, agrees with principles and objectives of environmental paradigm. Methodological foundations of this paradigm were laid by the Chicago school of «human ecology», which examined the development of urban life as an evolutionary process. An important approach to the analysis of living space is synergistic approach addressing deeper relationship between past and future, and that comes from the understanding of the environment and organic substrate properties of the medium – comprehensiveness.

Nowadays, understanding of the concept of living space is carried out on the basis of interdisciplinary research by sociologists, philosophers, economists, architects, environmentalists and representatives of different social paradigms and theories.

At the end of XX century it become of great interest of integrated assessment of spatial concepts of foreign researchers and development of national sociological theory of space of a city.

At the beginning of the third millennium social space changed with unprecedented speed. Economic, informational and cultural space globalization erased a great number of boundaries, attracted people into the world of living space. However, despite these

processes the problem of human living space in a city remained, and moreover, it took on a new meaning. It poses on social sciences difficult tasks of understanding of what is happening, creating the concept of sustainable development, construction of alternative models of transformation of the society. In the twentieth century as a result of awareness of a complex structure of real space in the various branches of knowledge, many types and forms of space were identified. Nowadays, researchers use the terms such as «information space», «cultural space», «economic space», «political space», etc. Instead of the hierarchical structure of a city the fractal structure was formed. Being a form of a social space, the living space keeps the main principles and categories of its theoretical principles and it clearly shows their analytical capabilities.

Therefore, further sociological analysis of new forms of living space of a modern city is very important.

Key words: living space, social space, urban environment, structuring urban space.

УДК 32.019.5

М. Ю. Куц, аспірантка

МЕРЕЖНІ ВІЙНИ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Специфічним видом інформаційних війн є мережні війни, які поступово витісняють традиційні війни. Інформаційні війни притаманні для суспільств постіндустріального типу. Об'єктом впливу стає розум супротивника, а не просто тіло, як це було у попередніх типах війн. Аргументовано, що інформація для такої війни може бути як метою, так і зброєю. Розвиток комунікаційних технологій сприяє переходу від затратної та чисельної за жертвами війни до мережної війни, яка є набагато вигіднішою та легшою. Наведено основні види сучасних мережних війн, виявлено їхні базові характеристики.

Ключові слова: мережна війна, інформаційна війна, постіндустріальне суспільство, Інтернет, глобалізація.

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження проблематики мережних війн обумовлюється насамперед стрімким розвитком технологій та комунікацій, появою інформаційного суспільства та розвитком глобалізаційних процесів. Мережні війни, що поширюються в мережі Інтернет, є специфічним видом інформаційних війн. Інформаційні війни (як і мережні війни) притаманні для суспільств постіндустріального типу.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Погляди на війну протягом історії суттєво відрізнялися між собою. Так, Геракліт, Платон та Арістотель трактували війну як цілком нормальне і природне явище. Августин Блаженний та Фома Аквінський обґрунтовували концепцію «священної» війни католицизму, а Г. Гегель розглядав її як цілющу силу в житті народів. На противагу означеним теоретикам гуманісти М. Монтень, Т. Мор, Ф. Рабле, Е. Роттердамський різко засуджували війну та прославляли мир. І. Кант, підтримуючи ідею французького мислителя Шарля Сент-П'єра, стверджував необхідність укладення державами договору про вічний мир, оскільки війни загрожують знищити всю людську цивілізацію. Згідно з марксизмом війна має історичний характер, причиною якої є приватна власність.

У сучасному соціально-політичному дискурсі існують різноманітні концепції війни. Основна увага сучасних теоретиків сфокусована на проблематиці інформаційних та мережних війн, їхній специфіці, ключових ознаках, причинах виникнення тощо (Дж. Арквілл, А. Боброва, О. Вусатюк, І. Денисенко, А. Манойло, І. Парфенюк, Г. Почепцов, Д. Ронфельдт, М. Требін та ін.).

Мета статті полягає у виявленні сутності та основних характеристик мережних війн. **Завдання статті** полягає у визначенні сутності мережних війн на основі аналізу феномену війни крізь призму концепцій постіндустріального суспільства та виявленні базових ознак інформаційних і мережних війн у сучасному глобалізованому суспільстві.

Вклад основного матеріалу. З давніх-давен у суспільствах існують війни, які можна розуміти як організовану збройну боротьбу між державами чи групами держав, націями чи класами тощо. Зупинимось на розгляді феномену війни крізь призму концепцій постіндустріального суспільства Д. Белла та Е. Тоффлера. Слід зазначити, що поняття «постіндустріальне суспільство» часто використовують як синонімічне для поняття «інформаційне суспільство».

Д. Белл виділяв три етапи суспільної еволюції [1, с. 157]: доіндустріальне суспільство — індустріальне суспільство — постіндустріальне суспільство. Подібна періодизація цікава не лише типом організації суспільств, а ще й тим, що при переході від одного типу до іншого всі ознаки попередніх суспільств не відкидаються (тобто вважається, що вони не зникають), а органічно вписуються в нову модель, збільшуючи розмаїття її форм. Запропоновані типи суспільств відрізняються багатьма рисами. Так, основні критерії відмінностей розвинуті в таких напрямках (табл. 1): 1) за основним виробничим ресурсом; 2) за характером виробничої діяльності; 3) за технологією. Звідси впливає специфічна організація кожного з трьох суспільств, відмінність між якими полягає в типі *взаємодії*: в доіндустріальному сус-

пільстві *людина* взаємодіє з *природою*, в індустріальному — із *природою, перетвореною людиною*, у постіндустріальному — *людина* взаємодіє з *людиною*.

Таблиця 1

Основні відмінності між доіндустріальним, індустріальним та постіндустріальним суспільствами у контексті теорії Д. Белла

Основні критерії відмінностей	Доіндустріальне суспільство	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство
1. Виробничий ресурс	Сировина	Енергія	Інформація
2. Характер виробничої діяльності	Видобуток	Виготовлення	Обробка (даних, інформації)
3. Технологія	Трудомістка	Капіталомістка	Наукомістка
4. Тип взаємодії	Людина – природа	Людина – природа, що перетворена людиною	Людина – людина

Е. Тоффлер виділив «три хвили» розвитку суспільства: перша хвиля — аграрне суспільство, друга — індустріальне суспільство, третя — постіндустріальне суспільство [2]. Він стверджував, що перша хвиля характеризується поняттям «сила», друга — поняттям «багатство», а третя — поняттям «знання». В аграрному суспільстві владу отримували той, хто мав більшу силу, в індустріальному суспільстві вигравали гроші та майно, в постіндустріальному — розум, знання та інформація. Проте автор зазначає, що всі ці три елементи можуть бути конвертовані в інші. Наприклад, за допомогою сили можна добути гроші та інформацію, за гроші можна купити зброю та знання, знаннями можна добути гроші та збільшити свою армію.

Таким чином, виходячи з означених концепцій, можна стверджувати, що війни в аграрному суспільстві були обумовлені своєрідністю аграрної економіки. Система організації такої війни ґрунтувалась лише на специфічному функціонуванні аграрного сектору, що виражалось в явній сезонності бойових дій, нестандартизованості індивідуального озброєння, нерегулярній та натуральній оплаті найманих воїнів, примітивних засобах зв'язку та домінуванні усних наказів. Також був характерним високий рівень індивідуального та колективного насилля. Основними ж суб'єктами зіткнень виступали найчастіше окремі особи з певним соціальним статусом у структурі аграрного суспільства [3, с. 214].

Із приходом індустріального суспільства змінилися і стандарти воєнних дій. У період коли масове виробництво стало характерним для тогочасної економіки, масове знищення стало характерним для війн промислової епохи. Війнам «другої хвилі» притаманні такі риси: чіткі цілі та чітка орієнтація, зміцнення влади всередині держави, розширена міжнародна економіка та політика, наявність регулярних масових армій та їхня надшвидка мобільність, зброя масового знищення. Основними суб'єктами стають держави з національними урядами [3, с. 214].

У постіндустріальному або інформаційному суспільстві війна набула зовсім іншого значення [4]. Її базовими характеристиками стають: створення спеціалізованих мобільних підрозділів у різних видах військ, перетворення інформації на інструмент ведення війни, освоєння космічного простору, комп'ютеризація управління на всіх рівнях. При цьому суб'єктами війни стають цивілізації, чиє протистояння пов'язане з фундаментальною інфраструктурою суспільства [3, с. 214].

Зважаючи на той факт, що мережні війни є специфічним видом інформаційних війн, зупинимось більш детально на аналізі феномену інформаційних війн, які притаманні постіндустріальним суспільствам. Термін «інформаційна війна» вперше був використаний американським експертом Томасом Рона в 1976 р. у звіті для компанії Boeing. Т. Рона наголосив, що інформація стає все більш вразливою ціллю не лише в воєнний час, але й у мирний [5]. Визначень дефініції «інформаційна війна» безліч. Дослівний переклад терміна *information war* з англійської мови на українську може звучати і як «інформаційне протиборство», і як «інформаційна війна».

Інформаційна війна супроводжується активними методами трансформації інформаційного простору задля нав'язування певної моделі світу, що забезпечить у подальшому бажані типи поведінки [5]. Це всеохоплююча та цілісна стратегія, що зумовлена зростанням цінності інформації у питаннях командування, управління, політики, економіки та суспільного життя [6]. Ціль інформаційної війни постає у зміні розстановки сил та позицій у суспільстві шляхом володіння, оприлюднення та трактування певної інформації. Таким чином, інформація може бути як зброєю, так і метою інформаційної війни [7].

Інформаційні війни можуть не лише супроводжувати воєнні дії, а й проводитися взагалі окремо. У чистому вигляді вони передбачають ведення війни без фізичної участі людини, що зводить кількість жертв до мінімуму. Також інформаційній війні притаманний дистанційний характер ведення бойових дій [8], де об'єктом впливу стає розум супротивника, а не просто тіло, як це було у попередніх типах війн. Сама ж інформаційна зброя є зброєю несмертельної дії, вона наносить поразку супротивнику без завдан-

ня матеріальних та людських втрат [6]. Метою стає ідентичність індивіда, цілеспрямована зміна її параметрів [9]. Тому інформаційна війна є більш привабливою, оскільки вона потребує набагато менших матеріальних та людських затрат при всеохоплюючому масштабі дій.

Хоча інформаційний вплив фактично існував завжди, проте в давні часи, коли головним способом здобути перевагу було насилля, а головною воєнною здобиччю були матеріальні та територіальні блага, суть інформаційного фактора була далеко не основною. Можливість інформаційного впливу виникла з розвитком технологій та комунікацій, появою інформаційного суспільства та розвитком глобалізаційних процесів. Глобалізація є всесвітнім за масштабом процесом, головною ознакою якого є обширність, широкомасштабність проявів. Основними наслідками цього процесу виступають розподіл праці, розвиток міждержавних комунікацій, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також наближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, якому притаманний системний характер, тобто він охоплює всі сфери життя суспільства. Глобалізацію часом репрезентують як причинну теорію, тобто певні різновиди глобальних процесів спричиняють певні результати; іноді це ціла низка концепцій, які пояснюють, як слід розуміти глобальну систему; іноді це різновид ідеології [10, с. 128].

Сьогодні найшвидшим способом передачі інформації є її передача за допомогою всесвітньої мережі Інтернет, що актуалізує проблематику мережних війн, які здійснюються у просторі Інтернету. Всесвітня мережа Інтернет успішно функціонує приблизно з 70-х рр. ХХ ст. [11, с. 22–28], причому з кожним роком можливості, які надає ця мережа, все більше зростають. 60 років тому, якщо б ми хотіли переслати 30 сторінок тексту на відстань 5 тис. км, довелося б чекати 10 днів та витратити близько 30 доларів за послуги поштового зв'язку. 15 років тому, швидше за все, ми б використали факс і витратили приблизно годину часу та близько 50 доларів. Сьогодні ж на ці операції знадобиться не більше 3 секунд, а вартість не перевищує 3 центів [12].

Такі разючі зміни за такий короткий час не демонстрував ще жоден засіб людської комунікації, що подарувало інформаційній війні нове та більш функціональне поле битви. Так виникли мережні війни. Мережні війни — це новий вид війни на соціальному рівні, відмінний від традиційних форм воєнних дій, у якому учасники використовують мережні форми організації, стратегії, технології, що відповідають можливостям та вимогам інформаційної епохи [13, с. 18]. Різка відмінність мережної війни від традиційної полягає не лише в тому, що вона не уражає фізично людей, але й у тому, що

головні учасники не намагаються вибудувати формальні, автономні, ієрархічні організації, а ведуть та координують свої дії у «мережні» способи, без чітко визначеного центрального керівництва. Суб'єкти мережної війни переважно недержавні та позадержавні, вони за своїми масштабами можуть бути субнаціональними і наднаціональними [13, с. 19]. Таким чином, це робить мережну війну більш привабливою та більш легкою у використанні.

Існує три широкі категорії діячів у мережній війні, кожна із яких має певні стратегії ведення війни (табл. 2).

Таблиця 2

Категорії діячів мережної війни та їхні стратегії ведення війни

Категорії	Стратегії
Активісти	Збір інформації
	Оприлюднення інформації
	Діалог
	Координування дій
	Лобіювання
Хактивісти	Віртуальне блокування
	Електронно-поштові «бомби»
	Злом сайтів та проникнення в комп'ютер
	Розповсюдження вірусів
Кібертерористи	Кібератака
	Кібероборона

У табл. 2 виділено три категорії діячів мережної війни, кожній із яких притаманна та чи інша бойова стратегія. Першому типу — активізму — характерні збір інформації на певних сайтах та її оприлюднення в мережі, побудова конструктивного діалогу та обмін ідеями, координування дій та лобіювання. Даний тип використовує Інтернет для підтримки певних вимог або справи. Хактивістам властиві більш радикальні дії: віртуальне блокування сайтів та їх злом, розповсюдження електронно-поштових «бомб» та вірусів. Цей тип є певним союзом між хакерством та активізмом. Кібертероризм має за мету стратегію кібератаки або кібероборони. Ця категорія означає вихід тероризму в кіберпростір та несе конкретні людські та матеріальні втрати. У напрямі від першої категорії до останньої шкода від їхньої діяльності зростає, проте це ще не означає їх політичної значущості та ва-

гомості їхніх дій. Звісно, чітких рамок не існує. Та сама поштова «бомба» може розглядатися і як хактивізм, і як кібертероризм.

Важливо зазначити, що один і той же суб'єкт може займатися всіма трьома видами діяльності. Кібертерорист може збирати інформацію про певний об'єкт в Інтернеті, публікувати певні пропагандистські матеріали, координувати свої дії за допомогою електронної пошти та потім нанести кібератаку (приміром, проникнення в систему управління польотами літаків, щоб спричинити їх зіткнення) [13, с. 228–229].

Висновки. Характер війни протягом історичного розвитку суспільства постійно змінювався. Інформаційна війна є війною інформаційного суспільства, вона зводить до мінімуму людські втрати. Інформаційним війнам притаманний дистанційний характер. Під час таких війн не використовується зброя масового знищення, натомість відбувається контроль потоків інформації, за допомогою яких змінюється, коректується та впроваджується та чи інша модель мислення та сприйняття у широкі маси. Слід зазначити, що інформація для такої війни може бути як метою, так і зброєю. Безумовно, виникнення такого нового типу війни пов'язаний із процесом глобалізації, який дає змогу розповсюджувати на великій швидкості та на широкі масштаби ту чи іншу інформацію.

Мережні війни є специфічним видом інформаційних війн. Використання Інтернету в інтересах війни може як спричиняти позитивні, нешкідливі наслідки (ефективні інструменти активізму), так і руйнувати та завдавати тяжких збитків комп'ютерним технологіям, системам та людям, країнам. Використання хакерських технологій та прийомів підривного характеру задля завдання тяжкої (іноді навіть матеріальної) шкоди несе той негативний відбиток мережної війни, з яким намагається боротися кожна країна окремо та світова спільнота в цілому. Мережні війни поступово витісняють традиційні війни, адже подальший розвиток комунікаційних технологій та технічного прогресу загалом лише сприяє переходу від затратної та чисельної за жертвами війни до мережної війни, яка є набагато вигіднішою та легшою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : [пер. с англ.] / Даниел Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
2. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / Елвін Тоффлер ; [пер. з англ. за ред. Н. В. Бордукової, І. З. Цехмістро]. – Х. : Акта, 2003. – 685 с.
3. Денисенко І. Д. Сучасні війни: нові підходи та інтерпретації / І. Д. Денисенко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. – Х., 2008. – № 810. – Вип. 12. – С. 212–218.

4. Требін М. П. Інформаційне суспільство: війни нової епохи / М. П. Требін // Віче. – 2002. – № 4. – С. 64–68.
5. Персональний сайт журналіста Таис Гусельниковой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tais-orld.com/articles/information-war/chapter1.htm>.
6. Боброва А. Г. Основні форми сучасного політичного насилля : автореф. дис. ... політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / А. Г. Боброва. – К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2005. – 14 с.
7. Манойло А. В. Информационно-психологическая война: факторы, определяющие формат современного вооруженного конфликта [Електронний ресурс] / А. В. Манойло. – Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/psywar35.htm>.
8. Информационные войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infwar.ru/review.php?num=7>.
9. Куц Г. М. Ідентичність соціальна та індивідуальна: політологічна експлікація / Г. М. Куц // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. пр. / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Х. : ФОП Петров В. В., 2013. – Вип. 1 (3). – С. 48–67.
10. Гарел Е. Глобалізація / Ендрю Гарол // Короткий оксфордський політичний словник : пер. з англ. / за ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – С. 127–130.
11. Денисенко І. Д. Соціальні мережі в контексті соціокультурного підходу: евристичний потенціал дослідження / І. Д. Денисенко // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. пр. / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Х. : ФОП Петров В. В., 2013. – Вип. 1 (3). – С. 22–28.
12. Панарин.com «Информационная безопасность» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.panarin.com/doc/56/>.
13. Мережі і мережні війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій / [за ред. Дж. Арквілли, Д. Ронфельдта ; пер. з англ. А. Іщенко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 350 с.

СЕТЕВЫЕ ВОЙНЫ: СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Куц М. Ю.

Специфическим видом информационных войн являются сетевые войны, которые постепенно вытесняют традиционные войны. Информационные войны характерны для обществ постиндустриального типа. Объектом влияния становится разум противника, а не просто тело, как это было в предыдущих типах войн. Аргументировано, что информация для такой войны может быть как целью, так и оружием. Развитие коммуникационных технологий способствует переходу от затратной и многочисленной по жертвам войны к сетевой войне, которая является более выгодной и легкой. Приведены основные виды современных сетевых войн, выявлены их базовые характеристики.

Ключевые слова: сетевая война, информационная война, постиндустриальное общество, Интернет, глобализация.

NET WARS: ESSENCE AND MAIN FEATURES

Kuts M. Y.

A specific type of information warfare is the network wars which are gradually pushing out conventional. Wars have existed from ancient times; they can be understood as an organized armed struggle between states or groups of states, nations or classes and more. The article analyzes the phenomenon of war through the prism of postindustrial society concepts (D. Bell and E. Toffler). Based on the aforementioned concepts, it can be argued that the system of war in agrarian society was based only on the specific activities in the agricultural sector, which was reflected clearly in fighting seasonality, non-standard individual weapons, an occasional payment of hired soldiers, primitive communications and dominance of verbal orders. There was a high level of individual and collective violence as well.

With the advent of industrial society standards of war have changed. At a time when mass production became characteristic of contemporary economics, mass destruction became characteristic of the industrial era wars. 'Second wave' wars have the following features: clear goals and a clear focus, strengthening the power within the state, expanded international economics and politics, the presence of regular mass armies and their high speed mobility, weapons of mass destruction.

In post-industrial or information society war obtained a completely different meaning. Its basic features are: specialized mobile units in different types of troops, transformation of information into a tool of warfare, space exploration, and computerization at all levels. With all this going on war subjects are civilizations, whose resistance is associated with the fundamental infrastructure of society. The object for the influence is not only enemy's body but his mind as well as it used to be earlier. It is proved that information for such wars can be a purpose and a weapon at the same time.

Information warfare, like a network war, is accompanied by active methods of transforming information space for the imposition of a world model that will provide further desired behaviors. This is a comprehensive and integrated strategy that caused by rising value of information in matters of command, control, politics, economy and social life. The purpose of information war appears to change the balance of power and position in society by possession, publication and interpretation of certain information. It's argued that information for such a war can be a goal, as well as weapons. The development of communication technology facilitates the transition from costly and numerous victims of the war to a network that is far more profitable and easier.

Network war is a new kind of war on the social level, different from traditional forms of hostilities in which participants use network forms of organization, strategies, technologies and capabilities that meet the demands of the information age. The sharp difference from the traditional network war is not only that it does not physically affect people,

but also the fact that the main participants are not trying to build a formal, independent, hierarchical organization, and lead and coordinate their actions «online», without clearly defined central leadership. Subjects of network war are mainly private and non-governmental; they can be sub-national and supranational in scale. The basic types of modern networking wars revealed their basic characteristics. It's reported that the use of the Internet for the benefit of war can cause both positive harmless effects as well as destroy and cause serious damage to computer technologies, systems and people, countries, etc.

Key words: *network warfare, information warfare, post-industrial society, the Internet, globalization.*

РЕЦЕНЗІЇ

ФАХОВИЙ УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

(Рецензія на монографію В. С. Крисаченка «Українська етнополітика. Концептуальні нариси». — К. : МП Леся, 2013. — Кн. 1. — 440 с.)

Доктор філософських наук, професор В. Крисаченко — знаний вітчизняний фахівець з українознавства, етнополітики, соціофілософії й геополітики. Виступи, статті, книги і монографії Валентина Семеновича завжди викликають неабияке зацікавлення як у науковому, освітньому й експертному середовищі, так і серед чисельної української громадськості. Не стало винятком із правил чергове українознавче дослідження «Українська етнополітика», яке побачило світ у листопаді 2013 р. Поява цього наукового видання і початок Революції Гідності — не випадковий збіг обставин, а закономірність. Оскільки концептуальні українознавчі нариси спрямовані на висвітлення історичних, ментальних, антропологічних, міжнародних, політичних та інших сутнісних вимірів української етнополітики, то головним їх завданням стало досягнути і поглибити розуміння тих складних міжнаціональних проблем, які існують в українському суспільстві, і запропонувати евристичні шляхи та моделі їх розв'язання.

У такий спосіб В. Крисаченко характеризує предмет свого дослідження: «Українська етнополітика є осердям наукового розуміння, законодавчого забезпечення та політико-правового розв'язання надзвичайно складних і важливих для України проблем міжнаціональних відносин, причому як усередині країни, так і в її міжнародних стосунках. Термін “етнополітика” походить від давньогрецьких слів “етнос” — народ і “поліс” — суспільство. Власне кажучи, етнос є не лише сталою соціальною групою людей, яка має

спільне походження, культурні звичаї, мовні та генетичні особливості, але й такою спільнотою, яка здатна до внутрішньої самоорганізації та саморозвитку. Також “поліс” у давніх греків означав не лише певну громадянську (не завжди виключно етнічну) спільноту, але й державній утвір — місто-державу. Тому цілком обґрунтованим може бути висновок про те, що сучасна українська етнополітика є системою норм і законів урегулювання відносин титульної державної нації з етнічними меншинами та групами, забезпечення культурно-освітніх прав громадян України різного етнічного походження, а також консолідації української спільноти у світі за межами української держави. Отже, постає феномен етнічного підґрунтя певної політичної та соціокультурної держави, а також структури та взаємовідносин між певними етнічними складниками українського суспільства. З огляду на це етнополітика постає у своїх двох головних вимірах: з одного боку, пошук регулятивних механізмів взаємодії та співпраці між етнічними складниками конкретного суспільства (механізмів його самоорганізації та саморозвитку), з іншого — виконання регулятивних функцій державних органів управління та влади щодо забезпечення прав і свобод етносів, етнічних груп та міжнаціональних взаємин у суспільстві. Зрештою, мова йде про формування сучасної української політичної нації на ґрунті загальнонаціональних цінностей та пріоритетів розвитку. Таким чином, етнополітика, зокрема українська, має як теоретичний, так і прикладний виміри. Теоретичний вимір передбачає насамперед науковий аналіз етнічної історії українського народу, його історичної долі, архетипів поведінки та ментальності, генетичної та соціокультурної детермінованості української державності, культурних та цивілізаційних здобутків українського народу тощо. Практична сторона проблеми передбачає ґрунтовну аналітику та прогнозику буття українського етносу в непростих взаєминах з іншими суміжними етносами, його внеску у світову цивілізацію загалом. В останньому випадку перш за все повинен враховуватися той позитивний досвід, яким можуть пишатися українці у своїх взаєминах з іншими народами як у давнину, так і в сьогоденні. І от завданням нової України є все те, що дозволяє зняти важкий тягар минувшини та облаштувати наше сучасне суспільство таким чином, щоб у ХХІ ст. “на берегах Борисфену розквітла нова Еллада” згідно з науковим передбаченням Й.-Г. Гердера. Задля цієї мети необхідно послідовно і наполегливо досліджувати проблеми української етнополітики і, поза сумнівом, переконалися у тому, що Україні вдалося зберегти і підтримати міжнаціональний спокій і злагоду, що сам український народ матиме ще довгу і щасливу будучину. Концептуальні нариси української етнополітики є спробою поглибити розуміння тих складних міжнаціональних проблем, які існують в українському суспільстві, і запропонувати евристичні шляхи та моделі їх розв’язання» (с. 3–4).

На превеликий жаль, Революція Гідності викликала активне несприйняття північно-східної сусідньої держави. Російська Федерація, скориставшись ослабленням центральної української влади, її помилками і некомпетентністю, спочатку загарбала Крим, потім активізувала проросійські сепаратистські рухи на Сході і Півдні України та зрештою розпочала оголошену війну супроти Української Самостійної Соборної Держави. Суверенна Україна та проєвропейськи налаштовані українські громадяни стали перед віковичною дилемою — бути чи не бути? Попри величезні ризики і проблеми ми впевнені — Україні бути! І на цьому тернистому шляху українцям допоможе жертовна звитяга, самовіддана згуртованість та фахова компетентність. Проте патріотизм і професіоналізм політиків, урядовців, військовиків, чиновників і пересічних громадян повинен гуртуватися насамперед на теоретико-практичних засадах, і саме монографія В. Крисаченка має всі шанси допомогти українцям, оскільки їй притаманний системний підхід до осмислення минулого, сучасного та майбутнього України.

Книга складається зі вступу й шести розділів. Так, у вступі Валентин Семенович зазначає: «Основні задуми та здобутки відбулися на кругозламі новітньої історії України, у пошуках відповідей на болючі питання сучасного життя, зокрема “Хто ми? Звідки ми? Куди ми йдемо?”». І якщо з останньою перегорнутою сторінкою цієї книги у читача з’явиться його власний новий смисл і роздум про українське буття, автор вважатиме своє завдання виконаним» (с. 4).

У першому розділі «Український етнос у просторі і часі» аналізуються основні виміри дослідження українського етносу, його найголовніші сутнісні риси та геокультурна варіативність українців. На думку автора, визначальними факторами формування української етнічної спільноти є: антропологічні, ландшафтно-географічні, екологічні, духовно-культурні, економічні, політичні та релігійні, хоча «звичайно, існують й інші важливі чинники, але саме вищезазнані є детермінантами атрибутивних ознак українського етносу» (с. 6). Щодо з’ясування генези сучасної етнічної структури українського суспільства, то В. Крисаченко простежує два взаємопов’язаних явища: 1) особливості етнічної історії українського народу, тобто етногенез українців як автохтонної нації даної геополітичної реальності; 2) суспільно-демографічні впливи представників прийшлих (не корінних) етносів (с. 6).

У другому розділі «Україна як геополітична реальність. Джерелознавчий аналіз» вивчається географічне розташування та геополітичне положення як визначальні елементи природного і соціального буття України, характеризується концепт «Україна як геополітична реальність»; досліджується початок формування геополітичного образу України; визначається образ України у світовій культурі та аналізуються природа і людність України

в західноєвропейській класичній думці. З цього приводу автор наголошує: «Неупереджений аналіз світових джерел за принаймні останні три тисячоліття дозволяє дійти деяких ключових висновків, насамперед про виняткову сталість та просторову окресленість геополітичного образу України. Далі — про могутню натуркреативну функцію етносу, з якою пов'язані світоглядні установки на сприйняття природи як своєї, з одного боку, і чужої — з іншого. Насамкінець про формування неповторної ментальної структури людності краю саме чинниками конкретної геополітичної та антропогенної природної реальності. Зупинимось докладніше на розкритті викладених тверджень... Гідним подиву є історична тяглість образу обширів цієї геополітичної реальності, що існувала в уяві автохтонів краю, а також намагання його людності витворити власну державність саме у подібній його просторовій окресленості. Причому мова йде також про значні часові проміжки. Адже ще за античних часів Велика Скіфія цілком вкладалася в «український» простір, а її мешканці почували себе самодостатніми та незалежними. Так само і кордони антської держави, Київської Русі, кордони Великого князівства Руського за Богданом Хмельницьким, межі України-Русі за пактами та намірами Івана Мазепи і Пилипа Орлика, обшири соборної Української Народної Республіки, врешті — примарні кордони УРСР, а тепер — і України, попри певну обкарнаність та нестійкість, неспростовно засвідчують тяглість геополітичної реальності, її окремішності в Ойкумені» (с. 69, 70).

У третьому розділі «Історико-генетичні виміри українського буття» визначається парадигмальний взаємозв'язок України й осьового часу історії; вивчаються етнополітичні процеси на теренах давньої України; з'ясовуються історичні витоки українського етносу та розкривається генеза українського державотворення. Аналізуючи концептуальну сутність історико-генетичних вимірів України й українців учений-українознавець відзначає, що етнічний світ, зокрема український, — феномен з давніх-давен багатоликий і складається принаймні з таких взаємопов'язаних чинників: сам етнос, людність, котра є і носієм відповідних цінностей, і їхнім творцем — світ людей; духовно-ідеальна реальність, тобто знакові системи (мова), світогляд, філософія, міфологія, історіософія, релігія, психологія, мистецтво і культура в широкому контексті — світ ідей; предметно-практична реальність, інакше — матеріальна культура, що є опредмеченням чи втіленням тих або інших ідей та мисленних проєктів — світ речей. Ці три складники є необхідними, але далеко не рівнозначними у визначенні сутності самого українського світу (с. 158).

У четвертому розділі «Міжнародні відносини України в козацько-гетьманські часи» фахово характеризуються україно-польські відносини, україно-кримськотатарські взаємини, україно-турецькі стосунки, україно-мос-

ковські взаємозв'язки та балканський напрям у геополітичних інтересах України. У зв'язку з цим В. Крисаченко наголошує: «У XV–XVII ст. Україна продовжувала залишатися не лише в центрі, але й на вістрі загальноєвропейських подій. Визначальними причинами цих явищ виступали як внутрішні, так і зовнішні чинники. До внутрішніх чинників слід віднести постійні зусилля української нації щодо збереження власної етнічної, культурної та релігійної ідентичності та утвердження державної незалежності, до зовнішніх — неминучість звернення уваги до України основних політичних гравців Європи як до одного з визначальних геополітичних центрів світу та зони власних інтересів. Таким чином, концентром зовнішньої і внутрішньої політики в дану епоху є розв'язання дилеми “суб'єкт — об'єкт” у міжнародних відносинах. Іншими словами, чи є Україна певною реальністю, яку інші країни використовують у власних інтересах, або чи є вона повноцінним суб'єктом міждержавних стосунків, зі своєю активною та незалежною в них участю» (с. 224).

У п'ятому розділі «Демографічна та етнічна структура українського суспільства» досліджуються базові принципи етнодемографічного аналізу, визначальні тенденції розвитку етнодемографічних процесів в Україні, історичні національні меншини, новітні національні меншини та етнічні групи, ймовірні перспективи розвитку етнополітичних процесів в Україні, мовно-культурне коріння складників українського соціуму та культурно-правові виміри полікультурної освіти. З цього приводу вчений-українознавець відзначає: «На етнічній українській території в політичних утворах українців завжди, крім титульного автохтонного етносу, були присутні представники інших етносів. І, звичайно, відбувалася міжетнічна взаємодія, соціально-економічні та культурні взаємини різних етнічних спільнот та груп, що впливало і впливає на стан суспільства загалом та перспективи його розвитку. Етнічна структура суспільства є продуктом низки чинників політичного, конфесійного, економічного, географічного, військового, культурного й іншого характеру. Подекуди окремі з них або їх взаємодія призводять до значних іноетнічних імпульсних інновацій на етнічну територію автохтонного етносу чи, навпаки, породжують еміграційні хвилі його з власної території та діаспоризації чималої частини українців у світі. Етнополітичний аналіз набуває особливого значення в сучасних умовах, коли, з одного боку, має місце демографічна криза в українському суспільстві, а з другого — відбуваються непрості процеси в українській діаспорі, пов'язані, зокрема, з проблемами збереження її етнічної ідентичності. Мова йде, отже, про збереження і відтворення українства як цивілізаційного феномену. Демографічний аналіз дозволяє оцінити динаміку людності певної території у просторі і часі. Обидва складники, у свою чергу, мають два виміри: просторовий — буття

автохтонного етносу як на власній, предківській території, так і у світовому просторі, тобто діаспорному існуванні; часовий — епохальна (тобто від покоління до покоління), так і життєва (в межах середнього життя людини) характеристика населення України загалом» (с. 292–293).

У шостому розділі «Сучасна українська етнополітика» досліджуються такі нагальні проблеми, як: український соціум у дзеркалі основних вимірів соціально-політичного аналізу; українська ідентичність; етнополітика у незалежній Україні, її стан та стратегічні орієнтири; феномен толерантності і консолідації українського суспільства й український історичний наратив та майбутнє України. В. Крисаченко вважає, що український соціум — планетна соціоприродна реальність, якій притаманні специфічні механізми самоорганізацій розвитку, інакше кажучи, український соціум є системним утвором, що має стійкі структурні складові одиниці, між якими існують усталені функціональні зв'язки. Також він постає як культурно-господарська і духовно-ціннісна окремішність певної групи людей на конкретній території. Окрім того, український соціум являє собою український етнос у широкому розумінні цього феномену, а саме народ у всьому багатстві його етнічних ознак (мова, культура, релігія, фольклор, звичаї і традиції) у сукупності з усім створеним ним матеріальним світом та діяльним становленням до нього. Проте найголовнішим внутрішнім механізмом самоорганізації соціуму є держава, тобто така суспільна інституція, яку створюють члени соціуму для захисту власних прав й інтересів та є політичним аттрактором самоорганізації. В умовах же бездержавності, відзначає вчений, на передній план виходять духовно-ментальні та бутійні чинники: мова, релігія, культура і територія, саме вони безпосередньо підтримують цивілізаційну окремішність і визначеність етнічної спільноти на її власній території (с. 356–357).

Аналізуючи українську ідентичність, В. Крисаченко цитує слова В. Липинського: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» («Наша орієнтація», 1920 р.) та наголошує, що зараз відбувається трансформація українського суспільства у спільноту, яка поважає сама себе і яку поважає весь світ, по суті, йдеться про формування в Україні політичної нації сучасного типу та громадянського суспільства (с. 372–373).

Разом з тим учений-українознавець відзначає: «Подальший розвиток нашої держави немислимий без усвідомлення важливості суспільної консолідації складної етносоціальної структури, якою постає сучасна Україна. Обравши за пріоритет розбудову демократичного правового суспільства, ми маємо чітко усвідомлювати консолідуючу функцію держави в таких процесах і бути готовими до численних проблем, отриманих у спадок від комуністичного минулого, які ще неодноразово даватимуться взнаки в майбут-

ньому. Тому перед державою, вищими органами влади стоїть низка невіршених внутрішньополітичних і зовнішньополітичних питань, котрі потребують зваженого, неспішного, а головне — адекватного розв'язання» (с. 374–375).

Одним із нагальних і першочергових питань стала проблема сепаратизму. Із цього приводу В. Крисаченко пише: «В Україні існує кілька регіонів, де можна спостерігати передумови для виникнення сепаратистських рухів, в основу яких покладені конфесійні, мовні, етнічні, політичні, економічні та культурні чинники. До регіонів, де наявний передсепаратизм, тобто існують передумови для виникнення сепаратистських процесів, слід віднести насамперед Крим, Донбас, Закарпаття. Загалом, в останні роки можна спостерігати тенденцію до зрощення етнополітичного та регіонального чинників, унаслідок чого етнополітична ситуація значно ускладнюється, дістаючи вираження у феномені етнорегіоналізму. Посилення відцентрових процесів у цьому випадку уможливлуватиметься істотними модифікаціями етнічної ідентичності, появою нових та реанімацією старих субетнічних спільнот, оформлюваних як за етнічною, так і за територіальними ознаками... Сепаратистські процеси в Донецькому регіоні підживлюються місцевими інтелектуальними осередками, що намагаються відновити історичну пам'ять про існування Донецько-Криворізької республіки. Проте цей різновид політичного руху має не стільки сепаратистську, скільки регіоналістську забарвленість. Перетворенню цього руху на сепаратистський можуть сприяти активізація етнополітичного та економічного чинників: у Донецькому регіоні проживає 38% росіян, а більшість населення (майже повністю російськомовного) зорієнтована на підтримку більш тісних відносин з Росією; на території регіону розташована величезна кількість промислових підприємств, а концентрація металургійного, машинобудівного та вугледобувного виробництв найвища по Україні — це, власне, і стимулює регіональні еліти до протистояння центру. Одним із чинників, що сприяє посиленню сепаратистських тенденцій, є зовнішня підтримка з боку країн-сусідів» (с. 379–380).

На превеликий жаль, саме активна імперсько-експансіоністська політика Російської Федерації дестабілізувала ситуацію в Україні й поставила нашу державу та її громадян на межу виживання й балансування між буттям і небуттям. Разом із тим стало зрозумілим, що пострадянська, кланово-олігархічна форма державного розвитку Української держави (1991–2014 рр.) привела Україну й українців до банкрутства. Якщо ми не змінимо себе і свою країну, нас чекає ганебна поразка і забуття...

Валентин Семенович має своє бачення подолання цієї цивілізаційної кризи: «Отже, виникає потреба у пошуку нової моделі розвитку України,

моделі, яка працювала б, по-перше, на Україну як світову геополітичну реальність, причому провідну у багатьох відношеннях, і, по-друге, на Україну, яка найвищим інтересом повинна мати інтереси власних громадян, де вони б були, чи тут, у межах України, чи за її межами. Отже, шлях України у майбуття — це шлях асиміляції Україною світу, і шлях асиміляції світом України... Безпечною вихідною умовою є супряжність всесвітньо-історичного розвитку і розвитку нашої власної культури. Інакше кажучи, суміщаючи, пошановуючи, оглядаючись на світовий процес, ми не маємо втратити власну ідентичність. Цій обставині передують дві важливі речі: по-перше, Україна ніколи не була і не є виключеною із всесвітньо-історичного процесу, а по-друге, вона завжди була не лише донором-творцем, але й дуже потужним реципієнтом, споживачем. Вона сприймала передові здобутки людства — як європейської цивілізації, так і східних і інших, які вважалися корисними для нашої власної спільноти. Але це історія. Нині, коли Україна має вийти на нормальні індекси людського розвитку, і коли вона має стати шанованим членом міжнародного співтовариства, їй треба насамперед забути той політичний спадок, який їй нав'язували, і вирватися вперед, як це зробила наприклад, після Другої світової війни, Японія, яка практично однозначно відмовилася від застарілих власних технологій, своєї архаїчної індустрії і стала суперіндустріальною країною, орієнтуючись на світові здобутки. Але водночас вона не поставила хрест на своїй культурі, на своїх традиціях. Оце очевидно та модель, яка гідна пошанування» (с. 426, 427).

Але для того щоб ця модель була реалізована, на думку дослідника, Україні необхідно: 1) у сучасному глобалізованому світі бути самодостатньою країною; 2) не забувати, що вона — питома, цивілізаційна країна та є творцем цивілізації; 3) враховувати, що жодна політична організація суспільства, жодна політична система не повинна сприйматися як Абсолют, тобто вона не є єдиною можливою і поза альтернативною для українського народу; 4) посісти особливе місце в новому інформаційному суспільстві (с. 427–434).

Завершуючи своє дослідження, Валентин Семенович наголошує: «Саме людина має стати осердям, творцем і мірилом поступу України загалом... Чому Україна не може показати приклад третьому, четвертому й іншим світам, як можна зробити так, щоб в уламку тоталітарної системи змогла прорости нова Еллада, саме нова Еллада, яка, зрештою, не маючи обтяжень тоталітаризму, не маючи обтяжень традиційного світобачення, яка не має обтяжень уже застарілої Європи, покаже, що саме тут може бути і реалізація людських ідей, людських тенденцій, людських устремлінь, людських зусиль, людських намірів, через себе зробити світ взагалі Новою Елладою. Тому Нова Еллада, як говорив Нострадамус, таки повинна виникнути на Дніпрі,

на Борисфені, і саме ця нова Еллада стане пасіонарним поштовхом для нового цивілізаційного стрибка всього світу» (с. 436, 437).

Таким чином, сподіваємося, що рецензоване наукове видання, яке може бути цікавим для науковців, політиків, освітян і всіх громадян України, усіх тих, кому не байдужа історична доля, жорсткі реалії сьогодення та майбуття українців, знайде свого вдумливого читача й посприє нам у творенні української політичної нації та у розбудові демократичної, правової, суверенної, заможної Української Самостійної Соборної Держави!

Юрій Фігурний

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології ННДІУВІ

НАШІ АВТОРИ

АНУЧИНА <i>Любов Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
БЛІХАР <i>В'ячеслав Степанович</i>	<i>Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, доктор філософських наук, доцент</i>
БУРЛУКА <i>Олена Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ГРИЦАНЕНКО <i>Валентин Георгійович</i>	<i>Харківська державна академія культури, доцент</i>
ГРИЦЕНКО <i>Олена Абрамівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор економічних наук, професор</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДАНЬКО <i>Юрій Анатолійович</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірант</i>
ДЕНИСОВА <i>Аліна Юрійвна</i>	<i>Донецький національний університет (м. Вінниця), аспірантка</i>
ДОРОШКЕВИЧ <i>Алла Сергійвна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЗИМОГЛЯД <i>Віктор Якович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЗІНЧЕНКО <i>Олена Володимирівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор історичних наук, доцент</i>
ЗОЛОТАРЬОВА <i>Юлія Іванівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КЛІМОВА <i>Галина Павлівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КОЗИРЄВА <i>Наталія Вікторівна</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, здобувач</i>

КРЯЧКО <i>Володимир Іванович</i>	<i>Національний педагогічний університет ім. П. Драгоманова, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
КУЦ <i>Мирослава Юрійвна</i>	<i>Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, аспірантка</i>
ЛИСЕНКОВА <i>Владлена Віталіївна</i>	<i>Харківська державна академія культури, доктор філософських наук, доцент</i>
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
МЕЛЬНИК <i>Інна Михайлівна</i>	<i>Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, кандидат психологічних наук, доцент</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, доктор філософських наук, професор</i>
ПАНФІЛОВА <i>Ярослава Олександрівна</i>	<i>Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, аспірантка</i>
ПЕРЕБЕЙНОС <i>Олена Юрійвна</i>	<i>Донецький національний університет (м. Вінниця), магістр політології</i>
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор</i>
ПРИМУШ <i>Микола Васильович</i>	<i>Донецький національний університет (м. Вінниця), доктор політичних наук, професор</i>
ПРОХОРЕНКО <i>Тетяна Григорівна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	<i>Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент</i>
СТАСЕВСЬКА <i>Оксана Анатоліївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЦИМБАЛЮК <i>Михайло Михайлович</i>	<i>Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, доктор юридичних наук, професор</i>
ШЕПЕЛЕНКО <i>Ірина Павлівна</i>	<i>Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, кандидат соціологічних наук, доцент</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>АНУЧИНА</i> <i>Любов Василівна</i>	68	<i>КРЯЧКО</i> <i>Володимир Іванович</i>	254
<i>БЛІХАР</i> <i>В'ячеслав Степанович</i>	104	<i>КУЦ</i> <i>Мирослава Юрїївна</i>	277
<i>БУРЛУКА</i> <i>Олена Вікторівна</i>	61	<i>ЛИСЕНКОВА</i> <i>Владлена Віталіївна</i>	6
<i>ГРИЦАНЕНКО</i> <i>Валентин Георгійович</i>	68	<i>МАНУЙЛОВ</i> <i>Євген Миколайович</i>	113
<i>ГРИЦЕНКО</i> <i>Олена Абрамівна</i>	224	<i>МАРКОЗОВА</i> <i>Олена Олексіївна</i>	247
<i>ДАНИЛЬЯН</i> <i>Олег Геннадійович</i>	95	<i>МЕЛЬНИК</i> <i>Інна Михайлівна</i>	215
<i>ДАНЬКО</i> <i>Юрїй Анатолійович</i>	83	<i>МЕЛЯКОВА</i> <i>Юлія Василівна</i>	140
<i>ДЕНИСОВА</i> <i>Аліна Юрїївна</i>	206	<i>ПАНФІЛОВ</i> <i>Олександр Юрїйович</i>	13
<i>ДОРОШКЕВИЧ</i> <i>Алла Сергіївна</i>	21	<i>ПАНФІЛОВА</i> <i>Ярослава Олександрівна</i>	151
<i>ЗИМОГЛЯД</i> <i>Віктор Якович</i>	193	<i>ПОГРІБНА</i> <i>Вікторія Леонідівна</i>	215
<i>ЗІНЧЕНКО</i> <i>Олена Володимирівна</i>	177	<i>ПЕРЕБЕЙНОС</i> <i>Олена Юрїївна</i>	169
<i>ЗОЛОТАРЬОВА</i> <i>Юлія Іванівна</i>	224	<i>ПРИМУШ</i> <i>Микола Васильович</i>	169
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ</i> <i>Юрїй Юрїйович</i>	113	<i>ПРОХОРЕНКО</i> <i>Тетяна Григорівна</i>	239
<i>КАЛЬНИЦЬКИЙ</i> <i>Едуард Анатолійович</i>	45	<i>САВЧЕНКО</i> <i>Ольга Олександрівна</i>	13
<i>КЛІМОВА</i> <i>Галина Павлівна</i>	161	<i>СТАСЕВСЬКА</i> <i>Оксана Анатоліївна</i>	29
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Інна Ігорівна</i>	129	<i>ЦИМБАЛЮК</i> <i>Михайло Михайлович</i>	185
<i>КОЗИРЄВА</i> <i>Наталія Вікторівна</i>	77	<i>ШЕПЕЛЕНКО</i> <i>Ірина Павлівна</i>	269

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія* передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – *українська*; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вичитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- *електронний варіант статті* на магнітному носіїві (CD);
- *анотацію* (до 10 рядків) російською та 0,5 сторінки англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- *рецензію* доктора наук та витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
- *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, ліве – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою*¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Підписано до друку з оригінал-макета 18.05.2015.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 20,64. Обл.-вид. арк. 16,51. Вид. № 1256.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток
